STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01234

YIDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

Permanent preservation of this book was made possible
by Max & Marian Ripps
in memory of
Rose & Herman L. Ripps

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

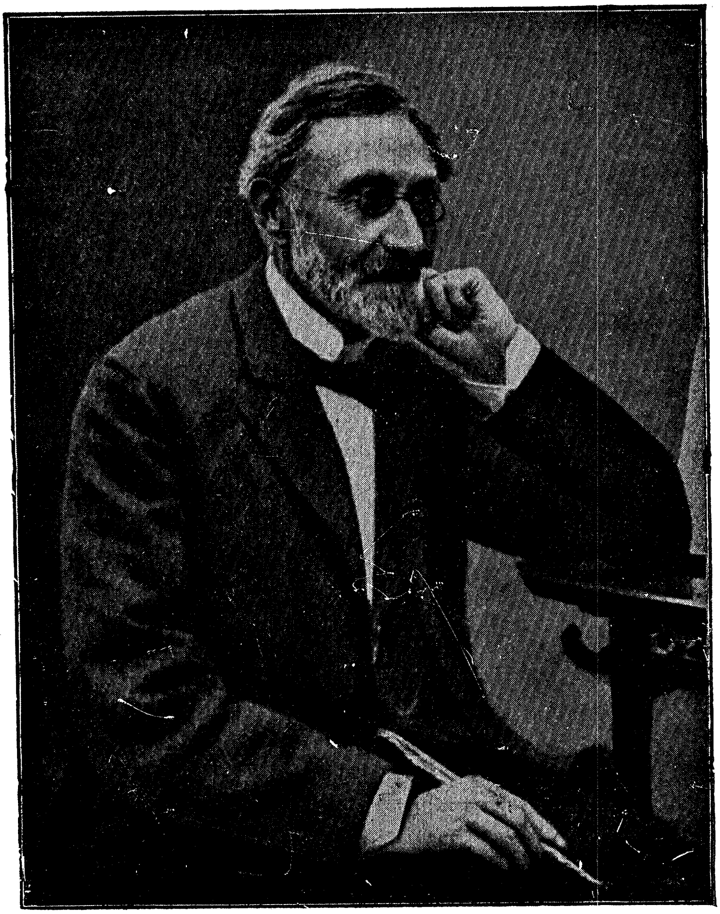

Prof. Dr. H. Graetz

דר. ה. גרעץ

יידישע געשיכטע

ערשטער באַנד

פון דער אוראַלטער צייט ביז גלות בבל

מיט אַ פאָרועדע וועגען גרעץ און זיין ביאָגראַפיע פון פ. לאַחאָווער
דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שרייבער פון יעקב פיכמאַן
גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק פון דר׳ יצחק שיפער

פאַרלאַג ב. שימין וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל“ וואַרשע

Printed in Poland

PROF. DR. H. GRAETZ
HISTORJA ŻYDÓW

Druk. Sikora i Mylner, Warszawa,
Nowolipki 6.

פ. לאַכאָווער

גרעץ

ביז הײנט איז ער, גרעץ, דער גרויסער היסטאָריקער פון יודישען פאָלק. ער איז דער ערשטער פון די יודישע געשיכטס=קינסטלער אין דער נײער צײט, און ער האָט כמעט נישט קײן גלײכען צו זיך ביז איצט,—ער, וואָס האָט אין זײן ווערק פאַנאַנדערגעוויקעלט די גרויסע לעבענס=יריעה פון דעם „שב בלאומים״, דעם עלטסטען צווישען די פעלקער, און האָט אויף איהר אויסגעמאָלט דאָס קרעפטיג=פאַרבענרײכע בילד, וואָס איז רײך אין אָהן אַ שיעור איבערפאָרמירונגען און גלגולים, עליות און ירידות. ער האָט געשאַפען אַ גרויסע עפּאָפּעע, וואָס פערמאָגט אויך פיעל דראַמאַטישע עלעמענטען, ווײל זי איז דורך=און=דורך פול מיט זעלישער וואַכזאַמקײט, וויברירונגען, אויפציטערונגען. יודען האָבען נישט פערמאָגט קײן עפּאָפּעע, וואָס פערפיקסירט דאָס לעבען פון די פאָלקס=העלדען,—איז געקומען גרעץ און האָט געשאַפען די דאָזיגע יודישע געשיכטס=עפּאָפּעע.

פאַר גרעצען איז י. מ. יאָסט געװען דער, װאָס האָט אָנגעשריבען די יודישע געשיכטע, נאָר אויף איהם האָט גרעץ אין זײן געשיכטע אַרויסגעגעבען זײן אורטײל, אַז ער איז געװען „פון דער נאַטור אַ רוהיגער, געלאַסענער מענטש און האָט נישט ליב געהאַט קײן שטורעמס נישט אין לעבען און נישט אין דער געשיכטע״. אָט די שטורעמס, וואָס פעלען נישט אין דער יודישער געשיכטע, האָט גרעץ ליעב געהאַט און האָט זיך געיאָגט נאָך זײ—יעדענפאַלס אין דער געשיכטע. ווי אַ שעפער פון אַ פאָלקס=עפּאָפּעע, האָט ער נאָכגעפאָלגט די העלדען, רעטער, מענשען, וואָס זעבען פעהיג זיך מוסר=נפש צו זײן, כדי צו ברענגען הילף זײער פאָלק. די בעוועגונג, וואָס ער האָט פערשטאַנען צו שילדערען, איז דורך=און=דורך

פאָלקס-בעוועגונג. אין זיין געשיכטע האָט גרעץ ליעב געהאַט דעם גרויסען שפאַן, דאָס שפרייזען אויף אַ ברייטען וועג. אין זיין פּאַטאָס האָט ער תמיד סימפּאַטיזירט מיט די מענשען פון פּאַטאָס, פון התלהבות. ווי אַן אמתער מאָלער האָט ער געמאָלט אַלץ, דעם אויפשטייג, פּונקט ווי דעם צוריקפאַל, דעם אויפברויז פון די גרויסע כוואַליעס פון דער געשיכטע, פּונקט ווי די פּלוצלינגע בערוהיגונג. נאָר זיין גייסט האָט זיך תמיד דערהויבען בעת אַ דערהויבונג אין דער געשיכטע, בעת אַ אויפבלי פון גבורה, האָט אויך איהם אַדורכגעדרונגען גבורה; דאָס זעלבע בעת צעשפּליטערונג און צוזאַמענשטויס — קומט פאָר אויך אין זיין נשמה אַ צעשפּליטערונג און אַ צוזאַמענשטויס. און אַט די מאָמענטען פון קראַפט-אויפברויז און קאַמף פון פאָלק פאַר זיין עגזיסטענץ—זענען די הערלעכסטע אין גרעצ׳ס געשיכטע.

אָט דאָס גאַנצע ווערק גרעצ׳ס איז איין גרויסע ערצעהלונג וועגען אַ לאַנגער מלחמה, די מלחמה פון אַ פאָלק פאַר זיין עגזיסטענץ. אויף פערשיעדענע וועגען קומט פאָר די דאָזיגע מלחמה. ס׳טרעפט, אַז צוליעב די צייט-אומשטענדען ווערט זי געלענקט אויפ׳ן וועג פון פּאָליטישע און ערדישע אינטערעסען, דעמאָלט איז אויך גרעץ גענויגט צום פּאָליטישען און ערדישען געדאַנק; טיילמאָל ווידער ווערט זי דורך נייע אומשטענדען געלענקט אויפ׳ן רעליגיעז-גייסטיגען וועג, דעמאָלט שטעלט זיך אויך גרעץ אויפ׳ן דאָזיגען רעליגיעז-גייסטיגען וועג. נאָר תמיד איז די דאָזיגע מלחמה פול מיט פּאַטאָס. זי איז תמיד פול מיט התלהבות.

גרעץ זעהט תמיד אין דער יודישער געשיכטע דעם צוזאַמענשטויס. אַפילו ווען מען קען נישט אין איר דערבליקען אַן׳אָפענע מלחמה, דערזעהט ער אין איר אַ קריעג אין געהיים. ער דערקענט אין איהר כמעט שטענדיג די חבלי-לידה. לויט דער יודישער וועלטאַנשויאונג געפינט ער אין איהר כמעט שטענדיג אַ מין קאַמף צווישען גייסט און מאַטעריע. אַמאָל זעט ער אין איהר דעם קאַמף פון מאָנאָטעאיסטישען גייסט מיט דער געצענדיענערישער מאַטעריע און אַמאָל זעט ער אין איהר אַן׳אַנדערען קאַמף, וואָס קומט פאָר צווישען מאַטעריע און גייסט — אַ קאַמף צווישען

ליידען און געדאַנק. און אַזוי האָט ער טאַקע בעצייכענט אין דער איינ־לייטונג צום פיערטען באַנד פון זיין ווערק דיביידע זייטען פון דער יודישער געשיכטע: ליידען און געדאַנק. — און דער געדאַנק דערהויבט זיך תמיד איבערען ים פון ליידען.

גרעצ'ס געשיכטע איז דורכאויס שוואונג. זי איז אָנגעזאַפּט מיט וויזיע, פאַנטאַזיע. פון פערשידענע אָנדייטונגען אין ספרים, וואָס זענען נישט געשריבען געוואָרען לשם געשיכטע, פון לעגענדען, וואָס פערהוילען מעהר, ווי זיי ענטפּלעקען, איז אויפגעשטעלט אַ גרויסער טהייל פון גרעצ'ס געשיכטע. מיט זיין לעבעדיגער פאַנטאַזיע האָט ער צוריק לעבעדיג גע־מאַכט אַ סך געשעהענישען און עפּיזאָדען, וואָס זענען געלעגען בעהאַלטען אין טרוקענע כראָניקעס, אָדער וואָס זענען איבערגעגעבען געוואָרען פראַג־מענטאַריש. אין זיין דאָזיגער אַרבייט האָט זיך גרעץ אַ סך בענוצט מיט די פאָרשונגען פון אַנדערע געשיכטס־פאָרשער, וואָס האָבען געלעבט אין זיין צייט און אויך פאַר איהם. אָבער חוצדעם וואָס ער האָט פיעל פערברייטער דעם דאָזיגען פאָרשונגס־געביעט פון אַ סך עפּאָכען, האָט ער אויך תמיד געהאָט פיעל צוצוגעבען צו די אויספירונגען פון אַנדערע. דאָס וואָרט האָט ביי איהם תמיד בעקומען אַ לעבעדיג געש־טאַלט. ער האָט תמיד צוגעגעבען דעם טויטען געשיכטע־וואָרט, דעם טרוקענעם פאָרשונגס־סקעלעט, די לעבעדיגע פאַרב.

גרעצ'ס געשיכטע האָט אויך אַרויסגערופען צו זיך פיעל געגנער־שאַפט און פערדרוס. נאָך ביי זיין לעבען האָט מען געהאָט טענות צו גרעצ'ן, אַז ער איז צו אייליג ביים אַרויסזאָגען זיינע אורטיילען, אַז אַ סך פון זיינע אויספיהרונגען טראָגען דער כאַראַקטער פון „מקרא מועט ומדרש מרובה“, שטיצען זיך ווייניג אויף פאַקטען, נאָר ס'מערסט אויף אייגענע סברות; אַז די געשיכטס־פאַנטאַזיע האָט איהם פערפיהרט *).

*) פיעל פון די טענות, וואָס עס האָבען אַרויסגעשטעלט געגען גרעצ'ן די גע־לערענטע פון זיין צייט, בעזונדער די איינוועגדונגען פון א ב ר ה ם ג ײ ג ע ר און מ ש ה ש ט ײ נ ש נ ײ ד ע ר, האָט אויפגעזאַמעלט דר. ע מ נ ו א ל ש ר ײ ב ע ר, צוגעבענדיג צו זיי פיעל אייגענע טענות און זלזולים, אין זיין בראָשור „Grätz's Geschichtsbauerei“ (בערלין 1881).

און ווירקליך האָט גרעץ פערמאָגט אַ געשיכטס־פאַנטאַזיע; ער איז געווען וויזיאָנער פון דער פערגאַנגענהייט. ער האָט פערמאָגט די שטריכען פון אַ נביא, וואָס קוקט זיך אום אין דער פערגאַנגענהייט, — אַנ'אַלטע בעצייכנונג פאַר'ן אמת'ן היסטאָריקער. ער איז בעשאָנקען געוואָרען פון דער נאַטור מיט אַ קינסטלערישען חוש צו בעגרייפען געשיכטע, אַריינצודרינגען אין איהר מהות דורך אַלע לבושים און שאָלען אירע. קיינער וועט היינטצוטאָג נישט זאָגען, אַז גרעצ'ס אויספיהרונגען שטיצען זיך נישט אויף אָהן אַ שיעור וויסען און פאָרשונגען לויט'ן צושטאַנד פון דער פאָרשונג אויפן דאָזיגען געביעט און פון די דערגרייכונגען פון דער דאָזיגער וויסענשאַפט, די יודישע געשיכטס־וויסענשאַפט, אין זיין צייט. אָבער אַ חוץ די פיעל ידיעות און פאָרשונגען, האָט נאָך גרעץ פערמאָגט אין זיך עפּעס אַזוינס, וואָס האָט איהם געמאַכט פאַר'ן גרויסען יודישען היס־טאָריקער, אַז אין דעם דור פון צונץ און די אַנדערע גרויסע פאָרשער פון „חכמת ישראל” זאָל ער, און נישט קיין אַנדערער, אָנשרייבען די גע־שיכטע פון די יודען,—ער, וואָס האָט דערפיהלט די בלוט־צירקולאַציע פון דער יודישער געשיכטע, איהר לעבעדיגען דופק.

די יודישע געשיכטע איז פול מיט מאָמענטען פון התלהבות, וואָס האָט צומאָל דערגרייכט צו פאַנאַטיזם. אָט מיט אַזאַ התלהבות האָט גרעץ בעשריבען זיין געשיכטע. ער איז נישט געווען בלויז אַ שטומער עדות פון די פּאַסירונגען. נישט איין מאָל איז ער אַפילו געוואָרען פאַנאַטיקער. גרעץ איז עס דער, וואָס האָט אונז אַפילו מתיר געווען די „קנאים”, אָט די, וואָס האָבען געפיהרט דעם לעצטען נאַציאָנאַלען קאַמף, און אַזוי ווי דער קאַמף האָט זיך זיי נישט איינגעגעבען, זענען זיי אין אונזערע קאַרדינאַלע היסטאָרישע מקורים געקרוינט געוואָרען מיט דעם שימף־נאָמען „בריונים”, און אין דער פאָלקס־פאַנטאַזיע זענען זיי אַלע ארונ־טערגענומען געוואָרען אונטערען בעגריף „רצחנים” און „סיקריקין”. ער איז עס געווען דער, וואָס האָט ריכטיג אָפּגעשאַצט די דאָזיגע „קנאים” און האָט אויך בעטאָנט די אונטערשיעדען צווישען די פערשיעדענע מחנות מיט זייערע בעזונדערע אָנפיהרער. אַלס הויפּט־מקור האָבען אים אין דעם

פּרט געדיענט די בעשרייבונגען פון יוסיפוס פלאַוויוס, דער גרויסער יודישער היסטאָריקער פון דער חורבן־צייט. און הגם יוסיפוס פלאַוויוס איז פאַר איהם געווען אַ מוסטער אין אַלץ, וואָס ער האָט געשריבען וועגען די קנאים, איז ער אָבער בנוגע איהם אַליין געווען אַ קנאי. ער איז עס געווען דער, וואָס האָט בעשטעטיגט די קנאים׳ס מיינונג אויך אין דעם פּרט, אַז יוסף בן מתתיהו איז געווען דורכאויס פעררעטער פון זיין פאָטערלאַנד.

גרעץ האָט אָנגעשריבען זיין ווערק אין אַ פרעמדער שפּראַך, פונדעסטוועגען פיהלען מיר תמיד אַרויס די אָריגינעלע שפּראַך פון דער יודישער געשיכטע. זיין שפּראַך איז דערהויבען, ווי ס׳איז דערהויבען די העברעאישע שפּראַך, ווען זי רעדט וועגען וועלט־געשעהעניסען. זיין געשיכטע האָט גרעץ געשריבען פאַר די גויים, פונדעסטוועגען האָט ער זיי יעדעס מאָל געזעצט אויף דער בעשולדיגונגס־באַנק. ער האָט אַרויסגעשטעלט אונזערע תביעות, געמאָהנט אונזערע פאָדערונגען. ער איז געווען אויך בלוט־אָנקלאָגער. ער האָט אָנגעקלאָגט די גויים פאַר׳ן אַזויפיעל פערגאָסענעם יודישען בלוט. גרעץ האָט פאַר׳ן דאָזיגען פערגאָסענעם בלוט אָנגעקלאָגט אויך די דייטשען, וואָס אין זייער שפּראַך האָט ער זיין ווערק געשריבען. ווי בעוואוסט, האָט ער דערמיט דערבייזערט דעם דייטשען היסטאָריקער טרייטשקע, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאַר זיין פאָלק און רעליגיע, אַרויסטרעטענדיג געגען גרעצ׳ס אָנגריפען. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ פּאָלעמיק, אויך אַ יודישע פּאָלעמיק. די דייטשע יודען האָבען אויך געזעהן דערין אַ בעליידיגונג פאַר זייער דייטשישקייט, און אויך זיי האָבען גרעצ׳ן געטאַדעלט און האָבען געהאַט וואָס איינצווענדען געגען איהם. צווישען די טאַדלער האָבען זיך געפונען אָנגעזעהענע מענער, ווי דער פילאָזאָף הערמאַן כהן, וועלכער איז אין דער יוגענד געווען גרעצ׳ס אַ תלמיד. כהן האָט זיך זעהר שאַרף אויסגעדריקט וועגען גרעצ׳ן, און זייענדיג שוין אויף דער עלטער, ווען ער האָט זיך געהאַט שטאַרק צוגענויגט צו זיינע גלויבענס־ברידער און אפשר אויך צו זיין יודישען שטאַם, האָט ער נאָך אַלץ נישט געקענט מוחל זיין גרעצ׳ן דאָס,

וואָס ער האָט זיך אַזוי געהאַלטען פעסט ביי דעם בעגריף יודישע „נאַציע און יודיש פאָלק אין פשוטען און נאַטירליכען זין *).
אָבער גרעץ האָט דאָך געשריבען די יודישע געשיכטע.

גרעץ האָט די דאָזיגע געשיכטע בעטראַכט ווי אַ יוד. ער האָט אין איהר געזעהן די האַנט פון דער געטליכער השגחה, די וואונדערליכע האַנד, וואָס געוועלטיגט איבער איהר. פונקט ווי דער יודישער געשיכטס־פילאָזאָף נחמן קראָכמאַל, האָט אויך ער אָנגענומען די צייט־אָרדנונג פון שפּראָצען, רייף ווערען, און וועלקען אין דער געשיכטע. דאָס איז דער נאַטירליכער גאַנג, און איבערנאַטירליך איז, ווי ביי קראָכמאַל'ן, דער געשיכטליכער גאַנג פון ישראל: יעדעס מאָל נאָכ'ן פערוועלקען הויבט זיך אָן אויפסניי דער פּראָצעס פון שפּראָצען. דאָס דאָזיגע פאָלק הויבט זיך שטענדיג ווידער אויף, נאָכדעם ווי עס איז געפאַלען, ווערט כסדר ווידער יונג. ישראל איז נישט בלויז דאָס פאָלק פון דער פערגאַנגענהייט, נאָר אויך דאָס פאָלק פון דער צוקונפט.

אין ישראל'ס געשיכטע האַלט זיך תמיד עפּעס אין שאַפען, תמיד קומט אין איהר פאָר אַ צוגרייטונג צו עפּעס, וואָס דאַרף ערשט געשעהן. אין דער דאָזיגער געשיכטע איז דאָ אַ דערוואַרטונג אויף עפּעס פאַרהוילענס, געהיימעס, וואָס איז אויך צוגלייך אַ פולשטענדיגע רעאַליטעט. גרעץ פּרובט טיילמאָל אויפצוקלערען דעם פאַרהוילענעם געדאַנק פון דער געשיכטע. ווי אַנדערע פאָר איהם, הויבט אויך ער אויף דעם געדאַנק, אַז דעם דאָזיגען פאָלק איז געגעבען געוואָרען די מיסיע צו זיין אַ „נר לגויים“, צו טראָגען קולטור צווישען די פעלקער א. אז. וו.—אָבער נישט דאָס איז דער עיקר. דער עיקר איז די שטאַרקע לעבענס־קראַפט פון דאָזיגען פאָלק; דער עיקר איז דער אונאויפהערליכער אינערליכער אימפּולס, די אייביגע ענערגיע. אָט די אָנשויאונג, וואָס איז דער לייטמאָטיוו פון גרעץ'ס ווערק, שאַפט אַן'אַטמאָספערע פון ערוואַרטונג, פון האָפנונג; זי בעלעבט די גאַנצע יודישע געשיכטע און גיט איהר לעבענס־האָפנונג פון איהר אָנפאַנג אָן ביז איהר ענדע.

*) אין זיין אַרטיקעל אין פראַנקעל־גרעץ'ס „מאָנאַטס־שריפט“ צו גרעץ'ס הונדערט־יעריגען געבורטס־טאָג אין 1917 (באַנד 61, ה"ה 9—12).

*

איינציגע בעטראַכטען די געשיכטע ווי אַ ברייט פעלד, דורכגעשניטען מיט בייטען. זיי טראַגען איבער דאָס בילד פון שטח אויף די וואַסערען פון דער געשיכטע, אָבער געשיכטע פערמאָגט נישט אין זיך פון דאָזיגען בילד. זי איז קיינמאָל נישט סטאַטיש, נאָר אייביג דינאַמיש; זי פערמאָגט אין זיך אַזוינס, וואָס שטראָמט מיט אַנ׳אונאויפהערליכען שטראָם, וואָס טראָגט אַלץ אַוועק אויף כוואַליעס. דאָס איז די איבערצייגונג פון אמת׳ן היסטאָריקער, און בעזונדערס שטאַרק איז איהר אָנרעגונג אין אונזער געשיכטע. זי איז געוואָרען די איבערצייגונג פון ישראל׳ס געשיכטע, און איז אויך געוואָרען די היסטאָרישע איבערצייגונג פון גרעצ׳ן.

דער אמת׳ער היסטאָריקער איז נישט קיין ראַציאָנאַליסט, ווייל ער זעהט נישט דעם אָנהויב און נישט דעם סוף. דער אָנהויב איז דאָ תמיד פארהילט אין בראשית־נעפּלען, און דער סוף—ווער קען איהם דען וויסען? די זאַכען ערשיינען קיינמאָל נישט פאַרן היסטאָריקער פערענדיגטע, שלימות׳דיגע. ס׳זענען נאָ תמיד דאָ זאַכען, וואָס געפינען זיך מאחורי־הפּרגוד פון דער געשיכטע, הינטער די קוליסען. ס׳איז תמיד דאָ אַ מין „פאָרזעצונג קומט". אויך די געשיכטס־וויסענשאַפט איז נישט קיין ראַציאָנאַלע וויסענשאַפט. די נאַטור־געזעצען הערשען נישט דאָ אין אַנ׳אַבסאָלוטער פאָרם, ווי ביי די נאַטור־וויסענשאַפטען: נאָכדעם ווי מיר האָבען בעגרייפט אין דער געשיכטע אַ געוויסע סיבה, קענען מיר לויט איהר נאָכנישט אורטיילען אויף קלאָר איבער דעם, וואָס איז אַ פּועל־יוצא פון איהר. די נעץ פון סיבות און פאָלגען איז דאָ אומגעהויער ברייט און זי איז געפלאָכטען אויף אַזאַ אופן, אַז מען קען אין איהר נישט געפינען אַ פאָראויסבעשטימטע אויסרעכנונג. און נאָכמער: צווישען די סיבות און פאָלגען געפינען זיך תמיד אין דער געשיכטע מיטעלסטע רינגעלעך, וועלכע מען קען נישט קלאָר פאָראויסזעהן און מען קען זיי נישט מצרף זיין צום חשבון. עס איז נאָר דאָ אַ ווילען אין דער געשיכטע. אויך אַ מענטשליכער ווילען, וואָס פירט אויס אין איהר אַ ראָל, און טיילמאָל ענדע״ט ער די געשיכטס־ראָלען און לענקט זיי לויט זיין ווילען. און

דערפֿאַר טאַקע הערשען אויך נישט שטענדיג אין דער געשיכטע די גע־זעצען פון שכל; ווייל דער ווילען איז אַ קראַפט אַ ספעציעלע, אינערליכע, נישטראַציאָנאַלע, וואָס פֿאַלט נישט אַרונטער די געזעצען פון שכל. גע־שיכטע שטיצט זיך אַ סך אויף אינטואיציע, זעהונג, וויזיע. גרעץ האָט די־דאָזיגע קראַפט פֿערמאָגט אין אַ גרויסער מאָס, און ער האָט זיך אונטער־געשיידט פון אַנדערע היסטאָריקער מיט דעם, וואָס דער נאַטור־געזעץ פון סיבה און פֿאָלג איז ביי איהם גאָרנישט אַזוי אונמיטעלבאַר. זיין געשיכטע־קייט איז גאָרנישט אַזוי איינפאַך אין איהרע איינצעלנע רינגען און איז גאָרנישט אַזוי ראַציאָנאַל. אמת טאַקע, דאָס דערפֿיהרט איהם נישט איין מאָל צוזאַמענצופיהרען צוויי עקען מיט דער הילף פון דיאַלעקטיק, בע־רעדעוודיגקייט, אָבער צוגלייך דערנעהנטערט ער זיך צו דער וועלט פון קונסט און פּאָעזיע.

*

אין גרעצ'ס געשיכטע איז דאָ נאָך עפּעס אַזוינס, וואָס דערנעהנטערט זי שטאַרק צו פּאָעזיע, דען זעהר פיעל אין איהר שטיצט זיך אויף דעם אַזויגערופענעם „אינערליכען נסיון”. ווען מען לייענט, למשל, דאָס, וואָס גרעץ זאָגט וועגען די „מרשיעי ברית” און העלעניסטען, דערקענט מען אין דעם, אַז אַ חוץ די היסטאָרישע געשעהענישען און פאַקטען, וואָס ער האָט געפונען אין די מקורים, האָט ער פאַר זיך געהאַט אויך אַנדערע פאַקטען, לעבעדיגע, רעאַלע, וואָס האָבען זיך אין זיין אינטואיציע צו־זאַמענגעגאָסען מיט די היסטאָרישע רעאַליטעטען און פאַקטען. מיט די „מרשיעי הברית” האָט ער אידענטיפיצירט—אפשר אונבעוואוסטזיניג—די עקסטרעמע רעפאָרמיסטען פון זיין צייט, אָט די, וואָס ער האָט זיי קענענ־געלערענט פון דער נאָהנט און תופס געווען זייערע אידעען פון דער נאָהנט. גרעץ האָט, כידוע, פיינד געהאַט דאָס יודישע לשון און האָט איהם בעטראַכט פאַר'ן מקור, וואָס פון איהם שטאַמט די פערדאַרבונג פון יודישען געשמאַק און יודישען חן. און אָט, ווען ער רעדט אין זיין ווערק וועגען דער ירידה אין דער יודישער שאַפונג אייניגע יאָהרהונדערטער נאָכ'ן חורבן, און דריקט זיך דערביי אויס, אַז „די אַראַמעאישע שפּראַך,

וואָס איז פערדאָרבען געוואָרען אַזוי ווייט, אַז זי האָט פערלוירען איהר שעהנקייט און חן, האָט אומעטום פערדאָרבען דעם געשמאַק", דערקענט מען אין די דאָזיגע ווערטער, אַז צו גרעצ'ס אורטייל איז דאָ צוגעקומען — בעוואוסטזיניג צי אונבעוואוסטזיניג — דער „לעבעדיגער פאַקט" פון דער איצטיגער אומגאַנגס-שפּראַך פון די מזרח-אייראָפּעאישע יודען, וואָס איז, לויט גרעצ'ס מיינונג, גורם צו דעקאַדאַנס און געשמאַק-פערדאַרבונג.

אַזעלכע „לעבענס-פאַקטען", וואָס ווערען אין גרעצ'ס ווערק איבער-געשמאָלצען אין היסטאָרישע פאַקטען און אין היסטאָרישע אורטיילען און שילדערונגען, בעגעגענען מיר אַ סך. טיילמאָל ווייזט זיך אויס, אַז דער אייגענאַרטיגער אורטייל גרעצ'ס וועגען יום-טוב פורים, אַז דאָס איז דער יום-טוב פון „עפענען דעם וויין-פאַס" ביי די גריכען—אַנ'אורטייל, וואָס האָט אַרויסגערופען גרויס געגנערשאַפט — האָט זיין מקור אין אַט אַזאַ לעבענס-פאַקט, וואָס גרעץ האָט בייגעוואוינט אין זיין יוגענד, ווען אַ טייל יודען פלעגט פייערען דעם „דיאָניזאָס"-יום-טוב. אויך זיין נעגאַטיווער אורטייל אין זיין גאַנץ ווערק בנוגע דער „קבלה" האָט אוודאי זיין שורש אין דעם כאַראַקטער פון „חסידיזם" אין זיין צייט. צי די דאָזיגע היסטאָרישע אור-טיילען גרעצ'ס, וואָס שטיצען זיך אויף לעבענס-יסודות, זענען ריכטיג, צי נישט, — יעדענפאַלס זאָגען זיי עדות אויף דער לעבענס-קראַפט, וואָס ריזעלט אין גרעצ'ס געשיכטס-ווערק, אפשר נישט קיין קלענערע, ווי די לעבענס-קראַפט, וואָס קוועלט אין אַ גרויס קונסט-ווערק, אין אַ פּאָעטיש ווערק.

ווי עס ווייזט אויס, האָט גרעץ, ווי יעדער אמתער קינסטלער און דיכטער, געשטרעבט נאָר צו בעקומען דעם לעבעדיגען איינדרוק, דעם אונמיטעלבאַרען, פון די זאַכען, אויף וויפיעל דאָס איז מעגליך ביי גע-שיכטע. גרעץ דערציילט, אַז ער איז פריהער נישט צוגעטרעטען אָנ-צושרייבען די ערשטע טיילען פון זיין ווערק, וועלכע ענטהאַלטען די געשיכטע פון ישראל אין זיין אייגען לאַנד, ביזוואַנען ער האָט נישט בעקומען די מעגליכקייט צו זעהן דאָס דאָזיגע לאַנד מיט די אייגענע אויגען. ערשט ווען עס זענען שוין געהאַט פאַריבער צוואַנציג יאָהר זינט ער האָט

אָנגעהויבען צו דרוקען די ווייטערדיגע בענדער פון זיין געשיכטע, איז ער צוגעטרעטען צו פערפאַסען די ערשטע בענדער. ביז דעמאָלט איז דאָס דאָזיגע גרויסע ווערק געווען אָבגעשפּאָלטען, אָן אַנ׳אָנהויב, ווייל ער האָט נישט געפונען די התחלה פון לעבען, ביז ער האָט עס געזעהן מיט די אייגענע אויגען, לכל-הפחות די רעשטלעך פון דאָזיגן לעבען, וועלכע ער האָט בעלעבט מיט זיין שעפערישען גייסט, מיט דער קראַפט פון זיין געשיכטס-פאַנטאַזיע.

*

ווי אַ פּאָעטיש, וויזיאָנעריש ווערק איז גרעצ׳ס געשיכטע נישט פערעלטערט געוואָרען. אין משך פון דער צייט זענען פיעל פון די אין דאָזיגען ווערק בעגרינדעטע אויספיהרונגען אָבגעפאַלען דורך נייע, מעהר פעסטערע און זיכערע יסודות; אָבער די עיקרדיגע וויזיאָנערישקייט פון ווערק, דער גרויסער היסטאָרישער פערספּעקטיוו, וואָס גרעץ האָט פאַר אונז אויפגעהילט אין זיין ווערק, — איז ביז איצט נישט פערשוואונדען. זיין ווערק איז נישט פערגעסען געוואָרען, פּונקט ווי עס זענען נישט פערגעסען געוואָרען אַנדערע ווערק פון גרויסער היסטאָרישער קונסט, וואָס בעלעבט עפּאָכען און דורות. די ווערק פון ראַנקע, מאָמזען, יעקב בורקהאַרדט און ענלעכע גרויסע געשיכטס-קינסטלער פון די לעצטע צייטען ווערען נאָך איצט געלייענט, און נישטגעקוקט אויף די אַלע דערגרייכונגען פון דער וויסענשאַפט נאָך זיי, זענען זיי אויך היינטצוטאָג די געשיכטס-קלאַסיקער. און גרעץ האָט איינגאַנצען בעלעבט אַ פאָלקס געשיכטע. ער איז דער דיכטער און קינסטלער פון דער יודישער געשיכטע ביז היינטיגען טאָג.

* * *

היינריך (צבי הירש) גרעץ איז געבוירען געוואָרען איינאונצוואַנציג טאָג אין חשון תקע״ח (31 אָקטאָבער 1817) אין שטעדטעל קשאַנזש, פּויזנער קרייז, אויף דער גרענעץ צווישען מזרח- און מערב-אייראָפּע. ווען גרעץ איז נאָך אַ קינד געווען, איז די פּראָווינץ פּויזען פּאַקטיש

אַריבער פון מזרח צו מערב בנוגע דער ערציהונג אד״ג — אין פּאָליטישען זין איז דידאָזיגע פּראָווינץ נאָך פריהער אַריבער פון דער פּוילישער צו דער פּרייסישער מאַכט,—און גרעץ איז אַ קינד פון דער צווישענצייט. זיין פאָטער איז געווען אַ פּשוטער מענטש, נישט קיין בן־תורה און נישט קיין עושר, וואָס האָט געהאַלטען אַ יאַטקע אין שטעדטעל. גרעץ איז נאָך דעמאָלט געווען אַ קינד, ווען זיינע עלטערען האָבען זיך אַריבערגעצויגען אין דערבּייאיגען שטעדטעל ז ע ר ק אָ ו. אין דאָזיגען שטעדטעל האָט גרעץ בּעקומען זיין ערשטע ערציהונג אין חדר, וואָס איז אין יעדען פּרט געווען ע גליך צום הדר אין מזרח־אייראָפּע. ווען גרעץ איז אַלט געווען ניין יאָהר, איז אַרויס אַ בּעפעל פון פּרייסישען מיניסטעריום צו שליסען די הדרים, און די יודישע עלטערען האָבען פון דאַן אָן געמוזט שיקען זייערע קינדער אין די אַלגעמיינע שולען אָדער אין די שולען פון דער יודישער קהלה, וואו די לעהרער האָבען בּעזעסען אַ רעגירונגס־דיפּלאָם. דאָך זעהען מיר, אַז גרעצ׳ס ערציהונג, בּיז ער איז אַלט געוואָרען דרייצעהן יאָהר, האָט זיך נישט פיעל אונטערשיידט פון דער דעמאָלטדיגער געוועהנליכער ערציהונג פון יודישע קינדער אין מזרח־אייראָפּע. אָבער אין פּויזנער קאַנט האָט שוין דאַן אָנגעהויבּען בּלאָזען אַנ׳אַנדער ווינד. פון בּערלין, די פּרייסישע רעזידענץ, וואָס צו איהר האָט שוין אײַנגאַנצען געהערט פּויזען, און פון אַנדערע דייטשע שטעדט, האָט אָנגעהויבּען אַריינצודרינגען די ה ש כ ל ה ־ בּ ע װ ע ג ו נ ג. גרעץ איז פון דער נאַטור געווען בּעשאָנקען מיט אַ שטאַרקען בּעגעהר צו וויסען און מיט אַ שטאַרקער התמדה. ער איז, פערשטעהט זיך, גלייך מיטגעצויגען געוואָרען פון דער השכלה, און מצד זיינע עלטערען האָט ער נישט געהאַט קיין שטערונג דערין. ער איז געווען אויסערגעוועהנליך בּעגאַבּט, אויך זיינע עלטערען האָבען זיך איבּערצייגט, אַז זיין וועג אין לעבּען וועט זיין די תורה, און כּדי ער זאָל האָבּען די מעגליכקייט צו פּערפּאָלקאָמען זיך אין דער תורה, ווי אויך צו לערנען שפּראַכען און וויסענשאַפטען, וואָס ער האָט אין זיין שטעדטעל נישט געקענט ערגרייכען, האָבּען איהם זיינע עלטערען אַוועקגעשיקט, ווען ער איז אַלט געוואָרען דרייצעהן יאָהר, קיין װ אָ ל ש ט י ן,

אויך אַ קליין שטעדטעל אין פּויזנער קאַנט, וואו ס׳האָט זיך געפונען אַ ישיבה, וואָס איז געוואָרען געפיהרט אַ ביסעל אין ליבעראַלען גייסט. די עלטערען האָבען זייער זוהן געוואָלט אַוועקשיקען קיין פּויזען, אין דער גרויסער ישיבה פון ר׳ עקיבא אייגער, נאָר צוליעב מאַנגעל אין מיטלען האָבען זיי אויסגעקליבען וואָלשטיין, וואו ס׳האָבען געוואוינט גרעצ׳ס קרובים פון דער מוטער׳ס זייט. אין וואָלשטיין איז גרעץ געווען אַ ישיבה־בחור, וואָס האָט זיך פערנומען אויך מיט השכלה. ער איז דאָרט געזעסען און געלערענט אינ׳ם בית־מדרש פון ר׳ שמואל זיינביל מונק, נאָר גלייכצייטיג האָט ער אויך פלייסיג געלעזען פערשיעדענע השכלה־ביכער אין העברעאיש און אין דייטש. ער האָט אויך אַליין זיך אויס־געלערענט פראַנצויזיש, לאַטיין און גריכיש. צו יענער צייט האָט ער אָנגעשריבען אין העברעאיש אַ שיר וועגען „פריהלינג״, און נאָך פריהער, ווען ער איז אַלט געווען פופצען יאָהר, האָט ער פערפאַסט אַ בראָשור „חשבון העתים״, וואָס ער האָט אָנגעהויבען צו שרייבען נאָך זייענדיג אין זערקאָוו. אויך אין דייטש האָט גרעץ געשריבען פיעל אַרטיקלען פאַר אַ געשריבענער צייטונג, וואָס איז געוואָרען אַרויסגעגעבען דורך זיינעם אַ חבר. ווערענדיג בעאיינפלוסען זיינס אַ פריינדין אין גייסט פון טראַ־דיציאָנעלען יודענטום, האָט ער פאַר אירעטוועגען אָנגעשריבען „די גע־שיכטע פון די יודען״ *).

נאָר אויך ער אַליין האָט שוין דאַן נישט שטאַרק געהאַלטען פון דער מסורה. די פיעל איבערגעלייענטע ביכער, פון פערשיעדענע ריכטונגען, האָבען אין איהם דערוועקט צווייפעל. פון דער דאָזיגער שטימונג האָט ער אַזוי פיעל געליטען, אַז טיילמאָל איז איהם נמאָס געוואָרען ס׳לעבען. זיין ביטער הארץ האָט ער אויסגעגאָסען פאַר זיין פריינד בנציון שמואל בערענד. דאַן האָט דער לעצטער איהם געבראַנגט דאָס בוך

---

*) די אַלע פאַקטען זענען פערצייכענט אין גרעצ׳ס טאָגבוך אין מאַנוסקריפּט, אין וועלכען ער האָט אָנגעהויבען צו פערשרייבען די עפּיזאָדען פון זיין לעבען אין אלול תקצ״ג, זייענדיג פופצען יאָהר אַלט. וועגען די פּרטים פון דאָזיגען טאָגבוך דערציילט מ. בראַן אין גרעצ׳ס ביאָגראַפיע, וועלכע ער האָט פאַרעפענטליכט אין „מאָנאַטס־שריפט״ צו גרעצ׳ס הונדערטיעריגען געבורטס־טאָג (באַנד 61, העפט 9—12).

„אגרות צפון" אָדער „ניינצען בריעף וועגען יודענטום" פון ר' שמשון רפאל הירש, וואָס איז צו יענער צייט ערשיענען (אונטער'ן פסעוודאָנים בן-עוזיאל). אויף דערוויל האָט איהם דאָס דאָזיגע בוך צוריקגעבראַכט צו דער רעליגיעזער מסורה.

דער יונגער גרעץ איז געווען זעהר דאַנקבאַר דעם מחבר פון בוך, וואָס האָט איהם צוריקגעבראַכט צום טראַדיציאָנעלען יודענטום, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, ווער ס'איז דער מחבר, האָט ער זיך צו איהם געווענדעט מיט א בריעף, אין וועלכען ער האָט געבּרענגט צום אויסדרוק דעם באַגער צו ווערען יענעמס תלמיד. ווען גרעץ האָט דער-האַלטען דעם רב'ס תשובה מיט אַן'איינלאַדונג צו קומען צו איהם, איז זיין האַרץ געוואָרען איבערפולט מיט דאַנקבאַרקייט. פריהלינג תקצ"ז איז גרעץ געקומען קיין אָלדענבורג, וואו ר' שמשון רפאל הירש איז געזעסען אויפ'ן כסא-רבנות, און ער איז דאָרט גוט אויפגענו-מען געוואָרען און פערבליבען וואוינען אין רב'ס הויז. א גרויסען איינדרוק האָט אויף איהם געמאַכט זער רב אויך פון דער באַהנט. ער האָט אין איהם געפונען דאָס, וואָס ער האָט געזוכט: אַ אידעאַלען וועג-ווייזער, רייך אין וויסען און שטאַרק בעגאַבט, מיט א אייגענאַרטיגען לעבענסשטייגער.

דריי יאָהר האָט גרעץ פערברענגט ביי ר' שמשון רפאל הירש אין הויז און געלערנט תורה. גלייכצייטיג האָט ער זיך אויך פערנומען מיט וועלטליכע וויסענשאַפטען און אויך אויף דעם געביעט איז הירש געווען זיין וועגווייזער, ווי אויפצוזאַמלען די ערוואָרבענע ידיעות און צו סי-סטעמאַטיזירען זיי. אומקערענדיג זיך אַ היים אין זיין געבורטס-אָרט, איז ער בעריהמט געוואָרען אין די אַלע שטעדט, וואו ס'האָבען געוואוינט זיינע עלטערען—זיי האָבען איצט געוואוינט אין קאָסטען,—אָדער אין די שטעדט, וואו ער האָט געוואוינט בעת זיינע וואַנדערונגען, ווי, א שטיי-גער, וואָלשטיין, און אומעטום האָבען זיינע פריינד איהם געבעטען צו האַלטען עפענטליכע רעדעס. נאָר גרעץ האָט אַלס רעדנער און פרעדיגער גישט געהאַט קיין גרויסען ערפאָלג. דאָך האָבען איהם זיינע פריינד

גערּאַטען, ער זאָל אָנקומען אין אוניווערזיטעט און צוגרייטען זיך צו ווערען ראַבינער און פרעדיגער. אין פוזנער קאַנט האָבען זיך שוין דעמאָלט געהאַט געפונען אַזעלכע ראַבינערס. ער אַליין האָט אויך דערצו געשטרעבט, און כדי צו בעקומען די מיטלען, וואָס ער האָט נויטיג געהאַט פאַר׳ן שטודיום, איז ער אין אָסטראָוואָ געוואָרען אַ לעהרער אין הויז פון דאָרטיגען רייכען בעל־הבית יעקב וועהלוי, וועלכער איז געווען אַ משכיל און געשריבען העברעאישע שירים און מאמרים.

דריטהאַלבען יאָהר האָט גרעץ פערברענגט אין דער דאָזיגער שטאָדט, וואו ער האָט געלעבט איינזאַם. צו יענער צייט האָט ער פערפאַסט אַ ווערק מיט׳ן נאָמען „תולדות אבות", די געשיכטע פון די תנאים, וואָס איז נישט געוואָרען פאַרעפענטליכט. קומענדיג דערנאָך קיין ברעסלוי, כדי אָנצוקומען אין אוניווערזיטעט, האָט ער זיך געדאַרפט ווענדען צום מיניסטעריום מיט אַ ביטע, עס זאָל איהם דערויף אַרויסגעגעבען ווערען אַנ׳ערלויבניש, וואָרום קיין מאַטורע־צייגניש האָט ער נישט געהאַט. צום ווינטער־סעמעסטער פון 1842 איז ער פערשריבען געוואָרען אין ברעסלויער אוניווערזיטעט. דערעיקר האָבען איהם פעראינטערעסירט די לעקציעס איבער געשיכטע, פילאָזאָפיע און אָריענטאַלישע שפראַכען. נאָר ער איז שוין צו יענער צייט בכלל געווען צו רייף און צו פיעל געלעהרט, אַז ער זאָל נאָך קענען זיין אַ סטודענט. ער האָט זיך פיעל געווידמעט די פאָרשונג פון דער יודישער געשיכטע, וואָס איז דאַן פיעל דעבאַטירט געוואָרען צווישען די אָרטאָדאָקסישע און ליבעראַלע יודען אין דייטשלאַנד. ברעסלוי איז דאַן געווען דאָס שלאַכטפעלד צווישען דיביידע צדדים, ווייל דאָרט האָט דעמאָלט געוואוינט אברהם גייגער, און ס׳האָט זיך צו יענער צייט געהאַט צעפלאַקערט אַ פאָלעמיק צווישען זיינע אַנהענגער און די אָנהענגער פון אָרטאָדאָקסישען ר׳ ר׳ שלמה טיקטין. גרעץ פלעגט שיקען פון דאָרט קאָרעספאָנדענצען צום „אָריענט", וואָס איז ערשיענען אונטער דער רעדאַקציע פון יוליוס פירסט, מיט וועלכען ער האָט זיך בעקענט אין יענעמס וואוינאָרט, לייפציג, וואו ער האָט זיך געהאַט פערהאַלטען אויף אַ קורצע צייט, פאָהרענדיג קיין

אָלדענבורג לערנען ביי ר׳ שמשון רפאל הירש. זיינע קאָרעספּאָנדענצען אין „אָריענט״ האָבען אַרויסגערופען אויפמערקזאַמקייט, און הגם ער האָט זיך אויף זיי נישט אונטערגעשריבען, איז בעקאַנט געוואָרען, אַז ער האָט זיי געשריבען. נאָך מעהר אינטערעס האָבען אַרויסגערופען זיינע ערשטע וויסענשאַפטליכע אַרטיקלען, וועלכע ער האָט אָבגעדרוקט אין דער ליטעראַרישער ביילאַגע פון „אָריענט״ און אינ׳ם זשורנאַל פון זכריה פראַנקעל „צייטשריפט פיר די רעליגיעזען אינטערעסען דעס יודענטומס״. אין אַ גרויס אַרטיקעל, וואָס איז געדרוקט געוואָרען אין מערערע פאָרזעצונגען אין דער ליטעראַרישער ביילאַגע פון „אָריענט״, האָט ער שאַרף קריטיקירט אברהם גייגער׳ס ווערק „לעהרבוך צור שפּראַכע דער משנה״. דערויף האָט גייגער געענטפערט מיט אַ פּאָלעמיש אַרטיקעל געגען גרעץ׳ס קריטיק.

אין 1845 האָט גרעץ געענדיגט דעם ברעסלויער אוניווערזיטעט. אָבער אין דאָזיגען אוניווערזיטעט האָט קיין יוד נישט געקענט בעקומען דעם דאָקטאָר־דיפּלאָם. דאַן איז גרעץ אַוועק קיין יענאַ און איבערגעגעבען דעם דאָרטיגען אוניווערזיטעט זיין דיסערטאַציע, וואָס איז מיט אַ יאָהר שפּעטער ערשיענען אין בוך־פאָרם (קראָטאָשין, 1846) אונטער׳ן טיטעל „Gnostizismus und Judentum". דער יענאַער אוניווערזיטעט האָט איהם פאַר׳ן דאָזיגען ווערק געגעבען דעם טיטעל דאָקטאָר. אַרום יענער צייט האָט גרעץ פאַרעפענטליכט אייניגע וויסענשאַפטליכע אַרטיקלען. צווישען זיי: „די קאָנסטרוקציאָן דער יידישען געשיכטע״, אין וועלכען ער לייגט דעם יסוד פאַר זיין אויפפאַסונג פון דער געשיכטע.

דערווייל האָט גרעץ געזוכט פאַר זיך אַ מאַטעריעלען באָדען. פון זיין האָפנונג צו ווערען ראַבינער און פּרעדיגער איז גאָרנישט געוואָרען. התר־הוראה האָט ער טאַקע בעקומען איצט פון זכריה פראַנקעל, אַ חוץ די, וואָס ער האָט שוין געהאַט בעקומען פון ר׳ שמשון רפאל הירש. ער האָט אויך גלייך געפונען אַ פּאָסטען אַלס ראַבינער און פּרעדיגער אין גלייוויץ (אויבערשלעזיען). אויף יום־כפור (תר״ו) איז ער אַהין איינגע־

לאַדען געוואָרען צו האַלטען אין שוהל אַ דרשה. נאָר ווען ער איז אַרויף אויפ'ן בעלעמער, האָט ער פערגעסען די דרשה און איז אַ פאַרשעמטער צוריק אַראָפּ פון דער בימה. מיט איינמאָל איז צערונען געוואָרען זיין לאַנגיעריגער טרוים. ער האָט איצט רעזיגנירט פון רבנות און האָט גענומען זוכען אַרבייט אויף אַן'אַנדער געביעט. כּדי צו ווערען לייטער פון דער רעליגיעזער שולע ביי דער ברעסלויער אָרטאָדאָקס־שער קהלה, האָט ער געמוזט עקזאַמינירט ווערען אין רעגירונג'ס־סעמינאַר פון די קאַטאָ־ליקען. אין 1848 האָט ער אויסגעהאַלטען דעם עקזאַמען און בעקומען די צייגניש, וואָס גיט רעכט צו זיין אַ לערער און אַ לייטער פון אַ שולע. ער האָט אָנגעפיהרט מיט דער קהלה־שולע איין יאָהר, דאַן האָט אויסגעבראָ־כען די רעוואָלוציע פון 1848—און די שולע איז פערמאַכט געוואָרען. ער האָט געמאַכט נאָך איינינע פּרוּוען, וואָס האָבען זיך נישט איינגעגעבען. אין 1850 קומט ער קיין לונדענבורג (מעהרען), וואו דער רב־הכולל איז געווען ר' שמשון רפאל הירש, און ווערט דאָרט לייטער פון דער קהלה־שולע. פריהער נאָך האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון יודישען דרוקער פון קראָטאָשין. פון דאַן אָן נעמט ער זיך פלייסיג אַר־בייטען איבער זיין גרויס ווערק „די געשיכטע דער יודען", וואָס ער האָט נאָך מיט אַ צייט צוריק אָנגעהויבען שרייבען. נאָר אינ'ם קליינעם שטעדטעל האָט ער געפיהלט אַ מאַנגעל אין ביכער, אַ חוץ דעם איז ער געווען פאַרדעכטיגט ביי דער עסטרייכישער רעגירונג פאַר אַ עקסטען דעמאָקראַט, אַ געפערלעכער פאַרברעך אין יענער רעאַקציע־צייט. אויך האָבען זיך די בעציהונגען צווישען איהם און ר' שמשון רפאל הירש, וועמען ער איז שוין מעהר נישט געווען אַ געהאָרכזאַמער תּלמיד־געענדערט צום שלעכטען. דאָס אַלץ האָט גורם געווען, אַז נאָך אַנדער־האַלבען יאָהר וואוינען אין לונדענבורג זאָל גרעץ פערלאָזען דאָס דאָזיגע שטעדטעל און אַוועקפאָהרען קיין בערלין.

ווען גרעץ איז אין 1852 געקומען קיין בערלין, האָט ער שוין גע־האַט פער'ענדיגט דעם פיערטען באַנד פון זיין געשיכטע, וועלכער בעהאַנ־דעלט די תּלמוד'ישע עפּאָכע. אין בערלין האָט ער נישט געהאַט קיין

שום אויסזיכטען צו פערדיענען אויף צו לעבען. נאָר ער האָט געהאַט מוט און אונערמידליכען ווילען צו אַרבייט. ער האָט טאַקע באַלד גע־פונען אַ פערלעגער פאַר זיין ווערק. ער האָט אויך געהאַלטען רעפעראַטען וועגען יודישער געשיכטע, צוזאַמען מיט לעאָפּאָלד (יום־טוב ליפּ־מאַן) צונץ און מיכאל זאַקס. איינמאָל, נאָך גרעצ׳ס אַ רעפעראַט, האָט זיך צו איהם געווענדעט איינער פון די צוהערער, יוסף לעהמאַן, היינעס אַ פריינד, דער אַרויסגעבער פון „מאַגאַזין פיר די ליטע־ראַטור דעס אויסלאַנדעס", מיט׳ן פאָרשלאַג, אָנצונעמען די שטעלע פון אַ פּראָפעסאָר אין רבנים־סעמינאַר, וואָס האָט דאַן געזאָלט געגרינדעט ווערען אין ברעסלוי. לעהמאַן האָט גרעצ׳ן אויך דערצעהלט, אַז ווען מ׳האָט פאָרגעלעגט זכריה פראַנקלען אָנצונעמען דעם פאָסטען פון אַ רעקטאָר פון דער הויכשולע, האָט ער געשטעלט אַ בעדינג, אַז גרעץ זאָל אָנגענומען ווערען פאַר אַ פּראָפעסאָר. גרעץ האָט זיך מיט׳ן דאָזיגען פאָרשלאַג זעהר דערפרייט.

אין 1853 ערשיינט דער פיערטער באַנד פון זיין ווערק „געשיכטע דער יודען", דער ערשטער פון די אָנגעשריבענע בענדער, און אין פריה־לינג 1854 קומט ער קיין ברעסלוי צו פערנעהמען דעם פאָסטען פון פּראָפעסאָר אין דעם צו יענער צייט געעפענטען רבנים־סעמינאַר. פון דאַן אָן גיט ער זיך אָפּ איינגאַנצען דער יודישער געשיכטס־פאָרשונג און די הילפס־וויסענשאַפטען. איינגיכען הויבט ער אָן צו פאַרעפענטליכען זיין געשיכטע איין באַנד נאָכ׳ן אַנדערען. אין 1855 ערשיינט דער דריטער באַנד און אין 1860 — דער פינפטער באַנד. ביז׳ן יאָהר 1870 זענען שוין געהאַט ערשיענען אַלע בענדער, פון דריטען ביז׳ן עלפטען באַנד. בלויז די צוויי ערשטע בענדער, וואָס בעהאַנדלען די ביבלישע עפּאָכע, זענען ערשיענען ערשט שפּעטער, נאָך דעם ווי ער איז צוריקגעקומען פון זיין רייזע קיין ארץ־ישראל. די צוויי בענדער זענען דערווייל געוואָרען דריי, דער צווייטער באַנד איז געוואָרען איינגעטיילט אין צוויי גרויסע בענדער. בסך־הכל האָט שוין איצט די צאָהל בענדער דערגרייכט ביז צוועלף. אַ חוץ דער דאָזיגער געשיכטע, האָט אויך גרעץ אָנגעשריבען הונדערטער

וויסענשאַפטליכע אַרטיקלען איבער געשיכטע. צומייינסט זענען די אַרטיקלען געדרוקט געוואָרען אין פראַנקפעלס „מאָנאַטסשריפט פיר געשיכטע אונד וויסענשאַפט דעס יודענטומס", פון וועלכען גרעץ איז אויך געווען רעדאַקטאָר פון 1869 ביז 1887. אין בוך־פאָרם האָט גרעץ פערעפענטליכט זיינע איבערזעצונגען פון „קהלת", „שיר השירים", „תהלים" און אַנדערע ספרים מיט קאָמענטאַרען צו זיי. ער פלעגט כסדר איבער־אַרבייטען און אויסבעסערען זיין געשיכטע, וואָס האָט זיך געדרוקט אין אַ נייער אויפלאַגע, און אין 1888 האָט ער אַרויסגעגעבען זיין געשיכטע אין אַ נייער בעאַרבייטונג, אַ פערקירצטער, פאַר'ן פאָלק („פאָלקס־טימליכע געשיכטע דער יודען פאָן דען עלטסטען צייטען ביז צור גע־גענוואַרט") אין דריי גרויסע בענדער. אין דער דאָזיגער אויסגאַבע האָט ער אַריינגענומען די נייעסטע דערגרייכונגען פון זיין צייט אויפ'ן געביט פון געשיכטע.

נאָך אין 1870 איז גרעץ בעשטימט געוואָרען פאַר פריוואַט־דאָצענט אין ברעסלויער אוניווערזיטעט, און ווען מ'האָט אין 1887 געפייערט זיין זיעבציגיעריגען יובל, איז ער בעשטימט געוואָרען פאַר ערנמיטגליעד פון דער אַקאַדעמיע פאַר געשיכטס־וויסענשאַפטען אין מאַדריד. דאָס איז געווען אַ צייכען פון אָנערקענונג און נצחון פאַר'ן יודישען היסטאָריקער, וועלכער האָט אין זיין געשיכטע פאַנאַנדערגעוויקעלט די גאַנצע מאַרטי־ראָלאָגיע פון די יודען אין שפאַניען פאַר דער פערטרייבונג און אויך שפּעטער.

גרעצ'ס זיעבציגיעריגער יובל איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ יום־טוב פאַר'ן גאַנצען יודענטום אויף גאָר דער וועלט. בעזונדערע טיילען פון זיין געשיכטע זענען שוין דאַן געווען איבערגעזעצט אין פיעל שפּראַכען, אויך אין העברעאיש.

זיינע לעצטע יאָהרען האָט גרעץ געווידמעט אויסשליסליך דער פאָרשונג פון תנ"ך. זומער 1891 איז גרעץ, ווי יעדען זומער, אַרויסגע־פאָהרען קיין קאַרלסבאַד. דאָרט איז ער שווער קראַנק געוואָרען, און ער

האָט געמוזט זיך אומקערען גיך אַהיים. אויפ'ן וועג האָט ער אָפּגעשטעטען ביי זיין זון, וועלכער איז געווען פּראָפעסאָר אין מינכענער אוניווערזיטעט.

דעם 6-טען סעפּטעמבער ביינאַכט האָט זיך זיין געזונדצושטאַנד שטאַרק פערערגערט, און פאַרטאָג האָט מען איהם געפונען שוין טויט. זיין קערפּער איז איבערגעפיהרט געוואָרען קיין ברעסלוי און דאָרט גע־ברענגט געוואָרען צו קבורה. פון די פיעל הספּדים אין וואָרט און שריפט איז בעזונדערס כדאי צו דערמאָנען די ווערטער פון זיין תּלמיד דוד קויפמאַן, וועלכער האָט אַזוי פערענדיגט זיין הספּד-אַרטיקעל: „ווען די צוועלף שבטים וואָלטען נאָך היינטצוטאָג געלעבט, וואָלט גרעץ גע־האַט די זכיה, אַז פאָרשטעהער פון יעדען איינעם פון די שבטים, האַל־טענדיג יעדער אַ באַנד פון זיין צוועלפבענדערדיגער געשיכטע אין האַנד, זאָלען איהם בעגלייטען צו זיין אייביגער רוה".

יעקב פיכמאן

דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שריפטשטעלער

א

דער היסטאָריקער אַלס שריפטשטעלער און דיכטער — איז אַזאַ דאַנקבאַרע טעמע פאַר פאָרשונג, אַז ס'איז כדאי זיך דערמיט צו פאַרנעמען אַלזייטיג. מעגליך, אַז נאָר אַזאַ אַרבייט וואָלט פאַר אונז ענטפּלעקט דעם אמתן כאַראַקטער פון היסטאָריקער. מעגליך, אַז מיר וואָלטען זיך איבערצייגט, אַז די עלעמענטען פון קינסטלער און פון וויסענשאַפטלער געפינען זיך ביידע אין אַ גלייכער מאָס ביים עכטען היסטאָריקער און איין עלעמענט שליסט נישט אויס דעם צווייטען; נאָכמער, דער קינסטלערישער עלעמענט איז איבערוויעגענד אין זיין כאַראַקטער, אין געגענזאַץ צום געשיכטס-פאָרשער, וואָס ביי איהם זענען די ריינע וויסענשאַפטס-עלעמענטען כמעט שטענדיג די איבערוויעגענדע אין זיין אַרבייט. מיר וואָלטען זיך דאַן איבערצייגט, אַז די היסטאָריקער פון אַלע צייטען זענען תמיד געווען נישט בלויז גייסטרייכע שריפטשטעלער, וואָס זייער סטיל איז געווען אַ מוסטער פאַר אַ סך שפּעטערע דורות, נייערט אויך מענשען מיט אַ שטאַרקער אינטואיציע, גרויסע דיכטער, וועלכע האָבען געשאַפען דורך אינספּיראַציע. דאָס זענען נישט געווען קיין כראָניקעס-שרייבער, וואָס האָבען אויפגעהיט די זכרונות און פּאַסירונגען פון דער פערגאַנגענהייט, נאָר שאַצמייסטערס, וועלכע האָבען געזאַמעלט דעם נאַציאָנאַלען פערמעגען, וועלכע האָבען די ערשטע ענטפּלעקט דעם גייסט פון פאָלק, פאַרשענדיג זיינע איבערלעבונגען פון די פערגאַנגענע צייטען. גרויסע היסטאָריקער זענען תמיד געווען אויך גרויסע ערציהער. זיי האָבען

פערטיעפט דעם נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין, און, פאַרשענדיג די געשיכטע פון פאָלק, האָבען זיי צומאָל אָנגעצייכענט דעם וועג פאַר זיין צוקונפט.

דער גרויסער היסטאָריקער איז אַ פאָלקס־דיכטער. ער פורעמט־אויס דאָס פאָלק גייסטיג, און ווי אַ גרויסער נאַציאָנאַלער עראָבערער, איז ער, אייגענטליך, דער ערשטער, וואָס בעשטימט די נאַציאָנאַלע גרענעצען. ער מוז אויסקריסטאַליזירען די קולטור פון פאָלק, אַריינטראָגען אין איהר אייניקייט. נאָר אַ פיינער בליק און אַ שטאַרקער חוש מאַכען איהם פעהיג דערצו. ער איז דער גרעסטער אויטאָריטעט און ער טראָגט די פעראַנט־וואָרטליכקייט פאַר אַלע פאָלקס־ווערטען.

ווען מיר אַנאַליזירען די גרויסע היסטאָריקער פון די פערשיעדענע פעלקער, געפינען מיר אָפט צווישען זיי געניאַלע פאָליטיקער, וועלכע האָבען געלענקט אויף נייע וועגען די צוקונפט פון זייער פאָלק אויפ'ן גרונד פון די געשיכטליכע פאַסירונגען. ס'טרעפט, אַז די זאָרג פאַר'ן קיום פון דער נאַציאָנאַלער קולטור, פאַר דער וואַקענדיגער טראַדיציע, ווערט אַ בעלעבענדיגער גייסט פאַר גאַנצע געשיכטס־ווערק (טאַציט). דער גאַנצער ספר „דברים", וועלכער איז האלב עפּאָפּעע און האלב געזעץ־זאַמלונג, איז אויך נישט מער, ווי אַזאַ מין ווערק—אַ לויבגעזאַנג פאַר ז'ער נאַציאָנאַלער קולטור און אַ פערזוך אָבצוהיטען זי אויף דער צוקונפט.

דער געשיכטליכער שטאָף אַליין, איינשליסענדיג אַפילו דעם שאַרפען היסטאָרישען אַנאַליז, איז נאָכנישט געניגענד. אַלע דאָקומענטען און אַלטערטימליכקייטען, טרעפליכע היפּאָטעזען און אַנאַליזען שאַפען נאָכ־נישט קיין רעאַלע ערשיינונגען, ווען ס'פעלט דערביי אינספּיראַציע, אינ־טואיציע. נישטגעקוקט אויף דעם, וואָס די פעדאַנטישע געלעהרטע האַלטען תמיד די מענשען מיט אינטואיציע און די וואָרט־קינסטלער פאַר דילעטאַנטען, זענען מיר דאָך איבערצייגט, אַז נאָר אַזעלכע „דילעטאַנ־טען" זענען אימשטאַנד צו פערוואַנדלען אַלטע דאָקומענטען אין פּאָעזיע און בעגרייפבאַר צו מאַכען די היסטאָרישע געשטאַלטען.

אין אונזער קינדהייט זענען מיר ערצויגען געוואָרען אויף הי־סטאָרישע פאָלקס־ביכער, אַ שטייגער ווי „יוסיפון" און „ספר הישר"—ביכער,

אין וועלכע די פאַנטאַזיע וועגט איבער די געשיכטליכע פאַקטען, פונ-דעסטוועגען בין איך זיך דערין מודה, אַז נאָכדעם ווי כ'האָב איבער-געלייענט דעם „ספר הישר", האָב איך ערשט בעגרייפט די העלדען פון ספר „בראשית"; יהודה און יוסף, שמעון און לוי זענען פאַר מיר דערשיענען אין דער בעלויכטונג פון דאָזיגען ספר, מיין קינדערשע פאַנטאַזיע, וואָס פאַר איר זענען די קאַרגע סקיצען פון חומש געווען נישטגעניגענד, האָט זיך אָ נ ג ע ק ל אַ מ ע ר ט אָן די דאָזיגע דעטאַלע ערגענצונגען, וועלכע האָבען פערוואַנדעלט די סילועטען אין לעבעדיגע בילדער. פונקט אַזוי האָבען אויך די ערצעהלונגען פון דער „אגדה" ערגענצט אויף אַ וואונדערליכען אופן די ערצעהלונגען פון תנ"ך טאַקע דערפאַר, וואָס די פאָלקס-פאַנטאַזיע פערטראָגט נישט קיין ב ל ו י ז ע ן און זי שאַפט תמיד אַ רעאַלען אָנהאַלט אַפילו אין די שטאַרקסטע גוזמאות.

אין אונזער יוגענד האָבען מיר מיט אַ ציטערדיג האַרץ געלייענט די חורבן-שילדערונג פון יוסף פלאַוויוס, דאָס בוך, אין וועלכען די קיהלע פילאָזאָפישע רוהיקייט פון אַ סטאָאיקער ווערט פערשלונגען אינ'ם גליהענ-דען צער פון אַ מיטליידענדען ברודער, וועלכער האָט געזעהן די בייזע בוואַליע, וואָס האָט געדראָהט צו פערפלייצען זיין פאָלק, — און ער האָט גאָרנישט געקענט העלפען. מיר האָבען דעמאָלט נישט געוואוסט אונטער-צושיידען צווישען „פעררעטער" און ליעבענדער ברודער, — מיר האָבען נאָר פערנומען פון יעדער זייט אין דאָזיגען בוך אַ יאָמער איבער'ן חורבן, אַ גרויס און ביטער קלאָגליעד, וואָס קען נישט אָנגעשריבען ווערען פון אַ רעטאָריקער, ווען זיין האַרץ איז נישט פערברענט פון רחמנות און שמערץ.

יוסף פלאַוויוס, וועלכער האָט געהאַט פיעל אָנקלאָגער און וועגען וועלכען ס'איז נאָך היינט שווער צו אורטיילען, צי ער איז אונשולדיג אָדער שולדיג; ער, וועלכער איז געווען געגען מלחמה און האָט בעטראַכט די קריעג-פיהרענדע קנאים ווי די פערניכטער פון זיין פאָלק, — פלאַוויוס איז עס געווען דער, וועלכער האָט געשאַפען דעם גרעסטען עפּאָס פון ישראל'ס מלחמות און העלדענטאַטען. ער האָט עס אָנגעשריבען די

פּאָעמע „מסדה" — דער גרעסטער אַפּאָטעאָז, וואָס איז ווען אָנגעשריבען געוואָרען וועגען פאַנאַטישען קאַמף פאַר פרייהייט. איז עס דען נישט אַ זיכערער בעוויז, אַז דוקא דער קינסטלער, וועלכער איז אין פלוג סוביעקטיוו, איז גובר יעדע קאָנווענציאָנעלע אָבשאַצונג און שטרעבט בעוואוסטזיניג אָדער אונבעוואוסטזיניג צום אָביעקטיווען אמת?

אויך גרעצ׳ן, אויף וועלכען עס האָט זיך ערצויגען דער רייפערער דור, האָט זיך איינגעגעבען אויסצומיידען אַלע שטרויכלונגען טאַקע דערפאַר, וואָס ער איז געווען נישט בלויז אַ׳עכטער פאָרשער, נאָר אויך אַ דיכטער און אַ מענש פון גייסט, וועלכער האָט פערשטאַנען צו בעטראַכטען און אָבצושאַצען מענשליך יעטוועדע ערשיינונג. ער איז קודם-כל געווען אַ הומאַניסט. דער משכיל, קאָנסערוואַטאָר און פּאָלעמיקער — דאָס אַלץ איז מענשליך געווען צוזאַמענגעשמאָלצען אין זיין פערזענליכקייט. געוויס האָט ער פערמאָגט אַ ריכטונג. דער היסטאָריקער, אַפילו ווען ער ווייזט זיך אויס צו זיין אָביעקטיוו, איז שטענדיג דרעיקרשט אַ ר י כ ט ע ר. ער, וואָס גריבעלט זיך אין די פאָלקס-אוצרות און ענטפלעקט פאָלקס-שאַפונגען, איז נאָר אַ מאַטעריאַל-זאַמלער, אַ פאָרשער, כדי אויסצוגעפינען רעכט אָדער אונרעכט. נאָר אָט דער דאָזיגער בעגעהר מאַכט פאַר איהם נויטיג דאָס זוכען און פאָרשען, אָבער ער מאַכט איהם אויך פעהיג צו ענטפלעקען, צו געפינען אַ גרונד פאַר זיינע השערות.

ביי גרעצ׳ן איז די געשיכטע נישט געווען אַ רייהע פאַסירונגען, נאָר אַ ח ש ב ו ן - ה נ פ ש פון פאָלק, אַ צוריקבליק אין דער פערגאַנגענהייט, אַ כסדרדיגע בעטראַכטונג אינ׳ם לעבען פון פאָלק, כדי צו דערגרונטעווען זייער אינהאַלט. ער האָט נישט ערצעהלט, נאָר בעזונגען און בעקלאָגט דאָס טראַגישע לעבען פון זיין פאָלק. ער האָט בעגלייט די לאַנגע רייהע פון דורות, און אין שווערע, פיינפולע צייטען האָט ער זיך נאָר צוגעהערט צום דופק פון פאָלק.

ווי אַ טרויער-מעלאָדיע געהט אַדורך אין גרעצ׳ס ווערק די שילדערונג פון די פאַסירונגען, וואָס יעדע איינע פון זיי געניגט צוצעברעכען דאָס הארץ אויף אייביג. חורבן נאָך חורבן, צעשטערונג נאָך צעשטערונג, —

און ביי דעם אַלעם הערט די מעלאַדיע נישט אויף. אין דעם גרויסען בוך פון טויזענדטער זייטען איז נישטאָ אַפילו קיין איין קאַפּיטעל, אין וועלכען אָט דאָס אייביגע קלאַגליעד איבער אַ אונטערדריקט פאָלק, וואָס זיינע ליידען זענען אזוי אַלט ווי זיינע טעג, זאָל נישט אָבקלינגען מיט נייער קראַפט. אַ אונאויפהערליכער ליריזם טראָגט אונז די גאַנצע צייט פון לייענען דאָס בוך אויף זיינע צעשפּיעלטע כוואַליעס, און מיר טרינקען פון ביטערען כּוס ביז צו שכרות. נאָר אַ שרייבערשער טאַלענט פון אַזאַ הויכער מדרגה, ווי גרעצ׳ס, איז געווען ביכולת פאָרצוטראָגען פאַר אונז אַזאַ לאַנגע טרויער-מעלאָדיע מיט בולטע שטריכען, באַגלייט פון אַ יאָמער, וואָס שטייגערט מיט יעדען נייעם נאַציאָנאַלען אומגליק.

ב

דערעיקר איז גרעץ געווען אַ קינד פון דער השכּלה. די השכּלה, אין בעסטען זין פון וואָרט, האָט אַרויפגעלעגט איר שטעמפּעל אויף זיין גרויס ווערק. זי האָט עס געשאַפען דעם גלויבען, אַז ס׳איז נאָך דאָ אַ הילף, און איר פעסטער גייסט, מיט וועלכען דאָס גאַנצע ווערק איז בעהויכט, פיהלט-אָן מיט לעבען דעם אינהאַלט און דעם סטיל.

משכּיל—דאָס איז ביי אונז געוואָרען אַ שימף-נאָמען. אָבער השכּלה איז דאָך געווען דער גרויסער פאַקעל, און יעדעס מאָל ווען מיר שפּירען אויפשוואונג אין דערהויבונג אין דאָזיגען טרויעריגען געשיכטע-בוך פון אַ פאָלק, וועמען ס׳האָבען נאָכגעיאָגט מענשליכע גראָבקייט און פינסטער-ניש אומעדום, וואו עס האָט נאָר געווענדעט דעם טריט, ווייסען מיר, אַז דאָ ווערט דערצעהלט וועגען שטאַרקייט פון גייסט, פרייהייט פון גייסט,— וועגען מענש, וואָס האָט בעזיעגט דעם פינסטערען פאַנאַטיזם. מיט אַ איינ-געהאַלטענעם אָטעם פאָרשט ער אַלע געביעטען פון דער יודישער ליטעראַטור, פּאָעזיע און פילאָזאָפיע, כדי צו ענטפלעקען אָט די מאָמענ-טען פון אינערליכער בעפרייאונג.

זיין פאָרשונג אין דער געשיכטע פון יודישען פאָלק האָט פאַר איהם אויפגעדעקט דעם שרעקליכסטען פון אַלע זיינע פיינד—די מענשליכע ט פ ש ו ת, וואָס געהט האַנד ביי האַנד מיט ר ש ע ו ת. ווער ס׳האָט, ווי

ער, געפּאָרשט די טויזענדער פּינסטערע בבא־מעשיות, וועלכע אידיאָטען און אויסוואורפען אין געשטאַלט פון פאַנאַטיקער האָבען אונאויפהערליך פערשפרייט צווישען המון און צו וועלכע ס'האָבען זיך געדן צוגעהערט פערפיהרטע פעלקער מיט זייערע קעניגען און שררות, מיט זייערע גייסטליכע און ריכטער, ווער ס'האָט זיך צוגעקוקט צום דאָזיגען שרעקליכען גרויל, מיט וועלכען ס'איז פול די יודישע געשיכטע אין יעדען צייטאַלטער, — איז שוין מער נישט פעהיג צו זעהן אין פאַנאַטיזם און שווערמעריי עפּעס אַנדערש, אַ חוץ באַצילען, וועלכע ברענגען מיט זיך גיפט און שגעון פאַר'ן מענשליכען גייסט.

קיין שום היסטאָריקער און כראָניקער האָט נישט אַזוי געפיהלט, ווי גרעץ, ווי ווייט די רעליגיעזע שווערמעריי (סיי פון דרויסען, סיי פון אינווייניג) ברענגט מיט זיך אונגליק און פערניכטונג פאַר'ן פאָלק ישראל. דעם פאַנאַטיזם, וואָס איז אין אַלע צייטען און אין יעדען אָרט געוועזן פאַר אונז אַנ'אונגליק, פערזורטיילט ער מיט שרעקליכען האַס נישט ווי אַ היסטאָריקער, נאָר ווי אַ קעמפער, וואָס זעהט פאַר זיך דעם מורא'דיגסטען פיינד. ער האָט געוואוסט, ווי געפעהרליך ער איז בעזונדערס פאַר אונז יודען, ווי שווער ס'איז איהם אויסצוואָרצלען, און דעריבער שטעלט ער איהם ביי יעדער געלעגענהייט אַרויס אין זיין גאַנצער העסליכקייט און פינסטערקייט. מעגליך, אַז דער גאַנצער אינערליכער פּאַטאָס פון דאָזיגען ווערק איז נאָר אָט די אייביגע שנאה צו דער מענשליכער פערבלענדקייט אין יעדער צייט און אין יעדער פאָרם.

זיין שאַרפע קריטיק איז דעריקר געווענדעט געגען דער דאָזיגער פּלאָג פון דער מענשהייט. ער אַנאַליזירט פלייסיג די ערשיינונגען און ענטפּלעקט טריט נאָך טריט די גייסטיגע ירידה פון יודישען פאָלק, בעת עס זינקט אין זומפּ פון פאַנאַטיזם. ניין, נישט דער פאַנאַטיזם שטאַרקט דעם גלויבען. ער פערטעמפּט נאָר דאָס געפיהל און פערשטאַרקט די אונבעהאָלפענקייט.

נישט אומזיסט בעשולדיגט מען גרעצ'ן אין איבערגעטריבענער גייסטיגקייט. ער איז געוועזן דער ערשטער, וואָס האָט אַזוי דייטליך

אָנגעמערקט די גרענעצען פון גייסט. געוויס איז ער געווען אַ געטרייער תלמוד פון ר׳ נחמן קראָכמאַל און העגעל, פון זיי האָט ער דאָס איבערגענומען די וואונדערליכע קאָנצעפּציע פון דער יודישער געשיכטע ווי אַ זיך איבערחזרנדיגע ערשיינונג פון גייסטיגען רענעסאַנס און דעקאַדאַנס. אָבער קיין שום יודישען היסטאָריקער פאַר איהם האָט זיך נישט איינגעגעבען צו בעצייכענען די שטופען פון דער דאָזיגער ענטוויקלונג אַלס נישטצופעליגע ערשיינונגען. כמעט מיט געזעצמעסיגער פעסטקייט האָט ער אויפגעוויזען די סבות פון דער אינערליכער ירידה פון יודענטום, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבען אין מיטעלאַלטער און געדויערט ביז דער נייער צייט. ווי אַ הימן קלינגען גרעצ׳ס ווערטער, ווען ער קומט-צו צו דער עפּאָכע פון פאָרשונג און דיכטונג, וועלכע האָט געדויערט פון ר׳ סעדיה גאונ׳ס צייט ביז נאָכ׳ן רמב״מ׳ס טויט. דאָס יודענטום האָט צוריק אויפגעדעקט זיין שטראַהלענד געזיכט און פערשפּרייט אַרום זיך אַ זיס ליכט.

ג

לעבענדיג אין דער עפּאָכע פון השכלה, וואָס איהר עיקר שטרעבונג איז געווען צו ערציהען דאָס פאָלק פאַר פשטות, אָרדנונג, לאָגישער דיסציפּלין, האָט ער געזעהן אין דעם אָבנויג פון קלאָרקייט אין יודענטום, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען נאָכ׳ן רמב״ם און געדויערט אין משך פון הונדערטער יאָהרען, אַ שווערע ירידה. דער נייער וועג, דער וועג פון פערטונקלונג און סודות׳דיגקייט, האָט איהם אויסגעוויזען ווי אַ ערווייטערונג פון אָריגינעלען יודענטום פון תנ״ך און משנה,—ער האָט איהם אויסגעוויזען ווי דער דעקאַדאַנס פון יודישען גייסט. ער, וואָס האָט אַליין פערמאָגט אַ קלאָרען סטיל און געבויט זיין געשיכטע זעלטען אַרכיטעקטאָניש, האָט נישט געקענט פערטראָגען די גייסטיגע פערפלאָנטערטקייט, די כאַאָטישקייט פון פאָרם, וואָס איז שוין נישט געווען מעהר קיין צופעליגקייט אין יודענטום, נאָר אַ בעשטימטער נוסח אין משך פון פיעל דורות. נישט שטענדיג האָט ער געוואוסט צו בעטאָנען די גרויסע בעפרוכפערונג, וואָס אַזאַ מין דעמערונגס-עפּאָכע טראָגט אין זיך, ווען זי צעברעכט די שאָל און

דרינגט אַריין אין דער וועלט מיט נייע קרעפטען. אָבער ביי זיין גאַנצער אָפענער געגנערשאַפט צו דער קַבּלה און צום חסידיזם, ווייס ער אויך צו וואַרפען ליכט אויף זייערע אַנציהענדע שאַטענס, ער ווייס טיילמאָל אָבצושאַצען זייער מעגליכקייט צו בעגייען, אויפצוטרייסלען דעם גייסט, צו ברענגען בעלעבונג דער וועלט. זיין „השכלה‟ שליסט ביי איהם לגמרי נישט אויס דעם מיסטיציזם. טיילמאָל הערט אויך ער זיך צו צו זיין געהיימנישפולען פליסטער, אָבער באַלד בעפרייט ער זיך פון זיין איינפלוס; ער ווייס: אַ גרויסע געפאַהר לויערט, ווען מען פערבלייבט דאָ צו לאַנג...

ער פיהלט אויך נישט קיין ווידערווילען צום שפעטערן, „דעקאַ-דענטישען‟, רבנישען יודענטום. אין דער אמתן איז איהם טייער דאָס יודענטום אין אַלע זיינע פאָרמען. נישט שטענדיג ווייס ער — אָדער, וויל ער מודה זיין — אַז אַ דעקאַדאַנס-עפּאָכע איז טיילמאָל נאָר אַ צוגרייטונג פאַר אַ נייעם רענעסאַנס. ער שילדערט די צייטען פון איגנאָרירונג פון וויסענשאַפטליכער פאָרשונג און וועלטליכער פאָעזיע וואָס פאַר דער השכלה-צייט אַלס צייטען פון גרויסען דעקאַדאַנס אין אונזער געשיכטע. מיר האָבען נישט געהאַט, אַ חוץ י. ל. גאָרדאָן, נאָך אַזאַ שריפטשטעלער, וואָס האָט געוואוסט אַזוי גיפטיג אויסצולאַכען די תלמודישע פערקרי-פעלטקייט, די איינגעשלאָסענקייט אין די ד׳ אמות פון פלפול און אוי-בערשפיצלען, די אונפעהיגקייט אונטערצושיידען צווישען דעם עיקר און דעם טפל. בעזונדערס בולט איז גרעצ׳ס נעגאַטיווע בעציהונג צו די פוילישע רבנים, וויל אין זייער השפעה אויף די מערב-יודען האָט ער געזעהן אַ שטערונג פאַר דער השכלה-בעוועגונג, וועלכע האָט צוריק ער-וואַכט אין דער צייט פון שפינאָזאַ. ער האָט שטאַרק געהאַסט דעם אייגענאַרטיגען כאַראַקטער פון די פוילישע יודען — זייער חריפות און פערקריפעלטקייט און איבערטריבענע פרומקייט, וואָס איז געווען אין געגענזאַץ צו דער עהרליכער נאַטור פון די מערב-יודען. אָבער אַלס קינסטלער, תלמיד-חכם און אמתער מענש פון גייסט, דערקענט ער — ווען ער דערנעהנטערט זיך צו די יודישע גאונים, צו די גרויסע פאָרשטעהער

פון יודענטום, וואָס אויף איהם האָבען זיי איבערגעלאָזט טיעפע שפורען — זייער גרויסע מאָראַלישע וואַגיקייט, די בעהאַלטענע ענערגיע און דעם ווילען צו לעבען, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין זייער פערזענליכקייט נישטגעקוקט אויף זייער בעגרענצטקייט.

דער גרויסער קינסטלער־טאַלענט גרעצ׳ס ענטפּלעקט זיך ווי אַ פּלאַסטיקער, ווי אַ פיינער פּאָרטרעטיסט, וועלכער האָט געמאָלט די געשטאַלטען פון ישראל׳ס פירשטען און גרויסע מענער פון אלע צייטען מיט דער קראַפט פון אַ קינסטלער און פאָרשער צוגלייך, וועלכער קען אויפשטעלען לויט בעזונדערע גליעדער לעבעדיגע ביוסטען. אַ מאַסע כאַראַקטעריסטיקעס פון היסטאָרישע פערזענליכקייטען, און אפילו פון דיכטער און שרייבער, זענען פערבליבען ביז היינט אין אונזער בעוואוסטזיין לויט גרעצ׳ס ערשטער שילדערונג אין זיין ווערק. ער האָט אמאָל געהאַט אַ טעות אין דער אָבשאַצונג. ער האָט אין דער האַנד געהאַלטען אַ וואָג פון אַ דיכטער, וועלכער וועגט יעדע שאַפונג נישט בלויז לויט׳ן טאַלענט, וואָס איז אין איהר אריינגעלעגט געוואָרען, נאָר אויך לויט דער איידעלמוטיקייט, לויט די אינערליכע מעגליכקייטען, וואָס זי טראָגט אין זיך. זיין קריטעריום איז קיינמאָל נישט געווען קיין אויסערליך־פאָרמאַלער.

ד

וואָס עס מאַכט דאָס דאָזיגע ווערק פאַר אַ מענשליכע און פאָלקסטימליכע שאַפונג, איז עס בלי־ספק דאָס גרויסע מאָראַלישע ליכט, וואָס איז אויסגעגאָסען איבער איהם. אויך ווען גרעץ רעדט וועגען די גרויסע פאָלקס־העלדען, דערגעהט ער צו אמתן פאַטאָס נאָר דעמאָלט, ווען ער קען בעטאָנען זייערע לויטערע מדות און העלדישען גייסט. די פּאַראַד־העלדען פון אַ געוויסען מין זענען ביי איהם שוין לכתחלה פסול צוליעב זייער שוואַכען כאַראַקטער און זייער ענגהאַרציגקייט. דאָס איז אַ יודישער קריטעריום: די גרויסקייט פון מענשען ליגט נישט אין זיינע פעהיגקייטען, נאָר אין זיין מאָראַלישען כח. דער עיקר איז נישט דאָס, וואָס אַ מענש וואָלט געקענט זיין, נאָר דאָס, וואָס ער איז געוועזן.

יעדעס מאָל ווען גרעץ שילדערט די גייסטיגע ירידה, וואָס יעדעס נייע אומגליק האָט געבערענגט דעם יודישען פאָלק, ווערט זיין סטיל געהילט אין טרויער. נישט דער פערלוסט פון פערמעגען און נישט דער פערלוסט פון מענשען ערשיטערען נישט אזוי גרעצ׳ן, ווי די מענשליכע געפאַלענקייט, די גייסטיגע אונבעהאָלפענקייט, וואָס האָט אפילו די שטאַרקע פערוואַנדעלט אין שאָטענס. נאָך יעדער נייער קאַטאַסטראָפע בעטראַכט ער גיכער דעם פאָלקס-גייסט, איידער די קרבנות פון די עקסצעסען. ער בעקלאָגט מעהר די פערטעמפּטקייט פון געדאַנק, זיין בעגרענעצטקייט, די ערנידערונג פון דער מענשליכער ווירדע, איידער די פערגאָסענע טייכען בלוט. יעדע גייסטיגע ענטאַרטונג, וואָס עס האָבען גורם געווען די גירושים און שווערע גזירות, האָט ער בעטראַכט ווי אַנ׳אונגליק, וואָס האָט ערנידריגט דעם זעלבסטבעוואוסטזיין פון פאָלק אויף גאַנצע דורות און שלאָף געמאַכט זיין גייסט אויף אייביג.

דאָס גאַנצע ווערק איז פול איין גרויסע זאָרג — די זאָרג פאַר׳ן גייסט און פאַר׳ן כבוד פון פאָלק. כל-זמן דער גייסט ווערט נישט געבראָכען, זענען די צרות נאָך ערטרעגליך. כל-זמן ער ווייזט נאָך אַרויס די שאַפונגס-קראַפט פון פאָלק, איז נאַכנישט דאָ קיין אָרט פאַר פערצווייפלונג. די שאַפונגס-קרעפטען פון פאָלק אַליין זאָגען עדות אויף דער אָפּגעהיטענער אייגענאַרט, אויף דער קראַפט צו לעבען און דעם ווילען צו לעבען.

ביז היינט איז נאָך גרעץ נישט אָפּגעשאַצט געוואָרען אַלזייטיג ווי אַ ערציהער, ווי איינער פון די ערשטע, וועלכע האָבען געפּלעגט אין אַ סביבה פון אַסימילאַציע און זעלבסטפערלייקנונג, וואָס האָט דעמאָלט אַלעמען פערכאַפּט, דעם נאַציאָנאַלען געפיהל, דעם גלויבען אין דער עגזיסטענץ פון יודישען פאָלק און אין זיין אייביגער קראַפט פאַר אויפלעבונג.

ה

גרעצ׳ס נאַציאָנאַלע וועלטאַנשויאונג האָט זיך נישט אויסקריסטאַליזירט אין אַ קלאָרע און בעגרינדעטע לעבענס-טעאָריע. זיין דור איז נישט

געווען ראוי דערצו, און אויך ער אַליין, וואָס האָט געלעבט אין אַנ׳אַטמאָספערע פון אַסימילאַציע און אַנטיסעמיטיזם, האָט נישט געהאַט דעם מוט צו דערטראַכטען ביז׳ן סוף זיינע געדאַנקען וועגען זיין פאָלק. אָבער פון יעדער שורה אין זיין ווערק רעדט-אַרויס דאָס נאַציאָנאַלע בעוואוסטזיין מיט אַזויפיעל קראַפט, אַז עס האָט גורם געווען צונישט צו מאַכען די טעאָריע וועגען אַסימילאַציע און בלי־ספק רייף געמאַכט דעם געדאַנק וועגען אויפלעבונג. נישט אומזיסט האָט זיין ווערק אַרויסגערופען אַזאַ שטורם צווישען די אַסימילאַטאָרען און אויפגערייצט געגען גרויסען היסטאָריקער די יודענפיינד פון אומעדום. צי ער האָט אָבגעענטפערט ווי געהעריג אויף טרייטשקעס אַרויסטריט, אָדער ס׳האָט איהם פערלאָזען דער מוט, זעהענדיג זיך איינזאַם צווישען פערפרעמדטע ברידער און איינפלוסרייכע יודענפיינד, — יעדענפאָלס איז אין זיין געשיכטע נישטאָ קיין אָרט פאַר נאַציאָנאַלע נאָכגיביגקייט און אונטערטעניגקייט. ער טענה׳ט זיך אויס מיט די פיינד פון זיין פאָלק און טרעט נישט אָב אויך פאַר אַזעלכע גייסטיגע ריעזען, ווי געטע און פיכטע, ווען ער ענטפלעקט אין זיי דעם אַלטען גיפט—זייער שנאה צו יודען, וואָס דיענט פאַר איהם ווי אַ מיטעל אָבצושאַצען די אמתע גרויסקייט פון מענש. טיילמאָל איז ער גענויט צו פערטיידיגען דאָס יודישע פאָלק, אָבער ס׳רוב איז ער אָנקלאָגער, מאָנער, אָנגרייפער. זיין בוך איז נישט בלויז אַ פאָרשונגס־ווערק, נאָר אויך אַ ביטער פראָטעסט־געשריי פון אַנ׳אונטערדריקט פאָלק, וואָס מאָהנט זיין מענשליכע רעכט, וואָס וואַרפט אַנ׳אייביגען שאַנד־פלעק אויף זיינע שונאים.

די „יודישע געשיכטע" איז אַ יודיש בוך, אַ ברויזענד ווערק, וואָס איז געשריבען אין אַ ווארימען, האַרציגען סטיל און איז אַ קוואַל פאַר ערמוטיגונג. דער אייראָפּעאישער סטיל האָט דאָ נישט פערטושט דעם פאָלקסטימליכען גייסט, די בעציהונג פון פאָלק צו זיינע העלדען און ווערטהען.

גרעץ, דער מיושב׳דיגער, סיסטעמאַטישער, וואָס האָט אַזוי ליעב געהאַט אויפבוי און פיינד געהאַט צעשטערונג, ווענדעט דערעיקרשט זיין בליק צו די בעניייער פון יודענטום, צו די לענקער אויף נייע וועגען.

נישט די מיינונגען זענען איהם טהייער, נאָר דער בעלעבענדער גייסט. עס זענען איהם ליעב די שטורמער, די פערברייטערער פון ענגען תחום. ר׳ הלל, ר׳ עקיבא, ר׳ יהודה הנשיא, דער רמב״ם—אין זיי און אין זייערס גלייכען האָט ער געזעהן די פילאַרען פון פאָלק. זייער לעבען און טעטיקייט איז געשילדערט אין זיין ווערק מיט אַ דיכטערישער בעגייסטע-רונג, ווי הערליכע פּאָעמען. בעגרענצונג פון גייסט איז איהם פרעמד. פאַר די בעסטע ערציהער פון פאָלק בעטראַכט ער די יעניגע, וועלכע האָבען דעם פאָלק געגעבען „גוטע געזעצען״, לעבענס-געזעצען, וועלכע האָבען זיך נישט געהאַלטען ביי דער שמרענגקייט פון געזעץ, וועלכע האָבען אַרויסגעוויזען אין זייער טעטיקייט מענשליכע פרייהייט און גע-עפענט אַ וועג צו אַ נייער ענטוויקלונג פון יודענטום.

ו

געוואַלדיג גרויס איז געווען זיין קראַפט אָבצושאַצען פערשיעדענע ערשיינונגען אין דער ליטעראַטור. מיט זיין דאָזיגען טאַלענט האָט ער פיעל אויפגעטון, און מעגליך, אַז אָט דער פאַקט האָט גורם געווען צו דער דויערהאַפטיגקייט פון זיין ווערק. אין די בעזונדערע ליטעראַרישע אָבשאַצונגען, ווי, אַ שטייגער, די אָבשאַצונג פון ספר דברים, פון דער משנה, פון רמב״מ׳ס ווערק, און אַפילו פון יענע ווערק, וואָס צו זייער געדאַנקען-גאַנג איז ער געווען דורכאויס געגנעריש געשטימט (דער „כוזרי״), ווייזט ער זיך אַרויס נישט בלויז ווי אַ גרויסער קריטיקער, וועל-כער דריגנט אַריין אין קערן פון די זאַכען און מאַכט רעדען אַלטע פּאַרמעטען, נאָר אויך ווי אַ דיכטער, וועלכער ווייסט אַריינצוגיסען די אייגענע נשמה אין די ערשיינונגען, כדי אַריינצוהויכען אין זיי לעבען.

הונדערטער טרעפליכע ליטעראַרישע אָבשאַצונגען זענען צעוואָרפען אין דאָזיגען גרויסען ווערק. גרעץ זעהט נישט אין די שאַפונגען פון גייסט בלויז היסטאָרישע דאָקומענטען. זיי זענען עס ביי איהם טאַקע די גרויסע געשעהענישען, די אייגענטליכע געשיכטע. יאָ, זיין גייסט איז געווען בעהויכט מיט דער לויטערקייט פון יענע העגעליאַנישע אידעאַ-ליסטען, וועלכע האָבען בעטראַכט דעם אויפשטייג פון אַ פאָלק אַלס

אויפשטייג פון גייסט, וועלכע האָבען געזעהן אין דער שאַפונגס־קראַפט פון אַ פאָלק זיין לעבענס־קראַפט און זיין עגזיסטענץ־רעכט. ער האָט נישט אָנערקענט קיין אויפלעבונג אָהן דער אויפלעבונג פון די שאַפונגס־קרעפטען, אָהן אַ נייער בעפרוכפערונג פון די פערגאַנגענהייטס־שאַפונגען. נאָר אין דעם אַליין האָט ער געזעהן דעם לעבענס־ציעל פונ׳ם יחיד ווי פון כלל.

מיט אַ אָדלער־בליק האָט ער אַדורכגעמאָסטען דעם גייסטיגען געביעט פון דורות און עפּאָכען. פערשטעהט זיך, אַז ביים אָנצייכענען אַזאַ ברייטע ראַהם איז נישט מעגליך נישט אַריינצופאַלען אין איבריגען סכעמאַטיזם. אָבער אין אַ געוויסען זין קען געזאָגט ווערען, אַז זינט דעם רמב״ם׳ס „משנה תורה״ איז נאָכנישט אָנגעשריבען געוואָרען וועגען יודענטום אַ בוך מיט אַזאַ לויטערען סטיל, אַזאַ פיינער אַרכיטעקטאָניק, אַזאַ ברייטער אויפפאַסונג און אַזאַ אַלזייטיגען איבערבליק איבער דער געשיכטע פון יודישען פאָלק און זיין פערצווייגטער קולטור, — ווי גרעצ׳ס געשיכטע, דאָס ווערק, וואו אין יעדען ווינקעל איז פערהאַן ליכט און אָרדנונג, וואו ס׳איז נישטאָ קיין צייכען פון מח־פערדרעהעניש און פלפול, און וועלכעס פיהרט דעם לעזער מיט אַ זיכערע האַנט אין דאָזיגען לאַבירינט און לאָזט איהם נישט בלאָנדזשען. מיט׳ן דאָזיגען ווערק האָט די יודישע וויסענשאַפט אין מערב־אייראָפּע אויפגעשטעלט פאַר זיך אַ גרויסאַרטיג דענקמאָל. אין דאָזיגען ווערק האָבען זיך קאָנצענטרירט איהרע בעסטע אייגענשאַפטען: דער מיושבדיגער זין, די פעהיגקייט צו אָרדנונג, צו בויאונג, די גרויסע ערודיציע און די ברייטע אויפפאַסונג. אויף די בעזונדערע געביעטען האָבען זיך אויסגעבילדעט פאָרשער, וואָס זייער אַנאַליטישע קראַפט איז געווען שטאַרקער פאַר זיינע, וואָס זענען געווען טיעפער און קאָנזעקווענטער פאַר איהם, אין ווען ס׳האָבען צווישען זיך געקעמפט דער טעאָלאָג און דער משכיל,—וואָס עס האָט גורם געווען, אַז ער זאָל ווערען אַמאָל צו מעסיג און אַמאָל צו עקסטרעם. אָבער אין איהם האָבען זיך פיין צוזאַמענגעשמאָלצען די פעהיגקייטען פון יעדען איינעם פון יענער גרופּע פאָרשער, וואָס עס האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט אַרומצונעמען יעדע ערשיינונג מיט

אַנ'אַלזייטיגען בליק — מיט'ן בליק פון אַ היסטאָריקער. ער איז נישט געווען אַזוי טיעף און טרעפליך, ווי צונץ אָדער גייגער, אָבער ער האָט מעהר געוואוסט פון אַנדערע דעם סוד פון בויען, ער האָט געוואוסט צו בעאַרבייטען דעם ריעזיגען מאַטעריאַל, וואָס איז געוואָרען אויפגעזאַמעלט דורך זיינע חברים און לעהרער, און צו בענוצען זיך מיט איהם ווי אַנ'אַרכיטעקט, ווי עס האָט עס נישט געוואוסט קיין שום אַנדערער יודישער היסטאָריקער פאַר איהם. אין דעם זין איז גרעצ'ס געשיכטע נישט בלויז אַ גרויס וויסענשאַפטליך ווערק, וואָס רעזומירט די שיקזאַל-וואַנדלונגען פון יודישען פאָלק און די גרויסע צאָהל קולטורעלע עראָבערונגען זיינע, — נאָר איז אַליין — ווי אַ וואונדערבאַרע כחות-זאַמלונג פון אויפבוי און סיסטעמאַטיזירונג — אַ מעכטיגע קולטורעלע עראָבערונג, אַנ'עדות פון אַ נייעם פאָרשריט אין דער ענטוויקלונג פון יודישען גייסט, אַ צייכען פאַר דער אויפלעבונג פון דעם ווילען און די לעבענס-קרעפטען פון פאָלק.

דר. י. שיפּער

גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק

ס'איז שוין פאַריבער מער ווי אַ האַלבער יאָרהונדערט זינט גרעץ האָט פערענדיגט דאָס הויפּטווערק פון זיין שעפעריש לעבען, די 11-בענדערדיגע „געשיכטע פון די יודען פון די עלטסטע צייטען ביז דער בעגענוואַרט". אין יאָהר 1875 האָט דער מייסטער ענדגילטיק פערענדיגט דאָס ווערק, וואָס זיינע ערשטע אויסגאַבען האָבען זיך בעוויזען אין דרוק נאָך אין יאָהר 1853. פיעל, זעהר פיעל איז אויפגעטון געוואָרען זינט יענער צייט אויפ'ן געביעט פון יודישער היסטאָריאָגראַפיע. ס'האָט זיך געשאַפען אַ גאַנצער לעגיאָן פון געלעהרטע, וועלכע האָבען פערטיעפט די געביעטען, וועלכע זענען נאָכנישט געווען אויסגעפאָרשט, אָדער נישט גענוגענד בעהאַנדעלט געוואָרען פון גרעצ'ן. זיי האָבען אויסגעבעסערט די טעותים פון מייסטער, האָבען אַרויסבעקומען אויף דער אויבערפלאַך פון דער פאָרשונג נייע מאַטעריאַלען, וואָס זענען דעם גרויסען היסטאָריקער געווען אונבעקאַנט, האָבען איהם איבערגעשטיגען מיט קאָנצעפּציעס און פאָרשונגס-מעטאָדען. נאָכמער, ערשט נישטלאַנג האָט גרעצ'סווירדיגער נאָכפאָלגער, פּראָפ. שמעון דובנאָוו, פערענדיגט זיין 10 בענדערדיגע „וועלטגעשיכטע פון יודישען פאָלק", אַ ווערק פון קאָלאָסאַלען פערנעם, אין וועלכען ס'זענען אויסגענוצט געוואָרען די רייכע מאַטעריאַלען פון דער יודישער היסטאָריאָגראַפיע פון די לעצטע פופציג יאָהר.

און דאָך איז גענוג נאָך היינטצוטאָג צו פערטיעפען זיך אין דאָזיגען ווערק, אַז מ'זאָל גלייך קומען צו דער פעסטער איבערצייגונג, אַז ס'איז נאָך אויך איצט צוועקמעסיג די אונטערנעמונג אַרויסצוגעבען גרעצ'ן אין אַ נייער אויסגאַבע. ס'איז פּשוט אונמעגליך נישט אונטערצוגעבען זיך

דעם צויבער, וואָס פליסט פון דאָזיגען געשיכטס־ווערק; ס׳איז אוממעגליך נישט בעאיינפלוסט צו ווערען פון דער ערהאַבענקייט פון גרעצ׳ס שילדערונגען. אָט די ערהאַבענקייט, אָט דעם פּאַטאָס, ליידענשאַפטליכקייט, ווירטואָזיטעט פון וואָרט — וועט מען נישט געפינען ביי קיין איינעם פון די עלטערע און נייערע יודישע היסטאָריקער! דאָס קען מען געפינען בלויז ביי גרעצ׳ן. מיט דער דאָזיגער קראַפט רייסט ער מיט און רופט אַרויס ענטציקונג, ווי אַנ׳אמת קונסטווערק, וועלכעס איז אויסער יעדער צייט, אין אייביג יונג, אייביג „אַקטועל“...

דאָס איז די סיבה, וואָס עס איז אַלעמאָל „די ריכטיגע צייט“ אַרויסצוגעבען גרעצ׳ן און צו ערווערבען פאַר איהם נייע פערעהרער.

אַ חוץ דעם, אַזויצוזאָגען, ריין פאָרמעלען, „אַרטיסטישען“, מאָמענט, זענען נאָך דאָ אויך אַנדערע מאָמענטען, וואָס זענען גורם צו דער דויערהאַפטיקייט פון גרעצ׳ס געשיכטע, נישטגעקוקט אויף די פאָרשריטען פון דער יודישער וויסענשאַפט און די גרויסע ליסטונגען פון די קויפמאַנס, שעכטערס, פּאָזנאַנסקיס, באַכערס, דובנאָווס און פיעל, פיעל אַנדערע בויער, וועלכע האָבען נאָך גרעצ׳ן אויפגעבויט דעם בנין פון „חכמת ישראל“.

נישטאָ אייגער צווישען גרעצ׳ס ביאָגראַפען — און ס׳געפינען זיך דאָך צווישען זיי אַזעלכע גרויסע יודישע געלעהרטע, ווי דער עלעגאַנטער דוד קויפמאַן, דער גרינדליכער פיליפּ בלאָך, י. אבראַהאמס, אָדער דער בעריהמטער שמעון דובנאָוו — וואָס זאָל נישט אָנערקענען, אַז אין גרעצ׳ס גרויסען היסטאָרישען ווערק געפינט זיך עפּעס אַזוינס, וואָס גרייכט אין דער אייביקייט אַלס "aere perennius", אַלס „דויערהאַפטיגער פון שטאָל“...

אויף פערשיעדענע אופנים האָט מען זיך בעמיהט צו ערקלערען אָט די אונאויסשעפּליכע קראַפט גרעצ׳ס, אָבער די דאָזיגע פראַגע איז נאָך ביז איצט נישט אויסגעשעפּט געוואָרען, און ווער ווייסט, צו זי וועט נאָך ווען־ס׳איז קענען ווערען ענדגילטיג אויפגעקלערט. וואָרום אַזוי איז שוין דער גורל פון מאָנומענטאַלע גייסטיגע שאַפונגען, אַז יעדער

אין זיין צייט געפינט אין זיי אויס עפעס נייעס, וואָס בעגרינדעט זייער מאָנומענטאַלקייט...

אין וואָס, אייגענטליך, בעשטעהט אָט די דויערהאַפטיקייט פון גרעצ׳ס ווערק?

צי האָט ער פון די קאַטאַקאָמבען פון יודישען היסטאָרישען לעבען אַרויסבעקומען ביז איהם אונבעקאַנטע און עפּאָכע-מאַכענדע פאַקטען און אמת׳ן?

צי האָט ער צעשטערט פאָראורטיילען און טעותים און מיט אַ נייליכט פון וויסען בעלויכטען די ביז איהם שלעכט פערשטאַנענע ערשיינונגען פונ׳ם געשיכטליכען גאַנג פון יודישען פאָלק? אָדער האָט ער אפשר געשאַפען נייע געביטען פון יודישער וויסענשאַפט? און אפשר איז ער געווען נישט מער, ווי אַ געניאַלער קאָמפּילאַטאָר?

אָט אַזעלכע פראַגען וואָלט מען נאָך געקענט שטעלען פיעל, אָבער אויף די אַלע פראַגען וואָלט מען געקענט נאָר ענטפערען בדוחק.

ס׳וואָלט אַלזאָ אויסגעקומען, למשל, צו ענטפערן, אַז גרעץ האָט דערעיקרשט אָפּערירט מיט געדרוקטע מאַטעריאַלען, אַז ער האָט געקענט פערהעלטניסמעסיג ווענינ מאַנוסקריפּטען און האָט איבערהויפּט נישט געפאָרשט אַרכיוואַלע מקורים. וואָלט מען, הייסט עס, שוין צוליעב דעם אַליין געדאַרפט בעטאַנען, אַז צעשטערענדיג געוויסע אַלטע פאָראורטיילען און טעותים, האָט ער אַליין געשאַפען נישטוועניג נייע פעהלערען און האָט נישטוועניג בלויזען איבערגעלאָזט אין צנינים פון ערשטראַנגיגער בעדייטונג (אַזוי, למשל, פערלירען דעם יסוד גרעצ׳ס עדשטע בענדער לגבי די מאָדערנע פאָרשונגען איבער דער ביבעל און דער ענטשטעהונג פון קריסטענטום; ער האָט אויך נישט ווי געהעריג אָבגעשאַצט די אגדה, דאַגעגען האָט ער איבערגעשאַצט די הלכה, ער האָט נישט גרינדליך אויפגעפּאַסט דעם קאַראַאיזם, האָט נישט ריכטיג געאורטיילט איבער דער קבלה און דעם חסידיזם; נישטאויספיהרליך און טיילווייז, אויך פעהלערהאַפט האָט ער כאַראַקטעריזירט דעם רמב״ם, אברבנאל׳ן

יוסף קאראָ'ן און אַנדערע; האָט איגנאָרירט אזא וויכטיגען געביעט איב'ם געמיינשאַפטליכען לעבען פון די יודען, ווי די ווירטשאַפטס-געשיכטע; האָט אויבערפלעכליך בעהאַנדעלט די געשיכטע פון די מורח-אייראָפּעאי-שע יודען; די נייערע צייט האָט ער בעהאַנדעלט אויפ'ן פּובליציסטישען שטייגער א. א. וו. א. א. וו.).

דערפאַר דארף מען בעטראַכטען גרעצ'ס דויערענדען ווערט פון אַנ'אַנדער שטאַנדפּונקט.

מען האָט געפּרובט בעגרינדען די דויערהאַפטיקייט פונ'ם גרויסען ווערק גרעצ'ס מיט דער בעציהונג פון אויטאָר צו דער יודישער וועלט פון זיין צייט. גרעץ האָט, הייסט עס, געזאָלט גלויבען, להיפך צו זיינע צייט-חברים'שע יודישע היסטאָריקער און כלל-טוהער, וועלכע עס האָט אַרויסגעגעבען דאָס דייטשע יודענטום, נישט בלויז אין דער פּערזאָנ-געגנהייט פון יודישען פאָלק, נאָר אויך אין זיין צוקונפט (י. מייזעל, ה. לעווע), ער האָט עס געזאָלט זיין „אין א געוויסער מאָס" דער העראָלד, וואָס זאָגט-אָן דאָס אָנקומען פון א פּעריאָד פון יודישען נאַציאָ-נאַליזם, און א דאַנק דעם האָט ער געדאַרפט ווערען אַריינגעוואַקסען אין אונזער יודישער געגענוואַרט. יעדענפאַלס ווערט אָנגעמערקט דער דאָזיגער מאָמענט מיט א געוויסער בעוואָרעניש, ווייל ס'זענען בעוואוסט פאַקטען פון גרעצ'ס לעבען, אַז ער האָט זיך נישט סאָלידאַריזירט מיט די נאַציאָ-נאַל-יודישע מאַניפעסטאַציעס, וואָס זענען איינגעאָרדענט געוואָרען נאָך די פּאָגראָמען אין רוסלאַנד אין 1882—און אַז אָפּאָרטוניסטיש איז געווען זיין בעציהונג צו די „חובבי ציון", וועלכע האָבען אין קאַטאָוויץ, אונטער דער אָנפיהרונג פון דר. פּינסקער, געלייגט דעם יסוד אונטער דעם שפּע-טערדיגען ציוניזם. אַלזאָ איז גרעץ נאָר „אין א געוויסער מאָס" געווען א יודישער נאַציאָנאַליסט און אַלס אַזעלכער שטעהט ער שוין אינגאַנצען אין שאָטען פון זיין גרויסען תלמיד משה העס, יענעם תלמיד, וואָס זיין שטים איז נאָך געווען, ווי א „קול קורא במדבר", צווישען זיינע בני-הדור פון דייטשען יודענטום, דעם היסטאָריאָזאָף פון דער יודישער נאַציאָנאַלער בעוועגונג.

ביי אזעלכע בעוואָרעגישען איז שווער צו דערבליקען אין יענע אויפבליצען פון דער יודיש־נאַציאָנאַלער אידעאָלאָגיע—גיכער אַנ׳אונטער־בעוואוסטזיניגע, איידער אַ בעוואוסטזיניגע—אויף וועלכער מיר שטויסען זיך אָן אין גרעצ׳ס געשיכטע, אָט די מאַגישע קראַפט, מיט וועלכער זי, די דאָזיגע אידעאָלאָגיע, ווירקט אויף אונז זינט פופציג יאָהר, מיטרייסענדיג אויך די יונגסטע דורות.

וואו שטעקט, אַלזאָ, גרעצ׳ס בעהיימנישפולע דויערהאַפטיקייט, דער סוד פון זיין גרויסער פּאָפּולאַריטעט צווישען יודענטום פון אַלע לענדער און שפּראַכען?

איך רעכען, אַז גרעצ׳ס דויערהאַפטיקייט, אַז אָט די אויסערגעוועהנליכע פּאָפּולאַריטעט זיינע צווישען די יודישע מאַסען, שטיצט זיך אויף דער איבערליכער וויזיע, וועלכע ער האָט פערקערפערט אין זיין ווערק, דערעיקרשט אָבער אויף דעם, וואָס אָט די וויזיע איז אין הסכם, אין איהרע הויפּטשטריכען, מיט די געפיהלען און בעגריפען, וועלכע ערוואַכען אין הארץ און אין מוח פון יודישען פאָלק, יעדעס מאָל ווען עס פערטראַכט זיך איבער זיין „פונוואַנען און וואוהין“.

נישט איינמאָל האָבען שוין בעטאָנט גרעצ׳ס ביאָגראַפען, אַז ער האָט זיך אויסגעצייכענט פון די עלטערע און זיינע צייט־חברימשע היסטאָריקער דערמיט, וואָס ער האָט די יודישע געשיכטע איבערגעלעבט, בעת יענע אַנדערע האָבען נאָר געמאַכט איבער איהר עקספּערימענטען. מ׳האָט בעטאָנט, אַז ער האָט אויסגעוואָרעמט די יודישע געשיכטע אין גלות פון זיין הארץ און פון זיין ליידענשאַפט.

בעת פאַר אַזאַ לעאָפּאָלד צונץ איז דאָס יודענטום געווען — לויט זיינע אייגענע ווערטער—נישט מער, ווי אַנ׳עקשנות, און פאַר אַזאַ משה שטיינשניידער אַ פערענדיגטער ליטעראַרישער בנין, עפּעס אַזוינס, וואָס איז געווען און וועט זיך שוין מעהר נישט אומקעהרען, בעת די „קליינע מענשעלעך“ האָבען זיך בעשעפטיגט מיט „אראָפּשניידען די היהנערוויגען פון יודענטום“ (גרעצ׳ס קלאַסישע כאַראַקטעריסטיק וועגען זיי), און די בעסטע, ווי הייגע, האָבען זיך געשטיקט אין איבערליכער צעריסענקייט,

נישט וויסענדיג, צי זיי זאָלען זיך ווענדען צו אַפּאָלאָ, אָדער צו משה'ן — אין אָט אַזאַ צייט, ווען מ'האָט בעטראַכט דאָס יודענטום ווי אַנ'אבסורד, איז גרעץ ערשיענען און, נישט לייגענדיג קיין אַכט אויף די פיילען פון דער בייסענדיגער קריטיק, וועלכע זענען געציעלט געוואָרען צו איהם פון אַלע זייטען, האָט ער פאַנאַנדערגעוויקעלט די וויזיע פון אַ געמיינשאַפטליכען משיח, דעם משיח פון יודישען פאָלק, וועלכער בעפרייט זיך דורך געדאַנק און ליידען, — די וויזיע פון אייביגען יודענטום, וואָס איז בערופען צו שאַפען אַ נייע עטיק פאַר זיך און פאַר דער וועלט, לסוף די וויזיע פון ארץ־ישראל, אָט דאָס אייביגע לאַנד פון אייביגען פאָלק, דאָס לאַנד פון די אַמאָליגע און צוקונפטיגע יודישע ערד־אַרבייטער. ער איז דרייסט געגאַנגען דורכ'ן לעבען מיט אָט די וויזיעס־קאָנצעפציעס — און האָט זיי פערטיידיגט אויף רעכטס און אויף לינקס, ווערענדיג אַליין גערודפט, בעשמוצט, בעשולדיגט אין שאַרלאַטאַניזם.

און ווען מען האָט אַרגומענטירט, אַז זיינע קאָנצעפציעס קענען נישט האָבען קיין בערעכטיגונג פאַר'ן טריבונאַל פון דער לאָגיק, פערשטאַנד, פאָרשריט א. א. וו., האָט ער זיך גענומען ערקלערען, אַז די יודישע געשיכטע, איז אַ הערליכע דראַמע, אַ וואונדער, וואָס דויערט יאָהרטויזענדער. „ער האָט צעריסען אַ העלדען־דראַמע, וואָס ציהט זיך פילע יאָהרטויזענדער, אויף שטיקער!"— מיט אַזעלכע פאַטעטישע ווערטער שטעמפּעלט גרעץ די יודישע געשיכטע, וואָס עס האָט אָנגעשריבען זיין פאָרגעהער, יאָסט. ער האָט צעריסען אַ העלדען־דראַמע אויף שטיקער — וויי̈ל ער האָט נישט אָנערקענט דעם וואונדער, דעם היסטאָרישען וואונדער, וואָס קומט צום אויסדרוק אין דעם געשיכטליכען גאַנג פון יודישען פאָלק. „צווישען די אַלטע ישראלים, די עלטערען און די בני־הדור פון די נביאים און די תהלים־דיכטער, און די יודען, די ערצויגליגען פון די רבנים, האָט יאָסט אַדורכגעפיהרט אַ קינסטליכען תהום, גלייך די יודען וואָלטען נישט געווען די אייניקלעך פון די ישראלים, נאָר קומען אַרויס פון אַ שטיין..."—און גרעץ שטעלט די פראַגע: פאַרוואָס האָט יאָסט אַזוי געהאַנדעלט? און ביי דער געלעגענהייט

ברענגט ער צום אויסדרוק זיין אייגענעם אני מאמין: „יאָסט האָט אַזוי געהאַנדעלט דערפאַר, ווייל אַלס תלמיד פון פרידלענדער און יאַקאָבסאָן (די פּיאָנערען פון ראַציאָנאַליזם צווישען די דייטשע יודען) האָט ער נישט אָנערקענט קיין וואונדער, און דאָס נישט בלויז אַזעלכע וואונדער, וועלכע לייקענען אָב די נאַטור-געזעצען, נאָר אויך אַפילו אַזעלכע וואונדער, וועלכע ווערען געשאַפען מיט'ן כח פון ענטוזיאַזם און שטאַרקען אויסדויער, קורץ — געשיכטס-וואונדער, וועלכע ענטשטעהען אַ דאַנק אַן'אויסטערלישער פערוויקלונג פון די אומשטענדען, דורך אַקציע און רעאַקציע... אַזויאַרום איז מען געקומען צום אויספיהר, אַז די יודען קענען נישט בעטראַכט ווערען ווי די אמת'ע קינדער פון די ישראלים, די רבנים—ווי די נאָכפאָלגער פון די נביאים, דער תלמוד—ווי אַ פּראָדוקט פון דער ביבעל. וואָרום אַנדערש וואָלט מען דאָך געמוזט אָנערקענען, אַז עס עגזיסטירען וואונדער".

דער דאָזיגער אני מאמין גרעצ'ס דאַרף נאָך ערגענצט ווערען מיט נאָך אַזאַ ציטאַט פון זיינע שריפטען: „דריי מאָל האָט זיך געענדערט דאָס וועלט-בילד, אָבער די יודען זענען פערבליבען די זעלבע, העכסטענס האָבען זיי געענדערט די אויסערליכע פאָרם. דריי מאָל האָט זיך געענדערט דער גייסטיגער מהות פון דער וועלטגעשיכטע, אָבער דער גייסטיגער מהות פון יודענטום איז פערבליבען דער זעלבער, הגם ער איז בערייכערט געוואָרען מיט אַ נייעם שטודיום-מאַטעריאַל, מיט נייע דענקאַרטען". אָט דער „וואונדער" וויברירט כמעט אויף יעדער זייט פון גרעצ'ס ריעזיגען ווערק. דאָס איז דער קוואַל, פון וועלכען עס שטראָמט דעם מחבר'ס ענטוזיאַזם און פּאַטאָס, וואָס פערכאַפּען אַזוי גיך דעם לעזער. דאָס איז די טיעפע איבערלעבונג, וואָס בעגייסטערט אַזוי גרעצ'ן, יעדעס מאָל, ווען ס'קומט איהם אויס אין זיין געשיכטע צו בעהאַנדלען די כחות אין יודענטום, וועלכע האַלטען-אויף דעם „וואונדער" פון אייביגען לעבען, דעם „וואונדער" פון גלייכאַרטיקייט. דאָס איז אָט די איבערלעבעניש, וואָס דיקטירט גרעצ'ן צו פערשעלטען אַלץ, וואָס בראָבט-אונטער—לויט זיין מיינונג—די וואָרצלען פון אייביגער גלייכאַרטי-

קייט, פון דער יודישער אונשטערבליכקייט, הגם עס קען זיי גאָרנישט פערניכטען. אָט דאָס זענען די פאַקטאָרען פון זיינע העפטיגע אָנגריפען געגען קבלה, קאַראַיזם, חסידיזם, יודישער שפּראַך א. א. וו.—בעגייסטערט פונ'ם „וואונדער" פון דער יודישער געשיכטע, דערגעהט גרעץ אפילו אַזוי ווייט, אַז ער פערוּרטיילט די מאָדערנע ציוויליזאַציע, דערפאַר וואָס זי טראָגט אין זיך אַ געפאַהר פאַר'ן גייסט פון יודענטום (פערגלייך גרעצ'ס ווייניג בעקאַנטע שריפט מיט'ן נאָמען „בריעף-אויסטויש פון אַן'ענגלישער דאַמע וועגען יודענטום און סעמיטיזם").

ווי מיר האָבען אויבען אָנגעמערקט, האָבען גרעצ'ס ביאָגראַפען שוין נישט איינמאָל אַנגעוויזען אויף אָט דעם „וואונדערבאַרען" שטאַנד-פונקט, פון וועלכען ער האָט אויפגעפאַסט די יודישע געשיכטע. מ'האָט אָבער פערזעהן, אַז אַזאַ מין אויפפאַסען פון אונזער געשיכטע וואָלט נאָכ-נישט געוועזען גענוגענד, כדי צו געפינען אַ צוטריט צו די ברייטסטע יודישע מאַסען, ווען נישט דער פאַקט, וואָס אַזאַ שטייגער קאָנצעפּציע, אַזאַ שטייגער וויזיע טליעט אויך אין דער נשמה פון אָט דעם נאָמענ-לאָזען, געמיינשאַפטליכען היסטאָריאָזאָף און היסטאָריאָגראַף, ווי עס איז דאָס יודישע פאָלק. עס איז גענוג בלויז צו ווענדען זיך צו די רעליגיעזע ספרים, וועלכע זענען פערשפּרייט צווישען אונזערע טאַטעס און מאַמעס, צום יודישען פאָלקסליעד, צו דער גרויסער צאָל אַלטע קינות, און גלייך גע-פינט מען דאָרט אָהן אַ שיעור פונקט אַזעלכע ביישפּיעלען, ווי ביי גרעצ'ן: אַ גלויבען אין נצחון פון יודענטום, פערוואונדערונג און אַכטונג פאַר די תלמידי-חכמים און קדושים, אַ ליעבשאַפט צו ארץ-ישראל, און ענדליך — פונקט אַזאַ אונצוטרוי צו דער ציוויליזאַציע און צו יעדען מין רעפאָרם... מיט איין וואָרט: די זעלבע (פערשטעהט זיך — אין די הויפּטשטריכען) בעציהונג צו דער יודישער פערגאַנגענהייט און צוקונפט.

איז טאַקע קיין וואונדער נישט, וואָס גרעץ האָט בעקענט אַזוי טיעף רעדען צום האַרץ און צו דער פאַנטאַזיע פון יודישען פאָלק, וואָס ער איז אַזוי גיך פּאָפּולער געוואָרען אין יעדער יודישער סביבה.

דער סך-הכל דערפון: ג ר ע צ ׳ ס ד ו י ע ר ה א ַ פ ט י ק י י ט ב ע-

שטעהט אין דעם פאָלקס־כאַראַקטער פון זיין גרויס ווערק. ס'איז זיין אייביגער זכות, וואָס ער האָט דער ערשטער מיט זיין ווערק בעוויזען אַלעמען, און נישט אין דער קלענסטער מאָס די יודען פון זיין דור, אַז די געשיכטע פון יודישען גלות „איז דורכאויס נישט בלויז אַ געשיכטע פון רעליגיע, פון אמונה", אַז „איהר מהות איז נישט בלויז די ענטוויקלונג פון דער יודישער וויסענשאַפט, אָבער דאָס פאָלק, וואָס האָט פערלוירען דאָס לאַנד פון די אָבות, אַ געאָגראַפישע קאָנצענטרירונג, און וואָס פערמאָגט נישט קיין מלוכה'שע אָרגאַניזאַציע, האָט ערזעצט די ערדישע לעבענס־בעדינגונגען מיט גייסטיגע ווערטהען", כדי ס'זאָל קענען פאָרזעצען זיין קיום. גרעץ האָט אויפגעוויזן די אונאויפהערליכקייט פון אונזער היסטאָרישען קיום און פון דאַנען האָט ער אַרויסגעפיהרט פאַר זיינע בני־הדור די אויפגאַבע צו דערהאַלטען אָט דעם דויערערנדען קיום, איבערצוגעבען פון דור צו דור דעם „וואונדער" פון דער צוקונפט. די דאָזיגע אויפגאַבע דריִנגט נישט—לויט גרעצ'ן—אַרויס פון „עפּעס אַ פאַלשער אַמביציע אָדער פון אַ שטאָלצען בעוואוסטזיין, אַז מ'האָט געהאַט גרויסע אורעלטערען, נייערט זי ווערט דיקטירט פון אַ גרויס פעראַנטוואָרטליכקייטס־געפיהל, ווייל מ'דאַרף ציעלען דערצו, אַז אונזער פאָלק זאָל פאָרזעצען זיין קיום און זאָל זיין אָנוועזענדיג אויף דער אויבערפלאַך פון לעבען".

אַזוי פאָרמולירענדיג די ענדגילטיגע לעהרע פון לעבען, וואָס לאָזט זיך אַרויסדרינגען פון דער יודישער געשיכטע, האָט גרעץ געשאַפען אַ ברייטע אידעאָלאָגישע באַזע פאַר'ן יודישען אַקטיוויזם. דורכדעם דערנעהנטערט ער זיך צום יודישען נאַציאָנאַלען לאַגער; ער דערנעהנטערט זיך—אָבער ער וואַקסט נאָכנישט אין איהם אריין. וואָרום פיעל ברייטער פאַסט־אויף דער יודישער נאַציאָנאַלער לאַגער די פליכט לגבי דעם לעבען און דער צוקונפט.

גרעץ איז געווען און וועט פערבלייבען אונזער ערשטער גרויסער פאָלקס־היסטאָריקער. ער האָט בעגרינדעט און פערטיעפט דעם בעוואוסטזיין און גלויבען: מיר זענען געווען און מיר וועלען זיין!

אָבער ווייטער דערפון איז ער נישט געגאַנגען. ער האָט אין אונזער געשיכטע נישט געזוכט קיין אָנווייזונגען פאַר'ן פּראָצעס פון שאַפען און איבערפאָרמירען זיך אַליין, פאַר אָט דעם גרויסען פּראָבלעם: מיר עגזיסטירען און מיר ווילען זיך אַליין שאַפען, שאַפען — נישט אַבסטראַקט, נאָר אין צוזאַמענהאַנג מיט דער אַלגעמיין-מענשליכער קולטור, אַרויסבעקומען אויפ'ן שאַפונגס-געביעט אַלע אונזערע מעגליכקייטען! אַזאַ אויפגאַבע ערוואַרט אונזערע נאַציאָנאַלע היסטאָריקער. זיי וועלען מוזען אויפזאַמלען אונזער אַלע היסטאָרישע נסיונות, כדי צו העלפען אונז פאַנאַנדערבויען אונזער אָרט אין לעבען, כדי אָנצווייזען די געהעריגע מיטלען פאַר'ן אויפבוי. נישטגעקוקט אויף דער גרויסער לייסטונג פון אונזער ערשטען נאַציאָנאַלען היסטאָריקער פון ברייטען פערנעם, ווי ס'איז שמעון דובנאָוו, איז די אויפגאַבע פון אונזער יודיש-נאַציאָנאַלער היסטאָריאָגראַפיע נאָכנישט אויסגעשעפּט. און דערפאַר וועט נויטיג זיין נישט איינמאָל זיך אומצוקערען צו גרעצ'ן, דעם ערשטען אייראָפּעאישען היסטאָריקער אונזערען, וועלכער האָט זיך אַראָבגעלאָזט אין די טיעפענישען פון יודישען נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין און דערמיט אונז אָנגעצייכענט דעם וועג צו דערקענען די נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען פון אונזער פערגאַנגענהייט און געגענוואַרט.

ערשטער פּעריאָד:

די אוּראַלטע עפּאָכע

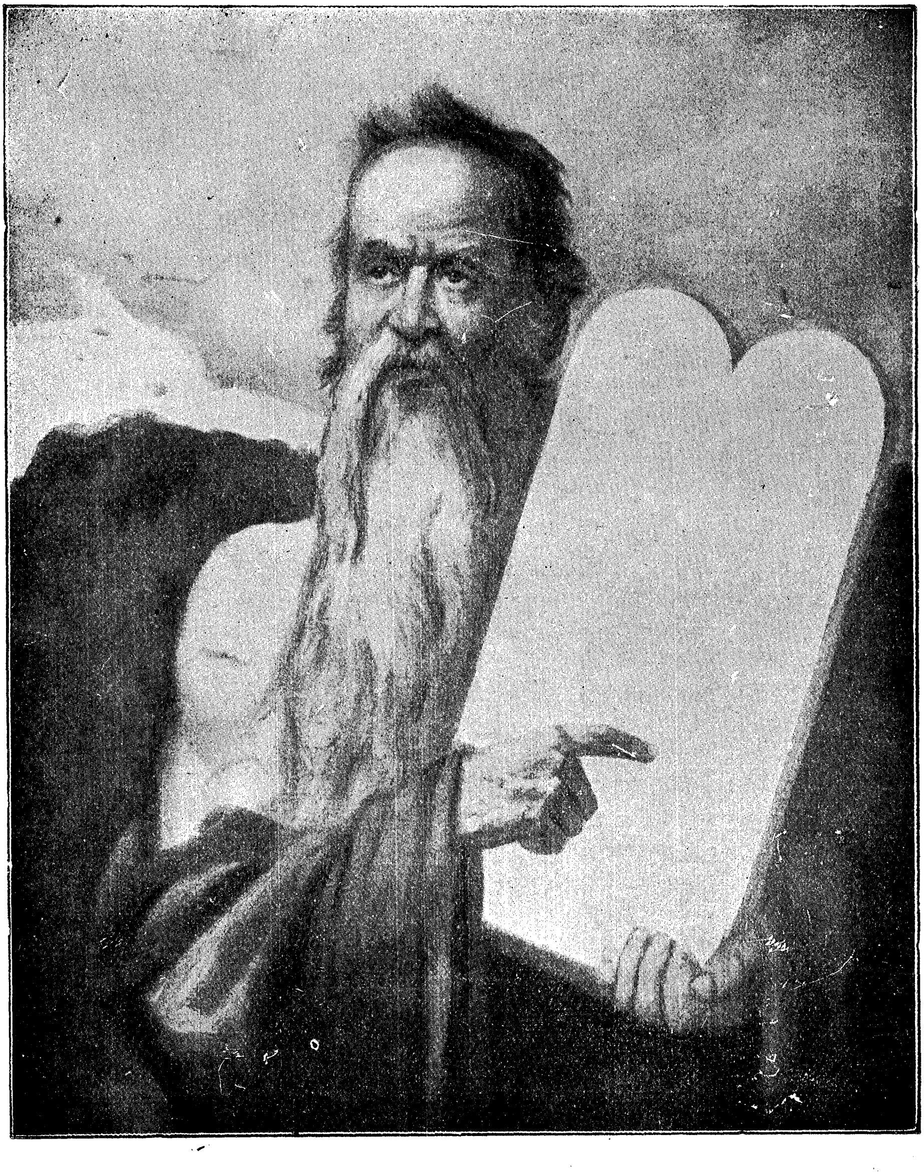

ל. אורי   משה

ערשטעס קאפיטעל

פון מצרים קיין כנען

מיט א יאהר פיער טויזענט צוריק — דערצעהלט אונזער מסורה — אין דער צייט פון א גרויסען הונגער אין אזיען, זיינען אונזערע אור־עלטערן, א משפחה סעמיטען פון א מאן זיבעציג, מיט אונזער אור־עלטער־זיידען יעקב אין דער שפיץ, אנגעקומען פון לאנד כנען קיין מצרים (עגיפטען) און האבען זיך בעזעצט אין א בעזונדערע געגענד, אין גושן, וואו זיי האבען זיך בעשעפטיגט מיט פיטערן שאף און רינדער. די דאָזיגע משפחה, אנקומענדיג קיין מצרים, אין א פרעמדע לאנד מיט אני־אייגענארטיגער קולטור, מיט אייגענארטיגע מנהגים און לעבענסארטען, האט זי מיט זיך מיטגעבראכט איהרע אייגענע היימישע טראדיציעס, א גאנץ בעזונדערן קולט, גאנץ פערשיעדענע בעגריפען וועגען גאט און געטליכעס, וועגען מענש און מענשליכעס, וועגען גוט און שלעכט, בעגריפען, וועלכע די דאָזיגע משפחה האט בעקומען בירושה, לויט דער מסורה, פון איהר עלטער־זיידען אברהם. ביי די דאָזיגע אייגענע טראדיציעס האט זיך די סעמיטישע משפחה פעסטגעהאלטען זאגאר זייענדיג אין א פרעמדע לאנד, ביי גאנץ פרעמדע אומשטענדען. די העברעער פון עגיפטען האבען איהר אין דער הינזיכט קיינע שטערונגען ניט געשטעלט.

פערקעהרט, זיי האָבען זי דאָרט גאַנץ פריינדליך אויפגענומען, געגעבען איהר אַלע מעגליכע צו יענער צייט מאַטעריעלע און מאָראַלישע פרייהייטען. אין יענער צייט איז די הערשאַפט איבער עגיפטען געוועזען אין די הענה פון די היקסען. דאָס איז געוועזען אַ שבט פון פאַסטוכער (לויט אייניגע היסטאָריקער — סעמיטען, בלוט-קרובים צו די אַלטע העברעער), וועלכע זענען געקומען פון דער פרעמד, בעקעמפפט דאָס לאַנד, ארויסגעטריבען פון דאָרטען די פאַראָאָנען (פרעה׳ס) און פערכאַפּט די ממשלה. פערשטעהט זיך, אַז אַט די פון דער פרעמד אָנגעקומענע הערשער האָבען נישט בעזונדערס טייער געהאַלטען די מנהגים פון דעם לאַנד, די עגיפּטישע פאָלקס-רעליגיע און ד. ג.; דאַרום האָט זיי גאַנץ וועניג געאַרט, ווען צוזאַמען מיט׳ן גאָט אָזיריס און דער געטין איזידאַ, די געטער פון מצרים, האָט זיך אין לאַנד ביי אַ געוויסער גרופּע מענשען ענטוויקעלט אַ אֶמונה אין דעם איינציגען גאָט יהוה, דער העברעער-גאָט, וועלכע צוזאַמען מיט דער ריין עגיפּטישער קולטור, האָט זיך ענטוויקעלט אויך אַ פרעמדע, אַ ריין העברעער-קולטור און ווען צוזאַמען מיט דער עגיפּטישער שפּראַך, האָט זיך ענטוויקעלט אויך אַ העברעאישע שפּראַך.

די קליינע העברעאישע משפחה האָט זיך אין עגיפּטען אונגעשטערטערהייט פונאַנדערגעוואַקסען. פון יעקבים צוועלף זיהן (ראובן, שמעון, לוי, יהודה, ישכר, זבולן, דן, נפתלי, גד, אשר, יוסף און בנימין) האָבען זיך ענדליך אויסגעבילדעט צוועלף גרויסע שבטים, וואָס יעדער פון זיי האָט געפיהרט אַ בעזונדערן, זעלבסט-שטענדיגען לעבען, און דאָך זענען זיי אַלע געוועזען פעסט צונויפגעבונדען דורך אַלגעמיינע פאַמיליענטראַדיציעס, דורך אַנאַלגעמיינע רעליגיע און שפּראַך.

אָט אַזוי ענטשטעהט ענדליך אין אַ פרעמד לאַנד, צווישען פרעמדע לעבענס-בעדינגונגען, דאָס גרויסע העברעער-פאָלק!

אין אַ געוויסער צייט אַרום האָט די אוראַלטע פאַראָאָנען-דינאַסטיע, וועלכע האָט געהערשט אין די שטעדט נא און מוף פונים אויבערשטען עגיפּטען, פון דאָס-ניי בעזיעגט די היקסען, אַרויסגעטריבען זיי פון לאַנד, פונים אונטערשטען עגיפּטען, און אומגעקעהרט זיך צו דער פריהערדיגער הערשאַפט. דאַן טרעט אַריין די ריינע עגיפּטישע קולטור אין איהרע אַמאָליגע רעכטע און שטויסט זיך אָן אָן אַ נייע, פרעמדע קולטור מיט אַ נייע פרעמדע וועלט אויפפאַסונג, אָן אַ נייע אָרגאַניזירטע קראַפט, אָן אַ ניי פאָלק, וואָס איז שוין טיעף איינגעוואָרצעלט אין רעכטען מיטען לאַנד. די פאַראָאָנען, וועלכע האָבען זיך אומגעקעהרט צו דער מאַכט און האָ-

בען געוואלט, גאטירליך, זייער מאכט בעפעסטיגען, — און אין די העברעער האבען זיי געזעהן א פרעמד סעמיטיש פאלק, וואס סימפאטיזירט מיט די פריהערדיגע הערשער, די היקסען, און קען אלזא אין איין שענעם פריה-מארגען אויפגעהן פונים אונטערשטען עגיפטען אין דעם אויבערשטען עגיפטען צו מלחמה האלטען מיט זיי, מיט די נייע הערשער, — האבען זיי פערפיהרט א טוידט-קאמפף געגען דאס העברעער-פאלק. זיי גיעבען ארויס איין גזרה נאך דער צווייטער געגען דאס דאזיגע פאלק, פערפאלגען איהם, פערביטערן איהם דאס לעבען, פערוואנדלען איהם אין קנעכטשאפט. דעם פאלק ווערט אוממעגליך צו בלייבען אויף אנ׳ארט, זיי פיהלען זיך שוין אין עגיפטען צווישען א גאנץ פרעמדע ראסע, פרעמד און עלענד. זיי מוזען א לאנד זוכען. נאך איינייגע הונדערט יאהר לעבט אויף ביי דעם געפלאגטען פאלק א בענקעניש צו יענער געגענד, פון וואנען עס האבען געשטאמט זייערע אורעלטערן, וואו, לויט זייערע טראדיציעס, האבען זיי ווירקליכע בירגער געקאנט זיין. אין יענעם לאנד האבען זיך זייערע ערשטע קולטורעלע גיטער אנגעפאנגען צו ענטוויקלען, פון דארטען האבען זיי זייער שפראך בעקומען, דארטען געפינען זיך די קברים פון זייערע עלטערן אברהם, יצחק ויעקב. נאר דאס לאנד איז פאר זיי פון יהוה אליין בעשטימט געווארען!

די געוואלדיגע גלות-יסורים און די אונגעהויערע בענקשאפט נאך דעם לאנד פון די עלטערן האבען, לויט ווי איין מסורה דערצעהלט, געבראכט דערצו, אז דער שטארקסטער און דער בעסטער טייל פונים פאלק (די בני אפרים) האבען געפרובט מיט די אייגענע קרעפטען בעפרייען זיך. די בני-אפרים זענען פון אייביג אן גרויסע קריעגס-לייט געווען, און פערלאזענדיג זיך אויף זייער גבורה, האבען זיי געפרובט אויפשטעהן געגען דעם שטארקען שונא. זיי האבען אבער א שטארקע מפלה געהאט. און דאס ליידען פונים פאלק, זיין עלענד און זיין טרויער זענען פיעל שטארקער געווארען ווי פריהער...

און דאס בענקענדע, ליידענדע פאלק האט זיין גואל געזוכט, וועלכער איז ענדליך ערשיענען...

אין א יאהר פיער-הונדערט ארום, נאכדעם ווי די העברעער-משפחה איז אין מצרים אנגעקומען, וואנדערן זיי פון דארטען ארויס מיט דעם צוועק צוריקצוקעהרען זיך אין לאנד כנען. אין דער שפיץ פון דער וואנדערונג שטעהט דער געטליכער נביא, וואס צו איהם איז קיין גלייכען נישטא, דער וועלט-העלד און פאלקס-העלד, דער גואל פון ישראל אין

דער לעהרער פון דער מענשהייט, — משה בן עמרם. די פאלקס-מסורה דערצעהלט, אז משה בן-עמרם איז דורך א נס קינדווייז אנגעקומען אין פאלאץ פון איינעם פון די פאראאנעס; דארטען האט ער זיך ערלערנט די אלע וויסענשאפטען, וועלכע עס איז מעגליך געווען צו ערלערנען אין יענער צייט, דארטען האט ער בעקומען א קעניגליכע ערציהונג. נאר ווען ער דערוויסט זיך ענדליך פון זיין העבראישער אבשטאמונג און ווען ער בעקאנט זיך גרינדליך מיט דער שרעקליכער שקלאפען-לאגע פון זיינע ברידער, צופלאמט זיך אין זיין הארצען א אונגעהויערע ליעבע און רחמנות צו זיין אונבארמהערציג געפלאגטעם פאלק, ענג ווערט איהם אין פאראאנס פאלאץ, ער ענטלויפט צו זיינע ברידער קיין גושן, העלפט זיי צוברעכען דעם יאך פון קנעכטשאפט און בעפרייען זיך אלס א זעלבסטשטענדיגעם פאלק...

„צוריק קיין כנען, אין דאס לאנד פון אונזערע עלטערן" — דאס איז געווען דער לאזונג פון דעם בעפרייטען פאלק, נאכדעם ווי משה האט איהם פון מצרים אויסגעלייזט. גאר דער וועג איז געווען א שווערער, א דויערהאפטער.

פערציג יאהר פיהרט משה זיינע ברידער דורך א מדבר (די אראבישע וויסטע), וואו ער ערציהט זיי און פארבערייטעט זיי צו א זעלבסטשטענדיגען נאציאנאלען לעבען. דער ערשטער שריט אויף דער דאזיגער ריכטונג איז דער גרויסער וועלט-אקט פון מתן-תורה. אין דער וויסטע, ביים בארג סיני, נאך גרויסע פארבערייטונגען, וועלכע האבען דאס גאנצע פאלק פאר קדושים און טהורים געמאכט, האט משה אויף שטיינערנע טאוולען (לוחות-העדות) אויסגעקריצט די געטליכע עשרת-הדברות און עס איבערגעגעבען דעם פאלק. אין די עשרת-הדברות ווערט געטליך-קלאהר אויסגעדריקט דאס, וואס די אוראלטע העברעער האבען גאר נעבעלהאפט פארגעשטעלט זיך; עס ווערט אין זיי קלאהר אויסגעדריקט די אייגענארטיגע העבראישע וועלט-אנשויאונג, די העבראישע אמונה אין דעם איינציגען גאט יהוה, די עקרים פון דער העבראישער מאראל. די עשרת-הדברות זענען אויך דער פונדאמענט, אויף וועלכען עס ווערט בעגרינדעט די נאציאנאלע איינינקייט פון די צעהנדליגער, פון דעם אלגעמיינעם שקלאפען-יאך בעפרייטע, געזינדען און שבטים, אלס איין נאציאנאלעס גאנצעס, אלס א בעוואוסטזיניג פאראייניגטעם פאלק. —

אין דעם מדבר לערנט משה דעם פאלק זיך צוגעוואוינען צו א מלוכה-

ארדנונג. ער ריכטעט איין א בית-דין, ער באשטימט פאר יעדען שבט נשיאים, שופטים, שוטרים, וועלכע דארפען אבהיטען די ארדנונג אין דער מחנה און דאס פאלק מוז זיי געהארכזאם זיין. ער בויט א משכן, וועלכער דערמאנט דעם פאלק שטענדיג זיין היילינען גאט, וואס האט איהם פון אלע פעלקער אויסערוועהלט פאר „א ממלכת כהנים וגוי קדוש". אויסער די עשרת-הדברות, דער יסוד פון דער פאלקס-נשמה, — ווערט דעם פאלק געגעבען א תורה פון פיעל געזעצען, וועלכע פאסען ארום כמעט אלע זייטען פון צו פרייעס לעבען און נארמירען די סאציאלע בעציהונגען, זאגאר דאס פריוואטע לעבען פון יעדען מענשען, ווי אין ריין קערפערליכען זין, אזוי גויך אין גייסטליכען זין. דער גרונד פון די אלע געזעצען, זענען הויפטזעכליך, אלגעמיינע מענשען-ליעבע, פאלקס-גליק און גאטספארכטיגקייט. פיעל פון זיי פיהרט משה איין ביי דער מחנה זייענדיג נאך אין דעם מדבר; פיעל פון זיי זענען אבער געווענדעט נאר פאר דער צוקונפט, ווען דאס פאלק וועט אנפאנגען פיהרען א שטענדיגעס בעזעצטעס לעבען אויף זיין אייגען לאנד. צוזאמען מיט דעם האט משה אויך געלערנט דאס פאלק די סטראטעגיק, פארבערייטעט איהם צו די פיעל שווערע מלחמות, וואס איהם שטעהט פאר, ביז עס וועט צו זיין ציעל קומען. אונערטרעגליך שווער איז געווען משה׳ס אויפגאבע אין דעם מדבר. דאס פאלק איז נאך געווען דורכגעדרונגען מיט דער קנעכטשאפט פון מצרים; עס האט נישט געקאנט רוהיג פערטראגען די פערשידענע לייידען, וועלכע האבען איהם אינים לאנגען וועג געטראפען, אין דעם נאמען פון דעם היכען ציעל פון דער צוקינפטיגער זעלבסטשטענדיגקייט און גרויסקייט. דורשט, הונגער און פערשידענע קראנקהייטען, וואס דאס פאלק האט צום מאל געליטען אין „דעם גרויסען, שרעקליכיין מדבר", פלעגען ביי איהם גאנץ אפט ארויסרופען א בונט געגען זיין גואל, נאר משה מיט זיין געוואלדיגער קראפט אלס מענשען-ערלייזער און מענשען-בעהערשער און מיט זיין פייערדיגע ליעבע צו זיינע ברידער פלעגט אלעס געדולדיג אריבערטראגען און שטענדיג פלעגט איהם געלינגען איינהאלטען און בערוהיגען די אויפגערעגטע צעהנדליג-טויזענדיגע הונגעריגע און דארשטיגע מאסע...

אין די פערציג יאהר, וואס משה פיהרט זיינע ברידער אין דעם מדבר, ווייזט ער זיך ארויס ניט נאר אלס געטליכער נביא, געזעצגעבער, שופט און מנהיג, נאר אויך אלס דער גרעסטער קריעגס-העלד. פיעל פעלקער, ווי עמלק, מואב, מדין און אנדערע, בעפאלען די „בני ישראל"

אין וועג, נאָר משה האַלט מיט זיי אונענדליכע מלחמות, שיצט זיין פאָלק פון זיינע פיינד און מאַכט פאַר איהם ריין דעם וועג צו דעם „געשוואָרענעם לאַנד". ענדליך האָט משה דערפיהרט זיין פאָלק ביז׳ן גרענעץ פון כנען, ביז׳ן מזרח-ברעג פון טייך ירדן, וואו ער האַלט פון דאָס ניי אָב גרויסע נצחונות אין די מורא׳דיגע מלחמות מיט די בערימטע מלכים עוג און סהון, וועמעס לענדער (בשן און ארץ-האמורי) ער נעהמט איין. — נאָר דער גרעסטער פאָלקס-העלד, פאָלקס-אָנפיהרער און פאָלקס-לעהרער האָט אָבער ניט זוכה געוועזן צו זעהן מיט זיינע אויגען, ווי זיין געליבטע פאָלק ערקעמפפט זיין אוראַלטעם פאָטערלאַנד.

לאָזענדיג דעם פאָלק אַ ריהרענדיגע צוואה און בעשווערענדיג איהם זיך פעסט צו האַלטען ביי זיין תורה, פון וועלכער עס איז אָבהענגיג זיין גאַנצע צוקונפט, שטאַרבט אָב משה דער געטליכער מאַן, ביים מזרח-ברעג פון טייך ירדן, אין טיעפען עלטער.

די אָנפיהרונג איבער דאָס פאָלק ישראל גיט משה, פאַר זיין טויט, איבער זיין העלדישען געטליך-געלעהרטען תלמיד — יהושע בן-נון.

יהושע בן-נון פאָרטזעצט די היילגע פאָלקס-אַרבייט, וואָס זיין גרויסער לעהרער משה בן-עמרם האָט אָנגעפאַנגען און דערפיהרט עס ביז׳ן ענדע. ער פיהרט אַריבער דאָס פאָלק ישראל איבער׳ן ירדן, טרעט אַריין אין לאַנד כנען, פיהרט אונגעהויערע מלחמות מיט די פעלקער, וועלכע האָבען בעזעסען דאָס לאַנד; איין און דרייסיג מלוכות האָבען געוויזען אַ שרעקליכען ווידערשטאַנד, נאָר יהושע האָט אַלעמען מנצח געוועזן, אַ טייל אינגאַנצען הרוב געמאַכט, אַ טייל — געמאַכט אונטערטעניג אונטער זיין מאַכט, אָבגענומען זייער ערד און בעזעצט דאָרט דאָס פאָלק ישראל. דאָס גאַנצע לאַנד האָט ער צוטיילט אויף עלף חלקים צווישען די עלף שבטים; דריטהאַלבען שבטים, ראובן, גד און דער האַלבער מנשה-שבט, האָבען זייערע חלקים, לויט זייער אייגענעם פערלאַנג, בעקומען ביים מזרח-ברעג פון טייך ירדן, צו דער וויסטעניי צו, די איבעריגע האָבען געטיילט צווישען זיך דאָס לאַנד כנען גופא; בלויז איין שבט, דער שבט לוי, האָט, אויסער צעהנדליגע שטעדט צום וואָהנען, קיין ערד ניט בעקומען; זיי, די בני לוי, האָט נאָך משה בעשטימט אַלס כהנים, גייסטליכע און פאָלקס-לעהרער; דאָס פאָלק האָט זיי געדאַרפט אויסהאַלטען, כדי זיי זאָלען זיך קענען אינגאַנצען איבערגעבען זייערע היילגע פפליכטען.

ווי משה רבנו, אַזוי האָט זיין תלמיד יהושע אויך אין זיין פערזאָן

פֿאַראײניגט אַ גואל, פֿירער, קריעגס-העלד און פֿאָלקס-ערציהער. ער האָט זיך געמיהט אין פֿאָלק צו שטאַרקען זײַן נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין, ערהויבען זײַנע מאָראַל-רעליגיעזע בעגריפֿען, צו פֿערפֿעסטיגען זײַן גלויבען. ער האָט ניט געדענקט צו שאַפֿען אַ מלוכה-צענטר פֿאַר'ן פֿאָלק, װײַל ער האָט געהאָפֿט, אַז די גײַסטליכע אײנהײַט, די אַלגעמײַנע געזעצען און גלויבען, װאָס זענען נאָך בײַם פֿאָלק פֿעסטגעשטעלט געװאָרען פֿון משה'ס צײַטען, װעלען אָפּילו אָהן אַ מלוכה-צענטר צוזאַמענבינדען אַלע שבטים אין אײן גאַנצעס, אין אײן מעכטיגען נאַציאָנאַלען אָרגאַניזם. מיט דעם צװעק בױט ער אין שילה אַ משכן און אַ מזבח פֿאַר גאָט, װעלכע דאַרף זײַן דער אײנציגער אין דעם גאַנצען לאַנד און װעלכע דאַרף צונױפֿקניפּען צוזאַמען אַלע הערצער פֿון גאַנצען פֿאָלק.

בעשװערענדיג דאָס פֿאָלק ניט צו פֿערלאָזען די טראַדיציעס פֿון דעם גרױסען געטליכען לעהרער משה, שטאַרבט אָב אױך דער צװײטער אָנפֿיהרער פֿון פֿאָלק, אַלט און מיעד פֿון דער אונגעהױערע פֿאָלקס-אַרבײט, אָנטרױענדיג די זקנים, װעלכע זענען געװעזען זײַנע שטענדיגע מיטהעלפֿער בײַ זײַן לעבען, אַז זיי זאָלען אױך נאָך זײַן טױדט עהרליך דינען דעם פֿאָלק.

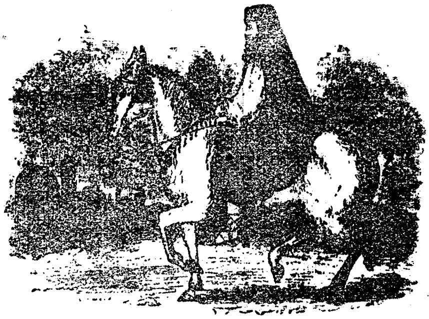

אַ יודישער שופט

צווייטעס קאַפּיטעל

די צייט פון די „שופטים"

גלייך נאָך יהושע'ס טוידט האָבען זיך צעבונטעוועט פערשיעדענע טיילען פון די איינגענומענע פעלקער און האָבען אָנגעהויבען אונטערדריקען די קינדער ישראל. די שכנות'דיגע פעלקער האָבען אָבער נישט נאָר אין פּאָליטישער הינזיכט געווירקט אויף דאָס יודישע לעבען, נאָר אויך אין דער מאָראַלער הינזיכט. די בני-ישראל, וועלכע האָבען זייענדיג אין עגיפּטען בשום אופן נישט אָבגעטראָטען פון זייערע נאַציאָנאַלע טראַדיציעס, ווייל זיי האָבען געפיהלט, אַז נאָר זיי, די נאַציאָנאַלע מסורות זייערע, בינדען זיי צונויף אַלס פאָלק, פלעגען איצט, זייענדיג אין אייגענעם לאַנד, זיך גאַנץ לייכט אָבזאָגען פון זייערע אייגענע מסורות און מנהגים, מיינענדיג, אַז דאָס לאַנד איז אַלץ, אַז זייענדיג אין אייגען לאַנד, איז שוין דער קיום פון פאָלק ממילא זיכער. דערצו האָט די נאַטור געמאָהנט איהרס. ביז איצט האָט דאָס יודישע פאָלק נאָך קיין קינדהייט ניט געהאַט. אין מצרים האָבען זיי זיך פעסט געהאַלטען ביי זייער אַלטען גאָט פון אברהם, אין דער מדבר זענען זיי שטענדיג געווען אונטער דעם שטרענגען געטליכען אויג פון משה, און נאָכהער — פון יהושע. איצט אָבער, נאָך יהושע'ס טוידט, זייענדיג אין אַ פריי, ליכטיג לאַנד, האָט זיך אין זיי די פאָלקס-קינדהייט ערוועקט. די געטצענדינערייע איז אַזוי צוגעפּאַסט צו דער קינדהייטס-צייט פון אַ פאָלק. עס דערוועקט די זון — פערגעטערט עס

שמעון סאָלאָמאָן

יוכבד און מרים פאַר'ן איבערלאָזען משה'ן אויפן ברעג נילוס

ז. אזוי דויכט עס אן צו דינען צום בעל (דעם גאט פון זון). עס דערצעהלט פערשידענסטע נאטור-קרעפטען, וועלכע דערוועקען אין איהם פון איין זייט קינדער-שרעק, פון דער צווייטער זייט — קינדער-פרייד און קינדער-התפעלות און עס פערגעטערט געוועהנליך אט די אלע קרעפטען. אט אזוי ווערען ביי די בני ישראל פיעל געטער ווי ביי זייערע שכנים.

אויף אזא אופן פערגעסט דאס פאלק זיין טראדיציאנאלען גאט יהוה און נעהמט אן פרעמדע קולטוס'ן און די זקנים, וואס יהושע האט זיי איבערגעלאזען אויף זיין ארט, זענען גאנץ הילפלאז צו קעמפפען געגען די שלעכטע מעשים פון פאלק. יעדער שבט דיענט צו יענע געטצען, וועלכע זענען געשעצט ביי יענע פעלקער, מיט וועלכע ער קומט אין נאהענטע בעציהונגען. דורך דעם פערליערט דאס פאלק ביסלעכווייז דעם בעוואוסטזיין פון נאציאנאלער איינציגקייט, וועלכע האט זיך דאן געקאנט קאנקרעט אויסדריקען בלויז אין דער אלגעמיינער אמונה, ווייל אין דעם פאליטישען זין זענען די אלע צוועלף שבטים געווען גאנץ דעצענטראליזירט, גאנץ אבגעזונדערט איינער פון דעם צווייטען. די יודיש-פיינדליכע שכנים האבען פון אזא מצב נאר אויסגעשפיעלט. אנשטאט צו קעמפפען געגען די פיינדליכע שכנים מיט די אלע פעראייניגטע פאלקס-קרעפטען, האט יעדער שבט געמוזט אליין בעשיצען זיין ערד געגען די שונאים, אליין פיהרען דעם קאמפף פאר זיין זעלבסטשטענדיגקייט. נאטירליך, אז איינצעלנע שבטים מיט זייערע בעגרענעצטע קרעפטען וואלטען נישט געקאנט ביישטעהן געגען אזעלכע שטארקע פעלקער, ווי מדין, פלשתים, עמלק און אזוי ווייטער, וועלכע פלעגען אהן אויפהער בעפאלען דא דעם, דא יענעם שבט, און ווער ווייסט, אויב פון די בני ישראל וואלט דאן א שריד ופליט געבליבען, ווען פון צייט צו צייט זאלען דאן נישט אויפשטעהן איינצעלנע פערזאנען מיט גרויסען העלדענמוטה און מיט פייערליכע רעליגיעז-נאציאנאלע געפיהלען און זאלען נישט וועקען אין פאלק זיין בעוואוסטזיין און נישט רופען איהם צו דעם גאט פון זיינע עלטערן, צו איינציגקייט, צו נאציאנאלע ברודערשאפט און קאמפף מיט דעם אדער יענעם פיינד. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט פון פיעל אזעלכע העלדען, פון וועלכע עס צייכענען זיך איבערהויפט אויס: עתניאל בן-קנז (דער ערשטער שופט), דבורה הנביאה, גדעון, יפתה, שמשון און פיעל אנדערע. אין דער צייט פון דער אויסערליכער געפאהר צוליעב די פיינדליכע פעלקער, פלעגען די פעראייניגען א געוויסען טייל פונ'ם יודישען פאלק און ארויסטרעטען אין מלחמה מיט די שונאים, און א דאנק זייער גרויסער מסירות-נפש,

גלויבען, פעסטקייט, העלדישקייט און שטארקע ליעבע צום פאלק, פלעגען זיי דאס מעהרסט אבהאלטען גלענצענדע נצחונות. ביים פאלק פלעגט עס אויפהויבען זיינע נאציאנאלע געפיהלען און דאן פלעגט עס פון דאס-ניי קעהרען זיך צו זיין אלטערטהום, צו זיינע נאציאנאלע טראדיציעס, ! פלעגט זיך אומקעהרען „צום גאט פון זיינע עלטערן". יעדער העלד, וועמען דאס פאלק האט געדאנקט צו פערדאנקען אין זיין נאציאנעלע ערוואכונג, פלעגט זיין זעהר געאכטעט; דאס פאלק פלעגט איהם צייט זיין לעבען זיין זעהר געהארכזאם און ער פלעגט אנגערופען ווערען „שופט" (ריכטער). דער פעריאד פון די „שופטים" (ריכטער) האט געדויערט א משך פון דריי הונדערט יאהר.

די ווירקונג פון יעדען שופט בעזונדער איז נישט קיין דויערהאפטע, נישט קיין פעסטע. דאס מעהרסט ענדיגט זי זיך מיט'ן אבשטארבען פונ'ם העלד. דאן צופאלט זיך דער פעראייניגטער טייל פונ'ם פאלק פון דאס-ניי און פאלט ווידער אונטער דער ווירקונג פון די ארומיגע פעלקער. עס ווערט ווידער פערגעסען דער גאט פון ישראל און זיין היילגע תורה, יעדער שבט בעקומט זיין אבגאט מיט זיין קולטוס — און דער פערבאנד צווישען פאלק ווערט פון דאס-ניי פונאנדערגעריסען.

דאן פאסירט צום לעצט פון דעם שופטים-פעריאד אין דעם לעבען פון די בני ישראל א געשיכטע, וועלכע איז פאר זיך א גאנץ געוועהנליכער פארפאל און טראגט, דוכט זיך, נאר א פריוואטען כאראקטער און דאך האט זי געהאט א גרויסע מאראלישע בעדייטונג פאר'ן גאנצען פאלק. אין שטאדט גבעה, אינ'ם טייל לאנד פון שבט בנימין, פאהרט דורך א יונגער מאן מיט זיין שענער קעפ'ס-פרוי און, אזוי ווי עס איז גראד נאכט געווארען, מוז ער דארט בלייבען נעכטיגען. א קאמפאניע „שאלקהאפטיגע מענשען" דערוויסען זיך וועגען דער שענער קעפס-הייב, קומען זיי און רויבען זי מיט געוואלד אוועק פון מאן, שענדען איהר, פייניגען איהר א גאנצע נאכט. צו מארגענס לאזען זיי די געפייניגטע פרוי אב צו איהר מאן, נאר זי שטארבט אויפ'ן שוועל פון גרויס יסורים און שאנד. — ביי וועלכען פאלק האט עס אזעלכעס נישט פאסירט? הערכסטענס וואלט עס ביי זיי ארויסגערופען א נקמה-געפיהל ביי דער פאמיליע פון דעם אומגליקליכען פאר-פאלק. ביי די בני ישראל האט דער פאקט געוועקט דעם פאלקס-געוויסען, ער האט ארויסגערופען א שרעקליכע פאלקס-בעוועגונג. ער האט ארויסגערופען א געוואלדיגען פאלקס-צארן און א פאלקס-פעראייניגונג. די בעזונדערע, אבגעטיילטע שבטים האבען מיט אמאל דערפיהלט זייער

אָבשטאַמונג, זיי האָבען מיט אַמאָל דערפיהלט, אַז זיי זענען קינדער פון איין פאָלק און פון איין גאָט, וואָס האָט פיינד זינד און עולות. זיי האָבען, לויט ווי די פאָלקס-מסורה דערצעהלט, פונאַנדערגעשניטען דעם קערפּער פון דער געשענדעטער פרוי און פונאַנדערגעשיקט די חלקים פונ׳ם קערפּער צו אַלע שבטים. און דאָס איז געטהון געוואָרען*), ניט נאָר אום צו ערוועקען נקמה-געפיהלען, נאָר אויך אַלס סימבאָל, אום צו בעווייזען, אַז אַלע שבטים דאַרפען זיין איינס, ווי איין גוף, און אַז יעדער שבט בעזונדער, ווען ער קומט ניט צו די איבעריגע שבטים צו הילף, איז עס ווי אַן׳אָבגעשניטענער אבר.

צעהנדליגע טויזענד פון אַלע שבטים האָבען זיך פעראייניגט, בעוואָפענט און אַרוים אויף מלחמה ניט נאָר אויף די איינציגע אויס-געלאַסענע הברה-לייט, ניט נאָר אויף דער שטאָדט גבעה, נאָר אויף דעם גאַנצען שבט בנימין! דאַן קוקט זיך דאָס פאָלק אַרום און זעהט ווי נידעריג ער איז גייסטליך געפאַלען, זוכט די אורזאַכע פון דער מאָראַלישער ערנידערונג און געפינט עס ענדליך: אין דער שלעכטער ווירקונג פון די אַרומיגע פעלקער! פון דאַן אָן בעמערקט זיך אַ מאָראַלישע איבערקעהרעניש ביים פאָלק: ער ווענדעט זיך צוריק צום גאָט פון זיינע עלטערן מיט דער טיעפסטער אמונה. דאָס געטצענדינערי, אַלס אַן׳אַלגעמיינע פאָלקס-ערשיי-נונג, פערשוואונדעט אויף אַ לאַנגע צייט, דאָס גאַנצע יודענטהום ווערט דורכגעדרונגען מיט אַ שטילען פרומען גייסט**).

די מאָראַלישע איבערקעהרעניש, וועלכע האָט אָנגעגריפען דעם יו-דישען פאָלק נאָך דער געשיכטע פון „פלגש בגבעה״, ברענגט מיט זיך אויך אַ געוויסע ענדערונג אינ׳ם אינערליכען סאָציאַלען לעבען פון פאָלק. די אַלע שבטים ווערען צוזאַמענגעהעפט אַלס איין גאַנצעס דורך איין גאָט, דער משכן פון שילה, וואָס איז נאָך אויפגעשטעלט געוואָרען אין יהושע׳ס צייטען, בעקומט אין יודישען לעבען די גרעסטע בעדייטונג אַלס אַן׳אַלגעמיינער פאָלקס-צענטער. דער שופט און אָנפיהרער ביים פאָלק ווערט דער כהן (עלי הכהן) וועמעס אויטאָריטעט גרינדעט זיך ניט אויף זיינע העלדישע טהאַ-טען און פערדיענסטען פאַר׳ן פאָלק, נאָר אויף זיין פרומקייט און גאָטס-

---

*) ווי דער גאון מלבי״ם האָט זעהר ריכטיג בעמערקט.

**) דער „סדר עולם״ וויל האָבען, אַז די מעשה פון „פלגש בגבעה׳ האָט פּאַסירט אין אָנפאַנג פונ׳ם שופטים-פעריאָד, אין דער צייט פון עתניאל בן קנז; מיר האָבען זיך דאָ געהאַלטען דעם סדר פון תנ״ך.

פאַרכטיגקייט. און ווען דער בייזעסטער יודישער שונא, די פלשתים, בעפאַלט צו יענער צייט די יודען, געהען שוין אין קאַמפף פאַר דער נאַציאָנאַלער פרייהייט נישט בלויז געוויסע טיילען, נאָר דאָס גאַנצע פאָלק, פון אַלע עקען פון לאַנד, מיטנעהמענדיג מיט זיך „די זיכערסטע שיטצונג" זייערע — דעם געטליכען אָרון, מיט די לוחות-העדות, וואָס פלעגט שטענדיג זיך געפינען אין משכן פון שילה.

די מפלה, וואָס יודען האָבען אין עלי'ס צייט געהאַט אין שטרייט מיט די פלשתים און דאָס, וואָס דער היילינגער אָרון מיט די לוחות זענען אַריינגעפאַלען אין געפענגעניש ביים שונא אין די הענד, און שילה מיט'ן משכן זענען חרוב געוואָרען, האָט ביים פאָלק גאָרנישט אָבגעשוואַכט זיין פרומקייט. אַדרבא, ער האַלט זיך נאָך פעסטער אָן גאָט. „וינהו בני ישראל אחרי ד'" — די קינדער פון ישראל האָבען זיך געצויגען (אָדער: געבענקט) נאָך גאָט — אַזוי דערצעהלט אונז די מסורה פון יענער צייט. דאָס בעווייזט, אַז די יודישע גאָטס-פאַרכטיגקייט ווערט אַלץ מעהר אַנאַיגערליכע, אַנאָרגאַנישע.

און דאַן האָט זיך אין דעם לאַנד פון ישראל גענומען בעווייזען די וואונדערבאַרע נבואה-ערשיינונג, אַט די ערשיינונג, וועלכע די מענשהייט קאָן נאָך ביז איצט ניט בעגריפען, — אַלס אַ פאָלקס-ערשיינונג. ביז איצט זענען נאָר געוועזען נביאים יחידי סגולה, משה, זיין שוועסטער מרים, אלדד, מידד, וכדומה, איצט אָבער האָבען זיך אָנגעהויבען בילדען גאַנצע ג ר ו פ ע ס פון נביאים, מענשען מיט איבערנאַטירליכע נייגונגען און עמפפינדונגען, וועלכע אין זייער געטליכען עקסטאַז פלעגען זיי אַלץ פערגעסען אין דער וועלט און מאַכען אויך אַנדערע פערגעסען אַלעס אין דער וועלט. אַזוי, למשל, געהט דער יונגער מאַן זוכען די עזלען פון זיין פאָטער, וועלכע זענען פערלוירען געגאַנגען, טרעפט ער אַ פראָצעסיע נביאים, וועלכע געהען „מיט האַרף און פויק און פלייט און פידעל און זאָגען נביאות", — „בעגליקט אויף איהם, אויף דעם יונגען מענשען, אויך דער גייסט פון גאָט, פערגעסט ער אָן זיין שליחות, הויבט אויך אָן צו זאָגען נביאות און ווערט גאָר אַן אַנדער מענש". אָדער, אין די שפעטיגערע פעריאָדען, שיקט דער מלך זיינע דינער נאָכיאָגען זיין פערזענליכען פיינד. בעהאַלט זיך דער פיינד צווישען אַ חברה נביאים; קומען אָן דעם מלך'ס דינער צו די נביאים, ווערען זיי בעגייסטערט, פערגעסען זיי נאָך וואָס זיי זענען אַהערצו געשיקט געוואָרען און הויבען אָן נביאות צו זאָגען; שיקט דער מלך נייע און נייע דינער. פּאַסירט

מיט די דאָס זעלבע, וואָס מיט די ערשטע; גערט שוין דער מלך אליין צו פאַנגען זיין פיינד, פּאַסירט מיט איהם וואָס מיט זיינע דינער, און ער פערגעסט נאָך וואָס ער איז אהער געקומען.

די נביאות אין ערשטען פּאַזים איז געוועזן נישט בלויז אַ מיסטישר פּאָעטישע בעוועגונג, נאָר אויך אַ פּראַקטישע. אין זייער טיעפער אמונה און געטליכער איבערצייגונג האָבען די ערשטע נביאים נישט אנערקענט קיינע נאַטור-געזעצען. דער אמת׳ער נביא, דער אמת׳ער הייליגער מאַן, לויט דער מיינונג פון די ערשטע נביאים, ווערט פון גאָט בעשאָנקען מיט דער העכסטער שעפּפערישער קראַפט; זיין מאַכט ווייסט קיינע בעגרענצונגען נישט. זיין וואָרט איז אַ געזעץ און ער קאָן די גרעסטע וואונדער שאַפען: ער קאָן לעבעדיג מאַכען טויטע; ער קאָן טרוקען מאַכען אַ טייך, ער קאָן אָנצינדען אַ שטיין און אַז. וו. אָט אזעלכע נביאים בעלי מופת (וואונדער ווירזער) זענען געוועזן פיעל צו יענער צייט אין אַ משך פון איינינע הונדערט יאָהר. אנגעדויבען האָבען זיי זיך מיט שמואל הנביא און געענדיגט כמעט מיט אלישע׳ן.

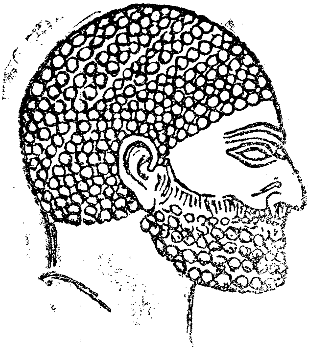

א ישראלי

דריטעס קאַפּיטעל

שמואל הנביא

חנה, שמואל הנביא׳ס מוטער — ווי די מסורה דערצעהלט — איז געווען זעהר אַ גאָטספאָרכטיגע, נאָר געפּלאָגטע פרוי; לאַנג האָט זי קיין קינדער נישט געהאַט. קומענדיג אין משכן אין שילה, פלעגט זי ביטערע טרעהרען פאַר גאָט פערגיסען, ער זאָל איהר שטים פערנעהמען און צו איהר פּיין זיך צוקוקען. איינמאָל האָט עלי הכהן בעמערקט, ווי זי וויינט, האָט ער זי אויסגעפרעגט, האָט זי איהם איהר ביטער האַרץ דערצעהלט. דאַן האָט עלי זי געבענשט, אַז איהרע טרעהרען זאָלען פאַר גאָט קומען און איהרע תפלות זאָלען אָנגענומען ווערען. אין אַ יאָהר אַרום האָט חנה ווירקליך אַ זוהן געבוירען, וועלכען זי האָט געגעבען אַ נאָמען „שמואל", וואָס איז טייטש „דער אויסגעבעטענער פון גאָט". נאָר חנה האָט נישט געוואָלט איהר איינציגעס, „פון גאָט אויסגעבעטענעס קינד", אָבגעבען דעם וואָכענדיגען לעבען, זי האָט אים גאָט געשאָנקען. נאָך פון געבאָרען-טאָג אָן פאַר אַ נזיר געמאַכט און אין שילה איהם געבראַכט, ער זאָל פאַר גאָט אין משכן בעדיענען. אין דעם הייליגטום פון שילה האָט זיך שמואל אויפגעהאָדעוועט, פרום און גאָטספאָרכטיג אין זיין לעבען געווען, און נאָך אַ יונגעס קינד איז שמואל געווען, ווען גאָט האָט זיך צו איהם צום ערשטען מאָל ענטפּלעקט און איהם פאַר זיין נביא אויסדערוועהלט. און פאַר אַ פיהרער פון גאַנצען פאָלק ישראל בעשטימט.

שמואל'ס נאָמען ווערט בעוואוסט ביים גאַנצען פאָלק „פון דן ביז באר שבע", ד"ה, פון איין עק לאַנד ביז'ן צווייטען, ער ווערט דורכאויס געאַכטעט און בעליעבט. ער ווערט דער אמת'ער יורש פון משה בן עמרם און יהושע בן נון. מיט זיין אויטאָריטעט פעראייניגט ער אַלע יודען אין לאַנד; ער איז דער מלחמה־העלד און גייסטליכער לעהרער. ער פיהרט גרויסע מלחמות מיט דעם געפעהרליכסטען אידישען פיינד פון יענער צייט, מיט די פלשתים, צוקלאַפּט זייער חיל פערהאַפּט ביי זיי אַ שטיק לאַנד, אַזוי אַז די פלשתים לאָזען שוין אַ לענגערע צייט צורוה די בני ישראל. ער פאָהרט אַרום איבער'ן גאַנצען לאַנד און לערנט דאָס פאָלק, משפט זיי צווישען אַנאַנדער, וואָרצעלט אויס נאָך די איבערגעבליבענע נייגונגען צו געטצענדינעריי און אַז. וו.

אין פּאָליטישען הינזיכט האָט זיך שמואל אויך געהאַלטען ביי דער זעלבער מיינונג, וואָס יהושע. קיין פּאָליטישען צענטער האָט ער נישט געשאַפען; דאָס גאַנצע פאָלק דאַרף פעראייניגען זיין אייניציגער גאָט. זיין אַלגעמיינע תורה. שמואל איז וואָגאַר געווען אַ געגנער פון אַן אַלגעמיינעם ק אָ נ ק ר ע ט ע ן גייסטליכען צענטער. אין זיין צייט האָבען די פלשתים אומגעקעהרט דעם „געטליכען ארון" קיין ארץ ישראל, נאָר אַזוי ווי שילה איז שוין לאַנג חרוב געווען, האָט דאָס פאָלק דעם ארון אוועקגעשטעלט אין „קרית־יערים"; דאָרט האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען אַ גרופּע כהנים, וועלכע האָבען געוואָלט דעם ארון היטען און אין משכן בעדינען. שמואל האָט אָבער דערויף ווייניג געאַכטעט; ער האָט אין איניגע ערטער מזבחות געבויט, וואָס יהושע און די זקנים האָבען אין זייער צייט אַזוי שטרענג פערבאָטען, און אומעטום קרבנות מקריב געווען. דערצו נאָך האָט ער קלענער געמאַכט דעם אויטאָריטעט פון כהנים בכלל. אין דער צייט, וואָס שמואל האָט פערבראַכט אין שילה, האָט ער זיך איבערצייגט, אַז אַ טהייל פון די כהנים זאָרגען זיך גאָרנישט פאַר דער פאָלקס־ערציהונג, נאָר סטאַרען זיך אַלץ מעהר מתנות־כהונה צו בעקומען. שמואל האָט פערשטאַנען, אַז דאָס אונגליק שטעקט אין דעם, וואָס די פאָלקס־לעהרער זענען פּריווילעגירטע, וואָס דאָס פאָלקס־לעהרעריי געהט ביי אונז בירושה און בריינגט גרויסע רוחים. דאַן האָט ער בעשאַפען, אַלס געגענקראַפט געגען די כהנים, אַ נייע אינסטיטוציאָן — די „בני הנביאים", וועלכע האָבען געוואָלט אויף זיך נעהמען די מיסיאָן צו לערנען דאָס פאָלק און צו ערציהען איהם. איינער פון די בני הנביאים האָט געקענט זיין יעדער וואָס טראָגט אין זיך גאָטס־גייסט, פיהרט אַ הייליגעס לעבען און קעמפט פאַר'ן אמת.

באלד אנערקענט דאס פאלק דעם אונטערשיעד פון דעם פריווילעגירטען כהן ביז דעםווירקליך בעגייסטערטען פאלקס-לעהרער; די „בני הנביאים" בעקומען אלץ מעהר א בעדייטענדען אויטאריטעט אין לאנד און די כהנים ווערען אויף א היפשע צייט כמעט ווי פערגעסען.

די אלטע שמואל הנביא'ס רעפארמען האבען געהאט זעהר א גרויסע בעדייטונג. פון איין זייט האט ער צובראכען דעם איינציגען קאנקרעטען צענטר, דעם גייסטיגען צענטר ביים פאלק. פון צווייטען זייט אבער ווערט די יודישע אמונה אלץ מעהר ריין פון די ערשטע געצענדינערישע בעגריפען. די מזבחות אין מצפה און רמה און גבעה און אז. וו. דערווייזען, אז גאט איז גארנישט צוגעבונדען צו איין ארט, אז מען קאן גאט דינען אומעטום. ווייטער האט דאס, וואס יעדער האט געקאנט אומעדום ברינגען א קרבן, בכלל געמאכט קלענער דעם גאנצען ענין פון קרבנות, אלם די העכסטע ארט פון גאטעס-דינסט. און ענדליך ערלויבט זיך שוין שמואל ארויסצוזאגען די מיינונג: „צי פערלאנגט דען גאט די עולות און די זבחים, אזוי ווי ער פערלאנגט, אז מען זאל געהארכען צו זיין שטים? וואהרליך, געהארזאמקייט איז פיעל בעסער פאר א קרבן, דאס פערנעהמען גאט'ס שטים — פון די פעטסטע רינדער"...

דאס גאנצע לעבען, ביזן טיעפען עלטער, האט שמואל הנביא געלערנט דאס פאלק און געקעמפפט פאר זיין זעלבסטשטענדיגקייט. זיין הויפט שטרעבונג איז געווען צו מאכען פון פאלק ישראל א ממלכת כהנים וגוי קדוש, ד"ה א הייליג פאלק, וועלכעס זאל ווערען געפיהרט דורך די הייליגע לייט ווי די „בני הנביאים". די היסטארישע נויטווענדיגקייט האט אבער געפיהרט דערצו, אז דאס יודישע פאלק זאל שאפען א פעסטע צענטראליזירטע פאליטישע מאכט, ווען נישט וואלט עס קיין קיום נישט געקאנט האבען. די פלשתים, וועלכע האבען פריהער געבילדעט פיעל אבגעזונדערטע קליינע מלוכה'לעך, האבען זיך אין די לעצטע שמואל'ס יאהרען צווישען זיך כמעט אינגאנצען פעראייניגט, כדי צו קעמפפען מיט ישראל; די עמונים, די עמלקים האבען זיך אויך אלץ מעהר פערפעסטיגט; דאס יודישע פאלק האט געמוזט זיך צוגרייטען צו א הויערהאפטען און שווערען קאמפף. זעלבסטפערשטענדליך, אז אזא קאמפף קאן א פאלק פיהרען נאר מיט אנארגאניזירטען חיל, וועלכער זאל זיין גוט בעוואפענט, גוט געלערנט, און זאל זיין שטענדיג גרייט צו מלחמה, אונטער אן אלגעמיין אנערקענטער אויטאריטעט. די אנערקענונג האט זיך אלץ טיעפער איינגעווארצעלט ביים פאלק און ענדליך האט זי זיך אויסגעדריקט אין א גאנץ דייטליכער פארם. —

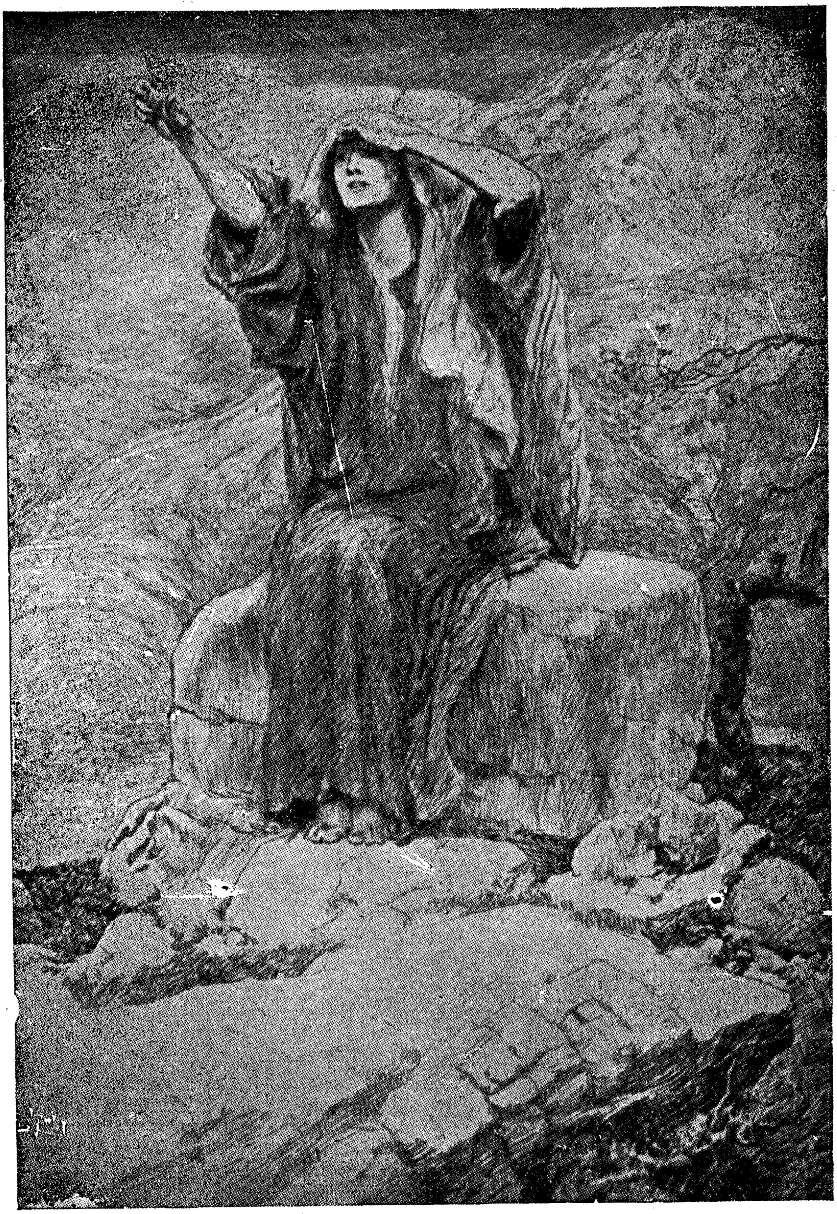

א. א. אַבּע — דבורה הנביאה

ווען שמואל איז אַלט געוואָרען און זײַנע זיהן יואל און אביה, וועלכע זענען נישט געשטאַנען אויף אַזאַ הויכע מדרגה ווי זייער פאָטער אין גרויסקייט און ערליכקייט, האָבען געוואָלט ווערען שופטים, האָט דאָס פאָלק זיך פערזאַמעלט אַרום שמואל הנביא און האָבען פון איהם געפאָדערט ער זאָל אין לאַנד בעשטעטיגען אַ שטענדיגען מלך. אַזאַ פאָדערונג איז פאַר שמואל'ן געווען גאָר אונערוואַרטעט און איהם האָט עס זעהר געקרענקט. ער האָט געוואָלט, אַז זײַן פאָלק זאָל זײַן פרײַ נישט נאָר אויסערליך, נאָר אויך אינערליך. דאָס פאָלק ישראל דאַרף נישט זײַן אונטערטעניג נישט נאָר אַ פרעמדען מלך, נאָר זאָגאַר אַן אייגענעם מלך; נאָר דער יודישער גאָט אַליין בעדאַרף געוועלטיגען איבער יודען און זײַן געוועלטיגקייט דאַרף ער זיך מיט קיינעם נישט טיילען! שמואל הנביא האָט געוואָלט ווירקען אויפ'ן פאָלק מיט דעם, וואָס ער האָט מיט שרעקליכע פאַרבען געשילדערט פאַר זײַנע אויגען די אונערבאַרמליכע אויספיהרונג פון די דעספאָטישע הערשער צו יענער צייט, ווי זיי דריקען דאָס לאַנד, ווי זיי רויבען, ווי זיי טוידטען אָהן קיין שום פעראַנטוואָרטליכקייט, ווי זיי פערשקלאַפען דאָס פאָלק, נעהמען אָב זײַנע קינדער אַלס דינער און זײַנע טעכטער אַלס דינסטען, לעגען אַרויף גרויסע צינזען, רויבען זײַן אייגענטום און אַז. וו. — עס האָט אָבער נישט געהאָלפען די שטראָף־רייד, זאָגאַר די קללות פון אַלטען נביא, העלה און פאָלקס־לעהרער. דאָס פאָלק איז געווען טיעף איבערצײַגט אין דער נויטיגקייט פון אַ נײַער מלוכה־אָרדנונג אין לאַנד און עס האָט געטענה'ט: „ניין, נאָר אַ מלך מוזען מיר האָבען. דאַן וועלען מיר זײַן גלײַך מיט אַלע פעלקער. אונזער מלך וועט אונזער שופט זײַן, ער וועט זיך שטענדיג פאַר אונז מיהען און אונזערע מלחמות וועט ער פיהרען!"...

ענדליך מוז זיך אונטערגעבען דער אַלטער פאָלקס־פיהרער, ער מוז ערפילען דעם אַלגעמײַנעם פערלאַנג פון פאָלק, דאָס לאַנד פון ישראל טרעט אַרײַן אין אַ נײַעם פאַזיס פון — אַ מלוכה־אָרדנונג. עס ווערט געשאַפען אַן אַלגעמײַנער פּאָליטישער צענטר אין לאַנד, וועלכער בינדט צוזאַמען אַלע טיילען פונ'ם פאָלק און שאַפט אַ שטאַרקע אָרגאַניזירטע מלוכה־קראַפט, וואָס איהר בעדײַטונג וואַקסט אַלץ מעהר און מעהר אין דעם פּאָליטישען לעבען פון די פעלקער אין דער אַלטער קליין־אַזיען.

פיערטעס קאפיטעל

דער מלך שאול

דער ערשטער מלך, וואס איז אויסגעקליבען געווארען ביי די בני ישראל מיט דער מיטווירקונג פון שמואל הנביא, איז געווען שאול בן־קיש פון שבט בנימין, א געוועזענער ערד־ארבייטער. שמואל האט זיך, וואהר־שיינליך, דערום אפגעשטעלט אויף דעם זוהן פון קיש, ווייל פון איין זייט האט זיין נידעריגע אפשטאמונג „פון דער ארעמסטער משפחה פון דעם יונג־סטען שבט" איהם, דעם ערשטען מלך, געוואלט אפהאלטען פון דעם געוועהנליכען דעספאטישען שטאלץ; פון דער אנדערער זייט איז שאול געווען בעגאבט מיט די העכסטע מעלות: וואונדערליך שען, א אונגעוועהנ־ליכער העלד ווי אויך א אונגעוועהנליכער עט, א דרייסטער און אן אויסנעמליך גוטער מענש, א איינפאכער ערד־ארבייטער מיט גרויסע נייגונגען צו נבואה. אט אזא מלך האט ווירקליך געקאנט זיין איבערגעגעבען מיט'ן גאנצען לעבען די אינטערעסען פונ'ם פאלק, שיצען איהם און מדריך זיין; ניט זוכענדיג אין זיין הויכער מאכט קיין אייגענע נוצען; שמואל וואהרשיינליך האט אויך געהאפט, אז אזא מענש ווי שאול בן־קיש לויט זיינע אלע אויבענדערמאנטע אייגענשאפטען וועט זיין שטענדיג אפ־הענגיג פון דעם נביא.

נאכ'ן זאלבען האט זיך דער מלך צוריקגעקעהרט צו זיין פעלד און צו זיין אקער, צו זיין פריהערדיגער איינפאכער לעבענס־ארט. א טייל פונ'ם פאלק, וועלכע האבען זיך פארגעשטעלט דעם טיפוס פון די ארומיגע מלכים, האבען ניט געגלויבט אין שאול'ס פעהיגקייטען צו געוועלטיגען איבער'ן לאנד און האבען איהם זאגאר פערדאכט אין הארצען.

נאך באלד נאך זיין זאלבונג האט דער יונגער מלך געהאט די

מעגליכקייט צו דערווייזען, אז טראץ דעם, וואס אין זיין אלטעגליכען לעבען איז ער שטענדיג געווען א רוהיגער מענש און א גרויסער עניו, האט ער דאך געקאנט אויספלאקערען מיט דעם הייליגסטען פייער פון פאלקס-ליעבע, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען די אינטערעסען פון זיין לאנד. די עמונים האבען זיך פערזאמעלט אויף מלחמה אויף דער יודישער גרענע-שטאדט יבש-גלעד און האבען איהר בעלאגערט. די איינוואהנער פון יבש-גלעד האבען זיך געמוזט אונטערגעבען דעם פיינד, נאר די ווילדע עמונים האבען נישט געוואלט אננעהמען די אונטערטעניגשאפט פון יבש-גלעד, כל זמן די איינוואהנער וועלען זיך נישט לאזען אויסשטעכען דאס רעכטע אויג אלס צייכען פון טרייער קנעכטשאפט: אויב נישט — האבען זיי גע-דראהט — וועט קיינער פון שטאדט קיין לעבעדיגער נישט בלייבען. די בעלאגערטע האבען געשיקט שלוחים צום יונגען מלך שאול אין הויפט-שטאדט גבעה און הילף געבעטען. דער מלך איז אויפגערעגט געווארען הערענדיג די רייד פון די שלוחים, האט גענומען א רינד, איהם צו-שניטען אויף צוועלף שטיקער און צושיקט דורך די זעלביגע שלוחים צו אלע שבטים פון ישראל מיט די ווערטער: „ווער עס וועט נישט געהן נאך שאול'ן און שמואל'ן אין דער מלחמה, וועל איך אזוי טהון צו זיינע רינדער!“ דאס פאלק האט פערנומען די שטים פון זיין מלך און אלע, ווי איין מאן, האבען זיי זיך פעראייניגט אונטער דער אנפיהרונג פון שאול'ן. א גרויסע, בעגייסטערטע מחנה האט שאול ארויסגעשטעלט געגען די עמוניער און מיט דעם גרעסטען העלדענמוטה האט ער געקעמפפט געגען דעם שונא, וועלכען ער האט ווירקליך א טויטט-קלאפ געגעבען.

מיט דעם גלענצענדען נצחון, וואס שאול האט אבגעהאלטען אויף דעם יודישען פיינד, האט ער זיך געשאפט די ליעבע און די אכטונג פון גאנצען פאלק אהן אונטערשיעד. דאס פאלק האט זיך צונויפגעזאמעלט אין שטאדט גלגל צו פייערען שאול'ס טריאומף און צו בענייען זיין אויס-וואהלונג אלס מלך. דא האט שאול אויך געהאט די מעגליכקייט ביי זיין גרויסער דרייסטיגקייט ארויסצווייזען זיין טיעפסטע גוטהערציגקייט. דאס פייערענדע פאלק, פרעהענדיג זיך מיט זיין העלד און שיטצער, האט זיך געוואלט ביי דער געלעגענהייט נוקם זיין אן די, וואס האבען צו ערשט געהאט ארויסגעוויזען זייער פעראכטונג אין דאס צום אויסערוועהלטען מלך. עס האט אבער דער יונגער מלך נים דערלאזען קיינע בלוטפערגיסונג אין דארט, וואו ער האט געוויזען זיין העלדענמוטה אויסצוראטהען די שונאים פון זיין פאלק, האט ער אויך בעוויזען זיין העלדענמוטה צו שענקען

זײַנע פּערזענליכע שונאים. „עס זאָל קײנער נישט געטײדט װערען הײַנטיגען טאָג— האָט דער העלד אױסגעשריען צום פאָלק — דען הײַנטיגען טאָג האָט גאָט זײַן ישועה געבראַכט זײַן פאָלק ישראל"...

נאָך דער מלחמה מיט די בני עמון האָט זיך שױן שאול נישט אומגעקעהרט צו זײַן פעלד. די אַנערקענונג פון זײַנע פליכטען צו זײַן פאָלק דרינגט אַלץ מעהר אַרײַן אין זײַן הארצען; ער פערשטעהט, אַז כדי דאָס פאָלק זאָל אַ קיום האָבען צװישען די אַרומיגע פײַנדליכע שכנים, מוז עס אױף אַ געװיסער צײַט פון אַ פריעדליכעס ערד־אַרבײַטער־פאָלק װערען אַ קריעגס־פאָלק; דאָס שװערע מוז אױף אַ צײַט די מאַכע פערבײַטען. שאול נעהמט זיך צו ערשט ענערגיש צו פאָרמירען אַ שטענדיגען געװאָפענטען היל פאַר׳ן פאָלק. דאָס איז געװען גאַנץ שװער. דאָס לאַנד פון ישראל האָט זיך דאַן געפונען אין אַ שרעקליכע לאַגע. די פערשידענע פעלקער אַרום האָבען עס געװאָלט צורײַסען אױף שטיקלעך. איבערהױפּט האָבען די פלשתים צו יענער צײַט פון דאָס־נײַ גענומען דריקען דאָס פאָלק ישראל, געמאַכט איהם אין אַ געװיסער מאָס אָבהענגיג פון זײ. דאָס פאָלק ישראל האָט זײ, חי אין שמואלים צײַטען, געמוזט צאָהלען צינזען און איז דורך דעם שטאַרק פעראָרימט געװאָרען. די פלשתים האָבען דאַן געהאַט אין ארץ־ישראל אײַנגעזעצטע נציב (פאָרשטעהער) און האָבען שטרענג נאָכגעשפּירט, אַז אין לאַנד זאָל זיך קײן שום געװעהר נישט געפינען; צוליעב דעם האָט זיך דאַן צװישען די בני ישראל זאָגאַר קײן אײנציגער שמיד נישט אײַנגעפונען, כדי זײ זאָלען זיך קײן כלי־זיין ניט קאָנען שאַפען. נאָר שאול און יהונתן זײַן זוהן — דערצעהלט די מסורה — האָבען צו שװערד און צו שפּיז בײַ זיך געהאַט אין די צײַט פון די ערשטע מלחמות. דאָס איבעריגע היל האָט זײַנע פריעדליכע אַרבײַטס־געצײַג פערװאַנדעלט אין קריעגס־געװעהר. שאול האָט זיך אָבער פאַר די אַלע שװעריגקײַטען נישט דערשראָקען און איהם געלינגט ענדליך צונויפצושטעלען אַ שטענדיגע העלדישע אַרמעע, אין שפּיץ פון װעלכער זענען געשטאַנען די בערימטע קריעגס־העלדען אַבנר בן־נר און יהונתן בן שאול. דאַן פערפיהרט שאול אונערמידליכע שוץ־מלחמות געגען די פיעלע שונאים, װאָס פלעגען אונאױפהערליך בעפאַלען דעם פאָלק ישראל און האָלט אָב איבעראַל גלענצענדע נצחונות. אָנגעהױבען האָט ער פון די פלשתים, פון דעם געפעהרליכסטען יודישען פײַנד צו יענער צײַט, מיט װעלכען דעם יודישען פאָלק, איז אױסגעקומען צו שטרײַטען דורות־לאַנג, מיט קירצערע אָדער לענגערע הפסקות. די ערשטע מלחמה האָט זיך געענדיגט מיט אַ פאָלשטענדיגער מפּלה פאַר די פלשתים און שאול האָט

דאן בעפרייט דאס יודישע לאנד אויף עביג פון דער הערשאפט פון די פלשתים. דאך האבען די פלשתים אין א קורצער צייט ארום זיך פון דאס־ניי פערשטארקט און אנגעהויבען ווידער גאנץ אפט צו בעפאלען די יודישע גרענעצען, נאר שטענדיג פלעגען זיי טרעפען א מוראדיגען ווידער־שטאנד דורך שאולס ארמעע און זיי האט זיך שוין מעהר נישט איינגעגעבען צו מאכען דאס יודישע פאלק אבהענגיג פון זיי.

נאכדעם ווי שאול האט זיך ארום געטהון אביסעל מיט די פלשתים, האט ער זיך גענומען אבּרעכענען מיט די איבעריגע פעלקער, וועלכע האבען יאהרען־לאנג געדריקט דאס פאלק ישראל און געראובט די גרענעצען פונ'ם לאנד. „ער האט אהן אויפהער גלענצענדע מלחמות געהאלטען מיט מואב און מיט עמון און מיט אדום און מיט צובה און מיט עמלק, און וואו ער האט זיך געקעהרט האט ער אומעטום בעגליקט". אויף אזא אופן האט שאול אויף א לאנגע צייט בעפרייט זיין פאלק פון דעם פאליטישען דרוק פון די ארומיגע פיינדליכע פעלקער.

שאול האט אבער נישט נאר פאר דעם מאטעריעלען גליק פונ'ם לאנד אליין זיך געזארגט, ער האט שטענדיג זיך געמיהט אויך אויפצוהויבען דאס פאלק אין מאראלען זין. ער האט געקעמפפט געגען די פערשיעדענע ווירקונגען פון דער אמאליגער געצענדינעריי; ער האט אויסגעראָדט פונ'ם לאנד דאס כשופמאכעריי. ער האט אויפגעקוקט אז דאס פאלק זאל פינקטליך די תורה אבהיטען; די מסורה דערצעהלט, אז זאגאר אויפ'ן שלאכט־פעלד האט ער אויפגעזעהן אז דער חיל זאלען קיין נישט־געקוילעטע פלייש נישט עסען און אז. וו... די אלע שאול'ס פערדינסטען צוזאמען מיט זיינע אויסגעצייכענטע פערזענליכע אייגענשאפטען, ווי זיין גוטהערציגקייט, מילדקייט, עניוות און גערעכטיגקייט, האבען איהם געמאכט פאר'ן פאלקס־ליעבלינג. דאס פאלק האט איהם געאכטעט אויף דער העכסטער מדרגה, איהם אנגערופען „משיח ה'" (דער געזאלבטער פון גאט), נאר צוזאמען מיט דער ליעבע פון פאלק, וואקסט אויך די פיינדשאפט פון דעם אלטען נביא צום יונגען קעניג. דאס גאנצע מלוכה־סיסטעם איז געווען געגען זיינע בעגריפען, געגען זיין גייסט. צופיעל אכט האט שאול — לויט שמואל'ס מיינונג — געשאנקען דער ארמעע, ווען אין אמת'ן דארף דאס פאלק געדענקען, אז זיין גליק איז אבהענגיג נאר פון דעם ווילען פון גאט, וועלכער „וועט זיין פאלק נישט פערלאזען צוליעב זיין גרויסען נאמען"... שמואל האט געזעהן, אז שטיצענדיג זיך אויף דעם חיל ווערט דער מלך אלץ מעהר זעלבסטשטענדיג אין זיין טהעטיגקייט, וואס ווייטער ווערט ער אלץ ווייניגער

אָבהענגיג פון דעם נביא. דעם געטליכען מאַן, דאָס, פערשטעהט זיך, נישט זיין כבוד געאַרט, נאָר זיין אידעאַל: דאָס אויסערוועהלטע פאָלק, וואָס גלויבט אין איין איינציגען הייליגען גאָט און שטרעבט צו הייליגקייט, ריינקייט און מענשען-ליעבע, ווערט אויך א פאָלק פון גראָבען פיזישען כח, ווי אַלע אַנדערע פעלקער, און אָנשטאָט צו זיין א „ממלכת כהנים", (א „מלוכה פון גאָט'ס בעדינטע") ווי עס האָבען געהאָפט די ערשטע פאָלקס-לעהרער און פאָלקס-אָנפיהרער, ווערט דאָס פאָלק פערוואַנדעלט אין א שטענדיגע בעוואָפענטע אַרמעע!

שמואל הנביא איז געווען טיעף איבערצייגט, אַז שאול פיהרט דאָס פאָלק אויף א פאַלשען וועג און ער האָט נישט דורכגעלאָזען קיין געלעגענהייט ארויסצוווייזען דעם יונגען מלך זיין שנאה צו איהם. פאַר'ן גאַנצען פאָלק פלעגט שמואל מבייש זיין דעם גרויסען קריעגס-העלד, און איין מאָל, ווען שאול האָט נישט פינקטליך ערפילט שמואל'ס פערזאָג (אין בעטרעף צו דער מלחמה מיט עמלק, וואָס דער נביא האָט אָנגעזאָגט פון דעם פיינד'ס לאַגער נישט איבערצולאָזען קיין לעבעדיגעס, זאָגאַר קינדער און בהמות, און דער מלך האָט רחמנות געהאַט אויף די אונשולדיגע בהמות און עס געשענקט זיין היל, אויך אגג'ן, דעם קעניג פון עמלק, דעם געפעהרליכען יודישען שונא, האָט ער אַ לעבעדיגען אין קייטען געבראַכט מיט זיך אין לאַנד, כדי דעם אייגענעם טריאומף מיט איהם צו בעפוצען) — האָט איהם שמואל אין די אויגען פון דעם גאַנצען חיל ערקלערט, אין דעם נאָמען פון גאָט, אַז „גאָט וועט אַרויסרייסען פון זיין האַנד די מלוכה איבער'ן יודישען פאָלק און איבערגעבען עס אין בעסערע הענד!"

זעלבסטפערשטענדליך, אַז אַלע לעבענס-אינטערעסען פונ'ם פאָלק און אַלע פאָליטישע בעדינגונגען זענען געווען געגען שמואל הנביא'ס אידעאַל, דאָך איז דער מלך שאול געפאַלען אַלס קרבן פון שמואל'ס הייליגען אייפער. דער האַס, וואָס דער נביא האָט דעם מלך אַרויסגעוויזען פאַר'ן גאַנצען חיל אין דעם נאָמען פון גאָט, האָט זיין כבוד ביי'ם פאָלק זעהר ערנידעריגט. אויך די שלעכטע בשורה, אַז די מלוכה וועט פון איהם אָבגענומען ווערען, האָט איהם שרעקליך דערשלאָגען. דער העלד ווערט קראַנק; עס פאַלט אויף איהם אַרויף אַ מרה שחורה און פערזאומערט איהם דאָס לעבען... די פערצווייפלונג, וואָס האָט זיך פער'גנב'עט ביי שאול'ן אין האַרצען, הערט נישט אויף זאָגאַר נאָך שמואל'ס טויט און מאַכט איהם אָבהענגיג: ער פערליערט זיין העלדענמוטה, און צוזאַמען מיט דעם אויך זיין מילדיקייט און גוטהערציגקייט. שאול פערלאָזט אַלץ אויף לעגער

צײַטען דאָס קריעגס-פעלד; דערפאַר אָבער הויבט זיך אָן אַ גאַנצע רײַהע פון בלוטפערגיסונגען אין לאַנד גופא. דעם מלך'ס אונרוהיגער גײַסט הויבט אָן מורא צו האָבען פאַר אַ פערשווערונג קעגען איהם; דאַן זוכט ער אויסצוראָטהען זײַנע אינערליכע כלומר'שדיגע שונאים. מיט דעם צוועק הרג'עט ער אויס אַ גאַנצע שטאָדט מיט כהנים, (נוב עיר הכהנים), הרג'עט אויס די גבעונים, וועלכע זענען נאָך פון יהושע'ס צײַטען געוואָרען יודישע אונטערטאַנער; זאָגאַר זײַנע אייגענע קינדער פאַנגט ער אָן חושד זײַן אין אַ פערשווערונג געגען איהם און פערפאָלגט זיי. שאול פערליערט אַלץ מעהר די ליעבע פון פאָלק; ער פערליערט זײַן צויבער-קראַפט צו בעגײַסטערען זײַן חיל. און ווען צו ענדע קלויבען זיך די פלשתים צוזאַמען אויף די בערג גלבוע מלחמה צו האַלטען געגען שאול'ן, טרעפען זיי אין יודישען לאַגער אַ מוטלאָזע אַרמעע, מיט אַ גײַסטיג קראַנקליכען, פערצווייפלונגספולען אַנפיהרער. דאַן פערשפּיעלט דאָס יודישע פאָלק דעם שלאַכט, דער יודישער חיל טרעט אָב צוריק; נאָר שאול און זײַן העלדישער זוהן יהונתן קלויבען בעסער אויס דעם טויד אײדער דעם שענדליכען ענטלויפען פון שלאַכט-פעלד.

אזוי שטאַרבט דער ערשטער יודישער מלך שאול בן-קיש!

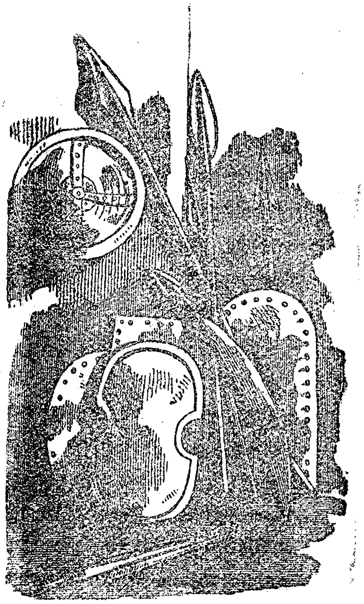

אמאַליגע יודישע קריעגס-געוועהר

אורי לעסער — דער יונגער דוד

פינפטעס קאַפּיטעל

דוד המלך

(1055 ביז 1015 פאַר כריסטוס־געבורט)

שאול איז געשטאָרבען, נאָר דאָס פּאָליטישע לעבען אין לאַנד האָט זיך נישט געקאָנט אומקערען זיך פון דעם וועג, אויף וועלכען דער פערשטאָרבענער מלך האָט עס אַוועקגעשטעלט. נאָך שאולין האָט גע־קעניגט איבער'ן לאַנד זיין איבערגעבליבענער זוהן איש־בושת. איש־בושת איז אָבער געווען נישט קיין פּאַסענדער יורש פון טראָן: ער איז געווען אַ מענש מיט אַ שוואַכען כאַראַקטער און פון זיין פאָטער'ס העלדענמוטה האָט ער גאָרנישט געירשענט. דער אָנפיהרער אין לאַנד איז געווען זיין הויפּט קריעגס־הער אבנר בן־נר, וועלכער האָט די זעלבע שטעלע פאַר־נומען פאַר שאול'ס לעבען. דער אונפעהיגער איש־בושת האָט אָבער נישט גע־קאָנט מיט זיין אויטאָריטעט צוציהען צו זיך דאָס גאַנצע פאָלק, ווי זיין פאָטער שאול און אין דער הערשאַפט איבער'ן לאַנד קומט פאַר אַ שפּאַלטונג. דער גאַנצער שבט יהודה, וועלכער איז שטענדיג געווען איינער פון די עכט בעדייטענדסטע זאָגט זיך אָב פון איש־בושת'ן און וועהלט אויס איבער זיך פאַר אַ מלך דעם יונגען דוד, דעם זוהן פון ישי פון שטאָדט בית־לחם.

דוד אַלס פערזענליכקייט איז געווען פיעל ענליך צו שאולין; ער בעזיצט אויך צוויי וואונדערליכע קאָנטראַסטען אויף אַמאָל: פון איין זייט די מילדעסטע גוטהערציגקייט, כמעט די אידעלסטע פרויען־צערטליכקייט, פון צווייטען זייט — העלדענמוטה, וואָס גרייכט כמעט ביז אכזריות. די ביידע אייגענשאַפטען האָבען אין דוד זיך נאָך גאָר אַלס קינד אַרויסגעוויזען. די מסורה דערצעהלט איז ער אַ פּאַסטוך געווען ביי זיין פאָטער. צווישען

די טשערעדעס שאף, אין פעלד, אין דעם שוים פון דער נאטור פלעגט ער בעגייסטערטע ליעדער זינגען און אויפ'ן הארפע געטליכע מעלאדיען שפיעלען; נאך אז אויף די שאף פלעגען חיות רעות אנפאלען, וועלף אדער בערען אדער לייבען, פלעגט דער יונגער געטליכער משורר פייל און בויגען אין האנד נעהמען און גאנץ דרייסט אין מלחמה געהן. און ווען אז ער איז נאך א קליינער פאסטוכ'ל געווען, דערצעהלט די מסורה, האט איהם שמואל געזעהן און על פי הנבואה האט ער איהם אלס צוקינפטיגער מלך איבער יודען געזאלבט, אנשטאט שאול'ן, וועלכען דער אלטער נביא האט שוין פערפאלגט. אלענפאלס האט דער מסבב הסבות נאך קינדווייז געגומען דוד'ן צוגעוואהנען און איינצואיבען אין זיין גרויסער היסטארישער ראליע, וועלכע ער האט ענדליך געזאלט שפיעלען צווישען זיין פאלק. גאר יונגערליך פון פעלד, „פון הינטער די טשערעדעס שאף” טרעט דוד אין שאול'ס הויז אריין. שאול'ן האט שוין דאן די מרה שחורה געפייניגט און זיינע דינער האבען איהם געראטען דעם יונגען געטליכען פאעט צו זיך אין הויז צונעהמען, כדי ער זאל מיט זיין וואונדערבארער הארפע פון קעניג דעם אונמוטה פערטרייבען. דוד אבער האט אבער מיט'ן פיעדעל אליין זיך נישט געקאנט בעגנוגען: צוזאמען מיט דער פאעטישער בעגייסטערונג האט אין איהם אויך זיין גבורה געוואקסען, און זי האט אויך געפאדערט אויסגעאיבט צו ווערען צום נוטצען פון זיין געליעבטעם פאלק און גאט'ס געזאלבטען מלך.

די מסורה דערצעהלט, אז אין איינע פון די אונאויפהערליכע מלחמות מיט די פלשתים, וואס שאול האט געפיהרט, האט דוד נאך גאר יונגערהייט געהרג'עט דעם ריעז פון די פלשתים גלית'ן, וועלכער איז זעקס איילען די הויך געווען, איינגאנצען אין אייזען און אין קופער געפאנצירט און האט א שרעק אנגעווארפען אויף די מחנה פון ישראל. דער דאזיגער ערשטער גליקליכער העלדענטהאט האט דוד'ן געשאפען אונענדליכען רוהם: זיין נאמען איז געווארען בעקאנט דעם גאנצען פאלק; דאס גאנצע לאנד שטאלצירט מיט איהם. דוד טרעט אריין אין שאול'ס מחנה, נעהמט אנטייל אין פיעל מלחמות און צייכענט זיך אומעטום אויס מיט זיין גבורה. שאול בעשטימט איהם אין גיכען אלס מלחמה-אנפיהרער איבער'ן גאנצען חיל, וועלכער ליעבט איהם אונענדליך. דוד פיהרט מלחמות מיט'ן איבערגעגעבענעם חיל, ער האלט כסדר אב גרויסע נצחונות, ער ווערט א פאלקס-העלד, דער סאמע בעליעבטער מאן צווישען פאלק, וועלכען דאס פאלק בעזינגט, וועלכען די פרויען בעגעגענען מיט לויב און מיט טענץ. צו הוכן

חערט צוגעבונדען דאס גאנצע הויזגעזינד פון מלך שאול: מיכל, די יונגסטע קעניג-טאכטער, פערליעבט זיך אין קריעגס-העלד און געטליכען פאעט און חערט דודים פרוי.

נאר צוזאמען מיט'ן רוהם, וואקסט אויך פאר דוד'ן א גרויסע געפאהר. דער גייסטיג-קראנקער שאול קאן נישט גלייכגילטיג צוזעהן, ווי עס שטייגט די ליעבע פון פאלק צו דוד'ן. עס צופלאקערט זיך אין זיין קראנקען הארץ די קנאה; זיין קראנקע פאנטאזיע זאגט איהם פארויס, זאגאר גאנץ אונדייטליך, אז דוד וועט ענדליך פון זיין דינאסטיע ארויסרייסען די מלוכה, און ער זוכט מיטלען צו מאכען אן ענדע פון דעם יונגען משורר און העלד. ער פרובט זאגאר ביי זיך אין הויז מיט זיין אייגען שפיז איהם צו דערשטעכען אין די מינוטען פון דער געטליכער בעגייסטערונג, ווען דער משורר איז אינגאנצען בעטרונקען פון די הימעלרייכע קלאנגען, וועלכע רייסען זיך אראב פון זיין הארפע. דאן מוז דוד ענטלויפען פון שאולס הויז, פון זיין פרוי, פערלאזען די מחנה און שטענדיג זיך בעהאלטען פון מלך'ס צארן, וואס זוכט איהם אהן אויפהער. א געוויסע צייט בעהאלט זיך דוד ביי שמואל'ן אין רמה, ער גיט זיך איבער דער נבואה און פיהרט אריין גייסטליך לעבען צווישען די בני-הנביאים. ענדליך ווערט אבער זיין בעהעלטעניש ענדעקט און ער מוז פון דארטען ענטלויפען. דאן הויבט זיך אן פאר דוד'ן א גאנצער פעריאדע פון וואנדערונג, פון בעהעלטענים און ליידען. פיעל העלדען פון לאנד, וואס זיי האט געקרענקט חודים נישט פערדיענטע צרות, זענען אנגעקומען צו איהם צוטיילען מיט איהם צוזאמען פיין און נויט. דאן האט דוד צונויפגעשטעלט א מחנה פון עטליכע הונדערט מאן אויסגעצייכענטע העלדען, מיט וועלכע ער האט ארומגעוואנדעלט איבער די גרענעץ-געגענדען פון לאנד ישראל, אנגעפאלען אויף די גרענעץ-פעלק: אויף גשור, אויף גריז, אויף עמלק און אז. וו. די דאזיגע אנפאלונגען האבען אויף די פעלקער ארויפגעווארפען אנ'אימה און זיי פלעגען האלטען זיך וואס ווייטער פון די יודישע גרענעצען. ביי די אנפאלען פלעגט דוד פיעל רויב אבנעהמען ביי די פעלקער; דעם רויב פלעגט ער א געוויסען חלק צוטיילען צווישען זיין מחנה און דאס איבעריגע פלעגט ער אוועקשיקען אינ'ם לאנד צו צוטיילען צווישען פאלק. ענדליך איז אבער זיין וואנדערען זאגאר איבער די גרענעץ-געגענדען אויך געווארען נישט אונגעפעהרליך, ווייל שאולס קנעכט האבען נאך איהם אומעטום געלויערט. דאן האט דוד געמוזט אינגאנצען פערלאזען זיין הייליגעס לאנד, זיין הייסגעליעבטען פאלק, און ער האט זיך

מיט זיינע מענשען בעזעצט אין פלשתים. דאָרטען האָט ער געפיהרט זעהר אַ לוסטיגע אָבער אַ געפעהרליכע פּאָליטיק מיט'ן מלך אָכיש, פאַר וועלכען ער האָט זיך אַרויסגעוויזען אַלס הייסער פריינד פון די פלשתים און אַ פיינד פון מלך שאול, וועלכער האָט איהם פערפאָלגט, און אין אמת'ן האָט ער פאַרגעזעצט די פריהערדיגע אַרבייט זיינע: ער פלעגט ווי פריהער מאַכען אָפטע אָנפאַלען אויף די גרענעץ-פיינד פון ישראל;

דאָס גאַנצע לעבען פון שאול'ן האָט דוד אַזוי אונרחמנות'דיג געוואַנדעלט צווישען פרעמדע פעלקער, אין פרעמדע לענדער, צווישען שרעקליכע געפאַהרען. זיין איינציגע טרייסט פלעגט ער נאָר מאַנכעמאָל אין זיין האַרפע געפינען און אין דער אַנערקענונג פון די נוטצען, וואָס ער פלעגט גאַנץ אָפט ברענגען דורך זיינע ליידען דעם געליעבטען פאָלק ישראל. זיין אונענדליכער גרויסמוטה האָט זיך אַרויסגעוויזען, ווען צו דוד'ן אין צקלג, קיין פלשתים, האָט געגרייכט די טרויעריגע בשורה, אַז שאול און זיין זוהן יהונתן זענען אין מלחמה גע'הרג'עט געוואָרען. דוד פערגעסט די אַלע צרות, וואָס דער פערשטאָרבענער שאול האָט איהם פערשאַפען, און ער ברעכט אויס מיט אַ ריהרענדען יאָמער:

„הצבי ישראל! על במותיך חלל איך נפלו גבורים!...“

דאָס פאָלק האָט אָבער אויך נישט פערגעסען זיין גרויסמוטהיגען העלד, און נאָך שאול'ס טוידט, ווען דוד האָט זיך אומגעקעהרט פון דער פרעמד אין זיין געליעבטעס לאַנד, ווערט ער פריינדליך היים בעגעגענט און דער שבט יהודה זאַלבט איהם אויף זיין חלק ערד אַלס מלך. דוד האָט זיך אין חברון בעזעצט; ער האָט אַ גרויסע מחנה צוזאַמענגעשטעלט, איבער וועלכער ער האָט בעשטימט אַלס הויפטמאַן דעם בערידהמטען גבור יואב'ן, דעם זוהן פון צרויה, און צאלס געהילף זיין ברודער אבישי. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען אַ זיבען-יאָהריגער קאַמפף צווישען די מחנה פון איש-בושת און די מחנה פון דוד. ענדליך האָט אבנר, דער הויפטמאַן פון איש-בושת'ס מחנה אַליין אויך איינגעזעהן, אַז דוד איז אַ פאַסענדערער מלך פאַר יודען איידער איש-בושת און ער מיט זיין גאַנצער מחנה געהען איבער צו דוד'ן. אבנר האָט דערצו אויך געוויגט די יענע שבטים, וועלכע זענען צוערשט טריי געבליעבען צו שאול'ס זוהן. נאָר אַז אבנר איז געקומען קיין חברון אויסצודריקען דוד'ן זיין טריישאַפט, האָט דאָרטען יואב איהם אָהן דוד'ס וויסען ערמאָרדעט, ווייל ער האָט איהם חושד געווען אין פאַלשקייט. דאַן האָבען צוויי פעררעטער, רכב און בענה, גע'הרג'עט איש-בושת'ן און געבראַכט זיין קאָפּ צו דוד'ן, האָפענדיג אויף

נדיסע לוין. דוד האָט זיך אָבער שרעקליך נקם געווען אָן די מערדער, „וואָס האָבען געהרג'עט אַנ'ערליכען מאַן אין זיין הויז, אויף זיין געלעגער"; דעם איינציגען קינד, וואָס איז נאָך פון שאולס פאַמיליע איבערגעבליבען, מפיבשת, האָט דוד צו זיך אין הויז גענומען און איהם ווי א טאַטע ערצויגען.

נאָכין טוידט פון איש-בושת פעראייניגען זיך אַלע שבטים, קומען צו דוד'ן קיין חברון און וועלען איהם פאַר א מלך אויף דעם גאַנצען לאַנד. „מיר זענען דאָך דיין ביין און בלוט — זאָגט איהם דאָס פאָלק — אויך נעכטען און אייערנעכטען, ווען שאול האָט נאָך איבער אונז געקעניגט, ביזטו דאָך געווען דער פערזאָרגער פאַר ישראל!"

נאָכדעם ווי די אינערליכע קריעג אין לאַנד איז איינגעשטילט געוואָרען האָט דוד גענומען פערענדיגען די בעפעסטיגונג פון דעם יודישען לאַנד פון אויסערען, וואָס שאול האָט נאָך אין זיין צייט אָנגעפאַנגען. ער בענייט און פערגרעסערט זיין מחנה און די ערשטע זאַך האָט ער בעקעמפפט דאָס שטאַרקע פאָלק יבוסי, וועלכעס איז געזעסען אין מיטען לאַנד פון ישראל אין דער בערגערדיגער געגענד פון ירושלים און די יודען האָבען עס יאָהרען לאַנג נישט געקאָנט איינגעהמען. דוד האָט צוקלאַפּט דעם יבוסי, צוגענומען זיין לאַנד און, די פון דער נאַטור בעפעסטיגטע שטאָדט ירושלים האָט ער פאַר זיין הויפטשטאָדט געמאַכט. נאָכהער בעשליסט ער זיך צו מאַכען אַנענדע מיט די פלשתים, פון וועלכע דאָס יודישע לאַנד האָט הונדערטער יאָהרען נאָכאַנאַנדער געליטען. צום ערשטען מאָל איז ער אַרויסגעטראָטען געגען זיי אין בעל-פרצים און האָט צושלאָגען זייערע מחנות. די פלשתים זענען זיך צולאָפען, נאָר אין א קורצער צייט אַרום האָבען זיי א נייע אַרמעע צוזאַמענגעשטעלט און מיט פערגרעסערטע קרעפטען זענען זיי פון דאָס ניי בעפאַלען דאָס יודישע פאָלק אין עמק רפאים. דאָ האָבען זיי ווייטער דורך דוד'ן א פאָלשטענדיגע מפלה געהאַט. נאָכהער האָבען די פלשתים א דריטען מאָל און א פיערטען מאָל מיט די יודען א מלחמה ערקלערט, נאָר דאָס איז שוין געווען דאָס לעצטע מאָל. דוד האָט צושטערט די רייהען פון פיינד, איהם אונטערטעניג געמאַכט אויף אייביג און צוגענומען א שטיק לאַנד ביי די פלשתים.

מיט דעם האָט דוד געענדיגט די שוץ-מלחמות, וועלכע דאָס פאָלק ישראל האָט געמוזט פיהרען הונדערטער יאָהרען געגען זיינע פיינד. די גרענעצען פון דעם יודישען לאַנד זענען שוין געווען געזיכערט, דאָס פאָלק האָט שוין נישט געדאַרפט מעהר מורא האָבען פאַר די אַרומיגע

פעלקער, וואס דוד האט זיי שטענדיג געהאלטען אין שרעק. נאר דוד'ס העלדען-גייסט האט זיך נישט געקאנט בערוהיגען; דאן האט ער אנגע־פאנגען א גאנצע רייהע אויפטריט-מלחמות מיט די שטארקסטע פעלקער פון דער אלטער קליין-אזיען און מעסאפאטאמיען. ער האט אבגעהאלטען גלענצענדע נצחונות איבער מואב, ארם, חמת, אדום, עמון, צובה און אזוי ווייטער. די דאזיגע מלחמות האט דאס לאנד פון ישראל ברייטער געמאכט מיט פיעל איינגענומענע געגענדען, דאס פאלק ישראל רייכער געמאכט מיט פיעל אבגענומענע רויב, מיט גאלד, מיט זילבער און מיט קופער. די אלטע אזיען האט אויפגעציטערט פאר דער פרישער קראפט. די מעהר קולטורעלע פעלקער, ווי פעניקיא, צ. ב. ש, האבען געמיהט זיך אריינצוטרעטען אין פריינדליכע בעציהונגען מיט'ן יודישען מלך, זיי האבען צו איהם זייערע שלוחים געשיקט און מתנות איהם געשאנקען.

אט אזוי האט דוד אוועקגעשטעלט די יודישע מלוכה אויף דער העכסטער שטופע, וועלכע איז דאן נאר מעגליך געוועזן. ער האט אבער נישט נאר פאר די אויסערליכע שטארקייט פון זיין פאלק געזארגט, נאר ער האט אויך פערפאלקאמט די אינערליכע אויפבויאונג פון דער יודישער מלוכה-ארדנונג. די אלגעמיינע צענטראליזאציע האט פאר דוד'ן בעקומען איהר פאלקאמסטען אויסדרוק. ירושלים איז געווארען דאס הארץ פון לאנד: דארטען איז געזעסען דער קעניג פון דעם גאנצען לאנד, די הויפט-ריכטער פון דעם גאנצען לאנד און די הויפט-כהנים פאר דעם גאנצען לאנד. כדי די צענטראליזאציע זאל זיין א פאלשטענדיגע האט דוד פון קרית-יערים גע־בראכט קיין ירושלים אויך דעם היילינען ארון. דעם אויטאריטעט פון דעם דאזיגען היילינטום, וואס איז שוין געוועזן געפאלען ביים פאלק פון שמואל'ס צייטען, האט דוד געמיהט זיך אויפצוהויבען מיט דעם וואס ער האט די גאטעס-דיענסט אין דעם געצעלט פון דעם ארון בענייט. צו די קרבנות, וואס זייער ווערט איז ביים פאלק ווי גרינגער געווארען, האט עס איינגע־פיהרט גרויסארטיגע געזאנגען און שפיעלען פון גאנצע כאר'ן און ארקעסטרען. ירושלים איז אלזא געווארען נישט נאר דער פאליטישער און געזעלשאפטליכער צענטר פון לאנד, נאר אויך דער גייסטליכער.

דוד האט אויפגענומען בעזונדערע לייט, וואס יעדען פון זיי איז געוועזען אנגעטרויט א בעזונדערע זייט פונ'ם מלוכה-לעבען און פון די מלוכה־אינטערעסען. אויף אזא אופן איז פאר איהם אלערזייטיג פערפעסטיגט געווארען די מלוכה-ארגאניזאציאן אינ'ם לאנד.

די בני-הנביאים, וואס האבען פון שמואל'ן אן נישט אויפגעהערט צו

עקזיסטירען אין לאַנד, האָבען נישט מיט קיין פולער איינשטימיגקייט זיך פערהאַלטען צו דער טהעטיגקייט פון דעם ענערגישען מלך. אזוי זעהען מיר, אז דוד האָט געוואָלט בויען אַ בית־המקדש פאַר גאָט אין ירושלים, כדי נאָך מעהר צו פערשטאַרקען די גייסטליכע צענטראַליזאַציע אין ירושלים, האָט איהם נתן הנביא געזאָגט אין דעם נאָמען פון גאָט, אז זיין בנין וועט פאַר גאָט נישט בעוויליגט ווערען, „ווייל זיינע הענה האָבען צופיעל בלוט פערגאָסען“...

נאָר אויב דוד האָט זיך נישט זעהר פיעל גערעכענט מיט די אַנזיכטען פון די נביאים אין זיינע פּאָליטישע אונטערנעהמונגען, האָט ער דאָך די נביאים זעהר געשעצט אַלס די ריכטיגע טרעגער פון דעם געטליכען אמת און צווישען זיינע הויז־לייט און גרויסע שרים האָבען זיי דעם אָנגעזעהענסטען אָרט פערנומען. אַלס מענשען מיט דער גרעסטער מסירות־נפש פאַר דער גערעכטיגקייט האָבען זיי שטרענג נאָכגעקוקט אַלע טהאַטען פונ׳ם מלך און פאַר יעדער אונרעכט האָבען זיי איהם די פייערדיגסטע שטראָף־רייד געזאָגט, נישט מורא־האָבענדיג פאַר קיין זאַך. ביי זייער מיטהילף האָט דוד געמיהט זיך אין לאַנד איינצופלאַנצען דעם ריינעם אמת און אונבעשטעכענדיגען יושר, נישט אָבטרעטענדיג פון זיי אויף אַ האָר און ער איז אַלזאָ ביים פאָלק דערפאַר געבליבען אויף אייביג פעררעכענט אַלס ערהאַבענסטער ביישפּיעל פון גערעכטיגקייט און וואַהרהייט.

דוד׳ס לעבען איז געוועזען פון אָנפאַנג ביז׳ן סוף געווידמעט דעם גליק פון זיין פאָלק און זיין לאַנד; איהם אַליין פערזענליך האָט דאָס לעבען אָבער גאָר קיין גליק נישט געשאַפען. פון דער יוגענד האָט ער געגאָסען דעם טעם פון פערפאָלגונג, שאולים שפּיז איז פיעל מאָל איהם איבערען קאָפּ געפלויגען און נאָר בנס איז ער נצול געוואָרען; בעהאַלטענדיג זיך אין לאַנד פון די פלשתים און פיהרענדיג דאָרטען אַ צווייזייטיגע פּאָליטיק מיט׳ן מלך אָכיש איז זיין לעבען יעדער רגע געשטאַנען אין געפאַהר, טאָמער ווערט בעוואוסט זיין סוד. און זאָגאַר ווען ער האָט צום טראָן דערגרייכט האָבען זיינע ליידען זיך נאָך נישט געענדיגט. דוד האָט געהאַט פיעל ווייבער און פיעל קינדער און צווישען זיין גרויסען הויזגעזינד זענען שטענדיג קריעג און אינטריגעס פאָרגעקומען, וואָס פלעגען איהם פערביטערען דאָס לעבען. אמנון זיין זוהן פון איין פרוי האָט זיך פערליעבט אין תמר׳ן, זיין צווייטער פרוי׳ס אַ טאָכטער פון איהר ערשטען מאַן; אמנון האָט תמר׳ן פערנאַרט צו זיך און איהר געשענדעט; אבשלום, דוד׳ס אַ צווייטער זוהן און תמר׳ס אַ ברודער פון איין מוטער, האָט זיך נקם גענומען

און אמנונ'ען: איינלאַדענדיג איהם צו זיך אויף אַ פאַמיליען-יום-טוב, האָט ער איהם דערהרג'עט; אמנון איז אָבער געוועזען דוד'ס בכור און ליעבלינג, האָט ער עס אבשלום'ען דעם ברודער-מאָרד נישט געקאָנט מוחל זיין און ער האָט איהם פון לאַנד פערטריבען. אין אַ יאָהר דריי אַרום ערשט האָט דער מלך זיין פערטריבענעם זוהן ערלויבט צוריק אין לאַנד זיך אומצוקעהרען. דאַן האָט אבשלום אַלס נקמה אויפגעהויבען אַ פערשווערונג געגען זיין אייגענעם פאָטער. מיט זיינע חנופה-רייד האָט ער זאָגאַר אויף זיין זייט צוגעצויגען צו זיך דאָס גאַנצע פאָלק און דוד'ס לעבען איז געשטאַנען אין געפאַהר. פערגעסען איז געוואָרען אַלעס וואָס דער דאָזיגער ריעזען-העלד האָט פאַר זיין לאַנד געטהון און אויף דער עלטער האָט דוד געמוזט אַנטלויפען פון זיין הויפט-שטאָדט, פון זיין קעניגליכען הויז, און מיט עטליכע הונדערט מאַן, וואָס זענען איהם טריי געבליבען, זיך בעהאַלטען אין די וועלדער. אבשלום האָט זיין פאָטער'ס קעפ'ס-פרויען געשענדעט און נאָכהער האָט ער איהם נאָכגעיאָגט. נאָר די איינציגע הונדערט מאַן, וועלכע זענען מיט דוד'ן געבליבען, האָבען מיט מסירות נפש מלחמה געהאַלטען מיט אבשלום'ס חיל אין דעם וואַלד, וואו צווישען זיי איז די צוזאַמענשטויסונג פאָרגעקומען, און איהם גובר געווען, אבשלום אַליין איז אויך דאַן דערשטאָכען געוואָרען דורך יואב'ן דוד'ס פעלד-הער, טראָטץ דוד'ס פערזאָג. דוד האָט מנצח געווען זיין פיינד, אָבער זיין נצחון האָט איהם אַ אייגען קינד געקאָסט, און ער האָט זיך מיט זיין נצחון נישט געקאָנט בעזונדער פרעהען... דאָס פאָלק האָט זיך באַלד אַרומגעזעהן, וואָס פאַר אַ שרעקליכען פערברעך עס האָט בעגאַנגען געגען זיין, מיט לייב און לעבען איבערגעגעבענעם, מלך, און איז געקומען פאַר'ן קעניג פון דאָס ניי איהם אויסדריקען זיין טריישאַפט. נאָר אבשלום'ס פערשווערונג האָט אַ שלעכטען ביישפיעל געוויזען. באַלד האָט זיך אַ נייער מורד געפונען, שבע בן-בכרי, וואָס האָט אויך אויפגעהויבען זיין האַנד געגען מלך. אויך די פערשווערונג איז גיך איינגעשטילט געוואָרען; אין געפיהל-פולען האַרצען פון דעם מלך האָט דאָס אָבער איבערגעלאָזען זעהר ביטערע איינדריקען.

אין דוד'ס פריוואַטען לעבען איז נאָך עטוואָס טרויעריגעס פאָרגעקומען, וואָס אזא הייליגע נשמה האָט נישט געקענט גלייכגילטיג פערטראָגען, חאָטש ביי די פאַרצייטיגע דעספאָטישע הערשער איז עס געווען אַ גאַנץ געוועהנליכע זאַך. דוד'ן איז געפעלען געוואָרען בת-שבע, די פרוי פון אוריה החתי, וועלכער האָט געדיענט ביי איהם אין מחנה. ער האָט געהייסען איהר ברענגען צו איהם... ווען אָבער אַז די פרוי האָט איהם נאָכהער

געלאזט וויסען, אז זי איז שוואנגערע געווארען פון איהם, האט ער קיין אנדער מיטעל נישט געפונען, ווי די זאך צו פערדעקען, נאר צונעהמען איהר פאר א פרוי צו זיך. דאן הייסט ער יואב'ן אין דער צייט פון א מלחמה אוועקשטעלען אוריה'ן, בת-שבע'ס מאן, אין סאמע געפעהרליכען ארט אויף שלאכט-פעלד, וואו ער איז געה'רג'עט געווארען, און דוד נעהמט בת שבע'ן צו זיך פאר א פרוי... דאס ערשטע קינד אבער, וואס זי האט איהם געבוירען איז געשטארבען, אלס א שטראף פאר זיין פערברעכען, ווי נתן הנביא האט איהם מיט דרייסט געזאגט. זיין גאנצען לעבען האט דוד געדענקט זיין דאזיגען פערברעך און אונענדליכע טרעהרען פאר גאט פערגאסען... אין דעם מלך דוד'ס צייט איז אין לאנד אויך פארגעקומען א מגפה; ביז זיבעציג טויזענד מאן זענען דאן אויסגעשטארבען; דוד האט אויך די מגפה געשטעלט אויף דעם רעכענונג פאר זיינע זינד. (ער האט דאס יאהר דאס פאלק געצעהלט, וואס איז פערבאטען דורך דער תורה.) און ער האט דאן צו גאט מתפלל געווען: „אמת איך האב געזינדיגט און איך האב פערברעכען בעגאנגען; וואס האט אבער דאס אונשולדיגע שאף געטהון געגען דיר? שטראף מיר און מיין הויז-געזינד!"...

די אונאויפהערליכע צרות, וואס דוד איז ביים לעבען אויסגעשטאנען, פלעגען פון זיין האנד גאנץ אפט די שווערד ארויסרייסען און ער פלעגט זיך פאר דער הארפע נעהמען. געטליכע שירים פלעגען זיך דאן פון זיין צובראכענעם הארצען גיסען און פלעגען איהם ווי באלזאם די וואונדען פון זיין נשמה היילען, אין זיי פלעגט ער זיין טרייסט געפינען און פרישע קרעפטען צו נייע האפנונגען שעפען... אין דוד'ס הארצען האט אייביג געלעבט די ליעבע צו דער נאטור, וואס אין איהר שוים האט ער זיך ערציגען קינדווייז נאך אלס פאסטוך. דוד האט, ווי קיינער אין דער וועלט נישט, בעגריפט איהר אונענדליכקייט און מעכטיגקייט. אין דער אונענדליכקייט און מעכטיגקייט פון דער נאטור האט דוד פערנומען די געטליכקייט, איהר גרויסקייט און הייליגקייט. צו דער דאזיגער אונענדליכקייט און געטליכקייט פלעגט דוד אין זיינע שירים זיך דערהויבען— וואס האבען איהם דאן געקאנט ארען זיינע מינוטווייליגע ליידען?... וואס האט איהם געקאנט אויך שאפען זיין מינוטווייליגע רוהם, זיין קעניגליכע גרויסקייט אין פערגלייך מיט דער אייביגער מעכטיגקייט?...

אזוי פלעגט פאלען דער שטאלץ און אזוי פלעגט שטומען דער ווערטאג אין די בעגייסטערטע האלב-נעכט, ווען דוד פלעגט פון זיך זיין שווערט צום דר'ערד ווארפען און זיין הארפע נעהמען.

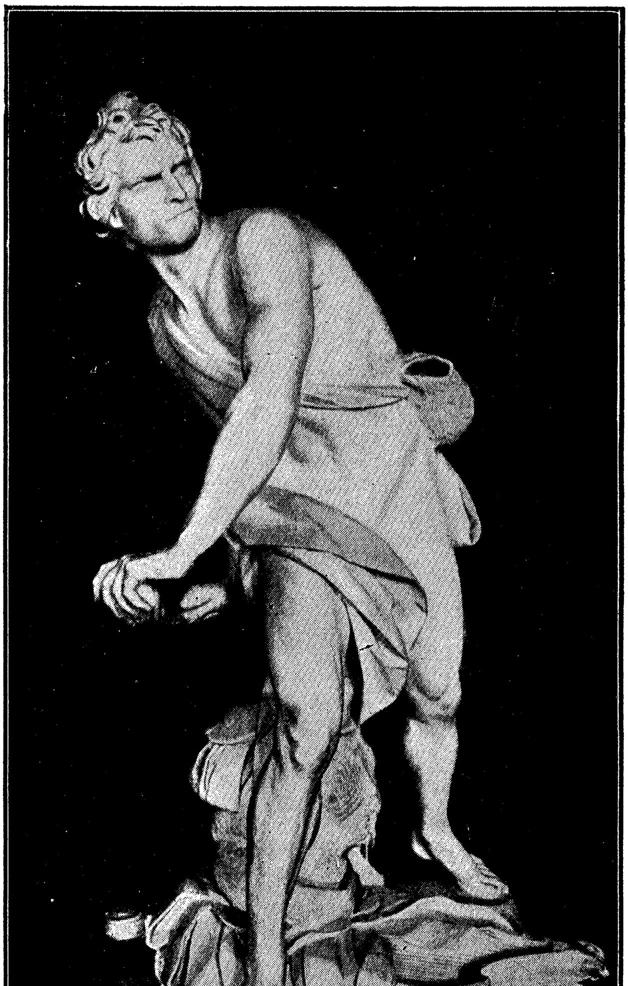

בערניני דוד

דודס שווערד האט פאר זיין פאלק ישראל א פעסטע קעניגרייך געשאפען; דודס הארפע האט פאר דאס פאלק תהלים געשאפען; דאס פאלק האט זיי ביידע פערהייליגט!

פערציג יאהר האט דוד געקעניגט און ערצויגען זיין פאלק. צו זיבעציג יאהר איז ער געשטארבען אין זיין הויפט-שטאדט ירושלים, מיעד און צובראכען פון דער גרויסער פאלק-ארבייט, פאר וועלכער דער העלדישער מלך האט זיין לעבען געאפפערט. דאס פאלק האט שטענדיג מיט דעם נאמען פון דעם גרויסען העלד און געטליכען משורר פערבונדען זיינע אייגענע ליכטיגסטע ערינערונגען פון דער וייטער פערגאנגענהייט צוזאמען מיט זיינע הערליכסטע האפענונגען אין דער וייטער צוקונפט. אויף דער מצבה פון מלך דוד, וואס דאס יודישע פאלק טראגט אין הארצען שוין טויזענדער יאהרען, שטעהט אויסגעקריצט מיט אנאונשטערבליכע האנד:

דוד מלך ישראל חי וקים!

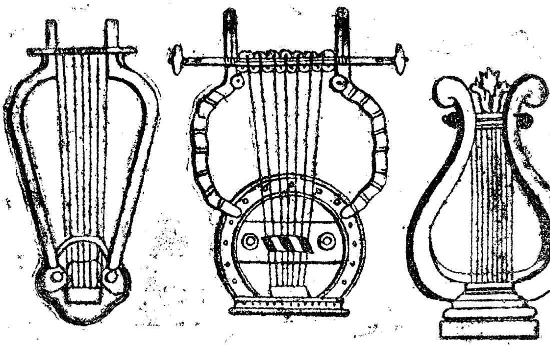

אמאליגע יודישע מוזיק-אינסטרומענטע

זעקסטעס קאַפּיטעל

שלמה המלך

(1015 ביז 977 פאַר כריסטוס-געבורט)

ווײַט און ברייט — פון טײַך פרת ביז דעם גרענעץ פון מצרים — האָט זיך פונאַנדערגעוואָרפן די מלוכה פון ישראל פאַר דוד'ס לעבן. נאָך נײַע נצחונות וואָלטן שוין כמעט ווי גאָרנישט צוגעגעבן צום רוהם פון דעם געווערהר פונ'ם פאָלק. ס'איז נאָר געבליבן אויפ'ן פריעדליכן אופן גוט אײַנצוהיטען און פערפעסטיגן דאָס, וואָס דוד האָט מיט זײַנע פעלדצוגן ערוואָרבן. דעם שווערד האָט געמוזט פערבײַטן די קלוגע האַנדלונג פון דעם הערשער. מען האָט געדאַרפט געבן דאָס אויסגעמאַטערטע (פון די פיעל מלחמות) פאָלק די מעגליכקייט זיך איבערצוגעבן, ווי אַמאָל, זײַנע פריעדליכע בעשעפטיגונגען: ערד-אַרבייט, האַנדווערק און האַנדעל. מען האָט געדאַרפט פערשטעהן ווי אַמבעסטען אויסצונוצען די גלענצענדע פּאָליטישע לאַגע, אין וועלכע עס האָט זיך אײַנגענומען דאָס לאַנד פון ישראל, פאַר דעם גליק פונ'ם פאָלק, כדי עס זאָל זיך קאָנען ענטוויקלען אַלערזײַטיג — פּאָליטיש, עקאָנאָמיש און מאָראַליש. די דאָזיגע שווערע אויפגאַבע איז געפאַלען אויף דוד המלך'ס טראָנפאָלגער, אויף זײַן זוהן שלמה.

דוד האָט געבוירען שלמה'ן פון בת-שבע, — די פרוי, וועלכע ער האָט אָוועקגערויבט פון אוריה החתי; נאָך בײַ'ם לעבן האָט דוד געלאָזט זאַלבען שלמה'ן פאַר אַ מלך איבער'ן גאַנצען לאַנד, האָטש ער האָט געהאַט עלטערע זיהן פאַר איהם. דערבײַ האָט אויך מיטגעווירקט נתן הנביא.

א. מ. ליליען — דער יונגער שלמה

פון דער יוגענד נאך האט ער ארויסגעוויזען דעם הערליכסטען פאעטישען גייסט און די גרעסטע ליעבשאפט צו דער חכמה, געהאסט די פיזישע קראפט און העכער פאר אלעס אין מלוכה-לעבען האט ער געשעצט די גערעכטיגקייט. „די פרומקייט און די גערעכטיגקייט היטען דעם מלך״; „ס'איז בעסער חכמה פאר גבורה, ס'איז בעסער חכמה פאר קריעגס-געוועהר״; „נאר ביי מיר, טיעפזיניגקייט, איז די גבורה, נאר מיט מיין הילף קאנען מלכים געוועלטיגען״.— די אנשויאונגען האט שלמה געלעגט אלס פונדאמענט אין זיין מלוכה-פלאן. די מסורה דערצעהלט, אז אין אנפאנג, ווי שלמה איז א מלך געווארען, האט זיך איהם גאט בעוויזען און איהם געפרעגט, וואס וויל ער, אז גאט זאל איהם שענקען אנשטאט גבורה, כבוד, רייכקייט און לאנג לעבען, וואס גאט האט איהם פארגעלעגט, האט שלמה אויסגעקליבען — נאר א הארץ, וואס זאל פערשטעהן, ווי צו בעגעהן זיך מיט'ן פאלק, און זאל קאנען ריכטיג אונטערשיידען צווישען גוט און שלעכט, כדי עהרליך דאס פאלק צו משפט'ן!— און גאט האט איהם געזאגט: „איך טהו דיין פערלאנג: איך שענק דיר א קלוגעס, גוטעס הארץ, וואס פאר דיר איז אזא נישט געווען און נאך דיר וועט אזא נישט זיין. און אויך וואס דו האסט אליין נישט פערלאנגט וועל איך דיר געבען: אויך רייכקייט און כבוד, וואס אזעלכע האט נאך קיין מלך אין דער וועלט נישט געהאט״!—

גאט'ס הבטחה איז טאקי מקוים געווארען. שלמה האט מיט זיין חכמה, ווי עס זאגט דער תנ״ך, אריבערגעשטיגען אלע געלעהרנסטע פון די מזרח-לענדער און פון מצרים; דאס פאלק רופט איהם אן „המלך החכם מכל האדם״. די ספרים, וועלכע געפינען זיך ביי אונז און זענען אונטערגעשריבען מיט שלמה'ס נאמען, ווייזען אז דער דאזיגער טיטעל, מיט וועלכען דאס פאלק האט דעם מלך פון ירושלים געקרוינט, איז גארנישט איבערטריבען.

גלויבענדיג דער מסורה, האט שלמה נאך אין דער יוגענד געשאפען די וועלט-בעריהמטע פאעמא „שיר השירים״, אין וועלכער דער געטליך-בעגנאבטער משורר בעזינגט, צוזאמען מיט דער אונשולדיגער פאסטוכישער און ערד-ארבייטערישער לעבענסארט פון זיין פאלק, די ריינע נאאיווע ליעבע, וועלכע ער ערהויבט דורך זיין צערטליכער מוזע ביז דער מדרגה פון א הייליגטהום. אין ספר „משלי״ געפינען מיר די פראקטישע קלוגשאפט, וועלכע פאסט אום דאס אלטעגליכע לעבען אין אלע זיינע פאזיסען, צוזאמען מיט די ערהויבענסטע ציעלען, וועלכע דריקען אוים דעם אויטאר'ס

שטרעבונגען אלס הערשער, אלס שופט און פאלקס-אנפירערי*). לויט דער מסורה געהערט שלמה'ן אויך דער ספר „קהלת"— וועלכער איז דער טיפסטער אויסדרוק פון דעם אייביגען וועלט-שמערץ, די גרויזאמסטע טראגעדיע פון דעם מענשליכען גייסט, וואס זוכט אייביג דעם ציעל פון זיין וועזען און בלאנדזשעט אייביג, וואס צווייפעלט אין גלויבען און גלויבט אין פערצווייפלונג...

לויט די אלע אויסגערעכענטע ספרים, אויף וועלכע עס באזירט, קאן מען זאגען, די גאנצע אלמענשליכע מאראל און הארץ-פילאזאפיע, שטעלט זיך פאר דאס בילד פון שלמה'ן אלס ערהאבענסטער פאעט, אלס טיעפזיניגסטער דענקער, אלס דורכדרינגענדסטער הארץ-און מענשען-קענער און הויפטזעכליך — אלס איבערגעבענסטער דינער פון וואהרהייט און גערעכטיגקייט. בעזיצענדיג אזעלכע אייגענשאפטען טרעט שלמה ארויף אויפ'ן טראן פון זיין פאטער דוד, זייענדיג אלט א יאהר צוואנציג און שאפט זיך באלד אנ'אייביגען אלוועלטליכען רוהם אלס געניאלער פאלקס-שופט, אדמיניסטראטאר און סטאטס-מאן.

שלמה'ס משפט איז אלעמען בעקאנט. כדי אין א קריעג צו דערגעהן גרינדליך, אויף וועלכען צד איז דער אמת, אנשטאט די געוועהנליכע אביעקטיווע געריכטס-בעווייזען, ווי עדות, שבועה און ד. ג., וועלכע ברענגען ניט שטענדיג די געווינשטע רעזולטאטען, פלעגט שלמה זיך בענוצען מיט אזעלכע סובּיעקטיווע, נאר שארפזיניגע מיטלען, וועלכע טראגען איבערהויפט א ריין פסיכאלאגישען האראקטער און לאזען אין הארצען קיין צווייפעל ניט. פון די פיעל ביישפיעלען פון שלמה'ס חכמה אלס שופט, וועלכע דאס פאלק דערצעהלט, איז אלעמען בעוואוסט די געשיכטע מיט די צוויי פרויען, וועלכע זענען געקומען פאר איהם צום משפט. דורך דעם קלוגען פסק דין, וועלכער האט אונבעדינגט געמוזט ארויסרופען דעם ריכטיגען מוטערגעפיהל, איז ער אין דעם קריעג פון די צוויי פרויען איבער דער אנגעהעריגקייט פון א קינד דערגאנגען ווער עס איז די אמת'ע מוטער.

שלמה'ס חכמה אלס שופט האט אין יענער צייט ארויסגערופען די פערוואונדערונג פון אלע ארומיגע מלכים, וועלכע פלעגען צוליעב דעם קומען

---

*) מען שרייבט איהם צו אויך א ספר „חכמת שלמה" (אין די „כתובים אחרונים") נאר דער ספר איז געוויס א פראדוקט פון די שפעטסטע צייטען, און זאגאר ניט קיין פראדוקט פון פאלקס-וויזהייט, נאר פילאזאפישע געדאנקען פון א גריכיש-געלעהרטע יודען אין די לעצטע צייטען פונ'ם בית שני.

אַליין קיין ירושלים, כדי צו איבערצייגען זיך אין די וואהרהייט פון די נפלאות, וואס זיי האבען זיך אנגעהערט וועגען דעם מלך פון ישראל. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט, ווי עס איז געקומען די קעניגען פון דעם הייסען לאנד שבא צו שלמה'ן אין הויז אנצוקוקען דעם וואונדערליכען מלך און צו הערען זיין קלוגשאפט. פאר איהר אומקעהרען זיך צוריק אין איהר לאנד האט די קעניגען פון שבא געזאגט צום מלך שלמה:

„ריכטיג איז דאס, וואס איך האב געהערט אין מיין לאנד וועגען דיינע מעשים און וועגען דיין חכמה; איך האב עס נישט געוואלט גלויבען ביז איך בין אהער געקומען און איך האב זיך מיט מיינע אויגען איבערצייגט, אז מען האט מיר זאגאר קיין העלפט נישט דערצעהלט פון דיין גרויסקייט. דו ביזט פיעל קליגער און גוטהערציגער, ווי איך האב וועגען דיר געהערט. גליקליך זענען דיינע מענשען; גליקליך זענען דיינע קנעכט, וועלכע שטעהען פאר דיר שטענדיג און הערען דיין חכמה. זאל זיין געבענשט גאט דיין בעשעפער, וועלכער, אוים ליעבע צו זיין פאלק ישראל, האט ער דיך ארויסגעזעצט אויפ'ן טראן פון ישראל און פאר א מלך דיך אויסדערוועהלט צו שאפען אין לאנד משפט און גערעכטיגקייט"...

זייענדיג פון נאטור ווי אויך לויט זיינע אנשויאונגען א פריעדליכער געשטימטער מענש — „איש מנוחה" — איז איהם אהן בלוט-פערגיסונג*) בלויז פיהרענדיג א קלוגע פאליטיק, געלונגען כמעט זיין גאנצען לעבען איינהאלטען דעם אינערליכען און אויסערליכען שלום פון לאנד. ער האט אריינגעטראטען אין פריעדליכע זאגאר פריינדליכע בעציהונגען מיט די ארומיגע מלוכות. מיט פיעל פון זיי האט ער זיך גאר מתחתן געווען. אזוי האט ער גענומען פאר א פרוי די טאכטער פון מלך עמון און נאכהער אויך די טאכטער פון מלך מצרים. דורכדעם האט ער נאך מעהר פערזיכערט די לאגע פון דעם לאנד און איפגעהויבען זיין רוהם; דער וואהלבעשטאנד פון פאלק דערגרייכט דאן, די העכסטע מדרגה. אין תנ"ך ווערט געזאגט, אז „פאר די גאנצע צייט, וואס שלמה האט געהערשט אין לאנד ישראל, האט דאס פאלק געלעבט רוהיג, יעדער אונטער זיין וויינשטאק און אונטער זיין פיי-

---

*) נאר דער ערשטער שלמה'ס ארויסטריט אויפ'ן טראן איז בעשמוצט געווארען מיט בלוט: ער האט גע'הרג'עט זיין ברודער אדוניה, וועלכער האט, צוליעב זיין עלטערשאפט, פרעטענדירט אויף זיין פאטער'ס קרוין. צוזאמען מיט אדוניה'ן האט שלמה אויך געטוידט דעם עלטסטען און העלדענמוטיגסטען דוד'ס קריעגס-הערר יואב'ן, ווי אויך פיעל אנדערע גרויסע לייט פון פאלק, וועלכע האבען אדוניה'ס צד געהאלטען.

גענבוים". מען דארף אבער נישט מיינען, אז די גאנצע בעשעפטיגונג אין
לאנד איז בעשטאנען דורכאויס אין ערד-ארבייט. ווי מען קען אין פלוג
פערשטעהן דעם דאזיגען פסוק. די ערד-ארבייט איז, אמת, געוועזן דער יסוד
פון דער פאלקס-ווירטשאפט; נאר צוזאמען מיט דעם האט זיך פאר שלמה'ס
צייט שטארק ענטוויקעלט אין לאנד פון ישראל דער אינערליכער און
אויסערליכער האנדעל. די נאהענטסטע, צו ארץ ישראל, מלוכה, וועלכע
האט זיך אויסגעצייכענט מיט אידר מסחר און רייכקייט, איז געוועזן צור
(פעניציא). צו דרום-זייט האט זיך איינגעפונען די פרוכטבארע און קולטו-
רעלע מצרים (עגיפטען); פון צפון זייט— ארם מיט אידר הויפטשטאדט
דמשק. מיט די אלע מלוכות האט שלמה געשלאסען א האנדעלס-אבמאך.
די בני ישראל פלעגען אין יענע לענדער ארויספיהרען זייערע ערד-פרא-
דוקטען: קארן, וויין און איילבערטען, און אנשטאט דעם פלעגען זיי
אריינפיהרען: פיכטען-האלץ און בוקסען-בוימער— פון צור, פערדע און
רייטוועגען — פון מצרים. די הויפט-בעדייטונג פון דעם לאנד איז אבער
בעשטאנען אין דעם, וואס עס האט געדיענט אלס גרויסער קאראוואנען-
וועג אויף דורכצופיהרען סחורה צווישען מעסאפאטאמיע און מצרים, צווישען
אזיען און אפריקע. דאס לאנד כנען איז געוועזן דורכאויס דורכגעשניטען
מיט אזעלכע דורכפאהר-וועגען. לויט שלמה'ס פעראָרדנונג איז אויף די
דאזיגע וועגען אין פערשיעדענע פונקטען געוועזן אויסגעבויט בעקוועמע
סטאנציעס פאר די קאראוואנען און פערשיעדענע לאגערען פאר זייערע
סחורות; ארץ ישראל איז אלזא געווארען דער מיטעלפונקט פון דעם
סחורה-וועכסעל צווישען אזיען און אפריקא, צוליעב וואס דער לעבהאפטסטער
האנדעל אין לאנד האט פראקטפאל אויפגעבליהט. ווי עס שיינט האבען
די קאראוואנען אויך געמוזט פאר דעם דורכפיהרען זייערע פערשיעדענע
סחורות צאהלען געוויסע אבצאהלונגען, וואס האט גרויסע הכנסות
אריינגעבראכט אין דער מלוכה-קאסע.

צוזאמען מיט'ן יבשה-האנדעל האט זיך אויך ענטוויקעלט אין לאנד
פון ישראל דעם ים-האנדעל, א דאנק שלמה'ס אבמאך מיט דער מלוכה
צור, וועלכע איז אין דער אלטערטהום געוועזן בערימט מיט אידרע בעסטע
ים-רייזענדער, וואס האבען נאך אין יענער צייט דורכגעשוואומען דורך דעם
געפעהרליכען גיבראלטאר און האבען דערגרייכט ביז די ווייטסטע מקומות
אין אפריקע. די סוחרים פון די ביידע לענדער— ארץ ישראל און צור—
פלעגען בויען צוזאמען גרויסע שיפען, אויף וועלכע זיי פלעגען זיך לאזען אין
ים אריין צו דעם גאלד-לאנד אופיר, קיין אינדיען (הודו), קיין הינא און

אז. וו. יעדע ים-רייזע פלעגט געדויערן א משך פון דריי יאהר. דאן פלעגט דער פעראייניגטער פלאט פון צור און ישראל זיך אומקעהרען, אנגעלאדען מיט זילבער און מיט גאלד און מיט קופער און אנדערע טייערסטע מעטאלען, מיט העלפאנד-ביין, מיט די אויסגעצייכענטסטע געהילץ, מיט שמעקענדיגע געווירצען און מיט די פערשידענסטע לוקסוס-ארטיקלען.

זעהר גרויסע הכנסות האבען אין לאנד אריינגעטראגען אויך די פיעל מתנות, וואס פערשידענע מלוכות פלעגען שיקען צום קלוגען מלך, וועלכער האט אין דעם פאליטישען לעבען פון אוראלטען מזרח די הויפט-ראליע געשפיעלט, כדי זיין פריינדשאפט צו געווינען. די מתנות פלעגען בעשטעהן „פון גאלד און פון זילבער און פון קליידער און פון געוועהר און פון געווירצען און פון פערד און פון מויל-אייזלען — יאהר-יעהרליך“...

די רייכקייט אין לאנד פון ישראל האט אין שלמה'ס צייטען אלזא דערגרייכט די העכסטע שטופע. „פאר שלמה'ס לעבען — דערצעהלט זיך אין תנ"ך — איז געלד געווען פאר גארנישט גערעכענט“. „שלמה האט געמאכט אזוי רייך דאס פאלק, אז זילבער איז געווען אין ירושלים ווי שטיינער פיעל, און צעדערהאלץ — ווי די דערנער אינ'ם טאל“.

שלמה המלך האט זיך אויך ווי זיינע פארגענגער שאול און דוד געזארגט פאר דער פעראייניגונג פון אלע שבטים אין לאנד אלס אין בירגערליכע געזעלשאפט, און אין זיין צייט איז די אינערליכע צענטראליזאציע פון דער מלוכה פערפאלקאמט געווארען. די פריהערדיגע עטנאגראפישע צוטיילונג פון פאלק האט שלמה פערביטען אויף די אדמיניסטראטיווע צוטיילונג. ער האט צוטיילט די גאנצע מלוכה פון ישראל אויף צוועלף געגענדען, נישט רעכענענדיג זיך דערביי מיט דער צוזאמענשטעלונג פון די שבטים אין יעדע געגענד. כדי צו קענען בעסער איינפיהרען די אדמיניסטראטיווע ארדנונג אין דעם ברייטען לאנד, האט ער אין יעדען געגענד בעשטימט א בעזונדערען פערטרעטער (נציב) וועלכער האט געהאט צו לייטען מיט די פערשידענע אדמיניסטראטיווע אנגעלעגענהייטען פון געגענד. איבער די אלע צוועלף נציבים איז אויפגענומען געווען אן'אויבערדער, וועלכער פלעגט קאנטראלירען די נציבים און האלטען זיי אבהענגיג פון דער צענטראלער מאכט אין ירושלים.

שלמה האט אויך אויסגעפיהרט דוד המלך'ס פלאן וועגען אויסבויען אין ירושלים אן'אלגעמיינעם הייליגטהום, וועלכער זאל דיענען אלס גייסטליכער צענטער פאר'ן גאנצען פאלק אין גאנצען לאנד. אויפ'ן העכסטען פלאץ אין ירושלים, וועלכע איז פאר זיך פון די העכסטע ערטער אין דעם אוראלטען

מורה געריכענט געווען, — אויפ'ן הייליגען בארג מוריה, וועלכער איז צוזאמ־ געבונדען מיט די שענסטע און הייליגסטע פאלקס־מסורות, האט שלמה אויפגעשטעלט דעם וועלט־בעריהמטען בית־המקדש. זיבען יאהר האט דאס בויען געדויערט, אונטער דער אויפזיכט פון די בעסטע בוי־מייסטער פון דער אלטער צור. צעהנדליגער טויזענד מאן פלעגען אין די ארומיגע ארץ־ישראל־בערג די שטיינער צום בנין האקען; צעהנדליגער טויזענד מאן פלעגען אין לבנון־וואלד צעדערן און בוקסען־בוימער פאר איהם זעגען. די קינסטלערישע ארכיטעקטור, די מייסטערהאפטע שניצונג, דאס גאלד און דאס זילבער און דאס העלפאנדביין, וואס האבען בעדעקט די ווענד פונ'ם היכל, דעם ארון פון די לוחות, די כרובים, דעם מזבח און ד. ג. האבען בעצויבערט יעדען זוהן פון ישראל. וואס פאר א ווערט האבען ווירקליך געקאנט האבען די פערשידענע איינפאכע מזבחות און במות, וואס האבען נאך פון שמואל'ס צייט זיך איינגעפונען אין פערשידענע ערטער אין לאנד, אין פערגלייך מיט דעם שמוק און גלאנץ פון דעם דאזיגען היכל?!

שלמה'ס בית־המקדש, וועלכער האט זיך קונה שם געווען אין אלע שכנות'דיגע לענדער, האט אלזא אינ'ם לעבען פון פאלק ישראל באלד זיך ערווארבען דעם געוואונשטען אויטאריטעט און בעדייטונג. שלמה האט מיט גרויס פאראד געפייערט די ערעפענונג פון „גאט'ס־הויז", דערביי האט ער אויך, לויט די פאלקס־מנהגים, פיעל קרבנות געבראכט; בעשטימט האט אבער דער קלוגער מלך פאר'ן בית־המקדש א פיעל העכערען ציעל, ווי קרבנות ברייננגען. דא האט ער זיך געהאלטען ביי די אנשויאונגען פון די נביאים, וועלכע האבען — מיט שמואל'ן אין דער שפיץ — ווייניג געהאל־ טען פון דעם קרבנות־דיענסט. אין דער מוסטערהאפטער תפלה, מיט וועלכער שלמה האט דעם בית־המקדש בענייט, האט ער דעם הייליגטהום בע־ שטימט פאר תפלה, פאר „עבודה שבלב". די ערליכקייט, די פייערליכקייט, די הייליגקייט, וואס האט גערוהט אין דער „נעבעל־דונקעלהייט" פון היכל, האבען געדארפט וועקען די בעסטע געפיהלען פון יעדען בעזוכער און ווענדען דאס הארץ זיינס צו'ם אמת'ן גאט... די האפנונגען, וואס שלמה האט ארויפגעלעגט אויפ'ן בית־המקדש, זענען געווען פיעל דרייסטער ווי זיין פאטער דוד'ס: ער האט נישט בלויז פאר'ן פאלק ישראל, נאר פאר דער גאנצער מענשהייט מיט דעם געשטרעבט א גייסטליכען צענטר אויפצובויען.

„און אויך צו דעם פרעמדען — בעט שלמה אין זיין תפלה — וועלכער איז נישט פון דיין פאלק ישראל, אז ער וועט קומען פון א ווייטען לאנד. צוליעב דיין גרויסען נאמען און שטארקער מאכט און אויסגעשטרעקטער

ארעם — אז ער וועט קומען און בעטען פאר דיר אין דעם דאזיגען הויז־זאלסט דו פונים הימעל, פון דיין פערפעסטיגטען טראָן, זיין שטים צוהערען און דו זאלסט טהון דאס, וואס עס וועט בעטען פון דיר דער פרעמדער, זאלען אויך אלע פעלקער פון דער וועלט דערקענען דיין נאָמען, מורא האָבען פאר דיר, ווי דיין פאָלק ישראל, און וויסען, אז דיין נאָמען איז בערופען אויף דעם דאזיגען הויז, וואס איך האב געבויט!"...

די ערעפנונג פון בית־המקדש האָט אין לאַנד ארויסגערופען א גרויסע בעגייסטערונג און אַ גרויסע פרייד. דאס גאַנצע פאָלק פון ברעג צו ברעג האָט צוזאַמען מיט זיין בעליעבטען מלך געפייערט זיעבען טעג דעם „חנוכת־הבית". נאָר די נבואה, וועלכע איז פון אָנפאַנג אָן געגען יעדער קאָנקרעטער פאָרם, וואס פערקערפערט אידהר אונענדליכען אידעאַל, האָט זיך געשראָקען, אז די פאָרם זאָל דעם אינהאַלט נישט אויפשלינגען, ווי עס פאַסירט גאַנץ אָפט; אַז דער היכל זאָל ביים פאָלק נישט ווערען דער עיקר, און די הויכע ציעלען, וואס שלמה האָט איהם צוליעב זיי געשטעלט, זאָלען נישט ווערען קיין טפל. באַלד נאָך דער ערעפנונג פון היכל האָט די נבואה מזהיר געווען שלמה'ן און דאס פאָלק, אַז זיי זאָלען נישט האָפען צופיעל אויפ'ן בית־המקדש. דאס הייליגע הויז אַליין וועט וויסט און לעדיג ווערען, און דאס גאַנצע לאַנד וועט צוגרוּאינירט ווערען, אויב דאס פאָלק וועט פערלאָזען דעם גאָט פון זייערע עלטערען און נישט היטען זיין געבאָט...

נייע געביטען אין דער פאָלקס־ווירטשאַפט האָט שלמה געעפענט; נייע געביטען האָט ער אויך ענטדעקט אין דער פאָלקס־שאַפונג. נאָך דעם בית־המקדש, האָט ער געבויט דעם „בית־המלך" (קעניגליכען פאַלאַץ), וועלכער איז געווען נישט וועניגער שען פון גאָט'ס הויז; צוזאַמען מיט דעם האָט ער אויפגעשטעלט דעם „געריכטס־זאַל", וואו עס האָט זיך געפונען דער בעריהמטער שלמה'ס טראָן (כסא־שלמה). דאס פאָלק, וועלכען ס'איז געווען, ווי עס שיינט, ביז איצט אין גאַנצען פרעמד די פלאַסטישע קונסט, האָט זיך בעקאַנט מיט דער אַרכיטעקטור, מיט דער שניצונג און האָט זיך אַליין מעהר דורכגעדרונגען מיט די געפיהלען פון שענקייט. דער ביישפיעל פון מלך האָט באַלד אַרויסגערופען נאָכמאַכונגען, און די הויפטשטאָדט ירושלים, איבערהויפט דער אַריסטאָקראַטישער קוואַרטאַל „ציון" האָט זיך גענומען בעדעקען מיט גאַנצע רייהען פון פראַכטפאָלע בנינים אין ריזיגע פאָרמען, לויט דעם מזרח'ישען געשמאַק, ביז זי בעקומט נישט ענדליך דעם טיטול „ציון מכלל יופי"...

אין דעם, וואס דער קלוגער מלך האָט זיך געמיהט צו געבען זיין

לאַנד אַליין הייטער וואָס מעהר אויסערליכען גלאַנץ, האָט ער געהאַט נישט בלויז עסטעטישע, נאָר אויך פּאָליטישע אויסזיכטען. וואָס פרעכטיגער דאָס לאַנד האָט אויסגעזעהן, האָט עס אַליין מעהר געוויכט געהאַט אין פאַרצייטיגען מזרח. מיט דעם ציעל האָט דער מלך אויך געמוזט זיין „הויף“ אַליין גרעסער און פראַכטפאָלער מאַכען; לויט דעם מנהג פון די גרויסע מזרח'ישע הערשער האָט ער אויך ביי זיך אַ גרויס פרויען־הויז איינגעפיהרט; אין דעם פרויען־הויז האָבען זיך איינגעפונען די טעכטער פון די שטאַרקסטע מזרח'ישע מלכים און דאָס האָט פערשטאַרקט די פריעדליכע בעציהונגען פון די לעצטע צום פאָלק ישראל. דעם פאָלק האָט אָבער דער דאָזיגער ריזענהאַפטיגער שטאַט פון קעניג זעהר טייער געקאָסט. אויסצוהאַלטען דעם גרויסען „הויף“, דאָס צאָהלרייכע פרויען־הויז האָט דאָס פאָלק געמוזט צאָהלען אַ גרויסען מס (צינזען) סיי מיט געלד, סיי מיט פראָדוקטען. דאָס פאָלק, וואָס אין דער פערהעלטנישמעסיג קורצער צייט פון דעם מלכים־פעריאָד איז עס נאָך נישט געוואָרען צוגעוואָהנט — בפרט ביי דעם איינפאַכען אַרט־לעבען פון די פריהערדיגע מלכים — צו אַזעלכע פפליכטען, האָט אויך געמוזט אַנטייל נעהמען אויף פערשיעדענע אופנים אין דער בויאונג פון די פערשיעדענע פּאַלאַצען און נייע שטעדט, וואָס דער מלך האָט אונטערגענומען. די צאָהלונגען זענען צוליעב דעם נאָך מעהר צו לאַסט געוועזען פאַר'ן פאָלק, ווייל צוזאַמען מיט די נייע אָרדנונגען אין לאַנד איז דורכ'ן מלך געבראַכען געוואָרען די פּאַטריאַרכאַלישע איינפאַכע פריערליכע אויפפיהרונג; דער צווישען־פעלקערליכער האַנדעל האָט רייך געמאַכט דאָס לאַנד, צוזאַמען מיט דעם האָט ער אָבער אויך געשטעלט גרעסערע, קאָסטבאַרערע, מעהר קולטורעלע פאָדערונגען פון לעבען... אויף דעם גרונד פון די שווערע אָבצאָהלונגען פאַר די מלוכה־בעדערפנישען האָט ביסלעכווייז צווישען פאָלק געוואַקסען אַ אונצופריעדענע שטימונג געגען די נייע איינפיהרונגען פון מלך. דאָך וואָלט פיליכט די דאָזיגע אונצופריעדענהייט נישט געבראַכט צו קיינע קאָנקרעטע רעזולטאַטען, ווען די נביאים וואָלטען אין נאָמען פון גאָט די דאָזיגע שטימונג נישט אונטערגעשטיצט. די נביאים, וועלכע האָבען געהאַפט צו געפינען אין דער פערזאָן פון דעם פּאָעטישען, קלוגען, פריעדליכען און איבערהויפט גאָט'ספאָרכטיגען שלמה'ן דעם איבערגעבענסטען טרעגער פון זייער ריינעם אידעאַל און וועלכע האָבען דערום מיטגעהאָלפען ער זאָל געוועלט ווערען פאַר אַ מלך אין ארץ ישראל, האָבען ענדליך איז איהם אויך געמוזט אַנ'ענטוישונג ליידען, ווי אין זיינע פאָרגענגער. פיהרענדיג אַ פריעדענס־פּאָליטיק האָט דער מלך געמוזט צייטענווייז פער־

צוּיגען פערשידענע טראַדיציעס, בעשליסען זיך אויף אַזעלכע שריט, וואָס זענען געגען דעם פאָלקס-גייסט, כדי צו דערהאַלטען דעם שלום מיט די שטאַרקע מלכים אַרום. אַלס אַזעלכע דאַרף מען רעכענען זיין הייראַטען מיט קעניגליכע טעכטער פון פרעמדע פעלקער און זיין גרודלדיגע בע־ציהונגען צו פרעמדע קולטוסען (גאָטעסדינסט), זיינע איינגענע פון דער פרעמדגענומענע פרויען, וועמענס גלויבען און געוויסען ער האָט נישט געקאָנט ערלויבען זיך צו געוואַלדעווען, האָבען מיט זיין וויסען מזבחות פאַר זייערע היימישע געטער געשטעלט, וואָס האָט געקאָנט שעדליך ווירקען אויף דער יונגער פלאַנצונג, אויף דער אמונה אין איין אונענדליכען, עביגען קערפערלאָזען גאָט, — וואָס די נביאים האָבען אַזוי פייערליך געפרעדיגט. די נביאים, אַלס טרעגער פון ריינעם אידעאַל, האָבען זיך נישט געוואָלט רעכענען מיט דער פראַקטיק און מיט די הויכע מלוכה-ציעלען, וועלכע דער מלך האָט דורך זיינע קאָמפּראָמיסען געוואָלט ערדייכען, און זיי האָבען איהם אין די לעצטע יאָהרען פון זיין הערשען אַרויסגעוויזען גאַנץ פיינדליכע געפיהלען. זיי האָבען זיך בעשלאָסען, ווי עס שיינט, צו קעמפ־פען פאַר זייער אידעאַל נישט אָבשטעלענדיג זיך פאַר קיינע קרבנות....

דאַן האָבען זיי נאָך איין האַר נישט געשטעלט אין געפאַהר די גאַנצע מלוכה פון ישראל. אין די לעצטע יאָהרען פון שלמה'ס רעגירונג האָט ירבעם בן נבט, פון דעם שבט אפרים, איינער פון די צוועלף פערטרעטער (נציב) אין לאַנד, אויפגעהויבען אַ פערשווערונג (אַ מרידה) געגען דעם מלך. די פער־שווערונג איז געווען נאָך געפעהרליכער דערפאַר, וואָס דאַן האָט דאָס לאַנד ישראל נאָך בעדראָהט אויך אַן אויסערליכע מלחמה מיט ארם. דאָך האָט דער נביא אחיה השלוני איינ'ם נאָמען פון גאָט געבענשט די טהאַט פון ירבעם און איהם פערשפּראָכען אַנ'ערפאָלג. איינ'ם שריט פון דעם נביא, וועלכער האָט פאָראויסגעזעהן, אַז אין בעסטען פאַל וועט פון שלמה'ן און זיין דינאַסטיע נאָר אָבפאַלען אַ געוויסער טייל פונ'ם פאָלק, און אַז דער שבט יהודה, פון וועלכען עס שטאַמט דוד'ס הויז, ווי אויך דער שבט לוי און דער שבט בנימין, צוליעב געוויסע טעריטאָריאַלע און אַנדערע אַנגעלעגענהייטען, וועלען זיך פעסטהאַלטען אָן זייער בעליעבטען מלך און די פערשווערונג וועט אַלזאָ ברייננגען נאָר צו אַ שפּאַלטונג אין לאַנד — בעדאַרף מען זעהן אַ פּראָטעסט נישט נאָר געגען שלמה'ן, נאָר געגען די מלוכה-צענטראַליזאַציע אין אַלגעמיין. עס איז מעגליך, אַז אַזוי ווי די נביאים האָבען געפאָדערט, אַז די אידעע פון גאָט זאָל זיין אַנ'אַבסטראַקטע און זי טאָר נישט פערקערפּערט ווערען אין קיין קאָנקרעטע פאָרם, אַזוי איז ביי זיי אויך אויסגעקומען

אז די אירעע פון „פאלק" דארף זיין אן־אבסטראקטע. דער מלוכה־צענטר, וועלכער האט געוואלט אויסדריקען די נאציאנאלע איינינקייט פון אלע חלקים פון פאלק, האט אפשר דערפאר פון אנפאנג אן געטראפען א שטארקען געגנער אין דער פערזאן פון די נביאים...

דאך האט דער פערשווערונגס־פלאן פון אחיה השלוני זיך נישט איינגעגעבען ביי שלמה'ס לעבען. צו גרויס איז געווען דער אויטאריטעט פון דעם קלוגען מלך, אז א וועלכער נישט איז ירבעם בן נבט זאל קאנען אונטערברעכען דעם צוטרוי פון פאלק און ארויסרופען אידם אויף א פאקטישען בונט. ירבעם בן נבט האט געמוזט ענטלויפען פון לאנד און זיך בעהאלטען אין מצרים, וואו עס האט דאן געוועלטיגט א נייער פרעה, וועלכער איז מיט שלמה'ן נישט געווען אין קיין פערבאנד און וועלכער האט געשיצט דעם פיינד פון מלך ירושלים; שלמה, וועלכער איז פיער־ציג יאהר געזעסען אויפ'ן טראן אין ירושלים, האט ביז זיין לעצטען טאג געהערשט איבער'ן לאנד אין פריעדען און אין גליק; זיין טוידט האט פערדעקט מיט א היילינען שלייער נישט נאר זיין חכמה, נישט נאר זיין געניוס, נאר אויך זיינע פעהלערען, וועלכע ער האט אבער בעגאנגען — נאר אויס פיעל ליעבשאפט צו זיין פאלק און צו זיין לאנד.

די מסורה, מיחס זייענדיג צו איהם דעם „ספר קהלת", האט די פעהלערען אין שלמה'ס פערזענליכען און מלוכה־לעבען אויסגעדויבען ואגאר העכער פון דער מינטוויליגער פאליטיק, אין שלמה'ס פרעהליכען ארט־לעבען פון איין זייט און זיינע גאטס־פארכטיגע מעשים פון צווייטען זייט, אין שלמה'ס פריעדהויז ווי אין זיין בית־המקדש האט די מסורה געזעהן די עביגע שמערצען פון מענשליכען גייסט, וועלכער זוכט זיין ציעל אין לעבען, זוכט זיין גליק אויף פערשיעדענע געביטען, אין תענוגים און מעשים טובים, און קאן עס נישט געפינען — ביז עס קומט אן פלוצלינג דער טוידט, און ער ווענדעט זיינע בליקען צום הימעל!...

אַ קאַלב פון בראָנז (אויסגעגראָבען אין עבר-הירדן)

זיבעטעס קאַפּיטעל

די שפּאַלטונג

(928 יאָהר פאַר קריסטוס-געבורט)

מיט שלמה'ס טוידט פערגעהט די זון איבער'ן לאַנד פון ישראל. דאָס גליק פערשווינדעט. די רוהע — צערשטערט. די קריעגערייען, וועלכע האָבען זיך אָנגעהויבען נאָך אין די לעצטע שלמה'ס יאָהרען און נאָך ער, שלמה, מיט זיין גרויסער חכמה און מיט זיין אויטאָריטעט האָט זיי איינגעשטילט, — ברעכען אויס נאָך זיין טוידט מיט אַ מוראדיגען געוואַלד.

גלייך נאָכדעם ווי שלמה איז געשטאָרבען און זיין זוהן רחבעם האָט געזאָלט געזאַלבט ווערען פאַר אַ מלך איבער ישראל האָט זיך ירבעם בן נבט אומגעקעהרט פון מצרים (וואו ער האָט זיך בעהאַלטען פון שלמה'ס צאָרן, נאָך דעם אונגעלונגענעם בונט, וואָס ער האָט אויפגעהויבען) און האָט פון דאָס ניי געגומען אויפרייצען די מאַסען געגען דוד המלך'ס דינאַסטיע. ער האָט זיך געשטיצט, ווי צום ערשטען מאָל, פון איין זייט אויף די מיטהילף פון זיין אייגענעם שבט אפרים און פון דער צווייטער זייט—אויף דעם מיטגעפיהל און די מאָראַלישע מיטווירקונג פון די בני-הנביאים.

אין לאַנד האָט זיך פון דאָס ניי אויפגעהויבען די פראַגע וועגען די גרויסע מסים (אָבצאָהלונגען), וועלכע זענען איבערהויפט געפאַלען צו לאַסט אויף די פאָלקס-מאַסען. דאָס אונטערגעדריקטע פאָלק האָט זיך פערזאַמעלט אין שכם —די בעדייטענדסטע שטאָדט אין דעם טייל לאַנד פון שבט אפרים, —אַרויסגערופען אַהין דעם טראָהן-פאָלגער, רחבעם, און געפאָדערט פון איהם, אַז פאַר'ן געזאַלבט ווערען אַלס מלך זאָל ער צוזאָגען לייכטער צומאַכען פאַר'ן פאָלק די פליכטען פון דער מלוכה. רחבעם האָט אָבער געהאַט די בעגריפען פון דעספּאָטישע מזרח-מלכים, פאַר וועלכע ס'איז פרעמד די שטים פון פאָלק

און וועלכע שטיצען זיך שטענדיג אויף דער פיזישער קראַפט. רחבעם, אַ זוהן פון נעמה, דעם מלך עמונ'ס טאָכטער, האָט בעקומען בירושה דעספּאָטישע נייגונגען און צו זיינע דעספּאָטישע נייגונגען האָט ער געקריגען הסכמה פון זיינע יונגסטע אונערפאַהרענע יועצים. צוהערענדיג זייער עצה האָט ער אַזוי געענטפערט דעם פאָלק: „מיין קלענסטער פינגער איז גרעבער פאַר מיין פאָטערס לענדען; מיין פאָטער האָט אייך בעלעסטיגט מיט אַ שווערען יאָך, איך וועל אייער יאָך נאָך גרעסער מאַכען; מיין פאָטער האָט אייך געשטראָפט מיט ריטער, איך וועל אייך שטראָפען מיט שטעכעדיגע דערנער"... ביים פאָלק ישראל זענען נאָך אָבער צו פריש געווען די טראַדיציעס פון די פאַרגאַנגענע הערשער, אום אַזאַ ענטפער זאָל אידם קאַנען בערוהיגען. די בני ישראל האָבען זיך קיינמאָל נישט גערעכענט פאַר קנעכט פון זייערע מלכים; די מלכים ווייטער, האָבען אויף זיך נישט געקוקט ווי אויף טיראַנען מיט אויסשליסליכע פּריווילעגיעס צו פערשקלאַפען דאָס לאַנד, נאָר ווי אויף פאָלקס-דיענער מיט בעזונדערע פליכטען צו זאָרגען זיך פאַר דעם גליק און וואוילשטאַנד אינ'ם לאַנד. דאָס פאָלק איז געווען געוואָהנט, אַז די מלכים זאָלען זיך מיט אידם בעגעהן מיט ליעבשאַפט, מיט טריידהייט און איבערגעבענהייט. דער דעספּאָטישער ענטפער פון דעם פרישען טראָנפאָלגער האָט נאָר געקאָנט אידם נאָך מעהר אויפרייצען. דערויף האָבען נאָר געוואַרט די ווירקליכע אָנפיהרער פונ'ם אויפשטאַנד. ירבעם מיט זיינע מיטהעלפער האָבען נישט געוואַרט ביז וואַנען דער צאָרן פון פאָלק וועט אָבגעקיהלט ווערען און געשטילט ווערען. זיי האָבען גלייך אויסגעשריען: „וואָס פאַר אַ חלק האָבען מיר אין דוד'ן און וואָס פאַר אַ ירושה איז דאָס פאַר אונז ישי'ס זוהן? ישראל, צוריק אין דיינע געצעלטען!"

די ווערטער האָבען געדיענט אַלס סיגנאַל פאַר דער מרידה געגען רחבעם'ן, געגען שלמה'ס זוהן און דוד בן ישי'ס אייניקעל. דער אויפשטאַנד האָט אַרום כמעט דאָס גאַנצע לאַנד; דער גרעסטער טייל פון פאָלק, גאַנצע צעהן שבטים ערקלערען די שטאָדט שכם, אין טייל לאַנד פון אפרים, אַלס הויפּטשטאָדט אָנשטאָט ירושלים, און ירבעם בן נבט דעם זוהן פון שבט אפרים אַלס מלך אָנשטאָט רחבעם'ן. ביי דוד'ס הויפּטשטאָדט און דוד'ס דינאַסטיע בלייבען נאָר צוויי שבטים: יהודה און בנימין. דער ערשטער — וויל די דינאַסטיע שטאַמט פון אידם; דער צווייטער — וויל די הויפּטשטאָדט ירושלים איז געווען אין זיין טייל לאַנד. אַ גרויסער טייל פון שבט לוי האָלט זיך אויך ביי ירושלים אַלס אויסגעוועהלטע בעדיענטע פון בית-המקדש.

אַזוי איז צופֿאַלן געוואָרן דאָס פֿאָלק ישראל אויף צוויי טײל, אַזוי איז צושפּאָלטן געוואָרן דאָס הײליגע לאַנד אויף צוויי מלוכות. די מלוכה פֿון יהודה און די מלוכה פֿון אפֿרים עקזיסטירן פֿון דאַן אָן אין ארץ־ישראל אַלס צוויי גאַנץ זעלבסטשטענדיגע מדינות און די פֿאָלקס־כחות, וועלכע זענען מיט אַזוי פֿיל מיה פֿון גאַנצע דורות פֿאַראײניגט געוואָרן, ווערן פֿון דאָס ניי צושפּליטערט... רחבעם האָט, אמת, געפּרובט לויט זיין דעספּאָטישער שיטה, צווינגען דורכ'ן שווערד די אויפֿגעבונטעוועטע טײלן פֿונ'ם פֿאָלק צו אַנערקענען אידם אַלס אײנציגען מלך איבער'ן גאַנצען לאַנד. ער האָט מיט דעם צוועק מאָבּיליזירט אַ גרויסען חיל און האָט זיך געגרייט אויף מלחמה געגען ירבעם'ן מיט זײנע אָנהענגער. נאָר די בני־הנביאים מיט זייער אויטאָריטעט, וואָס איז געווען זעהר הויך ביי די בני יהודה, האָבען דעם פּלאַן צושטערט. דער נביא שמעיה האָט זיך געווענדעט צום מלך רחבעם ווי אויך צום שבט יהודה און שבט בנימין אין דעם נאָמען פֿון גאָט:

„אַזוי האָט גאָט געזאָגט: אידר זאָלט נישט געהן און נישט מלחמה האַלטען געגען אײערע ברידער, די בני ישראל; קעהרט איך יעדער צו זיין הײם, ווייל מיט מיין ווילען איז די זאַך געשעהן!"

און דער נביא איז מנצח דעם מלך; דער חיל צוגעהט זיך „ווי גאָט האָט געבאָטען", און מעהר פּרובט זיך שוין קײנער נישט צו פֿאַראײניגען דעם פֿאָלק אונטער איין צענטראַלע מאַכט.

עס איז שווער צו זאָגען אויב די נבואה, בעשליסענדיג זיך אויף אַזאַ שריט ווי די צושפּאַלטונג פֿון דער יודישער מלוכה, האָט ביי דעם געהאַט אויך וואָסערע ס'איז פּאָזיטיווע אויסזיכטען אין צוזאַמענהאַנג מיט די נבואה־אידעאַלען. אַלענפֿאַלס זעהט מען אַרוים פֿון די שפּעטיגערע נביאים, אַז אויף דער נייער ממשלה האָבען זיי געהאַט געלעגט גרויסע האָפֿנונגען. „אפֿרים איז מיין בכור". „איז דען אפֿרים דער טייערסטער זוהן ביי מיר..." „איך בין געוואָהנט געווען אפֿרים'ן אויף (מיינע) אָרימס צו נעהמען..." „אפֿרים איז אַ געלערנטע קאַלב, איך האָב ליעב געהאַט מיט אידר צו דרעשען, איך האָב ליעב געהאַט אידר שענעם האַלז צו גלעטען"... דאָס זענען נאָר אײניגע פֿון די פֿיעלע מיט ליעבע דורכגע־דרונגענע אויסדריקען פֿון די נביאים וועגען די מלוכה אין אפֿרים אַלס חי: ווי האָבען זי זיך פֿון אָנפֿאַנג געוועזט פֿאָרגעשטעלט. ס'איז קײן צווייפֿעל נישט, אַז די נביאים, נישט אַרײנקוקענדיג פּאָליטיש אין דער צוקונפֿט, האָבען שטאַרק געגלויבט אין דעם אינערליכען גייסטליכען

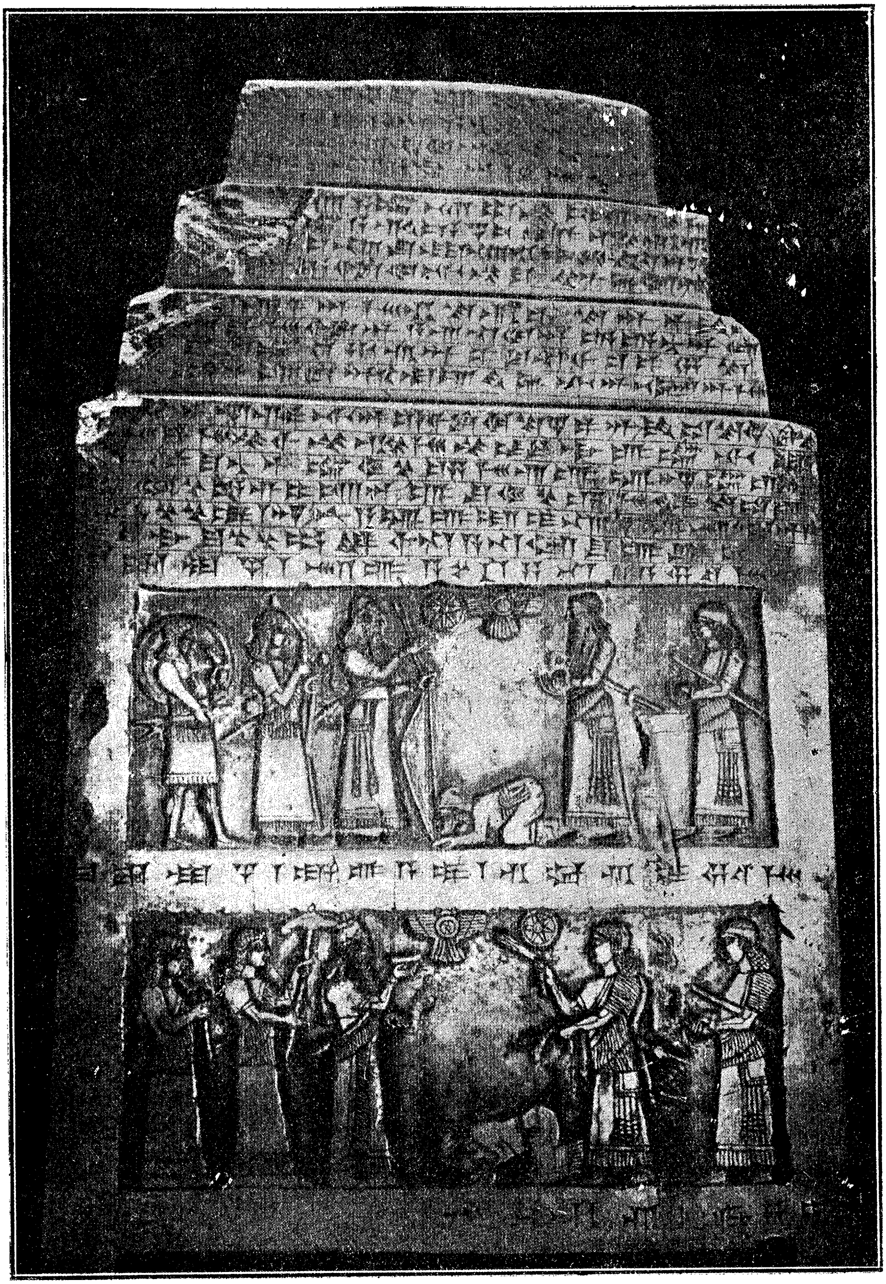

שלמנאסר דעם צווייטענס אָבעליסק (דער אָריגינאַל אין בריטיש-מוזעאום)

דאס אויבערשטע בילד שטעלט פאָר יודישע געפאנגענע ביי שלמנאסר. דאס אונטערשטע ביל־

פערבאנד פון גאנצען פאלק, אין דער אלגעמיינער אמונה, אין די אלגעמיינע טראדיציעס און היסטארישע פערגאנגענהייט, און האבען געהאפט, אז אפילו ביי דער אדמיניסטראטיווער דעצענטראליזאציע, אפילו ביי צוויי פאראלעלע מלוכה־אנפיהרונגען אין לאנד, וועט דאס פאלק דאך בלייבען איין נאציאנאלער ארגאניזם, איבער וועלכען די אויבערמאכט האט דער אייגענדליכער יהודה. נאך פון קדמונים אין דער צייט פון די שופטים זענען די בני אפרים געוועזען די שטארקסטע און דרייסטיגסטע צווישען פאלק און ביי זיי איז געוועזען קאנצענטרירט די מיליטערישע העגעמאניע פונ'ם לאנד, זיי פלעגען אנפיהרען די פערשיעדענע מלחמות מיט די פיינדליכע שכנ'ישע פעלקער און שיצען די גרענעצען פון ארץ־ישראל. די בני יהודה, ווייטער, זענען געוועזען איבערהויפט רוהיגע ערד־ארבייטער און פערנעהמענדיג דעם צענטער פון לאנד האבען זיי זיך ווייניג געגרענצט מיט פרעמדע לענדער און זענען געוועזען כמעט געזיכערט פון אויסערליכע פיינדליכע אנפאלונגען. דאס האט גורם געוועזען, אז זיי, די בני יהודה, זאלען זיך קאנען מעהר אבגעבען דער פרוכטבארער קולטורעלער ארבייט און זאלען שטענדיג שטעהן אן דער שפיץ פונ'ם גייסטיגען לעבען אין לאנד[1]. ביי אינערליכע אחדות צווישען פאלק וואלט די בעניימע מיליטערישע העגעמאניע פון אפרים, שטיצענדיג זיך אויף דער ארגאניזירטער קראפט פון די צעהן שבטים, געקאנט שיצען דאס גאנצע לאנד; און דער שבט יהודה, ביי וועלכען די גייסטליכע און קולטורעלע העגעמאניע איז נאך שטארקער געווארען אדאנק דעם בית־המקדש און די איבעריגע עהנליכע אינסטיטוציאנען, וואלט זיך ווייטער געקאנט רוהיג אבגעבען צו דער גייסטיגער ענטוויקלונג פונ'ם פאלק. די נביאים האבען געהאפט, אז דיביידע העגעמאניעס, די מיליטערישע און די קולטורעלע, וועלען ביידע שטרעבען צו פערווירקליכען דעם אלגעמיינעם גליק פונ'ם פאלק יעקב־ישראל „אין וואהרהייט און גערעכטיגקייט". דער שפעטיגערער נביא הושע בן בארי דריקט אויס די גייזעגע כונה פון דער נבואה ביי דער אבטיילונג פון די צוויי

1) „לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו"; „ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (אין יהודה) וכו'"; „מני מכיר (פון שבט יהודה) ירדו מחוקקים"; „יהודה מחוקקי".

מלוכות: „אפרים וועט ריַטען[2], יהודה וועט אַקערען[3], יעקב וועט באַראַנעווען". „זייעט אייך צדקה, שניידט אייך חסד... און ווענדעט זיך צו גאָט אין דער ציַיט..." אין די דאָזיגע ווערטער הערען מיר אַ וואונק אויף אַ גאַנצע פאָלקס-סיסטעם, וועלכע די נביאים האָבען, ווי ס'שיַינט, געהאָפט דורכצופיהרען אין דעם היילִיגען לאַנד!

ליידער האָט זיך די פּאָליטיק ניט גערעכענט מיט דער נבואה אין איהרע אידעאַליסטישע שטרעבונגען. וועגען פאָלקאָמישע אחדות צווישען ביידע מלוכות אפרים און יהודה איז גאָרנישט געווען צו טראַכטען. די רייה פונ'ם נביא שמעיה האָבען אָבגעהאַלטען רחבעמ'ן פון אַנ'אָפענעם שטריַיט באַלד נאָך דער שפּאַלטונג, אָבער שפּעטער האָבען זיך דאָך אָנגע-פאַנגען צוזאַמענשטויסונגען צווישען דעם מלך פון ירושלים און דעם מלך פון שכם. רחבעם האָט אפשר פערמאָגט ווענִיגער חיל פאַר ירבעמ'ן, דערפאַר איז ביַי איהם אָבער געווען אַ פעסטערע דיסציפּלין, פון יאָהרען לאַנג אַנ'איינגעאָרדענטע מיליטערישע אָרגאַניזאַציע ווי אויך מעהר געלד-מיטלען, און ירבעם אין קאַמפף מיט רחבעמ'ן האָט געמוזט זיך ווענדען צו די הילף פון פרעמדע מלכים. לויט ירבעמ'ס פלענער פאַלט אָן שישק מלך מצרים אויף יהודה, מאַכט דאָרטען גרויסע חרבנות און טראָגט נאָר דאַן אָב פונ'ם לאַנד, ווען רחבעם גיט איהם פיעל גאָלד און זילבער. רחבעמ'ס טראָגִי-פאָלגער אבים בעניַיט נאָך זיַין פאָטער'ס טויט די מלחמה מיט ירבעמ'ן, הרג'עט אויס פיעל טויזענדער פון זיַין חיל און נעהמט אָב ביַי איהם פיעל שטעדט. אפרים און יהודה ווערען אַלזאָ נישט נאָר צוויי אַדמיני-סטראַטיוו-פונאַנדערגעטיילטע ממשלות, נאָר צוויי פיַינדליכע פעל-קער, וואָס יעדעס פאָלק וויל אויפגעבויט ווערען פונ'ם צוויטענס חורבן. ווייטער, האָט ירבעם בן נבט זיך נישט געקאָנט פיהלען זיכער אויף זיַין טראָהן, כל זמן דאָס פאָלק איז גייסטליך פערבונדען מיט יהודה, מיט ירושלים, מיט דער הויפּט-שטאָדט פון רחבעם. ירבעם האָט אויס-גערעכענט: כל זמן דאָס פאָלק וועט זיך האַלטען פעסט ביַי'ם גאָט יהוה, וועט ביַי איהם הויך זיַין דער אויטאָריטעט פון שלמה'ס בית-המקדש, וואו עס געפינען זיך די העכסטע היילִיגטימער פון דער אמונה, ווי דער ארון, די לוחות און דער מזבח. דאָס פאָלק וועט קומען שטענדיג קיין ירושלים צו ברענגען קרבנות אין גאָט'ס הויז און דורכדעם וועט דוד'ס געזעצליכע

2) דער סימבאָל פון מלחמה-לעבען.

3) דער סימבאָל פון פריעדליכער, קולטורעלער פאָלקס-אַרבייט.

דינאַסטישע געווּיס שטאַרקען איהר ווירקונג אויפ'ן פאָלק און בעקומען ענדליך פון דאָס ניי די פּאַקטישע הערשאַפט איבער'ן גאַנצען לאַנד. דאַרום האָט ירבעם בן נבט בעשלאָסען איינצופיהרען אין זיין ממשלה אַ נייעם קולטוס, אַ נייע אמונה. ער האָט אַוועקגעשטעלט אויף די גרענעצען פון יהודה צוויי גאָלדענע קעלבער, טעמפּלען און אַלטאַרען פאַר זיי געבויט און געהייסען דעם פאָלק קרבנות מקריב-זיין פאַר זיי, פערוועהרענדיג עולה-לרגל זיין קיין ירושלים. דעם קעלבער-קולטוס האָט, ווי ס'שיינט, ירבעם איינגעפיהרט לויט די השפעה פון מצרים, וואו ירבעם איז פון שטענדיג געשיצט געווען און וואו דאָס פאָלק האָט געדינט אַפּיס'ען, דעם אָב-בילד פון אַנ'אָקס, אַלס סימבאָל פון אַ גאָט, וואָס שיצט ערד-אַרבייט און פיהצוכט — די הויפּט בעשעפטיגונג און ערנעהרונג אינ'ם לאַנד. ער האָט פאַר זיך אויך געהאַט אַ פאָרבילד: דעם עגל וואָס יודען האָבען אין מדבר געמאַכט. דער עגל האָט אַלזאָ אַ געוויסע אַלטע מסורה געהאַט, און ירבעם האָט זיך אויף איהר געשטיצט.

און האָטש אין ארץ-ישראל איז די געצענדינעריי אַלס אַנ'אַלגעמיינע געזעלשאַפטליכע ערשיינונג שוין פון עטליכע דורות אויפגעהערט געוואָרען, אָבער די אמונה אין דעם אַבסטראַקטען גאָט, וועלכער האָט קיין פאָרם נישט און קיין געשטאַלט נישט, וועלכער קאָן נישט געהערט ווערען און קאָן נישט געזעהן ווערען, האָט דאָך נאָך נישט בעוויזען אַזוי טיעף זיך איינצוואָרצלען אינ'ם בעוואוסטזיין פון די בּרייטע פאָלקס-מאַסען, אַזוי אַז דער שלעכטער ביישפּיעל פון דעם מלך און די שרים זאָלען אויף זיי נישט ווירקען. דער גרעסטער טייל פון די עשרת השבטים קעהרען זיך אום צו דער אַמאָליגער געצענדינעריי... — אַנדערע פון אונוויסענהייט אינגאַנצען נישט אַנערקענענדיג דעם אייגענעם טראַדיציאָנעלען גאָט, אַנדערע (און דאָס איז דער גרעסטער טייל) — זעהענדיג אין די גאָלדענע קעלבער נאָר אַ קאָנקרעטע פאָרם פון דעם נאַציאָנאַלען יהוה, אַנדערע — אויס שנאה צו דער מלוכה פון ירושלים, טרייבענדיג די זעלבע פּאָליטיק, וואָס ירבעם בן נבט. נאָר אַ קליינער הייפעל מענשען בלייבען געטריי די אייגענע אמונה מיט איהר בעזונדערער וועלט-אַנשויאונג.

אַזוי האָט דער מלוכה-גאַנג אין ארץ-ישראל צעריסען דאָס פאָלק און זיין אמונה אויף צוויי טייל. די נביאים, די שטענדיגע טריי היטער פון דעם ריינעם נאַציאָנאַלען גייסט, בעשאַפענדיג אַליין איינגערמאַסען די דאָזיגע ערנסטע לאַגע אין לאַנד, האָבען אָבער דאָך אַלץ נישט פערלאָרען

דעם מוטה. צוזאמענשליסענדיג זיך אין פעסטערע געדיכטערע רייהען, האבען זיי מיט מסירות נפש געקעמפפט פאר זייער אידעאל מיט דעם בּיזא־הערינער אייזערנער קראפט, נישט געהענדיג אויף קיינע קאמפראמיסען, האטש עס זאל אויסקומען צו מקריב זיין צוליעב דעם דעם גאנצען וואוילשטאנד פונ׳ם לאנד...

אין דעם קאמפף פון דער גבואה געיען די מלוכה־טענדענצען בעשטעהט דער הויפט־געדאנק פון דער וויטערדיגער היסטארישער ענטוויקלונג פונ׳ם פאלק ישראל און זיין היליג לאנד.

אליהו שטראָפט דעם מלך אַחאב

אַכטעס קאַפּיטעל

די ערשטע מלכים פון אפרים

(955 ביז 769 פאַר כריסטוס־געבורט)

די מלוכה אין אפרים צייכענט זיך אויס פון אָנפאַנג אָן מיט בלוטיגע מהומות. קיין פונקט האָט זיך נישט געקאָנט אויסבילדען אַלס צענטער פונ'ם גאַנצען לאַנד. קיין מלך האָט די ערשטע פופציג יאָהר נישט געקאָנט גרינדען אַ דויערהאַפטע דינאַסטיע. ירבעם בן־נבט האָט אין אָנפאַנג זיך בעזעצט אין שכם און געמאַכט די דאָזיגע שטאָדט פאַר זיין הויפּשטאָדט. ער האָט זיך אָבער דאָרט געפיהלט אונזיכער צוליעב דעם אונרוהיגען כאַראַקטער פון די שכם־לייט. דאַן בעזעצט ער זיך אין פנואל; נאָר פנואל איז געווען צו נאָהענט צו שכם און ער פיהלט זיך זיכערער ווען ער בעזעצט זיך אין תרצה. נאָך אַ צוויי־און־צוואַנציג־יאָהריגען הערשען איבער'ן לאַנד שטאַרבט ירבעם אָב; נאָר ביי זיין לעבען נאָך האָט אידם דער נביא אחיה השלוני, — דערזעלבער נביא, וועלכער האָט איהם מיט־געהאָלפען דערגרייכען די מלוכה, — מתרה געווען, אַז פון זיין הויז וועט אפילו „קיין הונד נישט איבערבלייבען", דערפאַר וואָס גאָט האָט איהם אויסדערוועהלט פונ'ם פאָלק און איהם פאַר אַ הערשער געמאַכט און ער האָט אַזוי געזינדיגט און דאָס פאָלק פערפיהרט דורך די גאָלדענע אָבי־געטער. און וויִרקליך, אין אַ יאָהר צוויי נאָך ירבעם'ס טוידט (955), ווען אויפ'ן טראָן אין תרצה איז געזעסען זיין זוהן נדב, האָט בעשא זיין קריעגס־הער שטילערהייד צוזאַמענגעשטעלט אַ פערשווערונג און האָט גע־הרג'עט דעם מלך אויפ'ן שלאַכט־פעלד ביי גבעון, וואו נדב האָט דאַן געפיהרט אַ מלחמה געגען די אויפגעבונטעוועטע פלשתים. בעשא האָט פינקטליך אויסגעפיהרט די נבואה־רעד פון אחיה השלוני: ער האָט פון ירבעם'ס הויזגעזינד „קיין נשמה נישט איבערגעלאָזט". מיט דעם נייעם מלך האָט זיך אָבער אינ'ם לעבען פונ'ם לאַנד גאָר נישט געענדערט. בעשא איז געגאַנגען אינ'ם וועג פון ירבעם. ווי ירבעם בן־נבט אַזוי אויך האָט בעשא מורא געהאַט צו פערלירען די מלוכה און האָט, אויך ווי ירבעם, גע־

פיהרט אונגעלונגענע מלחמות געגען יהודה, און אויך ווי ירבעם, הויט ער געשיצט אין לאנד דעם קעלבער-קולטוס. די נבואה, הייסט עס, האט ווידער נישט געפונען אין דעם מלך דאס, וואס זי האט געהאפט. דער נייער מלך, וועלכער האט, ווי עס שיינט, מיט איהר הילף די מלוכה בעקומען, איז אין גאט׳ס וועג נישט געגאנגען; די נבואה האט אבער ווידער איהרים געטהון. זי האט נישט אויפגעהערט צו קעמפפען פאר דעם אמת. די נבואה ערקלערט אלזא א מלחמה געגען בעשא׳ס דינאסטיע. דער נביא יהוא בן חנני ווענדעט זיך צו בעשא מיט די ווערטער: „דערפאר וואס איך האב דיך פון דער ערד ערהויבען און דיך געמאכט פאר א פיהרער איבער מיין פאלק ישראל, און דו ביזט דאך געגאנגען אין דעם וועג פון ירבעם און האסט געמאכט זינדיגען מיין פאלק... דערום וועל איך אויסראטהען בעשא׳ן און זיין הויז און איך וועל זיך מיט איהם בעגעהן, ווי איך בין זיך בעגאנגען מיט ירבעם׳ן, דעם זוהן פון נבט!...“ נאך א פיער און צוואנציג יאהריגען הערשען שטארבט אב בעשא און דעם טראן פערנעהמט זיין זוהן אלה. אין צוויי יאהר ארום האט ווירקליך זמרי, איינער פון די מלוכה-לייט, אויפגעהויבען א בונט געגען בעשא׳ס זוהן און איהם געהרג׳עט; צוזאמען מיט אלה׳ן האט זמרי פערטיליגט דאס גאנצע הויז פון בעשא. זמרי האט פערהאפט די מלוכה און געקייניגט אין תרצה. אין זיעבען טעג ארום האט אבער דער חיל, דערוויסענדיג זיך פון זמרי׳ס פערראט, אויסגעקליבען פאר א מלך דעם בעליעבטען קריעגס-העה עמרי. דער אויסגעקליבענער מלך מיט׳ן חיל האבען בעלאגערט תרצה; ווען זמרי האט געזעהן, אז די שטאדט איז איינגענומען געווארען דורכ׳ן חיל, האט ער אליין אונטערגעצונדען זיך אינ׳ם קעניגליכען פאלאץ. מיט עמרי׳ס נצחון האט זיך אבער נאך נישט געענדיגט די קריעגערייע איבער דעם טראהן. באלד האט א טייל פונ׳ם פאלק אויסדערוועהלט פאר א מלך תבני בן גינת, און אין דער אפרים-מלוכה האבען אלזא געהערשט צוויי מלכים. ענדליך האט אבער עמרי, שטיצענדיג זיך אויפ׳ן חיל, גובר געווען אויך תבני בן גינת, וועלכען ער האט געהרג׳עט און איז געבליבען נאכהער דער איינציגער מלך אין לאנד. עמרי האט זיך אבער נישט געקאנט פיהלען זיכער אין תרצה, וואו עס האבען זיך איינגעפונען די פיעלע אנהענגער פון דעם געהרג׳עטען פרעטענדענט אויף דער קרוין, און ער האט דערום זיין רעזידענץ איבערגעטראגען אין שטאדט שומרון, וועלכע ער האט אליין אויסגעבויט. שומרון איז געשטאנען אויף א בארג און איז פון דער נאטור געווען אלזא גוט געשיצט פון אן׳אויסערליכער געפאהר.

אַלזאָ זעהען מיר, אַז אין אַ משך פון אַ יאָהר פופציג האָבען זיך אין אפרים געביטען ביז פיער הויפטשטעדט און עס האָבען געהערשט דאָרט ביז זיבען מלכים; פון די זיבען מלכים זענען נאָר דריי גע־שטאָרבען מיט זייער נאַטירליכען טוידט און פיער זענען געהרגעט געוואָרען דורך בונטען און פערשווערונגען. די אינערליכע מהומות האָבען ניט דער־לאָזט די מלוכה וואַקסען — זיי האָבען אינגאַנצען אָבגעשטעלט איהר ענטוויקלונג. דאָס פאָלק איז געווען פעראָרעמט, ביי'ם חיל האָט געפעהלט אַ פעסטע דיסציפלין, די צענטראַלע מאַכט, וועלכע האָט זיך געשטיצט אויף פערראַט און האָט מורא געהאַט פאַר פערראַט, איז געווען זעהר שוואַך. די אַרומיגע פעלקער האָבען גוט אויסגענוצט די שרעקליכע לאַגע פון דער אפרים־מלוכה. יענע גוטע יאָהרען, ווען די אַרומיגע פעלקער האָבען דורך־אַרץ געהאַט פאַר די כלי־זיין פון די בני ישראל, זענען שוין לאַנג פערשוואונדען. פון דער צייט אָן, וואָס עס האָט אויסגעבראָכען די מחלוקת צווישען ברידער אין דעם הייליגען לאַנד, האָבען אַלע פיינד פון די בני ישראל דעם קאָפּ אויפגעהויבען. בעזונדערס האָבען זיי אַנ׳אויג געוואָרפען אויף דער אפרים־מלוכה, וועלכע איז אַזוי אָבגעשוואַכט געווען דורך די אינערליכע מחלוקת׳ן. עס האָט זיך זיי געוואָלט וואָס גיכער דעם פעטען ביסען איינצושלינגען. די פלשתים, די בני ארם, די מואָבים, האָבען נישט אויפגעהערט צו בעפאַלען דאָס לאַנד. אויסער דעם, פלעגט יהודה אויך פון צייט צו צייט אָבריסען שטיקער פון אפרים. אַזוי איז אפרים געווען אינערליך צוריסען און אויסערליך נישט בעפעסטיגט.

פון עמרי׳ן אָן הייבט זיך אָן אין לאַנד אַ נייע ערא. זיין דינאַסטיע עקזיסטירט גענוג לאַנג, און די הויפטשטאָדט שומרון, וואָס ער האָט געגריינדעט, האָט נישט פערלוירען איהר בעדייטונג אַלס צענטער, כל זמן די מלוכה פון אפרים האָט געהאַט אַ קיום. פאַר עמרי׳ן הויבט אָן דאָס לאַנד צו ווערען מעכטיגער אין פאָליטישען און עקאָנאָמישען זין. די פיינד־שאַפט פון יהודה צו אפרים ווערט ביסלעכוויי אָבגעשוואַכט; דוד׳ס דינאַסטיע הויבט אָן צו רעכענען די שפּאַלטונג אַלס אַ פאַקט, וואָס אומענדערען איהם אינגאַנצען איז אונמעגליך. עמרי האָט אונטערגעהאַפּט די שטימונג פון יהודה און איז אַריינגעטראָטען מיט דעם מלך פון ירושלים, יהושפט בן אסא, אין פריעדליכע בעציהונגען. זייענדיג אויף אַזאַ אופן בעוואָהרענט פון די לאַנגיעהריגע אָנפאַלען פון יהודה, האָט עמרי שוין געקאָנט קאָנצענטרירען זיינע קריעגס־כחות געגען די פיינדליכע פעלקער פון אַרום אפרים. דאָן געלינגט איהם אָבהאַלטען אַ נצחון איבער מואָב און ער צווינגט זיי, די

בני־מואב, צו צאָהלען געוויסע יעהרליכע אָבצאָהלונגען; די פלשתים, וועלכע האָבען די ערשטע יאָהרען פון דער אפרים־מלוכה אָהן אויפהער בעאונרוהיגט די גרענעצען פון די צעהן שבטים, שרעקען זיך אָב פאַר'ן נייעם מלך פון שומרון און ווערען פאָרזיכטיגער. כדי אויפצוהויבען דעם וואָהלשטאַנד אינ'ם לאַנד, שליעסט עמרי אַ האַנדעלס־אָבמאַך מיט די פיניצער, וואָס זייער מסחר צו יענער צייט איז נאָך פיעל גרעסער געוואָרען אַלס אין שלמה'ס צייטען, צוליעב די נייע געגרינדעטע פיניצער־קאָלאָניעס אויף דעם צפון־ברעג פון אַפריקאַ. כדי צו פערפעסטיגען דעם האַנדעלס־אָבמאַך, מאַכט עמרי התונה זיין זוהן אַחאָב אויף איזבל, די טאָכטער פון אתבעל דער קעניג אין פעניציאַ. דורך דעם אָבמאַך ענטוויקעלט זיך אין אפריים די אינדוסטריע און די רייכקייט פונ'ם פאָלק הויבט אָן ריעזיג צו וואַקסען.

דער גייסטיגער, רעליגיעזער קאַמפף איז אויך אין עמרי'ס צייטען, ווי עס שיינט, געלאַסענער געוואָרען טראָץ דעם וואָס עמרי האָט אויך, ווי די פריהערדיגע מלכים פון אפרים, נישט מבטל געוועזען ירבעם'ס געצענדינעריי. סוף כל סוף האָט דער נייער קעלבער־קולטוס נאָר אַנ'אויסערליכען פאָליטישען כאַראַקטער געטראָגען. יעדעס פאָלק קאָן נאָר איין קולטוס שאַפען, וועלכער איז דער היסטאָרישער אויסדרוק פון זיין נאַציאָנאַלער פסיכיק, פון זיין היסטאָריש־אויסגעאַרבייטער וועלט־אַנשויאונג, און דאָס פאָלק, וועלכעס האָט אַ י ה ו ה־קולטוס בעשאַפען, קאָן נישט נאָכהער, צוליעב דעם מלך'ס פערלאַנג, אַ נייעם קולטוס שאַפען. די אונוויסענדע מאַסען, וועלכע דערגרייפען שווער יעדע אַבסטראַקציע, האָבען אין די גאָלדענע בילדער פערהייליגט דעם גאָט, וועלכען זיי האָבען פון דורות אין האַרצען געטראָגען און פאַר וועלכען זיי האָבען פון דורות לאַנג געזוכט אַנ'אויסדרוק, אַ קאָנקרעטע פאָרם. דער הויפט־פרינציפ פון דער יהוה־אמונה, דער מאָנאָטעאיזם, דער גלויבען אין איין אַלגעמיינע געטליכע קראַפט איז דאָך נישט געשטערט געוואָרען מיט דעם נייעם קעלבער־קולטוס, און מיט דער צייט, צוזאַמען מיט דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג פון די מאַסען, וואָלט זיי קלערער ווערען די אידעע פון זייער נאַציאָנאַלען גאָט און זיי וואָלטען זיך אָבזאָגען פון די אומפאַסענדע פאָרמען, וועלכע זיי האָבען פריהער בטעות מיחס געווען צו זייער גאָט און וועלכע שטימען נישט מיט דער אמת'ער נאַציאָנאַלער וועלט־אויפפאַסונג. אין פערלויף פון אַ יאָהר הונדערט האָבען די נביאים, ווי ס'שיינט, זיך איבערצייגט, אַז די קעלבער, אַלס קולטוס, האָבען גאָרנישט געענדערט אין דעם אינערליכען מאָראַלען לעבען פונ'ם פאָלק. האָטש ירבעם'ס געצען

זענען גראָב און דריקען נישט אויס די נאַציאָנאַלע אידעע פון דער געטליכער אונענדליכקייט און אונבעגרייפליכקייט, פונדעסטוועגען האָבען זיי נישט צערשטערט דעם עכטען נאַציאָנאַלען גייסט און די איינענאַרטיגקייט פון'ם פאָלק ישראל. די פרינציפען פון צדק, פון אמת, פון משפט, אַט די פרינציפען, וועלכע האָבען פון די פריהערדיגע דורות אָן געלאָזט טיעפע וואָרצלען אין דעם פאָלקס-בעוואוסטזיין, — האָבען אויך אין דער ערשטער תקופה פון דער שפאַלטונג נישט אויפגעהערט צו געבען פרוכט. אפילו דער מלך האָט זיך נישט געקאָנט ערלויבען אָבנעהמען ביי זיין אונטערטאַן די קלענסטע זאַך אָהן אַ משפט, נישט נאָר אָבנעהמען מיט געוועהר, נאָר זאָגאַר אָבקויפען אָהן דעם ווילען פון דעם בעל-הבית.*) — דאָס פאָלק האָט געלעבט לויט די אַלטע טראַדיציעס און די נביאים האָבען געקאָנט האָפען, אַז זייערע אידעען וועלען אַלץ מעהר אַריינדרינגען אין די הערצער פון די פאָלקס-מאַסען. די נביאים האָבען דאַרום, ווי ס'שיינט, נישט געהאַלטען פאַר נויטיג צו אונטערהאַלטען ווייטער די מהומות אין לאַנד דורכ'ן קאַמפף מיט דעם הערשער איבער די גאָלדענע קעלבער. און עמרי שטאַרבט אָב, אָהן דער שטענדיגער התראה פון די נביאים...

ליידער האָט עמרי, אַלס מלך, נישט לאַנג געלעבט. נאָכדעם ווי ער האָט ביי־געקומען זיין געגנער תבני בן גינת האָט ער געקעניגט צוועלף יאָהר און זיין ענערגישע מלוכה-טהעטיגקייט, וועלכע האָט זיך אָנגעפאַנגען איבער-הויפט ציט ער האָט זיך אין שומרון בעזעצט, האָט בסך הכל געדויערט זעקס יאָהר. זיין זוהן אחאָב, וועלכער האָט פון איהם געירש'נט די מלוכה, איז געוועזען אַ מענש מיט אַ שוואַכען כאַראַקטער, מיט קליינע שטאַטסמענליכע פעהיגקייטען, און זיין פרוי, די פיניצערין איזבל, האָט געהאַט אויף איהם זעהר אַ גרויסע שעדליכע ווירקונג. אחאָב האָט פאָגעזעצט די קלוגע פאָליטיק פון זיין פאָטער: ער האָט אונטערגעהאַלטען די פריעדליכע בעציהונגען פון איין זייט מיט דעם מלך פון פיניצע, מיט וועלכען ער איז געוועזען פערבונדען אין אַ פאַמיליען-פערבאַנד דורך זיין פרוי איזבל, פון דער צווייטער זייט — מיט יהושפט דעם מלך פון יהודה, מיט וועלכען ער איז אויך אַריינגעטראָטען אין אַ פאַמיליען-בונד דורך דעם, וואָס ער האָט זיין טאָכטער עתליה געגעבען פאַר אַ פרוי דעם יורש עצר פון ירושלים. דורך דער פאָליטיק האָט איהם, אויך ווי זיין פאָטער, בעגליקט אויפצוהויבען דעם אויסערליכען און דעם אינערליכען מאַטעריעלען וואָהלשטאַנד פון זיין לאַנד. אחאָב האָט

*) מלכים א׳, כ״א.

מיט גרויס ערפאלג געפיהרט פערשיעדענע שוץ-מלחמות, אבגענומען צוריק איינינע געגענדען און שטעדט, וועלכע זענען אין די פאהריגע שווערע צייטען אבגעריסען געווארען פון אפרים און יענע פעלקער, וועלכע זענען נאך פון פריהער אן געוועזען מעהר אדער וועניגער אבהענגיג פון שומרון, האט ער געצוואונגען מס (צינז) צו צאהלען. דאס לאנד האט אויך אינים עקאנאמישען הינזיכט געבליהט. א דאנק דעם מסחר-פערקעהר מיט פיניצעא איז דאס רייכטהום פונים פאלק זעהר געשווינד געוואקסען. אין שומרון קאנצענטרירען זיך פיעל אוצרות (קאפיטאלען); די הויפטשטאדט פון אפרים פערבויט זיך מיט גראנדיעזע בנינים; דער מלך בויט זיך א פאלאץ פון העלפאנד-ביין אין זיין רעזידענץ שומרון און א „ווינטער-הויז" אין דעם טהאל „יזרעאל", אינים אומגעגענד פון שומרון.

די מחותנות-שאפט מיט פיניצעא האט אבער געהאט א שלעכטע מאראלע ווירקונג אויפ'ן אינערליכען לעבען פון אפרים. צוזאמען מיט דעם רייכטהום איז אין לאנד אריינגעדרונגען די געלד-לוסט. דאס איינפאכע ערהליכע פויער-און פאסטוך-לעבען הויבט אן ביסלעכווייז פערשוואונדען צו ווערען און אנשטאט דעם פאנגט דאס פאלק אן צו שטרעבען צו א צעלאזענעם, פערדארבענעם, נאר פרעכטיגען, לוסטיגען ארט-לעבען, לויט דעם ביישפיעל פון די פיניצעער. פיניצעא איז אין קולטורעלען הינזיכט געשטאנען פיעל העכער פון ארץ-ישראל; דער פרעכטיגער גלאנץ פון דער רייכער און ציוויליזירטער מדינה האט געמוזט פערבלענדען די אויגען פון די כוהרים פון אפרים, וועלכע פלעגען קומען אהין. אלעס, וואס זיי האבען געזעהן אין פיניצעא, איז פאר זיי געוועזען רייצענד, צוציהענד און נאכאהמונגס-ווירדיג. פיעל סוחרים פון פיניצעא בעזעצען זיך אויך אין אפרים און ברייגען מיט זיך זייערע מנהגים, זייער געשמאק און אויפפאסונג. די קעניגין איזבל האט זיך אויך ארומגערינגעלט מיט איהרע געבורטס-לאנד-לייט און אין הויף פון אחאב, ביי זיין שוואכען כאראקטער און פיליכט אויך ביי זיין אינערליכע נייגונג און סימפאטיע, האט זיך פערפיהרט א פיניצעער שטאט. די פארמען פון פיניצער ארט-לעבען, בעשטעטיגטע דורכ'ן קעניגים הויף, האבען געדיענט דעם פאלק אלס ביישפיעל און דאס פאלק איז פון טאג צו טאג ניעדריגער געפאלען: עס האבען זיך צווישען איהם פערשפרייט די פערדארבענסטע תאוות, ווי שכרות, אויסגעפוצטקייט און זנות. איזבל האט אויך איינגעפיהרט אין לאנד דעם קולטוס פון איהר אייגענער אמונה. אין שומרון האט זי אויסגעבויט טעמפלען פאר די געטער פון איהר אייגענעם פאלק — פאר בעל און עשתרות; נאהענט פון זיין הונדערט

פריסטער (כהנים) פלעגען שטעהן צו דער דיענסט אין די טעמפלען, צו ברינגען אפפערען (קרבנות) פאר די געטער. דאס אפפערען-ברינגען פאר די געטער פלעגט גאנץ אפט פאדערן מענשליכע קרבנות*); שטענדיג פלעגט עס בעגלייט ווערען מיט ווילדע קולות און גראבע בעוועגונגען; דער געטער-קולטוס פון פיניצעא איז געווען פערבונדען מיט בלוט-פערגיסונג און מיט שענדליכע תאוות, וועלכע פלעגען געפינען זייער סאנקציע אין דער וועלט-אנשויאונג פון די פיניצער איבער גאט און מענש. אין דעם נייעם קולטוס האט אלזא געשטעקט א געפאהר נישט בלויז פאר דער אמונה, אין דעם ענגען זין פונ'ם ווארט, נאר פאר דעם גאנצען שעפערישען נאציאנאלען גייסט, פאר די פרינציפען, פאר די גייסטיגע יסודות, וועלכע האבען זיך ביים פאלק אין אמשך פון דורות-לאנג אויסגעארבייט און אויך וועלכע עס האט זיך געבויט די נאציאנאלע פסיכיק, די נאציאנאלע קולטור.

דער פרעמדער אויסערסט-ווילדער קולטוס האט זיך אונגעהויער גיך פערשפרייט צווישען די פאלקס-מאסען צוליעב דעם שטענדיגען פערקעהר מיט די פיניצער, און אויך צוליעב דער אייפעריגער מיה פון איזבל. וואו די מלכה פלעגט טרעפען א שטארקערען ווידערשטאנד געגען איהרע נייע איינפיהרונגען האט זי מיט אהאב'ס שווערד זיך א וועג געמאכט. אזוי זענען דאן געפאלען די ערשטע קרבנות פון פאלק ישראל פאר זייער אייגענער אמונה אין זייער אייגען לאנד דורך זייער אייגענעם מלך. נישט פיעל האבען אבער אזא העלדענמוטה ארויסגעוויזען צו שיצען מיט זייער לעבען די פאלקס-טראדיציעס, דעם נאציאנאלען גייסט און אריגינאליטעט. דער גרעסטער טייל אין לאנד האבען אנגענומען די נייע געצענדינערי, האטש אין הארצען האט נאך ביי זיי געברענט א פונק פון דער אייגענער אמונה און זיי פלעגען אלזא אין איין און דער זעלבער צייט דיענען אי צו יהוה, אי צום בעל. ווי די מסורה דערצעהלט, זענען נאר זיעבען טויזענד מאן געבליבען צו יענער צייט, „וועלכע האבען זיך פאר דעם בעל נישט געקניעט“. דאן האט די נבואה פון דאס-ניי אויפגעהויבען דעם פאהן פון יהוה, דעם פאהן פון דעם ישראל-גאט און מיט מסירות-נפש ארויסגעטרעטען אין קאמפף געגען מלך און זיינע רעפארמען. איהר געוועהר איז, ווי שטענדיג, געווען דאס הייליגע ווארט פון גאט. די נביאים פלעגען קומען צום

*) בכורים. קנעכט און ד. ג. פלעגען געבראכט ווערען פאר קרבנות פאר די געטער פון פיניצעא.

פֿאָלק, לערנען אים, דערוויזען, איבערצייגען; זיי פֿלעגען נישט אָפּשרעקען זיך אויך צו קומען אין מלך'ס פּאַלאַץ און נישט קוקענדיג אויף איזבל'ס בלוטדורשטיגען פֿאַנאַטיזם פֿלעגען זיי שטראָפֿען דעם הערשער פֿאַר זיין פֿערראַט געגען די פֿאָלקס-טראַדיציעס, געגען דעם פֿאָלקס-גייסט, געגען דעם אמת, געגען יושר און משפּט. איזבל האָט די נביאים געלאָזט אויסהרג'ענען; בלויז אַ קליינע צאָהל זענען ניצול געוואָרען פֿון איהר האַנד, אַ דאַנק דעם שר עבדיה, וועלכער האָט זיי בעהאַלטען אין אַ הייל און זיי געשפּייזט שטילערהייד; נאָר אַז די מלכּה האָט זיך איבערצייגט, אַז דאָס שווערד איז שוואַכער פֿאַר דעם הייליגען נבואה-וואָרט, האָט זי געגען די נביאים גענומען מלחמה האַלטען מיט זייער אייגענעם געווער: זי האָט געדונגען פֿאַלשע נביאים, וועלכע האָבען אויך אין דעם נאָמען פֿון גאָט, פֿון יהוה, אָנגערעדט דאָס פֿאָלק צו געהן אין דעם וועג, וואָס איזבל האָט געפֿיהרט. דאָס איז געווען אַ טוידט-פֿערראַט. די איינפֿאַכע מאַסען האָבען נישט געקאָנט אונטערשיידען, וואָסער וואָרט איז ווירקליך געטליך און וואָסער וואָרט איז נאָר דורך געלד בעגייסטערט. איינער איז נאָר געבליבען אין דער מחנה פֿון דער נבואה, וואָס איזבל האָט איהם נישט געקאָנט גובר זיין: איהר שווערד האָט איהם קיינמאָל נישט געקאָנט דעריאָגען, און דאָס פֿאַלשע געדונגענע וואָרט פֿון די נביאי השקר איז צו שוואַך געווען צו בעטויבען זיין געטליך-געשריי...

דער דאָזיגער „איינציגער“ איז געווען — אליהו הנביא, פֿון שטאָדט תשבי, אינים געגענד פֿון גלעד!

אליהו הנביא איז געווען בעשאַפֿען מיט אַ פֿלאַמענדע נאַטור. דאָס איז געווען אַ מענש, וועלכער איז יעדע רגע געווען בערייט בריינגען דאָס אייגענע לעבען אַלס קרבן פֿאַר זיינע איבערצייגונגען. אליהו, ווי ער ווערט געשילדערט אין דער פֿאָלקס-מסורה, איז געווען די פֿערקערפּערונג פֿון דער רעליגיעזער און מאָראַלער איינפֿעריגקייט. פֿונם מדבר פֿלעגט ער ערשיינען ווי אַ שטורם-ווינד אין לאַנד, פּלוצלונג, אונערוואַרטעט, אונפֿערהאָפֿט. ווי אַ שטורם-ווינד האָט ער זיך אַריינגעריסען צו דעם כאַראַקטערלאָזען מלך אַחאָב, געדונערט איבער איהם מיט זיינע דרייסטפֿאָלע רעד; ווי אַ שטורם-ווינד האָט ער זיך פֿון איהם אַרויסגעריסען, זיך בעוויזען דאָ און דאָרט צווישען פֿאָלק; אומעטום האָט ער מיט דער גיכקייט פֿון אַ שטורם-ווינד ערפֿילט זיין מיסיאָן פֿון דער נבואה, געשיצט די גערעכטיגקייט און געבראָכען די פֿאַלשקייט, און ענדליך גלייך ווי אַ שטורם-ווינד איז ער פֿערשוואונדען געוואָרען. איין פֿערלאַנג האָט געברענט טיעף

אין זיין הארצען — ראטעווען דעם נאציאנאלען גייסט, וועלכער איז פעסט צוזאמענגעבונדען מיט דעם בעגריף פון דעם נאציאנאלען יהוה, ווי דער פאלק מיט׳ן קויהל...

אין זיין פריוואטען לעבען שטעלט אליהו פאר אויך אזא לעגענדע, ווי אין זיין נאציאנאלער טהעטיגקייט. אלס געגענזאץ דעם פערפיינערסטען לוקסוס און דער ווילדער צולאזענקייט, וועלכע האבען אריינגעדרונגען אין אפרים פון פיניציע און זיך שטארק פערברייטערט אין לאנד, האט אליהו געוויזען א ביישפיעל פון איינפאכקייט און צוריקגעהאלטענקייט. זיין קליידונג איז בעשטאנען פון א האריגען איבערמאנטעל און א פעלענעם גארטעל; האר האט ער געטראגען לאנגע; קיין וויין פלעגט ער נישט טרינקען און קיין איסנאדהמע שפייזען פלעגט ער נישט געברויכען; איין שטיקעל קיכעל און איין גלעזעל וואסער פלעגט איהם גענוג זיין אויף צו דערהאלטען זיין נשמה טעג און נעכט. קיין הויז האט ער נישט געהאט, קיין דאך האט איהם נישט בעשיצט; אין מדבריות פלעגט ער דאס מערסטע זיצען, אויף די בערג פון ארץ־ישראל פלעגט ער שטייגען, אין די היילען פלעגט ער זיין אברוה געפינען. אין דער וויסטעניי, ווייט פון דער שטאדט און איהר געטומעל, ווייט פון מענשען און זייערע בעשעפטיגונגען, ערנעהרענדיג זיך מיט דעם, וואס די פייגלען פלעגען איהם צוים מאל ברייגגען פונ׳ם ישוב, פלעגט ער זיך איבערגעבען זיינע גייסטיגע בעטראכטונגען. דארט פלעגט ער גאט בעגרייפען, אין יעדע סטיכיע זיין געשטאלט זעהן, אין די קלענסטע לופט־בעוועגונג — זיין הייליגע שטים פערנעהמען. צווישען די שענע בערג, און די שטומע היילען פלעגט איהם די נבואה בעגייסטערען.

אליהו הנביא האט געהערט צו דער מדרגה פון נביאים בעלי־מופת. זיין דעוויז איז געוועזען: „יהוה איז די קראפט פון אלע קרעפטען (יהוה הוא האלהים*). גאט האט נישט נאר די וועלט בעשאפען, נאר ער הערט נישט אויף איהר צו שאפען. אלע נאטור־ערשיינונגען זענען נישט איין מאל פאר אלע מאל פעסטגעשטעלטע געזעצען, נאר זיי זענען די דייטליכע אויסדרוקען פון זיין שאפענדען ווילען; דער אלמעכטיגער ווילען איז אבער פריי צו ענדערען די אלע ערשיינונגען לויט ווי איהם געפעלט. דער ווילען פון גאט פאסט אבער ארום נישט בלויז די טוידטע נאטור־ערשיינונגען, נאר אויך יעדען שריט, יעדע מענשליכע טהעטיגקייט; סיי גוטעס, סיי שלעכטעס בעגעהט דער מענש נאר לויט דעם ווילען פון גאט;

*) אלוה — קראפט; אין מעהרצאהל — אלס טומע.

דער מענש איז נאר פריי אין זיין בעוואוסטזיין*). אין זיין בעוואוסטזיין קאן אבער דער מענש דערגרייכען ביז דער מדרגה פון געטליכקייט. ער הערט דאן אנערפילט מיט דעם ווילען פון גאט, דאן בעקומט ער א שאפענדע מאכט און ער בעהערשט די נאטור, ער ווערט איהר געזעץ-געבער. דאן איז איהם נישט פערמיטען צו ענדערען איהרע ארדנונגען; ער פערזאגט, און זי פאלגט, ער ווייזט וואונדער, וועלכע זענען נאר אייגענטליך דער אויס-דרוק פון דעם ווילען פון דעם געטליכען מאן...

וועגען דעם ביבלישען אליהו הנביא דערצעהלט די מסורה פיעל בעוויזענע וואונדער. ראבען ברייגגען איהם עסען; מלאכים שפייזען איהם; א קרוג וואסער און א לעפעל מעהל קלעקט אויף דריי יאהר פאר דריי מענשען לויט אליהו'ס ברכה; ער מאכט לעבעדיג טוידטע, ער צינדט אן וואסער און אז. וו. אין די אלע אגדות מוזען מיר אלענפאלס זעהן די ריכטונג פון דעם לעגענדארישען פענאמען, זיין אונבעגרענצטען גלויבען אין דעם געט-ליכען ווילען, וואס ברענט ביי איהם אין הארצען, און דאס געטליכע ווארט, פערזאגט מיט זיינע ליפען...

מיט דעם זעלבען אונבעגרענצטען גלויבען אין דער מאכט פון דעם געטליכען ווארט קומט דער דאזיגער נביא מלחמה צו האלטען מיט דעם געצענדינערי צווישען פאלק. און דא האט ער ווירקליכע וואונדער בעוויזען. דאס הייליגע ווארט, וועלכעס האט טוידטע געוועקט צום לעבען, האט אויך אויפגעוועקט דעם נאציאנאלען געוויסען ביים פאלק; דאס געטליכע ווארט, וואס האט וואסער אנגעצונדען, האט אויך אנגעצונדען די הערצער פון די בני ישראל מיט א פייער פון ליעבע און איינעריגקייט צו זייער גאט, צום גאט פון זייערע עלטערען. ס'האט נישט געהאלפען די מיה אין די פערפאלגונגען פון איזבל. אונטער דער קאמאנדע פון אליהו האט דאס פאלק אויפגעהויבען א בונט געגען דעם נייעם קולטוס פון בעל און עשתרות, צובראכען די מזבחות פון די דאזיגע אפגעטער, אויסגעקוילעט זייערע פריסטערס. גרויס איז געוועזען דער צארן פון דער מלכה; ביי איהר לעבען האט זי געשווארען, אז זי וועט זיך אן אליהו'ן נוקם זיין; אבער נאך דער דאזיגער גרויסער שחיטה, וועלכע איז געשעהן אויפ'ן בארג כרמל, האט אליהו זיך ווידער אויף א לענגערע צייט ערוויטערט אין דער וויסטעניי, וואו ער האט זיך איבערגעגעבען זיינע גייסטיגע בעטראכטונגען, און איזבל האט איהם נישט געקאנט געפינען.

---

*) „ואתה הסבות את לבם אחורנית", מלכים א', י"ח.

און הגם נאָך דער געשיכטע אויפ'ן באַרג כּרמל האָט איזבל פון דאָס־ניי אויפגעשטעלט דעם בעל־קולטוס, אויסגעבויט נייע מזבחות און געשאַפט נייע פּריסטערס; דער בעל איז אָבער שוין געווען פון דאַן אָן נאָר אַ הויף־קולטוס פאַר'ן מלך'ס הויזגעזינד און פאַר די הויף־מקורבים; דאָס פאָלק איז שוין נאָך איהם מעהר נישט געגאַנגען. און אויב אַהאָב האָט מיט איזבל'ס עצות ווייטער פאָרטגעזעצט זיין מאָראַליש־פערדאָרבענע טהעטיגקייט, האָט אליהו זיך נישט אָפּגעזאָגט צו בענייען די מלחמה געגען איהם מיט דער פריהערדיגער מסירות־נפש. אָט וואָס פאַר אַ כאַראַקטעריסטישען פאַקט דערצעהלט די מסורה וועגען די ווייטערדיגע בעציהונגען צווישען מלך און דעם נביא:

נבות פון יזרעאל האָט געהאַט אַ ווייַנגאָרטען נאָהענט צו אַהאָב'ס נייעם פּאַלאַץ אין יזרעאל. אַהאָב'ן איז דער ווייַנגאָרטען זעהר געפעלען געוואָרען, האָט ער איהם געוואָלט אָבקויפען פאַר געלד, אָדער אויסבייטען אויף אַן אַנדערע גאָרטען; נבות האָט אָבער אויף קיין פאַל נישט איינגעשטימט אָבצוגעבען דעם מלך זיין ווייַנגאָרטען, וועלכער איז איהם געווען זעהר בעליעבט, ווייל ער האָט איהם בעקומען בירושה פון זיינע עלטערען. דאָס האָט אַהאָב'ן אַזוי פערדראָסען, אַז ער איז זעהר אומעטיג געוואָרען און זיין אַפּעטיט צום עסען פערלוירען. ווען אַז איזבל האָט איהם געפרעגט פאַר וואָס איז ער נישט ביים מוטה און עסט נישט, און אַהאָב האָט איהר דערצעהלט די גאַנצע געשיכטע מיט נבות און מיט זיין ווייַנגאָרטען, האָט זי איהם אויסגעלאַכט: „אָט אַזוי ווילסט דו הערשען אויף ישראל?! קום עס און זיי מונטער. איך וועל דיר שוין אָבגעבען דעם ווייַנגאָרטען פון נבות היזרעאלי!"
די טאָכטער פון די דעספּאָטישע מזרח־הערשער האָט נישט געקאָנט צולאָזען אַ געדאַנק, אַז דעם מלך'ס ווילען זאָל זיין בעגרענעצט מיט וועלכע נישט איז געזעצען פון וואַהרהייט און גערעכטיגקייט. דאָך האָט זי זיך נישט געקאָנט ערלויבען אַוועקצורייבען ביי איהר אונטערטאַן זיין פּריוואַט־אייגענטהום, ווייל דאָס פאָלק וואָלט נישט געקוקט גלייכגילטיג אויף אַזאַ פערברעכען, דערום האָט זי זיך געלאָזען אויף אַזאַ פאַלשקייט: זי האָט אין דעם נאָמען פון אַהאָב'ן אַרויסגעפאָדערט נבות'ן צום משפּט, אַזוי ווי ער האָט כּלומרשט געלעסטערט דעם נאָמען פון גאָט און פון מלך; פאַר'ן משפּט האָט זי געשטעלט פאַלשע געדונגענע עדות. די שופטים האָבען נבות'ן געמשפּט צום טויט. נאָכדעם, ווי ס'איז איבער נבות'ן אויסגעפיהרט געוואָרען די טויט־שטראָף, האָט איזבל קאָנפיסקירט זיינע גיטער, צווישען זיי אויך דעם ווייַנגאָרטען, וועלכען אַהאָב האָט צוגענומען פאַר זיך. פון דעם

פערברעכען האט זיך דערוואוסט אליהו. פערשטעהט זיך, אז ער האט עס נישט געקאנט פערשווייגען און נישט קוקענדיג דערויף, וואס איהם איז פאר־געשטאנען א גרויס געפאהר פון דעם בעוויזען זיך אין שומרון, וואו איזבלים קנעכט האבען איהם נאכגעשפירט, און בפרט נאך ביין מלך אין פאלאץ, איז ער דאך אנגעלאפען, ווי א שטורם־ווינד, אויף אחאב'ן, און טרעפענדיג דעם מלך טאקע אין דעם אויסגערויבטען וויינגארטען, האט ער אויסגעשריען: „דו ווערסט טוידטען און ירשה'נען?! וויים דשע: אויף דעם זעלביגען ארט, וואו די הינד האבען געלעקט דאס בלוט פון נבות'ן, וועלען זיי אויך דיין בלוט לעקען... גאט זאגט: איך וועל ברייגנען אויף דיר אנאונגליק און איך וועל דיך אויסראטהען... איך וועל מאכען פון דיין הויז דאס זעלבע, וואס איך האב געמאכט פון דעם הויז פון ירבעם בן־נבט און דעם הויז פון בעשא בן אחיה, פאר דעם צארן, וואס דו האסט מיך דערצארנט... און וועגען איזבל'ן האט גאט געזאגט אזוי: די הינד וועלען אויפפרעסען איזבל'ן אין דער פעסטונג פון יזרעאל. ווער פון אחאב'ס הויזגעזינד וועט אין שטאדט שטארבען, וועלען איהם די הינד אויפפרעסען און ווער פון זיי וועט אין פעלד שטארבען, וועלען איהם די פויגלען אויפפיקען. ווייל עס איז נאך נישט געוועזן נאך איינער, וועלכער זאל זיך אזוי אינגאנצען פערקויפען בעזעס צו טהון, ווי אחאב, דער אנגערעדטער דורך זיין פרוי איזבל".

און ווירקליך, דערצעהלט די מסורה: אין א געוויסער צייט ארום איז אחאב בשעת א מלחמה מיט בן־הדד, דעם מלך פון ארם, געטוידט געווארען אונגערן דורך א פייל, וואס האט איהם געטראפען אין א געפעהרליכען ארט. דעם קעניג האט מען נאך בעוויזען א גוסס'דיגען צו ברייגנען צופיהרען אין זיין קארעטע קיין שומרון; „זיין בלוט האט פערגאסען דעם וואגען און די גאסען, און די הינד האבען עס געלעקט, ווי גאט האט געזאגט".

אחאב איז געשטארבען אויפ'ן צוויי און צוואנציגסטען יאהר פון זיין קעניגען איבער'ן לאנד. דעם טראהן האט געירשה'נט זיין זוהן אהזיה.

אחזיהו האט געהערשט אין לאנד נישט מעהר ווי צוויי יאהר; ער האט אבער אין דער קורצער צייט שוין בעוויזען, אז דער עפעל פאלט נישט וויים פון בוים. „ער האט געטהון — דערצעהלט די מסורה — דאס, וואס איז שלעכט אין די אויגען פון גאט; ער איז געגאנגען אין דעם וועג פון זיין פאטער, אין דעם וועג פון זיין מוטער און אין דעם וועג פון ירבעם בן־נבט, וועלכער האט געמאכט זינדיגען דאס פאלק ישראל. ער האט געדיענט צום בעל און זיך געבוקט צו איהם, און ער האט דערצארנט גאט דעם בעשעפער פון ישראל, אזוי ווי זיין פאטער

ראַפאַעל עמוס

האָט געטהון". דער אונערמידליכער היטער פונ'ם פאָלקס-גייסט, אליהו, האָט געקעמפפט געגען אחזיהו, אזוי ווי ער האָט געקעמפפט געגען זיין פאָטער אחאב. איבערהויפּט האָט אחזיהו אויף זיך אויפגעבראַכט דעם צאָרן פון דעם בעסטען טהייל פון פאָלק מיט דעם פאָלגענדען טהאַט:

אויפ'ן צווייטען יאָהר פון זיין הערשען איבער'ן לאַנד איז אחזיהו אַראָבגעפאַלען פון אַ הויכען שטאָק דורך די גראַטען פון זיין פּאַלאַץ און איז קראַנק געוואָרען. וואָס טהוט דער מלך פון ישראל? שיקט ער זיינע דינער קיין עקרון, אין פלשתים, צו פאָרשען דעם דאָרטיגען אָבגאָט בעל־זבוב, אויב ער וועט געזונד ווערען פון זיין קרענק? ווי אליהו האָט זיך דערוואוסט פון דער געשיכטע, איז ער געגאַנגען אין דעם וועג פון אחזיהו'ס שלוחים, און האָט זיי בעגעגענט מיט די דאָזיגע ווערטער: „צי איז שוין דען קיין גאָט נישטאָ אין ישראל, וואָס איהר געהט זוכען דעם בעל־זבוב, דעם אָבגאָט פון עקרון?" — און אליהו האָט געשיקט די שלוחים צוריק צו זייער האַר, זיי זאָלען איהם זאָגען אין דעם נאָמען פון גאָט: פון דעם בעט, אויף וועלכען דו האָסט זיך איצט געלעגט, וועסט דו שוין מעהר נישט אַראָבגעהן — דו מוזט שטאַרבען, דערפאַרוואָס דו האָסט מבזה געווען דאָס פאָלק און זיין גאָט!"..

„און ער איז ווירקליך געשטאָרבען, — ענדיגט די מסורה — ווי גאָט האָט דורך אליהו'ן געזאָגט"; אָנשטאָט איהם האָט געקעניגט זיין ברודער יהורם, ווייל ער האָט נאָך זיך קיין זיהן נישט געלאָזט.

צו דער זעלבער צייט האָט אליהו אויך די וועלט פערלאָזען. נאָר איידער ער האָט זיך מיט דעם ערדישען לעבען געשיידט, האָט ער פערזיכערט זיין געטליך־טהאַט, דעם טהאַט פאַר וועלכען ער האָט געקעמפפט זיין גאַנצען לעבען און פאַר וועלכען ער האָט זיך אַזוי פיעל מקריב געווען. צו דעם צוועק האָט ער צוזאַמענגעשטעלט אַ גאַנצען פּלאַן. רעכענענדיג, אַז דער פערבאַנד מיט פעניציע איז געפעהרליך פאַר'ן פאָלק סיי פון דעם מאָראַלען און סיי פון דעם ריין רעליגיעזען שטאַנדפּונקט און נעהמענדיג אין בעטראַכט, אַז די דינאַסטיע פון עמרי, מיט איזבל אין דער שפּיץ, צוליעב איהרע משפחה־פערהעלטניסען, שטיצט אָט דעם דאָזיגען זינדיגען פערבאַנד, האָט אליהו, נאָך פאַר זיין לעבען אויף דער ערד, אויסגעאַרבייט אַ גאַנצע רייהע מיטלען, ווי צו קעמפּפען געגען אָט דעם דאָזיגען געפעהרליכען מצב. אין דער קינפטיגער נבואה־טאַקטיק האָט אליהו אויסער איהר שטענדיגען כלי־זיין — גאָט'ס וואָרט — איינגעשלאָסען אויך די אינערליכע און אויסערליכע פּאָליטיק. פון דער צייט, וואָס די בני־עמרי האָבען

געהערשט אין שומרון, איז זיי אויסגעקומען זעהר פיעל צו ליידען פון די בני־ארם, וועלכע האבען נישט אויפגעהערט צו בעפאלען די מלוכה פון אפרים; דער מלך פון די בני־ארם, בן־הדד, איז געוועזען פון דער נאטור א קריעגס־מאן, נאר ער האט זיך נישט איבריג אויסגעצייכענט מיט זיינע פעהיגקייטען אלס גענעראל. ביי דער גרעסטער טייל מלחמות מיט די בני ארם האבען די בני־עמרי בן־הדד'ן מנצח געווען. לויט אליהו'ס פלאן האט הזאל, איינער פון בן־הדד'ס שרים, געזאלט אויסארבייטען א פערשווערונג געגען זיין מלך און פערהאפען די מלוכה. דאס איז געווען אויסגערעכענט ערשטענס אויף דעם, אז דער פערבאנד פון אפרים מיט די פעניצער זאל צושטערט ווערען, ווייל די פעניצער, וועלכע זיינען געוועזען פון דער נאטור רוהיגע און קריעגס־אומפעהיגע מענשען *) וועלען אין אזא געפעהרליכען מאמענט גארנישט קאנען העלפען, און צווייטענס אויף דעם, וואס די נייע מלחמה וועט אויפוועקען אין די בני ישראל זייער זעלבסטבעוואוסטזיין, דען יעדע אויסערליכע פאלקס־געפאהר וועקט שטענדיג ביים פאלק זיין פאטריאטיזם און זיין נאציאנאלען געפיהל. בויענדיג אויף דעם זעלבען רעכנונג האט אליהו אנגעצייכענט דעם פלאן אויך פון אן אינווייניגסטער פערשווערונג געגען דער דינאסטיע פון עמרי: זיינע אנהענגער האבען געזאלט ביי א גינסטיגען מאמענט אנרייצען יהורם בן־אחאב'ס עהרגייציגען פעלד־מארשאל, יהו בן־נמשי'ן, ער זאל אויפשטעהן געגען מלך און מאכען אן ענדע מיט אחאב'ס און איזבל'ס הויזגעזינד.

אין דעם לאגער פון דער נבואה האט אליהו זיך אויך בעמיהט אריינצוברענגען וואס מעהר ארדנונג; אנשטאט די צושפרייטע איבער'ן גאנצען לאנד איינצעלנע געטליכע לייט, פון וועלכע יעדער בעזונדער האט לויט זיין דרך געלערנט דעם פאלק און געקעמפפט געגען די שעדליכע אויסערליכע ווירקונגען, האט אליהו געשאפען א פרייע ארגאניזאציע פון נביאים; פון זייער קרייז האט ער אנגעוויזען אויף אלישע בן שפט, א געוועזענעם ערד־ארבייטער, ווי אויף דעם סאמע פעהיגסטען, וועמעס אויטאריטעט עס דארף מיט'ן גוטען ווילען אנערקענט ווערען פון זיינע חברים. מיט דעם האט ער אריינגעבראכט מעהר גאנצקייט און אייניגקייט אין דער טעטיגקייט פון דער נבואה.

אלישע איז געוועזען א תלמיד מובהק פון אליהו כאר זיין לעבען און זיין

---

*) „כמשפט צידונים עם שוקט ובוטח" (שופטים י"ח).

גייַסטיגער יורש נאָך זייַן טויט. ער איז שטענדיג געגאַנגען אין דעם וועג פון זייַן גרויסען לעהרער: אַזוי ווי אליהו איז ער אויך געווען אַ ברענענדיגער קנאי בנוגע צו זייַנע טיעפע איבערצייַגונגען; אין זייַן גייַסטיגער טעטיגקייַט איז ער געווען ביז דער העכסטער מדרגה קאָנסעקווענט, נישט נאָכגעביג, שטרענג, און האָט נישט געליטען קייַנע פשרות. אין קאַמפף מיט די שעדליכע ווירקונגען אויפ'ן פאָלק איז ער געווען אונערשראָקען: האָט זיך נישט אָבגעשטעלט פאַר קייַן זאַך און מיט קייַן זאַך זיך נישט געלאָזען אונטערקויפען. זייַן שיטה אין נבואה איז אויך געווען, ווי בייַ אליהו'ן, דאָס וואונדער-שאַפען. אין זייַן פריוואַטען לעבען האָט ער געדיענט אַלס מוסטער פון עהרליכקייַט, מענשענליעבע און געלד-פייַנדשאַפט. אַזוי ווי אליהו האָט ער אויך געפיהרט אַ אָרימען, איינפאַכען וואַנדער-לעבען, און נאָר צייַטענווייַז פלעגט ער זיך בעווייַזען אין פאָלק, ווען דאָס האָבען געפאָדערט די גייַסטיגע נבואה-אינטערעסען. איבערהויפט פלעגט ער מיט זייַנע תלמידים וואַנדערען צווישען די בערג, וואו זיי פלעגען זיך פערנעהמען מיט געטליכע אויפקלערונגען. צווישען די בני-הנביאים האָבען זיך דאַן גענומען ענטוויקלען גאַנץ דייַטליכע שטרעבונגען. לויט דעם בייַשפיעל, וואָס אליהו האָט בייַ זייַן לעבען געוויזען, פלעגען זיי זיך נישט בעזעצען אין שטעדט, נישט בויען זיך קייַן הייַזער, נישט פערפיהרען זיך קייַן פעלדער און ווייַנגערטנער. אויף אַזאַ אופן זעהען מיר שוין דאָ דעם ערשטען, זאָגאַר נאָך נישט דייַטליך פאָרמולירטען, פראָטעסט געגען פריוואַט-אייגענטום. זייער אַרט-לעבען צווישען זיך טראָגט אויף זיך אָהן אַ שום צווייפעל סימנים פון אַ קאָמוניסטישער געזעלשאַפטס-פאָרם. זיי האָבען געוואָהנט גרופען-ווייַז און געשפייַזט זיך צוזאַמען. אין זייער ערנעהרען זיך האָבען זיי זיך נישט ערלויבט קייַן מותרות; קייַן ווייַן האָבען זיי נישט געטרונקען, קייַן פלייש האָבען זיי נישט געגעסען. בלויז פערשיעדענע געוויקסען פלעגען זיי געברויכען אָנשטאָט שפייַז. אין דעם קרייַז פון דער נבואה האָט אַלזאָ זיך גענומען בעווייַזען אין אַ געוויסער מאָס די נייגונג צו אסקעטיזם, צו דערווייַטערען זיך פון עולם הזה.

דאָס אָבגעזונדערטע אַרט-לעבען פון די נביאים האָט זייער גוט געווירקט אויף זייער אַרט דענקען. וואָס מעהר די נביאים האָבען זיך דערווייַטערט פונ'ם ישוב און זיך איבערגעגעבען דער איינזאַמקייַט אין דער מדבר, אַלץ שוואַכער איז בייַ זיי געוואָרען דער ענגער נאַציאָנאַליזם און זיי ווערען אַלץ מעהר אַלוועלטליך, אַלמענשליך. זייער גאָט, וועלכער איז אין אַנהויב

געווען נאָר אַ פאָלקס־בעשיצער ווערט אַ וועלט־גאָט; זייערע אידעאַלען, וועלכע זענען אין אָנהויב געווען ענג פערבונדען מיט די פאָלקס־אייגענשאַפטען ווערען וועלט־אידעאַלען; און פון דאַנען איז שוין נאָר איין טריט צו די שפּעטערדיגע נבואה־אַנשויאונגען, לויט וועלכע דאָס פאָלק ישראל אַליין איז אויך אַנאַלוועלטליכעס פאָלק און דאָס לאַנד פון ישראל — אַנאַלוועלטליכעס לאַנד. ישראל איז פאַר די נביאים אויף אַזוי פיעל טייער, אויף וויפיעל ער טראָגט אין זיך די הויכע נבואה־שטרעבונגען און דיענט אַלס לעהרער פאַר דער גאַנצער מענשהייט. דער אַלגעמיינער נבואה־בליק נעהמט אָבער אַרום, אויסער ישראלי, אויך אַלע פערשידענע פעלקער פון דער וועלט. —

די שנאה צו אַ מלוכה־אָרדנונג, וועלכע די נביאים האָבען פון שטענדיג אָן געטראָגען אין האַרצען, ווערט ביי זיי נאָך מעהר פערשטאַרקט, צייט זיי האָבען זיך דערוויטערט פון ישוב, און אָבשיידענדיג זיך פון די תענוגי העולם, זענען זיי געווען צו יעדער צייט גרייט, צו ברענגען דעם מאַטעריעלען מלוכה־גליק אַלס קרבן אויף דעם מזבח פון דער מאָראַלישער פאָלקאָמענהייט.

אין דער צייט פון יהורם מלך ישראל, טרעפען מיר אַלזאָ אין לאַגער פון די נביאים אַ שטאַרקע אָרגאַניזאַציע, מיט אַ אידעאַלען צוקונפטס־פּראָגראַם און אַ פעסטער פּאָליטישער טאַקטיק אין דער געגענוואַרט; דאָס איז געווען אַנ׳אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט זיך אַליין אויסגעקעמפפט פאָלשטענדיגע פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט, נישט אַנערקענענדיג אִיבער זיך קיין אַנדער מאַכט, אויסער די געטליכקייט, און נעהמענדיג זיך דאָס רעכט צו קאָנטראָלירען דעם גאַנג פון פּאָליטישען און גייסטיגען לעבען אין לאַנד. די אָרגאַניזאַציע ווערט נאָך פיעל מעכטיגער, צייט אַן איהר שפּיץ שטעלט זיך, לויט אליהו׳ס צואה, אלישע בן־שפט און נעהמט מיט אונערמידליכער ענערגיע און אייזערנעם ווילען אויספיהרען דאָס פּראָגראַם פון זיין „האַר״.

דערווייל איז די לאַגע אין לאַנד אַליץ מעהר פערפּלאָנטערט געוואָרען. גראַדע איז אין יהורמ׳ס צייטען געווען אין לאַנד כמעט אַ כראָנישע אונגערעטעניש אויף די פעלדער; ס׳האָט דער הונגער געפּייניגט דאָס פאָלק; נעקומען איז דערצו, אַז מוטערס האָבען אייגענע קינדער געגעסען; די אָרעמקייט און געדריקטקייט אין לאַנד איז זעהר גרויס געוואָרען; די מעהר פערמעגליכע האָבען אויף דער צייט פונ׳ם הונגער פערלאָזען זייערע הייזער און פעלדער און בעזעצט זיך אין פרעמדע לענדער. דער דאָזיגער מצב האָט, ווי עס

שיינט, אַרויסגערופען ביים פאָלק אַ שטילע פרומקייט און אַ הכנעה פאַר דעם „גאָט פון זיינע עלטערן“, נאָך מעהר ווי אין אליהו׳ס צייטען. דער אויטאָריטעט פון דער נבואה שטייגט. אלישע׳ס נאָמען ווערט אומעטום געהערט און פערגעטערט; „דער הייליגער מאַן“ — ווערט ער אָנגערופען צווישען פאָלק. אין דער צייט פונ׳ם מאַטעריעלען נויט פאָהרט אלישע אַרום איבער׳ן לאַנד, און וואו ער קאָן העלפט ער די אונגליקליכע. אין תנ״ך ווערט דערצעהלט וועגען פיעל וואונדער, וואָס אלישע האָט בעוויזען אין דער צייט פונ׳ם הונגער: בעלי־חובות האָט ער געראַטעוועט פון קנעכטשאַפט, פערשמאַכטע האָט ער אויסגעלעזט פון טוידט. דאָס אַלץ שאַפט איהם אַ אונגעוועהנליכע בערידהמטקייט; אַרום איהם גרופּירען זיך די בעסטע און די פרומסטע פון פאָלק; זאָגאַר די „זקנים“, די אָפיציעלע שופטים אין שומרון „זיצען מיט איהם“. אלישע ווערט געאַכטעט זאָגאַר אויך אויסער די גרענעצען פון זיין פאָטערלאַנד: פרעמדע מלכים שיקען צו איהם אַ ראַט פרעגען און „גאָט׳ס־וואָרט“ פאָרשען. — אין דער זעלבער צייט פיהרט זיך אָבער דאָס „קעניגליכע הויז“ אויף זיין אַלטען שטייגער. יהורם האָט זיך אפילו פון אָנפאַנג נישט אַרויסגעוויזען אַלס צו־הייסער אָנהענגער פון די רעליגיעזע רעפאָרמען, וואָס האָבען אָנגעהויבען פאַר אחאב׳ן אַיינגעפיהרט צו ווערען אין לאַנד; זיין מוטער, די ענערגישע איזבל, אָבער, האָט אין איהר זוהנ׳ס צייטען אויך געהאַלטען אין איהרע הענד אַ געוויסען טייל פון דער אינערליכער הנהגה, און זי האָט זיך אַלזאָ נישט אָבגעזאָגט פון איהר שיטה, צוזאַמענצוגיעסען דאָס פאָלק ישראל מיט איהר אייגען פאָלק, מיט די פיניצער: דער בעל איז געווען, ווי אין אחאב׳ס צייטען, דער אָפיציעלער גאָט פון דעם קעניגליכען הויף, די מנהגים פון די פיניצער זענען געווען זיינע מנהגים און די העכערע שיכטען פון דער געזעלשאַפט, די שרים און די קצינים, האָבען נאָכגעטהון דער העכערער מאַכט און געשטרעבט צו אַסימילירען זיך מיט די פיניצער. אויף אַזאַ אופן איז געלעגען דאַן אַ טיעפער אָבגרונד צווישען דעם אַסימילירטען „בית־המלך“ און די פרומע פאָלקס־מאַסען: זייערע אַנשויאונגען, זייערע שטרעבונגען, זייערע געטער זענען געווען גאַנץ פיינדליך צו די פון „הויף“. און דער אָבגרונד פלעגט נאָך אַלץ טיעפער ווערען דורך די בני הנביאים, וועלכע זענען געשטאַנען צווישען פאָלק און צווישען מלך, און נישט געלאָזט זיי זיך צוזאַמענוואַקסען; און אויב אויבערפלעכליך זענען די בעציהונגען צווישען דער מאַכט און צווישען פאָלק געווען כמעט פריינדליכע, איז אָבער וואָס טיעפער אַלץ וועניגער סאָלידאַריטעט געווען צווישען זיי ביידען.

און אזוי, ווי שטענדיג, ווירקט די לאגע פון די אינערליכע ענינים אין לאנד אויף דעם אויסערליכען מצב. יהורם'ן קומט אוים דאס גאנצע לעבען צו פיהרען שווץ-מלחמות געגען די פיינדליכע פעלקער, וועלכע ווירקען אהן אויפהער געגען דער מלוכה פון אפרים. די ערשטע מלחמה, וואס יהורם'ן איז אויסגעקומען צו פיהרען, איז געוועזען די מלחמה מיט מואב. עמרי נאך האט געמאכט מואב'ן אבהענגיג פון די מלכי ישראל. די מואב'ער פלעגען מוזען יעהרליך שיקען קיין שומרון א גרויסען אבצאהל מיט „נאטור" — ד. ה. נאטירליכע געגענשטענדען, וועלכע זענען בעשטאנען הויפטזעכליך פון בהמות. מישע, דער מלך פון מואב אין יהורם'ס צייט, האט זיך אבגעזאגט דעם אבצאהל צו שיקען. יהורם איז צוזאמען מיט יהושפט'ן, דעם מלך יהודה, וועלכער האט שוין פון לאנג-אן געלעבט גוט מיט עמרי'ס דינאסטיע, אוועק אויף א מלחמה קיין מואב. ווי די מסורה דערצעהלט, זענען, לויט דעם פערלאנג פונ'ם פרומען יהושפט, ביידע מלכים געקומען פריהער צו פאהרען צו אלישע'ן, איהם פרעגען וועגען די רעזולטאטען פון דעם פארשטעהענדען קריעג. אלישע האט זיך געווענדעט צום מלך פון ישראל מיט די דאזיגע ווערטער: „וואס האב איך מיט דיר צו טהון? געה דיר זיך צו די נביאים פון דיין פאטער און צו די נביאים פון דיין מוטער?"... „ביי'ם לעבען פון גאט דעם הערשער — ווען איך וואלט נישט געשוינט דעם כבוד פון יהושפט, דעם מלך פון יהודה, אויב איך וואלט גאר אויף דיר א בליק געגעבען און אויב איך וואלט דיין געזיכט גאר אנגעקוקט!"... דא זעהן מיר נאר איינע פון דער גרויסער צאהל צוזאמענשטויסען, וואס זענען פארגעקומען צווישען דעם נביא מיט'ן מלך, ביי וועלכע דער ערשטער האט אהן רחמנות דעם צווייטען ערניעדריגט.

אלישע האט פאראוים געזאגט די מלכים די פאלגען פון זייער אונטערנעהמונג: „גאט וועט איבערגעבען מואב'ן אין אייערע הענד: איהר וועט צושטערען יעדע פערפעסטיגטע שטאדט און יעדע אויסדערוועהלטע שטאדט; און יעדען גוטען בוים וועט איהר אומווארפען, און יעדען קוואל פון וואסער וועט איהר פערשטאפען, און יעדעס גוטע פעלד וועט איהר מיט שטיינער פערווארפען"... די מפלה פון מואב איז ווירקליך געוועזען א פאלשטענדיגע. דען א דאנק די פעראייניגטע קרעפטען פון די ביידע מלוכות, אפרים און יהודה, איז דער לאגער פון מואב צולאפען געווארען און די הויפטשטאדט קיר-הרושת חרוב געווארען; דאך האט יהורם'ן זיך נישט איינגעגעבען, מואב פון דאסניי אונטערטעניג צו מאכען דער מלוכה פון ישראל.

באַלד איז יהורם'ן פאָרגעשטאַנען אַ מלחמה, וואָס האָט געדויערט כמעט דאָס גאַנצע לעבען זיינס, מיט לענגערע אָדער קירצערע הפסקות. די אַרמעער, וועלכע האָבען נאָך פאַר אחאב'ס לעבען אָנגעהויבען זייערע אָנפאַלען אויף ישראל, און פלעגען דאַן שטענדיג בעגעגנען אַ שטאַרקען, אָרגאַניזירטען ווידערשטאַנד און שטענדיג ליידען גרויסע מפלות—, האָבען פאַר יהורם'ן פון דאָסניי אָנגעהויבען זייער פיינדליכע טעטיגקייט געגען דער מלוכה פון ישראל. אונטער דער אָנפיהרונג פונ'ם מלך בן-הדד האָט זיי געלונגען פיעל מאָל אַריינצודרינגען אינ'ם לאַנד פון ישראל גופא; איינמאָל האָבען זיי זיך שוין געהאַט צוגערוקט ביז סאַמע שומרון, ביז דער הויפט-שטאָדט פונ'ם לאַנד ישראל, און זי בעלאַגערט. ביי דער בעפעלקערונג, וועלכע האָט דאַן אַזוי שטאַרק געליטען פון אונגערעטעניש, איז צוליעב די אָנפאַלען און בעלאַגערונגען, דער הונגער נאָך מעהר געוואַקסען. אַ גרויסען העלדענמוט האָט מען געמוזט דאַן בעזיצען, אום צו קאָנען ביי אַזאַ לאַגע אויסהאַלטען דעם אָנשטורם פונ'ם שונא. יהורם האָט אָבער כמעט אַלע אָנפאַלען פון בן-הדד מנצח געווען מיט מעהר אָדער וועניגער ערפאָלג און בן-הדד פלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען אין זיין לאַנד מיט גאָרניש, וואָס דאָס פאָלק האָט שטענדיג פערעכענט אַלס נס; אַזוי שווער איז געווען די לאַגע, אַז מען פלעגט גאָרנישט קאָנען האָפען מיט דער נאַטור אויף קיין רעטונג!

פון תנ"ך איז שווער אַרויסצודרינגען, וואָס פאַר'אַ פּאָזיציע די בני-הנביאים האָבען פערנומען אין דער בעציהונג צו די דאָזיגע שווערע מלחמות מיט ארם; מיר זעהען נאָר, אַז איינמאָל אין דער צייט פון אַ בעלאַגערונג, ווען דער הונגער אין לאַנד האָט דערגרייכט אַזאַ מדרגה, אַז די בעפעלקערונג אין ושומרון האָט זיך ערנעהרט מיט אייזלען-פלייש און טויבען-מיסט, האָט דער מלך מיט ערביטערונג אויסגעשריען: „זאָל מיר אַזוי גאָט העלפען, אויב אלישע'ס קאָפּ וועט נאָך היינט בלייבען שטעהן אויף זיין אָרט!" און דער מלך האָט טאַקי געשיקט שלוחים צו טוידטען אלישע'ן אין זיין וואָהנונג, נאָר די שלוחים זענען „צוגעקוועטשט געוואָרען ביי'ם טהיר". ס'איז אָבער נישט מעגליך צו פערשטעהן די כונה פונ'ם מלך'ס רעדע: וואָס'רע שייכות האָט אלישע געהאַט מיט'ן הונגער און מיט דער בעלאַגערונג?... אַלענפאַלס ווייסען מיר פון תנ"ך, אַז אלישע האָט זיך קונה שם געווען ביי די אַרמ'ער און בן-הדד האָט איהם זעהר געעהרט אַלס געטליכען מאַן. איינמאָל איז בן-הדד קראַנק געוואָרען, האָט ער זיך דער-וואוסט, אַז אלישע איז גראַדע קיין ארם געקומען. האָט בן-הדד געשיקט

ווען שר הזאל זיך נאכפרעגען ביים געטליכען מאן, צי וועט ער געזונד ווערען פון זיין קרענק. אלישע האט דאן געזאגט די מעגליכקייט ממלא צו זיין די צואה־פראגראם „פון זיין הארי" אליהו, און ער האט געזאלבט הזאלן פאר א מלך אינ'ם נאמען פון גאט; דאס האט בן־הדד'ס קנעכט צוגעגעבען מוט, און ער האט צוריק קומענדיג דערשטיקט זיין מלך. אין דער פערזאן פון דעם נייעם העלדישען הערשער פון ארם בעקומט דאס פאלק ישראל א פיעל ערנסטערען פיינד. די מסורה דערצעהלט, אז אלישע אליין האט געוויינט, ווען ער האט ממלא געווען דעם ווילען פון זיין רבי'ן. „ער האט אומגעקעהרט זיך מיט'ן געזיכט צום וואנד און איז אזוי לאנג געשטאנען. האט איהם הזאל געזאגט: וואס וויינט מיין האר? האט ער געזאגט (אלישע): וויל איך וויים, אז דו וועסט טהון מיין פאלק שלעכטס; זיינע פעסטונגען וועסטו אין פייער פערברענען, זיינע בעסטע זיהן וועסטו מיט'ן שווערד דערשלאגען, זיינע קליינע קינדער וועסטו צורייסען און זיינע שוואנגערע פרויען וועסטו צושפאלטען. האט איהם חזאל געזאגט: צי איז דען דיין קנעכט א הונד, אז ער זאל אזעלכעס טהון? — אלישע האט איהם נאר קורץ און שארף געענטפערט: גאט האט מיר געוויזען דיך אלס מלך פון ארם!...

גלייך נאכדעם, ווי הזאל איז געווארען מלך, האט ער באלד גענומען פערקערפערן זיין פיינדשאפט צו ישראל אין רעאלע מעשים. ער האט ערקלערט שומרון א מלחמה. די דאזיגע מלחמה איז געווען פאר ישראל, ווי ס'שיינט, פיעל שווערער פון די פריהערדיגע; דער מלך יהורם אליין, וועלכער פלעגט שטענדיג פערזענליך אנאנטייל נעהמען אין קריעג, איז דאן אין רמות־גלעד, וואו דער ענטשיידענער קאמפף איז פארגעקומען, געפעהרליך פערוואונדעט געווארען, אזוי אז ער האט געמוזט פערלאזען דאס שלאכטפעלד און אפפאהרען וואס גיכער קיין יזרעאל, זיך צו היילען; דארטען איז איהם געקומען בעזוכען אחזיהו, דער מלך פון יהודה, יהושפט'ס איינינקעל און יהורם'ס פלימעניק.

אט דעם דאזיגען שווערען מאמענט, ווען דעם שונא'ס חיל האט זיך געפונען אויפ'ן געפעהרליכען מלחמה־פלאץ אין רמות־גלעד, און דער מלך איז געלעגען קראנק אין יזרעאל, האט אלישע געפונען פאר גינסטיג, אויף דורכצופיהרען דעם לעצטען פונקט פון אליהו'ס פראגראם: אויפצוהויבען א פערשווערונג געגען יהורם'ן און געגען דער גאנצער פאמיליע פון אחאב. איינעם פון די בני־הנביאים, וועלכע זענען שטענדיג געהארכזאם געווען זייער אנפיהרער, האט ער געשיקט קיין רמות־גלעד, כדי

צו זאַלבען פאַר אַ מלך איבער ישראל דעם שר־צבא יהוא בן יהושפט, בן נמשי. דער נביא האָט אַזוי געטהון: אויפ'ן שלאַכט־פעלד האָט ער יהוא'ן פאַר אַ מלך שטילערהייד געזאַלבט. אין נאָמען פון גאָט און ער האָט איהם אויך געזאָגט הערביי, וואָס פאַר אַ פּפליכטען גאָט לעגט אויף איהם, אויף יהוא'ן, אַרויף: „אַזוי האָט גאָט געזאָגט, דער האַר פון ישראל: איך האָב דיך געזאַלבט פאַר אַ מלך איבער'ן געטליכען פאָלק, איבער ישראל. זאָלסטו טוידטען אחאב'ס, דיין האַר'ס, הויזגעזינד, וועל איך נקמה נעהמען פון איזבל'ן פאַר דעם בלוט פון מיינע קנעכט, די נביאים, און אַלע איבריגע דיענער מיינע. און ס'זאָל פערלוירען געהן דאָס גאַנצע פאַמיליע פון אחאב, עס זאָל קיין הונד פון זיין הויז נישט אַנטרונען ווערען... און איזבל'ן זאָלען די הינד אויפפרעסען אין יזרעאל, און קיינער זאָל נישט וואַגען איהר צו קבורה צו ברייננגען...“

דער דאָזיגער פעררעט געגען עמרי'ס דינאַסטיע האָט אין זיך אַ מערקווירדיגע זייט, האָטש אין אפרים זענען די מרידות, ווי מיר האָבען שוין געזעהען, בכלל נישט געווען קיין אויסנאַהמליכע ערשיינונג. דאָ איז אָבער דער בונט פאָרגעקומען אָפען. גלייך ווי דער נביא איז אַוועק האָט יהוא דערצעהלט די איבעריגע שרים, אַז אין נאָמען פון גאָט איז ער פאַר אַ מלך געזאַלבט; די שרים און דער גאַנצער חיל האָבען קיין רגע נישט געצווייפעלט און זיי האָבען אויסגעשריען: עס קעניגט יהוא!“ נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס יהורם האָט נאָך געלעבט. דאָס דערווייזט, ווי ווייט די נבואה האָט אונטערגעגראָבען דעם אויטאָריטעט פונ'ם מלך, וועלכער האָט דאָס גאַנצע לעבען פערבראַכט אין אונאויפהערליכע מלחמות פאַר זיין פאָלק און לאַנד!...

און יהוא האָט זיך באַלד גענומען אויסצופיהרען דעם פערזאָג פונ'ם נביא. די מסורה דערצעהלט: מיט אַ טייל חיל איז ער אַוועק גערייטען קיין יזרעאל, וואו דער פערוואונדעטער מלך יהורם האָט זיך געהיילט, און האָט די שטאָדט אַרומגערינגעלט. דער וועכטער פון שטאָדט־טהורם האָט דערזעהן, אַז ס'דערנעהנטערט זיך אַזאַ גרויסע מחנה חיל, און נישט פערשטעהענדיג די אורזאַך, האָט ער עס צו וויסען געגעבען דעם מלך. דער מלך האָט געשיקט איין רייטער צו דערוויסען זיך, וואָס עס בעדייט די מחנה און אַ צווייטען, נאָר זיי האָבען זיך צוריק נישט אומגעקעהרט. דאַן איז יהורם אַליין אין זיין עקיפאַזש, צוזאַמען מיט זיין גאַסט אחזיהו, דעם מלך פון יהודה, אַרויסגעפאָהרען אַנטקעגען דעם חיל און ער האָט געטראָפען יהוא'ן ביי דעם געוויסען פלאַץ פון נבות־היזרעאלי. יהורם האָט

געמיינט, אז זיין פעלד־מארשאל איז צו איהם מיט ידיעות פון דער מלחמה געקומען, האט ער איהם געפרעגט: „מיט פריעדען דען, יהוא?” נאר יהוא האט איהם געענטפערט: „ווי קומט פריעדען ביי די זנות־טהאטען און ביי די כשוף־מעשים פון דיין מוטער איזבל”?! יהורם האט געזעהן, אז דא איז פארגעקומען א פערשווערונג געגען איהם, און צוזאמען מיט זיין פלימעניק, דעם מלך פון יהודה, האט ער גענומען ענטלויפען. נאר א פייל פון יהו'ס בויגען האט דעם מלך פון ישראל דעריאגט און אין הארצען געטראפען. אזוי איז אויפ'ן צוועלפטען יאהר פון זיין הערשען דערהרג'עט געווארען יהורם בן־אחאב דער מלך פון ישראל. יהוא — גיט צו די מסורה — האט געהייסען זיין אדיוטאנט ארויסווארפען יהורם'ס קערפער אויפ'ן פלאץ פון נבות היזרעאלי. „נעהם און שליידער איהם אוועק אויף נבות'ס ערד, ווייל מיר מיט דיר געדיינקען דאך נאך די גאכרייטער פון זיין פאטער אחאב און גאט האט דאן געזאגט וועגען איהם: ביי מיין נאמען — אויב איך האב נישט געזעהן דאס בלוט פון נבות און דאס בלוט פון זיינע קינדער! ווארף־זשע איהם אויף דעם פלאץ פון נבות, ווי גאט האט געבאטען”... ביז צווייטען דור האט דאס פאלק געדענקט דעם פערברעך פון זיין הערשער...

אוועקגעהרג'עט דעם מלך, האט יהוא גענומען זיך רעכענען מיט זיין פאמיליע. ער איז געגאנגען גלייך אין יהורם'ס פאלאץ. דארטען האט איהם איזבל דורכ'ן פענסטער בעגעגענט מיט אנ'איראנישען פארוואורף: „וואס מאכט זמרי, וועלכער האט געטוידט זיין הארן?*)” — יהוא האט גארנישט געענטפערט, נאר אויף זיין בעפעהל האבען איהרע אייגענע דינערס איהר ארויסגעווארפען צו די פערד, וועלכע האבען איהר צוטרעטען מיט די פיס. דערווייל האט יהוא זיך געזעצט עסען אין מלך'ס פאלאץ, נאר, ווען ער האט זיך נאכ'ן עסען דערמאהנט און געהייסען דער מלכה'ס צוטראטענעם קערפער צונעהמען און בעגראבען, זענען שוין פון איהר נאר איהר שאַרבען, איהרע הענד־באלען און פוס־באלען געבליעבען. און ווידער גיט די מסורה צו: דאס איז גאט'ס ווארט, וואס ער האט געזאגט דורך זיין קנעכט אליהו התשבי — אין יזרעאל וועלען די הינד אויפפרעסען איזבל'ס פלייש!” — די פאלקס־פאנטאזיע הערט נישט אויף נקמה צו נעהמען פאר דאס אומזיסט פערגאסענע בלוט...

פון יזרעאל, די צווייטע רעזידענץ, איז יהוא אוועק אין דער הויפט־

*) זמרי, וועלכע האט גע'הרג'עט דעם מלך בעשה, איז געבליבען א שאנד־נאמען פאר א מלוכה־פערדעטער.

שטאָדט, אין שומרון. דאָרטען האָט ער געלאָזט טוידטען די איבעריגע אחאב'ס קרובים, ביז זיעבציג מאַן, די אַלע נאָהנטע צו עמריים דינאַסטיע, זייערע גוטע פריינד און אָנהענגער. אפילו די זיהן פון עתליה, די טאָכטער פון אחאב, וועלכע איז געוועזען אַ פרוי פונ'ם מלך יהודה, האָט יהו גע־לאָזט הרג'ענען; דען זיי זענען גראָד דאַן צו גאַסט געקומען בעזוכען זייער פעטער יהורם'ן, דעם מלך פון ישראל. אָט אַזוי האָט יהו אויסגעראָטען מיט'ן וואָרצעל אחאב'ס פאַמיליע, נישט איבערלאָזענדיג פון איהר קיין זכר. נאָכדעם האָט ער זיך גענומען צום בעל און זיינע דיענער. ווי די מסורה דערצעהלט, האָט ער זיך דאָ בענוצט מיט אַ רמאות. ער האָט געלאָזט פערזאַמלען דאָס פאָלק און ערקלעהרט פאָלגענדעס: „אחאב האָט נאָך ווינציג דעם בעל געדיענט; יהו וויל איהם מעהר דיענען. אַלזאָ רופט מיר צוזאַמען אַלע נביאים פון בעל, אַלע זיינע פריסטער און דיענער, קיינער זאָל נישט פעהלען, ווייל איך וויל איינריכטען אַ גרויסען מלחמה־מאָלצייט פאַר'ן גאָט בעל!"... דעם דאָזיגען בעפעהל האָט יהו אומעטום צושיקט און עס זענען ווירקליך פון גאַנצען לאַנד אָנגעקומען אַלע דיענער פון בעל. אין דעם טעמפעל, וואָס איזבל האָט נאָך פאַר איהם אויסגעבויעט, ביז ער איז פול געפּאַקט געוואָרען. די כהנים פון בעל זענען צוגעטרעטען מקריב צו זיין די קרבנות און לויט יהו'ס פערזאָג, זענען פון טעמפעל אַרויסגעטריבען געוואָרען אַלע די, וועלכע אַנערקענען נישט דעם בעל פאַר זייער גאָט. הינטער דעם טעמפעל האָט אָבער יהו פערבעהאַלטען אַכציג מאַן בעוואָפענטע, און ער האָט זיי בעפוילען: עס זאָל קיין מענש נים ענטרונען ווערען; פאַר יעדען איינציגען, וואָס וועט זיך ראַטען, בעצאָהלט איהר מיט אייער לעבען! — און ווען די פייערליכקייט אין טעמפעל איז גרויס געוואָרען, זענען די אַכציג מאַן אַרויס פון זייער בעהעלטעניש, צו זיי זענען אָנגעקומען אויף הילף נאָך פיעל הילן, און מיט פעראייניגטע קרעפטען זענען זיי בעפאַלען דעם טעמפעל און אויסגעקוילעט די אַלע בעל־דיענער, זיינע נביאים און זיינע כהנים ביז איינעם; דאַן האָבען זיי דעם בעל־טעמפעל פערברענט און פערניכטעט זיינע מזבחות און זיינע „הייליגע בוימער" און זיינע מאָנומענטען. דאָס אַלץ איז אָבגעטהון געוואָרען אונטער דער פערזענליכער אויפזיכט פון דעם מלך יהו בן־יהושפט און דעם נביא יהונדב בן־רכב.

אָט אַזוי האָט יהו אונטערגעבראַכט אין לאַנד דעם בעל־קולט, נישט איבערלאָזענדיג אפילו אַ זכר פון איהם, און דערמיט ערפילט די מיסיע פון דער נבואה. און נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס יהו האָט דערגאַנ

ווידער בעגייט ירבעם'ס קעלבער-דינסט, האט די נבואה דאך געדעכענט איהר הויפט-אויפגאבע פאר ערפילט: די פרעמדע ווירקונג פון דער פרעמ־דער אמונה און איהר פערדארבענער גייסט איז אונטערגעבראכען, איהרע אנהענגער זענען אומגעבראכט; דער אריגינעלער גייסט פונ'ם פאלק וועט איהם פיהרען אויפ'ן וועג פון דער ווייטערדיגער מאראלישער ענטוויקלונג אינ'ם גייסט פון די אייגענע טראדיציעס און וועט גובר זיין אזא שוואכע הינדערניש, ווי דעם קעלבער-קולט. דאס איז, ווי ס'שיינט געווען, די טיעפע איבערציי־גונג פון די נביאים. זיי האבען אלזא געבענשט יהו'ס ארבייט און זיין דינאסטיע האבען זיי פערזיכערט א דויערהאפטע עקזיסטענץ. גאט האט צו יהו'ן געזאגט: ווייל דו האסט בעגינסטיגט צו טהון דאס רעכטפארטיגע אין מיינע אויגען, ווייל דו האסט פינקטליך ערפילט מיין פערלאנג בנוגע צו אהאב'ס הויז — דערפאר וועלען דיינע אור־אייניקלעך זיצען אויף דעם טראן פון ישראל"... דאס איז כמעט דאס שלום-ווארט פון דער נבואה אין יענער צייט. אויף א לענגערען פעריאדע ווערען די בני-הנביאים פערשוואונדען פון דער פאליטישער ארענע, און האטש דער לעצטער נביא-בעל-מופת אלישע, האט נאך דער מלוכה איבערקעהרעניש אין שומרון לאנג געלעבט, האט ער זיך שוין נישט געמישט כמעט אין פאליטישען לעבען פונ'ם לאנד. אזוי ווי ער וואלט וועלען זיך אויסרוהען נאך דעם גרויסען נצחון פון זיין ארגאניזאציע...

דער דאזיגער נצחון פון דער נבואה האט אבער זעהר טייער געקאסט דעם פאלק. הזאל, דער מלך פון ארם, האט אויסגענוצט דעם קריטי־שען מאמענט אינ'ם לאנד פון ישראל. די מלוכה-איבערקעהרעניש, צוזאמען מיט די מהומות, וועלכע מוזען אויסוואקסען אויף דעם דאזיגען באדען, האבען אבגעשוואכט די קריעגס-קראפט פון פאלק און די ארמעער האבען אונגעשטערט אבגעריסען פון ישראל איין גרעניץ-געגענד נאכ'ן צווייטען. „פונ'ם ירדן, צו מזרח זייט, דעם גאנצען גלעד-קרייז, שטיקער הלקים ערד פון די שבטים גד, ראובן און מנשה, פון ערוער, וואס ביי'ם טייך ארנון, און גלעד און בשן..."

אז יהו איז געשטארבען אויף דעם אכטאונצוואנציגסטען יאהר פון זיין הערשען איבער'ן לאנד, האט געירש'נט דעם טראן זיין זוהן יהואחז, וועלכע האט געקעניגט א יאהר זיבעצען. פאר איהם איז די לאגע פון דער מלוכה נאך ערגער געווארען. הזאל דער מלך פון ארם און זיין זוהן בן-הדד דער דריטער האבען זיך אריינגעריסען אין די אינערליכע געגענדען פון אפרים,

צו מערב-זייט פון ירדן. די פאָלגען פון דער דאָזיגער אַריינרייסונג זענען געוועזען יאָמערליכע: ווי די מסורה דערצעהלט; איז ביי יהואחז'ן פון זיין גאַנצער אַרמעע און פון גאָר זיינע קריגס-קרעפטען געבליבען נאָר אַ מאַן צעהן טויזענד פוס-היל, אַ מאַן פופציג רייטער און צעהן רייטוועגען.

די מלוכה-אינטערעסען פון אפרים פערבעסערען זיך נאָר פאַר יהואש'ן, דעם זוהן פון יהואחז. זעכצעהן יאָהר האָט ער געהערשט איבער ישראל און זיין הערשונג איז שוין געוועזען מעהר גליקליך. אַמאָל דריי האָט ער מלחמה געהאַלטען מיט די אַרמעער און ביי אפיקה האָט ער ענדליך אָבגעהאַלטען אַ גרויסען נצחון איבער'ן פיינד; דאַן האָט ער אָבגענומען ביי די אַרמעער אַ גרויסען טייל פון די פריהערע איינגענומענע געגענדען פון ישראל. דער נצחון ערקלערט זיך פון איין זייט דערמיט, וואָס ארם האָט שוין דאַן אין דער זעלבער צייט אָנגעהויבען צו ליידען פון די אָנפאַלונגען פון אשור, וועלכע איז שוין דאַן געוועזען אַ שטאַרקע מלוכה. פון דער צווייטער זייט, איז דאָס פאָלק ישראל שוין צו זיך געקומען נאָך דער גרויסער איבערקעהרעניש, וואָס האָט איהם דיסאָרגאַניזירט און צובראָכען. אין לאַנד הערשט אַ וואונדערבאַרע אחדות; די מלוכה, וואָס האָט צוליעב איהרע פאָליטישע צוועקען זיך געהאַלטען ביי דעם קעלבער-קולט, און די נבואה, וועלכע איז, ווי שטענדיג, געשטאַנען פאַר דעם איינציגען קערפער- און פאָרם-לאָזען גאָט, האָבען אַנערקענט די איינציגע אויפגאַבע — זיך צו-בעפרייען פון דעם אַרמעער-יאָך. פאַר יהואש'ן איז דער אַלטער-אַלטער נביא אלישע שטערבליך קראַנק געוואָרען; דער מלך איז געקומען איהם מבקר-חולה זיין און די לעצטע ווערטער פון דעם געטליכען מאַן אין דער מינוט פון זיין טוידט זענען געוועזען — אויפמונטערען דעם מלך, צו דעם ווייטערדיגען קאַמפף מיט'ן שונא. „אויף פינפטען אָדער זעקסטען מאָל וועסטו פיליכט דאַן אויסראָטען ארם, און דו מיינסט, אַז דו האָסט זיי דריי מאָל צושלאָגען ביזטו שוין פאַרטיג ?!" נאָך שטאַרקער איז געוועזען דאַן דער פערבאַנד צווישען פאָלק מיט דער נבואה. דאָס פאָלק האָט געגלויבט, אַז נאָר צוליעב דעם, וואָס אַ טייל בוקט זיך צו די קעלבער, שיקט גאָט אָן אויף'ן לאַנד אַזעלכע צרות, און עס וועגדעט דאָס פאָלק זיין האַרץ צום גאָט פון זיינע עלטערן און דיענט איהם ערליך און געטריי.

אין די לעצטע יאָהרען פון זיין הערשען איבער'ן לאַנד פיהלט זיך שוין יהואש אַזוי מעכטיג, אַז ער טרעט אַרויס אויף מלחמה געגען יהודה, אין דער צייט פון דעם מלך אמציהו, און האַלט אָב איבער איהם אַ גרויסען

נצחון: ער צושלאגט זיין חיל, חאפט אריין אין געפינגעניש אמציה'ן אליין, דרינגט אריין אין יהודה גופא, רייסט זיך אריין אין ירושלים, צושטערט דארטען א סך פעסטונגען, בעלאגערט דעם בית־המקדש און נעהמט פון דארטען צו פיעל אוצרות פון גאלד און זילבער, אויך קעניגליכע קינדער, אלס גאראנטיעס, אז די צושטערטע פעסטונגען וועלען זיך מעהר נישט אפבויען. דאס איז דאס ערשטע מאל, ווען אפרים האלט אב א בעדייטענדען נצחון איבער יהודה. און געשעהן איז עס נישט צופעליג: אפרים האט דאן אנערקענט זיין קראפט: די מלחמה האט ארויסגערופען אמציה מלך יהודה, וועלכער נאך דעם, ווי ער האט מנצח געוועזן אדום, האט געמיינט, אז איהם וועט געלינגען אויך בייצוקומען די צעהן שבטים. יהואש האט איהם אבער געלאזט ענטפערן דורך זיינע שלוחים פאלגענדעס: „דער דארען פון לבנון האט געשיקט זאגען צום צעדער־בוים פון לבנון: גיב דיין טאכטער פאר מיין זוהן פאר א פרוי; איז פערביי געלאפען א חיה פון לבנון און צוטראטען דעם דארן. — דו האסט צושלאגען אדום, איז דיר שטאלץ געווארען דיין הארץ. בעסער זיך און זיץ אין שטוב. ווארום זאלסטו אליין אויף זיך אנרייצען דעם אונגליק; דו וועסט דאך ארײנפאלען מיט דיין פאלק יהודה צוזאמען". —

די דאזיגע ווערטער אטהעמען מיט גבורה און מיט טיעפען בעוואוסטזיין. אפרים, „דער צעדערבוים פון לבנון", קרעפטיגט זיך און וואקסט. ער ווערט וואס ווייטער אלץ שרעקליכער פאר די שכנישע פעלקער, — דאס איז אין אלגעמיין די אינערליכע און אויסערליכע לאגע אין לאנד ישראל פאר יהוא'ס דינאסטיע. נאר די העכסטע מדרגה דערגרייכט די גרויסקייט פון אפרים פאר'ן פיערטען יהוא'יד, פאר'ן מלך ירבעם בן יהואש.

ירבעם בן יהואש איז געוועזן דער לעצטער פון יהוא'ס דינאסטיע, וועלכע האט זיך געעלטערט אויפ'ן טראן פון שומרון. צווישען די מלכים פון אפרים צייכענט ער זיך אויס מיט אריכת־ימים. העכער זעכציג יאהר האט ער געהערשט אין לאנד: פון 830 ביז 769־טען יאהר! און אט די דאזיגע צעהנדליגער יאהרען פון ירבעם דעם צווייטענס הערשען רעכענען זיך פאר דעם גליקליכסטען פעריאד אין דעם פאליטישען און עקאנאמישען לעבען פון די עשרת־השבטים. ירבעם דער צווייטער איז געוועזן פיעל מעהר קריעגס־פעהיג, פון זיינע פארגענגער, זינט די שפאלטונג אין ארץ־ישראל איז פארגעקומען, און דאס גליק האט איהם שטענדיג בעגלייט אין אלע זיינע אונטערנעהמונגען. פאר דער צייט, וואס ער האט

געהערשט אין לאנד, האט ער געפירט פיל מלחמות און אבגעהאלטען פיל נצחונות. צו'ם ערשטען האט ער זיך גענומען פאר ארם, דעם פערביטערטסטען שונא פון שומרון, פון וועלכען דאס פאלק ישראל האט דורות גאנצע געליטען. פון תנ"ך קאן מען נישט וויסען די איינצעלהייטען פון דער דאזיגער מלחמה, נאר לויט די רעזולטאטען קאן מען זיך פארשטעלען, ווי גרויס דער קאמפף איז געווען. ער האט נישט נאר אבגענומען צוריק ביז איינע די אבגעריסענע געגענדען פון שומרון, נאר ער האט זיך אריינגעריסען אין לאנד פון ארם גופא, און צוגענומען פיל שטעדט; ער זאל זאגאר האבען פערהאפט אויף א קורצע צייט די הויפשטאדט דמשק און חמת. די גרענעצען פון שומרון האבען זיך דאן געהאט געצויגען ביז'ן ים-המלח. מואב איז אויך, ווי ס'שיינט, דאן אינגאנצען איינגענומען געווארען און פערעכענט געווארען פאר א פראווינץ פון אפרים. דער מלוכה פון יהודה האט ירבעם אויך געהאלטען אין מורא. נאך דער מפלה, וואס ירושלים האט געהאט אין יהואש'ס צייטען, האט זי נישט געקאנט פאר ירבעם'ן פערפעסטיגען זיך: די מויערען און די פעסטונגען פון יהודה זענען געווען צובראכען, צעשטערט און אפבויען זיי פון דאס ניי האט מען נישט געקאנט: דערויף האט דער מלך פון ישראל געהאט גאראנטיעס: די בני-מלכים פון יהודה!

די צייט פון ירבעם'ן צייכענט זיך אויס מיט דער עקאנאמישער אויפבליהונג פון שומרון. די גרויסע נצחונות האבען אריינגעבראכט אין לאנד פיל רויב און פערשידענע אוצרות. און נאכדעם, ווי דאס פאלק האט זיך שוין בעווארענט פון זיינע פיינדליכע שונאים, האט עס זיך צוריק געקעהרט צו זיינע שטענדיגע בעשעפטיגונגען: צו ערד-ארבייט און האנדעל מיט די ארומיגע פעלקער, איבערהויפט מיט די פעניציער. דאס פערמעגען אין לאנד איז זעהר גיך געוואקסען און דערגרייכט אפשר, נאך א העכערע מדרגה, ווי אין שלמה'ס צייטען. שומרון האט שטאלצירט מיט פאלאצען פון העלפאנדביין, מיט אוצרות פון גאלד, מיט ציערונג פון די טייערסטע שטיינער, מיט קליידער פון די בעסטע וועבונגען, מיט עסענווארג פון די בעסטע געריכטען און מיט געטראנקען פון די בעסטע וויינען! בעטראכטענדיג איבערפלעכליך דעם וואהלשטאנד פון פאלק האט מען ווירקליך געקאנט אפטימיסטיש קוקען אויף דער צוקונפט פון אפרים. און ווירקליך דער מלך און זיינע שרים, און אויף זיי קוקענדיג, אויך דאס גאנצע פאלק, זענען בעטרונקען געווען פון דעם גליק, צו וועלכען דאס לאנד האט זוכה געווען נאך אזוי פיל דורות פון ליידען און איבערקעהרענישען.

אין דער ווירקליכקייט אָבער האָט אונטער דעם גליק זיך שוין געהאַט אונטער־געגראָבען דאָס אונגליק און דער ליכטיגער פעריאָדע פון ירבעם דעם צווייטענס הערשונג איז נאָר געוועזען דער לעצטער זונען־גלאַנץ פאַר דער שקיעה!

מיט דעם טוידט פון ירבעם בן יהואָש (769) געהט שוין אויך אייביג אונטער די זון פאַר דער מלוכה פון אפרים!

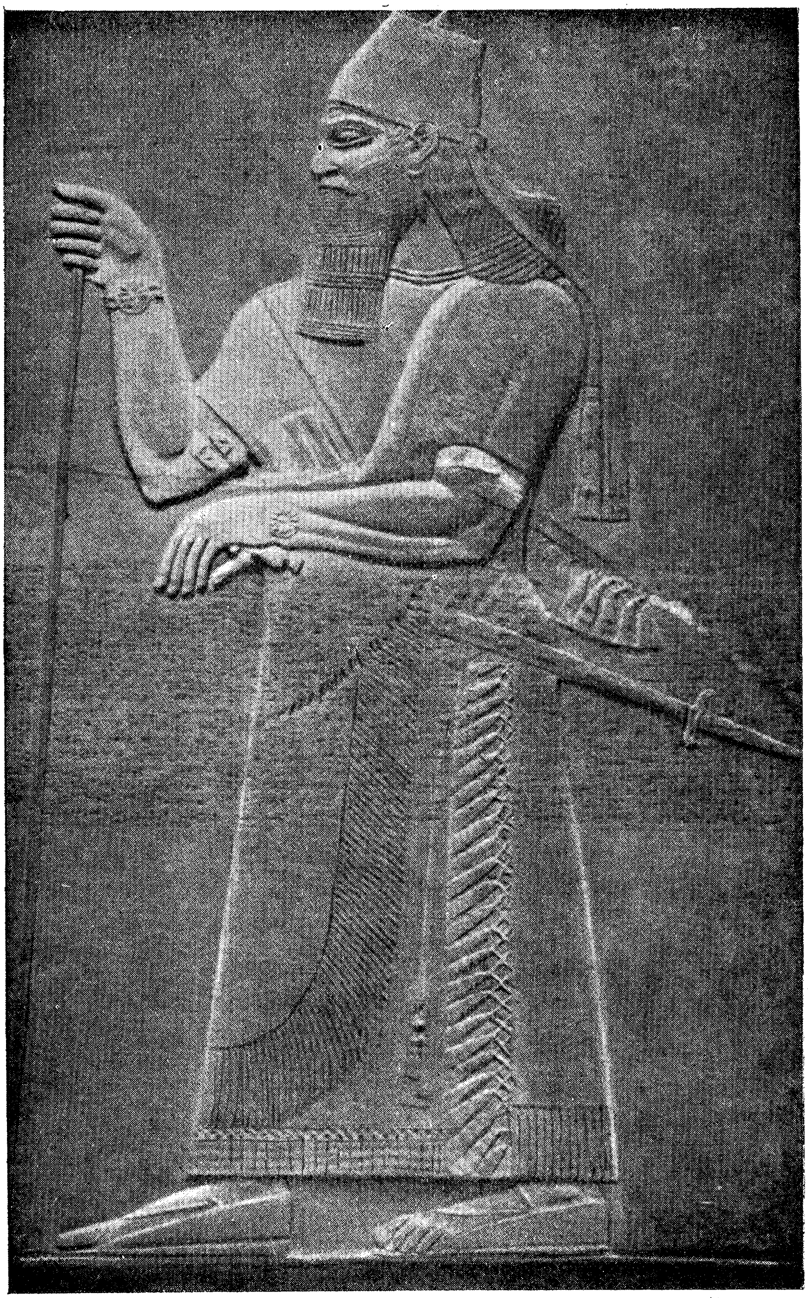

דער קעניג פון אַשור אַסורנאַסירפּאַל
(860—884 פאַר דער קריסט. עראָ)

נײַנטעס קאַפּיטעל

די לעצטע מלכים פון אפרים און די מפּלה פון שומרון

(769 ביז 720 פאַר כריסטוס-געבורט)

די עקאָנאָמישע און פּאָליטישע אויפבליהונג קאָן נאָר דאַן דיענען אַלס צייכען פון אויפלעבונג פאַר'ן פאָלק, ווען זי געהט צוזאַמען מיט'ן גייסטיגען פּראָגרעס אויף דעם וועג, וועלכען די היסטאָריע האָט פון אָנהויב אָן בעשטימט פאַר דעם דאָזיגען פאָלק. ווען דער מאַטעריעלער וואָהלשטאַנד וואַקסט אויף דעם רעכענונג פון די מאָראַלישע יסודות, אָדער, פערקעהרט, ווען די מאָראַל ענטוויקעלט זיך אויף דעם רעכענונג פון די מאַטעריעלע אינטערעסען פונ'ם פאָלק, איז דאָס פאַר איהם זעהר אַ בייזער סימן. — די רייכקייט פונ'ם לאַנד ישראל האָט זיך אין ירבעם דעם צווייטענ'ס צייטען אונגעוויער הויך אויפגעהויבען, די פּאָליטישע לאַגע פון פאָלק האָט זיך בעדייטענד פערבעסערט; די מעהר און טיעפער אַריינדרינגענדע אויג פון די איינצעלנע נישט-אונטערגעקויפטע דענקער אין לאַנד האָט פונדעסטוועגען פאָראויס געזעהן, אַז דאָס פאָלק געהט צו'ם גרונד, אַז די מלוכה פון אפרים האַלט ביי'ן אונטערגעהן. דער מאַטעריעלער אויפבליהונג אין שומרון האָט געפעלט איהר גייסטיגער, היסטאָרישער אינהאַלט. דער כראָניקער פון יענער צייט, אין זיין טיעף רעליגיעזער איבערצייגונג, דריקט זיך אויס: „דאָס פאָלק האָט זיך פערקויפט צו טהון דאָס, וואָס שלעכט איז אין די אויגען פון גאָט“ —, דאָס פאָלק איז געגאַנגען נישט אויף דעם וועג, וואו עס האָט איהם געדאַרפט פיהרען זיין אייגענאַרטיגקייט, זיין אָריגינאַליטעט. די רוהיגע לאַגע אין לאַנד, וואָס איז אָנגעקומען נאָך אַזוי פיעל יאָהרען פון אונגליקליכע מלחמות, דאָס רייכקייט פונ'ם פאָלק, נאָך אַזוי פיעל יאָהרען פון ליידען און פעראָרימטקייט, האָט נישט אַרויסגערופען קיין

שאַפענדע קולטורעלע טעטיגקייט, נאָר אַ ווילדע, שטורעמדיגע תאוה זיך איבערצוגעבען דעם לוקסוס, מיט די נידריגסטע און גראָבסטע תענוגים. דאָס לעבען אין שומרון, איבערהויפּט צווישען די שרים און די קצינים, איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַנ'אונענדליכער אָרגיע. די אַלגעמיינע שטרעבונג פון די פערמעגליכע און מעכטיגע לײַט איז געווען צו בויען פאַר זיך פּאַלאַצען פון מאַרמאָר, „צו ליגען אויסגעצויגען אויף בעטען פון העלפאַנדביין, צו עסען די פעטסטע שעפּסען, די בעסטע רינדער פונ'ם שטאַל, צו טרינקען ווײַן פון גרויסע בעקענ'ס און צו שמירען זיך מיט'ן בעסטען בוימאייל". די עהרליכע אַרבייט אַליין האָט נישט געקאָנט צופרידען שטעלען די אונענדליכע תאוה צו מותרות און געלד, און אין לאַנד האָבען זיך גענומען ענטוויקלען מוראדיגע שטרעבונגען זיך צו ערווערבען קאַפּיטאַלען דורך פאַלשקייט און בעטרוג. די שרים האָבען געדריקט די פאָלקס-מאַסען, רייסענדיג בײַ זיי אונגעהויערע אָבצאָהלען און שוחד. די רייכע האָבען אויסגעזויגען דעם לעצטען טראָפּען מאַרך פון די אָרימערע קלאַסען, נעהמענדיג פון זיי גרויסע רבית (פּראָצענט) פאַר הלוואות. די סוחרים האָבען זיך בענוצט מיט פאַלשע וואָגען און פאַלשע מאָסען. דערצו האָט דאָס לאַנד צו יענער צײַט, געליטען פון אָפטע אונגערעטענישען אויף די פעלדער: אָדער ס'האָט ווייניג גערעגענט און קיין תבואה איז נישט געוואַקסען, אָדער אַ היישעריג איז אָנגעפאַלען און אויפגעפרעסען אַלעס געוויקסען. דערפון האָט געליטען דער ערדאַרבייטער-קלאַס. אַסך האָבען געמוזט פערמשכנ'ען זייערע ערד בײַ די רײַכערע גוטבעזיצער; די לעצטע האָבען זיך אָבער געקליגט צו שטעלען אַזוינע בעדינגונגען זייערע לוים, אַז די משכנות זאָלען שוין קיינמאָל נישט קאָנען פון זייערע הענד אַרויסגעהן. דורך דעם האָבען זיך גענומען אויסבילדען גרויסע גוטבעזיצער אויף דעם רעכענונג פונ'ם אָרימען ערד-אַרבייטער, און די ערד האָט זיך אָנגעהויבען צו קאָנצענטרירען אין איינצעלנע הענד. האָט זיך אין לאַנד געמוזט אָנהויבען ענטוויקלען אַ טיעפער אונטערשייד צווישען די פערשיעדענע קלאַסען און שטאַנדען: דאָס רייכטום פון די רײַכע און מעכטיגע האָט זיך דאָס ווײַטער אַלץ פערגרעסערט און פערמעהרט און פון דער צווייטער זייט איז די אָרעמקייט פון די ברייטע פאָלקס-שיכטען אַלץ שרעקליכער און דריקענדער געוואָרען. דאָס רייכטום האָט בײַ די רײַכע אַרויסגערופען אַזעלכע גראָבע תאוות, ווי פרעסען, זויפען און זנות; די אָרעמקייט האָט ווידער בײַ די אָרימע אַרויסגערופען די שענדליכסטע פערברעכען: גנבה, גזילה און רציחה. אַזוי שרעקליך נידריג איז געפאַלען דער גייסט בײַ

דעם פאָלק, וואָס דאָס גייסטיגע איז געווען ביי איהם זיין נאַציאָנאַלער באָדען, וואָס ריכטיגקייט און גערעכטיגקייט איז געווען זיין גאָטהייט, זיין היסטאָרישע בעשטימונג! און נאָך מעהר שרעקליך איז דאָס, וואָס אין לאַנג האָט זיך נישט געפונען קיינער, ווער עס זאָל קעמפפען געגען דער דאָזיגער פערדאָרבענהייט, געגען די שענדליכע מעשים פון דעם גאַנצען פאָלק! פון דעם גאַנצען נביאים און נזירים-שטאַט אין שומרון, וועלכע האָבען אין אליהו'ס און אלישע'ס צייטען מאַסענוויז אָנגעפילט דאָס לאַנד ישראל און האָבען געלערענט דעם פאָלק און געדיענט איהם מיט זייער אייגענעם אָרט-לעבען אלס די בעסטע ביישפיעלען פון דער העכסטער מאָראַל, איז איצט געבליעבען נישט מעהר, ווי אַ שענע לעגענדע. אין דער צייט פון דער פערגאַנגענער געפאַהר, אין דער צייט פון די מלכים יהו, אחזיה און יואָש, ווען די מלוכה פון שומרון האָט געהאַלטען ביי'ם פערשלונגען ווערען דורך די שכנישע פעלקער און די נביאים האָבען געמוזט שלום-שליסען מיט די הערשער פון לאַנד, כדי דעם עקזיסטענץ פון פאָלק צו ראַטעווען ביי פעראייניגטע קרעפטען, האָט די נבואה פערגעסען איהרע אַלטע טראַדיציעם: דעם קאַמפף צווישען דער נבואה און דער ממשלה; און נאָכדעם, ווען די געפאַהר איז שוין אריבער, די מלוכה פון אפרים איז געוואָרען מעהר אָדער ווייניגער בעוואָרענט פון איהרע פיינד, האָט שוין די נבואה נישט געקאָנט זיך מעהר בעפרייען פון דער ממשלה'ס אויטאָריטעט. די ממשלה-לייט האָבען די נזירים אַליין אָנגעטרונקען מיט וויין און די נביאים האָבען זיי פערזאָגט: איהר זאָלט קיין נביאות מעהר נישט זאָגען!" די וואָס זענען געבליבען געטריי דעם אידעאַל פון די ערשטע נביאים, ווי די בני הרכבים, האָבען אין בעסטען פאַל עמיגרירט קיין יהודה. און אין דער אַרומיגער אָרגיע פון פרעסעריי, זויפעריי, אויפגעהיצטע זינגעריי, טענצעריי און פרויען-לוסט פון איין זייט, און פון בערויבונגען, בלוטפערגיסונגען, בעטרוגען און פאַלשע שבועות פון דער צווייטער זייט איז פערשטומט געוואָרען גאָט'ס שטים און גאָט'ס ליכט איז אויסגעלאָשען געוואָרען. און פון דאָסניי האָט אין לאַנד אויפגעלעבט דאָס געטצענדיענעריי. דער קולט פון דעם יודישען גאָט, דעם גאָט פון גערעכטיגקייט און ריכטיגקייט, האָט זיך נישט געקאָנט איינלעבען מיט דער אַרומיגער נידערטרעכטיגקייט; דאָס רעליגיעזע געוויסען ביי די אָנפיהרער פון לאַנד האָט געזוכט אַ היתר אויף די פערברעכערישע מעשים; אין די געזעצען פון דעם היסטאָריש-נאַציאָנאַלען גאָט האָט עס אָבער אַזאַ מין סאַנקציע נישט געקאָנט געפינען, און דער מלך און די שרים האָבען פון דאָסניי בענייט דעם קעלבער-קולט אין דן

און אין בית־אל. דאָס מאָל איז דער דאָזיגער קעלבער־קולט קינסטליך געשאַפען און געשטיצט געוואָרען נישט בלויז צוליעב פּאָליטישע צוועקען, נאָר דוקא אַלס געגענזאַץ צום יהוה־קולט, אַלס פּראָטעסט געגען דעם נאַציאָנאַלען מאָראַל, וועלכער באַשרענקט די תאוה און פערשקלאַפט די אינסטינקטען!...

ווי אין די פריהערדיגע דורות, אַזוי אויך פאַר ירבעם דעם 2־טען איז אין דעם קעלבער־קולט קיין נייעס, אָריגינעלעס נישט אַריינגעטראָגען געוואָרען; נאָר אָנשטאָט דעם, וואָס פריהער האָט דער דאָזיגער קולט מעהר אָדער ווייניגער זיך געגרעניצט מיט דער אמונה אין יהוה און מיט דער טראַדיציאָנעלער מאָראַליסטישער וועלט־אַנשויאונג, האָט דער באַנייטער קעלבער־גלויבען זיך מעהר דערנעהנטערט צו דעם פרעהליכען בעל־קולט פון די פיניצער, מיט וועלכע דאָס פאָלק פון שומרון איז ווידער אַריינגעטראָטען אין נאָהענטע עקאָנאָמישע באַציהונגען, צייט דער האַנדעל אין לאַנד האָט זיך אויפגעהויבען. די לוסטיגקייט איז געוואָרען דאַן אַ טייל פונ'ם קולטוס; צוליעב דעם זענען געשאַפען געוואָרען אין לאַנד ספּעציעלע פערוויילונגס־פלעצער (במות־ישחק), וואו די תאוה האָט געשפּיעלט די ערשטע ראָליע. אַ גרויסער טייל פון די פערברעכערישע תאוות, וועלכע עס האָבען זיך איבערגעגעבען די שומרון־לייט, זענען דורך דעם נייעם קולט ממילא ערלויבט געוואָרען און די איבעריגע זענען געווען גאַנץ לייכט אויסצוקויפען מיט קרבנות און מתנות. וועגען דעם האָבען שוין די קעלבער־כהנים געזאָרגט. וואָס מעהר פערברעכען די מאַסען זענען באַגאַנגען, אַלץ מעהר קרבנות האָבען זיי געבראַכט, און וואָס מעהר זיי האָבען קרבנות געבראַכט אַלץ מעהר פערברעכען זענען זיי באַגאַנגען. אויף אַזאַ אופן זענען די אינסטינקטען באַפרידיגט געווען, דאָס געוויסען רוהיג און די כהנים זאַט!

נאָר אויב די אַלגעמיינע זיטען־פערדאָרבענהייט, מאָראַלישע געמיינלעכקייט און געטצענדינערײַ האָט נישט אַרויסגערופען קיין פּראָטעסט אין אפרים גופא, האָבען די נביאים פון יהודה נישט געקאָנט גלייכגילטיג פערהאַלטען זיך צו דער דעמאָראַליזאַציע פון די עשרת־השבטים. זיי האָבען זיך נישט גערעכענט מיט די פּאָליטישע שטרעבונגען פון די ביידע מלוכות; פאַר זיי זענען עס געווען בלויז ברידער פון איין פאָלק, פון איין אָבשטאַמונג, פון איין גאָט, און זיי האָבען זיך געפיהלט מאָראַליש פערענטוואָרטליך פאַר די זינד פון אפרים. זיי האָבען געפונען בײַ זיך דערצו מוט און דרייסטקייט, און פערלאָזענדיג זייער אייגענעם לאַנד זענען זיי געגאַנגען אין אַ פרעמדער מלוכה, קעמפען דאָרט געגען די פערדאָרבענ-

הייטען פון מלך און די שרים, פון די כהנים און פון די פאלקס-מאסען; קעמפפען, ווי אין אליהו'ס צייטען: מיט דאס געטליכע ווארט פאר דאס געטליכע, פאר דאס גערעכטע.

איינער פון די ערשטע נביאים פון יהודה, וועלכע זענען געקומען קיין אפרים מיט דעם היילינען צוועק, איז געוועזען עמוס, פון דער שטאדט תקוע, נישט ווייט פון בית-לחם. געוועזען איז ער א פריעדליך-געשטימטער מענש, מיט אן איינפאכער בעשעפטיגונג: ארום תקוע פלעגט ער זיינע שאף פיטערען און שקמים קלייבען. נאר ווען ער האט זיך דערוואוסט פון די מעשים אין אפרים, איז ער בעגייסטערט געווארען מיט נבואה און ער איז געלאפען אין דעם זינדיגען לאנד. דארטען האט ער זיך בעזעצט אין בית-אל, וואו דער הויפט-מזבח פון דעם גאלדענעם קאלב איז געשטאנען, און וואו ס'איז געוועזען דער גייסטיגער צענטער. דארטען פלעגען זיך צונויפ-קומען אויף קרבנות מקריב צו זיין — דער מלך, די שרים, די רייכע און דער המון. אין בית-אל האט עמוס מיט זיינע אייגענע אויגען געזעהן, ווי דאס פאלק איז מאראליש געפאלען, ווי דאס פאלק פערליערט אלץ מעהר זיין אייגענארטיגקייט און זיין אריגינאליטעט, און ער איז געקומען צו דער איבערצייגונג, אז דאס איז דער אנהויב פון אונטערגאנג, פון דער נאציא-נאלער אבשטארבונג: א פאלק, וועלכעס פערליערט זיין גאט, זיין היסטאריש-נאציאנאלע אנשויאונג, זיין נאציאנאלען אינהאלט, קאן נישט עקזיסטירען; קאן אין דעם אונענדליכען פעלקער-קאמפף גארנישט געווינען. מיט דער פאלשטענדיגער ענטשלאסענקייט איז ער געגאנגען ראטעווען דאס פאלק, כל זמן עס איז נאך צייט. דערצו האט ער אנגענומען אוועלכע מיטלען, וועלכע זענען גאנץ ניי געוועזען אין אפרים: אנשטאט די מופתים פון אליהו, און אנשטאט דער פערבארגענער פאליטיק פון אלישע, האט ער גענומען אפענע רעדעס האלטען פאר'ן המון אינים נאמען פון גאט. א בעגייסטערטער פון דער נבואה, האט ער שטראף-רעד געשאטען אויף די קעפ פון דעם מלך און די שרים און די כהנים און די שופטים; א פייער האט אין די דאזיגע רעד געברענט און דאך האבען זיי ווי וואונדערליכע ליעדער גע-קלונגען. אין זיי האט געפלאקערט דער צארן פון א הארץ, וואס פיהלט, ווי מען פערשמוצט אלץ, וואס איהם איז הייליג, און עס האט זיך גע-ריסען א רחמנות-געבעט פון א נשמה, וואס זעהט, ווי עס שטעהט אין געפאהר אלץ, וואס איהר איז טייער. עמוס וויינט, און בעט זיך, און טרייסט און האפט — און דאס אלץ אין א געטליך מוזיקאלישער פארם, וועלכע גיט צו זיינע ווערטער דעם האראקטער פון א בעזונדערער מעלאדיע,

„הערט צו, איהר, וועלכע פערשלינגען דעם ארימאן און פערטיליגען דעם שוואכען! (איהר ווארט) „ווען וועט שוין פארבייגעהן דער פייערטאג (חדש) און מיר וועלען זיך נעהמען צום האנדעל, און ווען וועט שוין פערבייגעהן דער שבת און מיר וועלען עפענען די תבואות — צו פערקלענערען די איפה[1] און פערגרעסערען דעם שקל[2] און פערקרימען די פאלשע געוויכט! פאר געלד אבצוקויפען די נישט פערמעגליכע און פאר א פאר שיך — די ארעמע...“ גאט שווערט ביי דעם שטאלץ פון יעקב: „אויב איך וועל אויף אייביג פערגעסען זייערע מעשים!“ „צי דארף דען דערויף נישט אויפציטערען די ערד און צי דארף דערויף נישט טרויערען יעדע בעשעפעניש?... און עס וועט געשעהן אין יענעם טאג — זאגט גאט — און איך וועל אונטערברענגען די זוהן אין מיטען טאג און איך וועל פינסטער מאכען איבער'ן לאנד זיין העלען טאג. און איך וועל פערוואנדלען אייערע פייערטעג אין א טרויער־טאג און אייערע אלע געזאנגען אין א קלאג־ליעד; און איהר וועט זיך אויף די לענדען זעק אנגורטען און פון אייערע קעפ וועט איהר די האר זיך פליקען!... עס קומען טעג, זאגט גאט דער אלמעכטיגער, און איך וועל אנשיקען אין לאנד א הונגער — נישט קיין הונגער אין ברויט, און נישט קיין דארשט אין וואסער — נאר צו הערען די רעד פון גאט. און זיי וועלען וואנדערען פון איין ים צום צווייטען ים, און פון צפון ביז'ן מזרח וועלען זיי זיך לאזען זוכען גאטס ווארט און זיי וועלען נישט געפינען, אין יענעם טאג וועלען פערשמאכט ווערען פון דארשט די שענע טעכטער און די אויסדערוועהלטע זיהן — די, וואס שווערען ביי דעם זינד פון שומרון און זאגען „ביים לעבען פון דיין גאט, דן־!“, און ביי דעם וועג, וואס פיהרט קיין באר־שבע־!‘ און זיי וועלען פאלען און מעהר זיך נישט אויפהויבען!“...

ווען עמוס האט געלערנט אין בית־אל, אינ'ם צענטער פון דער אפרים־מלוכה, האט ער געזעהן, אז אין דער פערדארבענער נייגונג צום אונגעהויערען לוקסוס זענען איבערהויפט שולדיג די פרויען. זיי שטעלען גרויסע פאדערונגען פאר זייער גענוס און די מענער מוזען עס ערפילען. דאן ווענדעט זיך צו זיי דער נביא מיט זיינע שטרענגע רעד:

„הערט נאר צו דאס ווארט, איהר, בשן־קיה, וואס אויפ'ן בארג שומרון... די, וואס רויבען די ארימע און ברעכען די שוואכע; די וואס זאגען צו זייערע מאנען: „ברענג און מיר וועלען טרינקען! גאט דער אלמעכ־

---

1) מאס פון פערקויף. 2) די מטבעות.

טיגער שווערט ביי זיין הייליגקייט: עס קומען אַן אויף איך טעג און מען וועט איך אויסקשלעפּען אויף שפּלעך און אייער רעשט — אויף פּישער־קאַנען... קומט קיין בית־אל און זינדיגט, קיין גלגל קומט און פערמעהרט דעם צאָהל פון אייערע פערברעכען — און ברענגט אויף מאָרגען אייערע קרבנות און אויף איבערמאָרגען אייער מעשר. און איהר זאָלט מקריב זיין פון זויער־טייג אַ תודה און איהר זאָלט לאָזען אויסרופען אויף נדבות — דאָס האָט איהר דאָך ליעב, איהר, די קינדער פון ישראל! — אַזוי זאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער! נאָר איך האָב אָבער אייך אויך געגעבען ציינ־ריינקייט אין אייערע אַלע שטעדט און ברויט־מאַנגעל אין אייערע אַלע געגענדען, און איהר האָט אייך דאָך נישט אומגעקעהרט צו מיר! — אַזוי זאָגט גאָט! דאַן האָב איך אויך פערמיטען פון אייך דעם רעגען: עס איז בלויז נאָר דריי חדשים צו שניט געבליבען און איך האָב אויף איין שטאָדט גערעגענט און אויף דער צווייטער שטאָדט האָב איך קיין רעגען נישט געשיקט; איין טייל פעלד איז בערעגענט געוואָרען און דער צווייטע טייל פעלד איז נישט בערעגענט געוואָרען; און עס האָבען דריי שטעדט געוואַנדערט צו אַ פּיערטער, וואַסער צו בעקומען, און זיי האָבען זיך נישט געקאָנט אָנזעטיגען — און איהר האָט אייך דאָך צו מיר נישט אומגעקעהרט. אַזוי זאָגט גאָט! איך האָב אייך געפּלאָגט מיט שטורם־ווינדען און מיט אונגערעטעניששען: דאָס מעהרסטע פון אייערע גערטנער און וויינגערטנער און אייערע איילבערטבוימער האָט דער היישעריק אויפגעפרעסען און איהר האָט אייך זיך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אַזוי זאָגט גאָט! איך האָב אויף אייך אַ מגפה אָנגעשיקט; איך האָב אייערע זיהן געטויטעט, פון אייערע געפּלאָגטע לאַגערען האָט אַ געשטאַנק געטראָגען אין אייערע נעזער — און איהר האָט אייך דאָך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אַזוי זאָגט גאָט! איך האָב צווישען אייך איבערקעהרעניששען געמאַכט, ווי די איבערקעהרעניששען פון סדום און עמורה, און פון אייך איז נאָר איבערגע־בליעבען, ווי עס בלייבט אַ פערברענטע קויהל פון פייער — און איהר האָט אייך דאָך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אַזוי זאָגט גאָט! דאַרום וועל איך אַזוי מיט דיר זיך בעגעהן, ישראל!... גרייט זיך געגען דיין אַלמעכ־טיגען גאָט... ווייל דער בעשעפער פון בערג און ווינד, וועלכער זאָגט פאָראויס דעם מענשען זיינע געדאַנקען, מאַכט פינסטער דעם מאָרגענ־שטערען און טרעט אַרויס אויף די ערהויבענישען פון דער ערד — גאָט, דער אַלמעכטיגער הערשער איז זיין נאָמען!..."

עמוס אַליין האָט קיין וואונדער נישט געוויזען, ער האָט נישט

בּעאונרוהיגטע דער נאַטור, אום צו דערווייזען די הייליגקייט פון זיינע רעד; ער האָט אָבער אַלע נאַטור-קאַטאַסטראָפען, וואָס זענען דאַן פאָרגעקומען אין שומרון, געשטעלט אין צוזאַמענהאַנג מיט די זינד פון פאָלק. אין דעם בּעשטעהט די וועלט-אַנשויאונג פון דער נבואה. זי לייקענט אָב יעדע מעגליכ-קייט פון אַ צופאַל. אַלץ וואָס עס געשעהט אין דער נאַטור, קומט פאָרלויט דעם ווילען פון דעם אַלמעכטיגען הערשער, אין אַלץ מוז מען זעהן די ווירקונג פון דער אויבּערשטער השגחה. „קאָן דען פּאַסירען אַן אונגליק אין אַ שטאָדט און גאָט זאָל עס נישט מאַכען?"... דער ווילען פון אַלמעכטיגען צו טהון בּייזעס איז אָבּער אָבּהענגיג פון די טהאַטען און פון די פערדינסטען פון פאָלק. יעדעס אונגליק, וואָס אַ לאַנד בּעגעגענט, איז פאַר זיין זינדיגקייט. נאָר גאָט שטראָפט נישט איידער ער איז דאָס פאָלק מודיע און מתרה דורך זיינע שלוחים, די נביאים. „דען גאָט דער אַלמעכ-טיגער וועט קיין זאַך נישט טהון, איידער ער וועט זיין סוד נישט ענטפּלעקען צו זיינע קנעכט, די נביאים". עמוס גלויבּט אַלזאָ, אַז ווען דער מענש דערגרייכט צו דער מדרגה פון נבואה, קאָן ער פאָראויס זעהן און פאָרזאָגען די צוקונפט.. — מיט דעם גייסט זענען ווירקליך דורכגעדרונגען געוועזען די נבואה-רעד פון עמוס.

די פערשידענע אונגליקען, וואָס האָבּען אין שומרון געטראָפען, רעכענט ער אַלס שטראָף פאַר די זינד פונ'ם פאָלק. מיט שטרענגע ווערטער און מיט שוידערהאַפטע בּילדער מאַכט ער דערויף אויפמערקזאַם די בּעפעלקע-רונג; ער בּענוגענט זיך אָבּער נישט מיט דעם אַליין און זאָגט פאָר די פאָלגען, וואָס דאָס פאָלק וועט אויף זיך בּרענגען, ווען עס וועט זיינע מעשים נישט פערבּעסערען: הונגער, טריקעניש, שטורם-ווינדען, היישעריג און פעסט — אין דער פערגאַנגענהייט; ערד-ציטערניש, מלחמות, מפּלות — אין דער צוקונפט!

עמוס האָט אָבּער נישט נאָר מיט אָנשרעקענישען אַליין געוואָלט ווירקען אויפ'ן פאָלק; ער האָט אין זיין נבואה זיך בּענוצט אויך מיט לאָגישע אי-בּערצייגונגען; ער האָט געוויזען דעם פאָלק, ווי ווייט עס איז נישט דאַנקבּאַר זיין גאָט:

„און איך האָבּ פערטיליגט פאַר אייך דעם אמורי, וועלכער איז הויך געוועזען ווי די צעדערען און מעכטיג געוועזען ווי די דעמבּעס, איך האָבּ אויס-געראָטען זיינע פרוכט פון אויבּען און זיינע וואורצלען פון אונטען. און איך האָבּ אייך אויפגעבּראַכט פון לאַנד מצרים און האָבּ אייך געפיהרט פערציג יאָהר אין אַ מדבּר, כדי אייך איבּערצוגעבּען דאָס לאַנד פון אמורי. און איך

האָב פֿון אײַערע זיהן אויסגעשטעלט פֿאַר נביאים און אײַערע בעסטע קינדער — פֿאַר נזירים — נישט אַזוי דען, בני ישראל?!... האָט איהר אָבער אָנגעשכורט מײַנע נזירים מיט ווײַן, און די נביאים האָט איהר פֿערזאָגט: איהר זאָלט קײַן נביאות נישט זאָגען!..."

די נבואה פֿון עמוס איז געווענדט געגען דער נאַכלעסיגקײַט פֿונ'ם מלך, געגען דער אונגערעכטיגקײַט פֿון די שרים, געגען דער פֿאַלשקײַט פֿון די שופֿטים, געגען דעם געלדגײַץ פֿון די רײַכע, געגען דער תאוה צו זנות, צו לוקסוס, געגען דאָס געצענדיענערײַ א. ז. וו. דאָס אַלץ ליעגט, פֿערשטעהט זיך, אין דעם גײַסט פֿון די פֿאָלקס-טראַדיציעס; נײַ איז דאָ בלויז די פּאָעטישע פֿאָרם, אין וועלכער דער נביא האָט זײַנע געדאַנקען אויסגעדריקט; דערפֿאַר אָבער זעהען מיר איהם אין דער הינזיכט פֿון קרבנות אַלס נאָוואַטאָר, אַלס בענײַער. דאָ דריקט ער שוין אויס נײַע בעגריפֿען, דאָ קעמפֿט ער שוין זאָגאַר געגען דער טראַדיציע. שמואל נאָך האָט שוין אויך קלײַן געמאַכט די בעדײַטונג פֿון קרבנות, דאָך האָט ער נישט געהאַט בײַ זיך אַזוי פֿיעל דרײַסט עס אינגאַנצען אונטערצוברענגען; עמוס אָבער פֿערפֿיהרט אַן אָפֿענעם קאַמפֿ געגען דער דאָזיגער אינסטיטוציע, וועלכע איז נאָך איבערגעבליעבען אַ ירושה פֿון די דורות, ווען דאָס פֿאָלק האָט נאָך נישט געקאָנט אינגאַנצען דורכגעדרונגען ווערען מיט דער אידעע פֿון דער קערפּערלאָזער געטליכקײַט, און וועלכע האָט געהאַט אַזאַ שלעכטען אײַנפֿלוס אויף די מאָראַלישע בעגריפֿען פֿון די מאַסען, אַרײַנגעבענדיג זיי אַ פֿאָרשטעלונג, אַז יעדעס פֿערברעך קאָן ווערען אויסגעקויפֿט דורך אַ געקוילעטען שעפּס אָדער אַ פֿערברענטע רינד.

„איך האָב פֿײַנד אײַערע פֿײַערטעג און מיר שמעקען נישט אײַערע יום-טוב-קרבנות. אויב איהר וועט פֿאַר מיר אויפֿברענגען עולות און מנחות, וועל איך זיי נישט בעווילינגען, און צו די שלמים פֿון אײַערע פֿעטע שעפּסען וועל איך זיך נישט אומקוקען. דערווײַטער פֿון מיר דעם קלאַנג פֿון דײַנע לידער און דאָס לויב-געזאַנג פֿון דײַנע האַרפֿען זאָל איך נישט הערען! זאָלען האַקסען, ווי אין וואַסער, די קוואַליעס פֿון געריכט און מעכטיג זאָל שטראָמען די גערעכטיגקײַט, ווי אַ גרויסער טײַך. האָט איהר מיר די פֿערציג יאָהר אין דער מדבר געבראַכט זבחים אָדער מנחות?!...

עמוס האָט זײַנע נביאות אָנגעהויבען צו זאָגען צוויי יאָהר פֿאַר דער גרויסער ערד-ציטערניש, וואָס האָט אין ירבעם דעם צווייטענס צײַט אויסגעטרייסעלט דאָס גאַנצע לאַנד. דער נביא האָט זאָגאַר פֿאָרגעזאָגט די ערד-ציטערניש און האָט געהאָפֿט, אַז די דאָזיגע קאַטאַסטראָפֿע וועט אומ-

קעדרען די הערצער פון זיינע ברידער צו זייער גאט, נאר ווען ער האט ענדליך געזעהן, אז דאס האט אויך אויפ'ן פאלק ווייניג געווירקט, האט ער שוין אינגאנצען פערלוירען די האפנונג, אז דאס פאלק זאל זיך ווען ס'איז אויסניכטערען פון זיינע תאוות און זיך ארומקוקען, וואו עס האלט אין דער וועלט. און דערווייל איז געווען זעהר פיעל ווענען וואס א טראכט צו טהון. איבער דער פאדערשטער אזיען האט זיך גענומען רוקען א פינסטערע כמארע: אשור האט זיך אלץ מעהר געשטארקט, איינגענומען איין מלוכה נאך דער אנדערער און זי האט שוין ארויסגעוויזען איהר קאלאסאלען אפעטיט צו פערשלינגען דעם גאנצען מזרח. אין אפרים האט אבער זיך דערווייל פערשאפט דער קלאסען-אנטאגאניזם, דאס נאציאנאלע בעוואוסטזיין איז אלץ שוואכער געווארען, דער מלך און די שרים האבען פערטרונקענע אין קורצזיכטיגען אפטימיזם זיך נישט געמיהט צו פערפעסטיגען די לאגע פון לאנד, כל זמן עס איז נאך צייט געווען, כל זמן די געפאהר איז נאך ווייט געווען. דאן האט דער נביא מיט א פערבלוטיגט הארץ אויסגעשפראכען איבער אפרים זיין לעצטען אונפערמיידליכען דעקרעט:

„וועה צו די רוהיגע... און די זארגלאזע אויפ'ן בארג שומרון!.. די, וואס ליגען אויף בעטען פון העלפאנד-ביין און אויסגעצויגען אויף זייערע געלעגערס, פרעסען די געשטאפטע צווישען די שעפסען און די יונגסטע קעלבער פון שטאהל. די וואס שפיעלען אויף דער הארפע, און מיינען, אז ווי דוד'ן פאסט זיי דאס שפיעל-געוועהר. די וואס טרינקען וויין פון די בעקענס און שמירען זיך מיט'ן פעטסטען בוימאייל און זייער הארץ קרענקט גארנישט אויף דעם בראך פון יוסף!! דערפאר וועלען זיי די ערשטע פערטריבען ווערען אין געפענגעניש און דאן וועט זיך ענדיגען די ארגיע פון די זארגלאזע!... גאט דער אלמעכטיגער האט געשווארען ביי זיין ווילען: אזוי האט געזאגט גאט דער הערשער: איך פערהאס דעם שטאלץ פון יעקב און זיינע פאלאצען האב איך פיינד און איך וועל דארום אין פרעמדע הענד איבערגעבען די שטאדט שומרון און אלץ, וואס אין איהר געפינט זיך... ווען איך וועל געגען אייך, בית-ישראל, אויפהויבען א פאלק, זאגט גאט דער אלמעכטיגער הערשער, וועלען זיי אייך דריקען פון דעם גרענעץ המת ביז דעם געזאלצענעם ים...“ און ווייטער האט ער געזאגט, אז עס וועלען וויסט ווערען די פערוויילונגס-פלעצער און די הייליגטימער פון ישראל וועלען רואינירט ווערען און די פאמיליע פון ירבעם וועט דורכ'ן שווערד פאלען.

די דאזיגע שרעקליכע ווערטער האט עמוס געזאגט אפען פאר'ן גאנצען

המון אין בית-אל, ביים מזבח פון דעם גאלדענעם קאלב. אמציה, דער כהן פון בית-אל, האט דערהערט די דאזיגע רעדע און האט געשיקט אנזאגען דעם מלך פאלגענדעס: „עמוס האט צווישען פאלק געגען דיר אויפגעהויבען א בונט. דאס לאנד קאן מעהר נישט פערטראגען זיינע רעד. דען אזוי האט עמוס געזאגט: ירבעם וועט דורכ'ן שווערד געטוידט ווערען און ישראל וועט פון זיין לאנד פערטריבען ווערען!" דאן איז אמציה בעפאלמעכטיגט געווארען פארצולעגען עמוס'ן, ער זאל זיך אומקעהרען צוריק אין זיין פאטערלאנד און דארטען פארטזעצען זיין נביא'ישע טעטיגקייט. אין בית-אל אבער — האט איהם אמציה פערזאגט — זאלסטו, נשיא, מעהר נישט זאגען נבואה צו זאגען, ווייל דא איז דאס היילינגטהום פון מלך און דא געפינט זיך דאס הויגעזינד פון מלך". עמוס האט איהם דערויף געענטפערט: איך בין נישט קיין נביא און נישט קיין זוהן פון קיין נביא, איך בין א פיה-הענדלער און א שקמים-קלייבער. און גאט האט מיר אוועקגענומען פון די שאף און ער האט מיר געזאגט: געה, זאג נביאות איבער מיין פאלק ישראל! און איצט הער גאט'ס ווארט: דו פערזאגסט מיר, איך זאל קיין נביאות נישט זאגען איבער ישראל און איך זאל נישט רעדען איבער די פערוויילונגס-פלעצער. דעריבער האט גאט אזוי געזאגט: דיין ווייב וועט דיר אין שטאדט פערראטען, דיינע זיהן און דיינע טעכטער וועלען דורכ'ן שווערד פאלען און דיין ערד וועט מיט'ן שטריק-מאס צוטיילט ווערען און דו וועסט אין אן'אומווירדיגע לאנד שטארבען און ישראל וועט פון זייער לאנד פערטריבען ווערען!...

די שטרענגע ווערטער פונ'ם נביא האבען נישט אויפגעוועקט דאס פאלק, דעם מלך און די שרים פון זייער שכרות — און מיט א מין קאפשווינדעלנדע פלינקייט האבען זיך די אינערליכע און אויסערליכע בעדינגונגען אין לאנד אזוי צונויפגעפלאנטערט, אז זיי האבען ענדליך געמוזט פיהרען דער מלוכה צו דער אונגליקליכער קאטאסטראפע, וועגען וועלכער עמוס האט פאראויס געזאגט. נאכדעם, ווי ירבעם דער צווייטער איז געשטארבען, האט זיך ווירקליך אנגעהויבען א בונט געגען דער דינאסטיע פון יהו. די ארימע און שוואכע קלאסען האבען נישט געקאנט זיין צופריעדען מיט'ן מלך און מיט דער ארדנונג, אויף וועלכען עס שטיצען זיך די רייכע און די מעכטיגע, מיט וועמענ'ס הילף און איינשטימונג די לעצטע שטעלען צופריעדען זייערע געלדגייציגע רויבער אפעטיטען. אפשר איז אין דער הינזיכט גראד געוועזען דעם נביא'ס איבערענדערמאהנטער רמז, וועגען וועלכען אמציה דער כהן פון בית-אל האט גערעדט, דער אונגליקליכע

פינק, וואס איז אריינגעפאלען אין דעם פולווער-בארג. די טראן-קריגערייען פאר דער מלוכה, וואס איז נאר וואס איצט עטוואס צו זיך געקומען איז געוויס אנ'אונגליק געווען; דער נביא האט אבער דעם פעראט אין בעסטן פאל נישט פערהיט, זייענדיג ווייטער געטריי די אלטע נבואה-טראדיציעס, וועלכע האט שטענדיג געאפפערט דעם פאליטישען און עקאנאמישען וואהל-שטאנד פאר דעם מאראלישען אידעאל. און אט אזוי האבען זיך אין לאנד בעגייט די מהומות, וועלכע האבען סוף כל סוף געפיהרט צו זיין פאלשטענדיגען חורבן. נאך ירבעם'ן האט דעם טהראן אין שומרון געירש'ענט זיין זוהן זכריהו. ער האט אבער געהערשט איבער'ן לאנד נישט מעהר, ווי זעקס מאנאטען: געגען איהם און געגען זיין גאנצע פאמיליע האט זיך צוזאמענ-געשטעלט א מרידה. שלום בן יבש, דער ראש-המורדים, האט איהם צום טוידט דערהרג'עט גאנץ אפען, „פאר די אויגען פונ'ם פאלק”, נאכהער האט ער אומגעבראכט דאס גאנצע הויז פון יהו און אליין פערהאפט די מלוכה. איינער פון די נביאים, וועלכער האט פאראויס גערעדט וועגען דעם דאזיגען נאהענטען קעניג-מארד, האט עס געזעהן אלס א נקמה פון דער השגחה פאר דעם בלוט פון בית-אחאב, וואס יהו האט פערגאסען. דאס איז מערקווירדיג: יהו האט אויסגעטוידט אחאב'ס פאמיליע מיט אלישע'ס וויסען, נאר די נבואה רעכענט יעדען פערברעך אלס פערברעך, ווען זאגאר עס איז היסטאריש נעטהיג, און פערגאסענעם בלוט מוז ענדליך בע-שטראפט ווערען מיט בלוט, ווען עס איז זאגאר פערגאסען געווארען מיט'ן ווילען פון גאט!

דאס זעלבע האט פאסירט מיט שלום בן-יבש. ער האט נאך זיין שטראף בעקומען פיעל גיכער, ווי די דינאסטיע פון יהו. עס איז קוים א מאנאט אוועק, ווי שלום בן-יבש האט זיך אויפ'ן קעניג-שטוהל געזעצט, און עס איז געגען איהם אויך צוזאמענגעשטעלט געווארען א פערשווערונג. מנחם בן גדי, פון תרצה (שיינט צו זיין א שר-הצבא) איז מיט א גאנצע מחנה אנגעקומען קיין שומרון און ער האט דערהרג'עט שלום בן-יבש'ן און האט דעם טהראן פערהאפט. מנחם'ן האט אבער נישט דאס גאנצע פאלק געוואלט אנ'ערקענען פאר א הערשער. אין דער שטאדט תפסח האט זיך אויפגעהויבען אנ'עפענטליכער בונט און צו איהם זענען צוגעשטאנען די ארומיגע געגענדען. מנחם האט אבער, מיט דער הילף פון זיין געטרייער מחנה, גיך אנ'ענדע געמאכט צו דעם אויפשטאנד: ער האט תפסח חרוב געמאכט, די ארומיגע שטעדט האט ער צושלאגען, די איינוואהנער האט ער אויסגעטייט מיט דער גרעסטער אכזריות, זאגאר „די שוואנגערע פרויען

האט ער צוריסען!״ — דער דאזיגער אונגעווערגליכע ביישפיעל צווישען די מלכי-ישראל פון אכזריות'דיגער בעהאנדלונג, אין דער בעצידונג צום אייגענעם פאלק, האט, פערשטעהט זיך, נאר געקאנט פערשטארקען אין שומרון די אונצופריעדענהייט מיט דעם אוזורפאטאר*); ער האט אבער פערשטאנען אנצוווארפען א שרעק אויף דער בעפעלקערונג און איז אויפ'ן טהראן געבליבען.

און דערווייל, אונטער דער צייט, ווען אין אפרים גופא זענען פארגעקומען אינערליכע מהפכות, האט זיך אויפ'ן לאנד אלץ נעהנטער אנגערוקט אויך די אויסערליכע געפאהר, וועגען וועלכער עס האט מרמז געווען אין ירבעם'ס צייטען דער נביא עמוס. די שרים זענען געווען פערנומען מיט'ן מלכים-שפיעל, דאס פאלק איז געווען טעראריזירט און קיינער האט דערווייל נישט בעמערקט, ווי אשור געהט אלץ נעהנטער און נעהנטער צו ארץ ישראל. פערנעהמענדיג אין אנפאנג בלויז דעם אויבערשטען טייל פון מעסאפאטאמיען צווישען די בעריהמטע טייכען חדקל און פרת — האט אשור, נאך א פיעל-דורות'דיגער ענטוויקלונג, אלץ ווייטער פערברייטערט איהרע גרענעצען און איז געווארען די מעכטיגסטע מלוכה אין דער פאדערשטער אזיען. איינער פון די שפעטיגערע נביאים מאלט די גרויסקייט פון דעם דאזיגען פאלק מיט רייצענדע בילדער:

„אשור איז א לבנון-צעדער, מיט שענע צווייגען און מיט וואלד-געדיכטע שאטענס, פון ריעזיגער הויך — אז ביז די וואלקענס האט זיין שפיץ דערגרייכט. דאס וואסער האט איהם אויסגעהאדעוועט, דער אבגרונד האט איהם ערהויבען; ער (דער אבגרונד) האט געפיהרט זיינע טייכען ארום זיין ווארצעל און זיינע סאזועלקעס האט ער געשיקט ארום זיינע שפראצונגען. דארום איז דער דאזיגער אשור-צעדער אויסגעוואקסען העכער פון אלע פעלד-בוימער: זיינע שפראצלינגען האבען זיך געמעהרט, זיינע צווייגען האבען זיך געשפרייט — א דאנק די פיעלע וואסערען, וואס האבען איהם געפפלעגט. אויף זיינע שפראצלינגען האבען אלע פויגלען זייערע נעסטען געבויט און אונטער זיינע צווייגען האבען אלע חיות זייערע קינדער געבוירען. און שען איז ער געווען מיט זיין הויכען געוואוקס, און הערליך איז ער געווען מיט זיינע לאנגע צווייגען... די צעדערען האבען איהם נישט געקאנט פערדונקלען, די באקסען-בוימער האבען זיך נישט געקאנט גלייכען צו זיינע שפראצלינגען און די קאסטאניען-בוימער זענען נישט געווען עהנליך צו

*) טראן-פערהאפער.

זיינע צווייגען; קיין בוים אין געטליכען גארטען האט זיך נישט געקאנט
גלייכען צו איהם אין הערליכקייט—"

א צווייטער נביא קומט אין התפעלות פון דער גבורה פון אשור'ס חיל
און דריקט עס אויס אין פאלגענדע ווערטער:

„גיך און ראשיג קומט ער אן. נישטא קיין פערמאטערטער און נישטא
קיין געשטרויכעלטער אין זיינע רייהען; ער דרעמעלט נישט און שלאפט
נישט; ער גורט קיינמאל נישט פונאנדער דעם גארטעל פון זיינע לענדען
און בינדט קיינמאל נישט פונאנדער דעם בענדעל פון זיינע שיך. זיינע
פיילען זענען שטענדיג שארף, זיינע בויגענס זענען שטענדיג אנגעצויגען;
די קאפיטעס פון זיינע פערד זענען ווי פעלזען-שטיין און זיינע רעדער
זענען ווי א שטורם-ווינד. א געשריי האט ער פון א לייב, ער טהוט א
ברום און האפט זיין קרבן, שלעפט אוועק און ראטעווען וועט שוין קיינער
עס הילכט זיין שטים, ווי די רוישונג פון ים, און אז ער גיט א בליק
אויף א לאנד — ווערט עס פינסטער און ענג, אין די וואלקענס ווערט דאן דאס
ליכט אויסגעלאשען..."

און דאס דאזיגע גרויזאמע פאלק האט פון זיין הויפט-שטאדט נינוה
אויסגעשטרעקט זיין האנד איבער דער אוראלטער וועלט. איינגעהמענדיג
א סך ערד אין ארמעניען, אין קליין-אזיען, אין מדי, אין פרס און אין בבל,
האבען זיך די אשורי'ער א לאז געטהון צום מערב, צו די ברעגען פון
מיטעללענדישען ים. זיי האט זיך געוואלט בעקעמפפען דמשק, מיט וועלכער
זיי האבען שוין פון לאנג אן מלחמה געהאלטען, זיי האבען געוואלט צונעהמען
די רייכע פיניציא, די מלוכות פון יהודה און ישראל און ענדליך צו קומען
צו דעם גרויסען און מעכטיגען לאנד מצרים. כדי די מלוכה פון ישראל זאל
זיך קאנען פיעל וועניגער שיצען געגען די דאזיגע לענענדארישע זיגערים
פון אשור, האט אין לאנד געמוזט זיין א פעסטע הערשענדע מאכט, ביי וועל-
כער דאס בעוואוסטזיין פון די נאציאנאלע פפליכטען צום פאלק און צום לאנד
זאל זיין איינגעווארצעלט פון דורות; דערצו האט דאס פאלק געדארפט זיין
פעסט ארגאניזירט פון אינוועניג — דאס אלץ האט געפעהלט אין אפרים אין
יענעם אונגליקליכען מאמענט, ווען אשור איז אנגעפאלען אויף שומרון.
דאס פאלק איז געווען צוריסען אויף פארטייען און קלאסען און די אוזור-
פאטארישע הערשער האבען נאר געקלערט ווי צו בעקעמפפען זייערע אי-
נערליכע געגנער. כדי איינצוהאלטען די ממשלה אין די הענד האבען זיי זיך
פאר די שענדליכסטע מיטלען נישט אבגעשטעלט. אזוי האט מנחם בן גדי
דער מלך פון ישראל אליין אהן א שום ווידערשטאנד אנערקענט אויף זיך

דעם אויטאָריטעט פון פול, דעם הערשער פון אשור, אבי נאָר ער זאָל איהם העלפען גובר זיין זיינע פיינה אינ'ם לאַנד גופא. דערפאַר וואָס פול האָט מנחם'ן אַנערקענט אַלס מלך איבער אפרים, האָט דער הערשער פון אשור פון איהם בעקומען אַ גרויסע סומע זילבער פון טויזענד ככרים; דאָס געלד האָט מנחם אויסגעמאָהנט פון די רייכע אין לאַנד, צו פופציג שקלים פון יעדען. פול האָט זיך אויף דערווייל בעגנוגענד מיט זיין ערשטען ערפאָלג און זיך צוריקגעקעהרט קיין אשור.

אין אַ יאָהר צעהן אַרום, נאָכדעם ווי מנחם איז מלך געוואָרען, איז ער געשטאָרבען און די מלוכה האָט גע'ירש'נט זיין זוהן פקחיה. זיין ממשלה איז אָבער געווען נישט קיין דויערהאַפטע: די אונצופריעדענהייט, וועלכע איז פאַר זיין אכוריות'דיגען פאָטער געווען בעגראָבען טיעף אין דער נשמה פונ'ם פאָלק, האָט ענדליך אויסגעבראָכען און אָנגענומען דעם האַראַקטער פון אַנ'אָפענער מרידה. דער שר-צבא פקח בן רמליהו מיט דער הילף פון נאָך פופציג גלעד-לייט, האָט אַוועקגעהרג'עט מנחם בן-גדי'ס יורש און האָט פערנומען די ממשלה אין די אייגענע הענד. דעם טייל פון דער בעפעלקערונג, וועלכער איז נישט געווען צופריעדען מיט מנחם בן-גדי און זיין זוהן פקחיה, האָט אויך נישט איינגעשטימט מיט זיין פאָליטיק בנוגע צו אשור, דאַרום האָט פקח בן-רמליהו, שטיצענדיג זיך אויף דער דאָזיגער פאַרטיי, געזוכט מיטלען ווי פטור צו ווערען פון אשור'ס אפוטרופסות, וועלכע די פריהערדיגע מלכים האָבען מיט'ן גוטען ווילען אַנערקענט. מיט דעם ציעל האָבען דער מלך און זיינע אַנהענגער געווענדעט זיך צו די איבריגע פעלקער, וועלכע זענען געדריקט געוואָרען דורך אשור, ווי די פיניצער און אַרמעער, מיט דעם פאָרשלאַג, זיי זאָלען צוזאַמען צונויפשטעלען איין בונד געגען זייער אַלגעמיינעם פיינד. פקח האָט געהאָפט, אַז צו דער דאָזיגער אונטערנעהמונג וועט ער געווינען דעם מיטגעפיהל אויך פון דעם מלך יהודה און איבערהויפט פון מצרים. דער דאָזיגער שריט איז געווען זעהר אַ דרייסטער אָבער אויך זעהר אַ געפעהרליכער. די אויסערליכע פאָליטיק אין שומרון איז אויף אַזאַ אופן אַלץ מעהר פערפלאָנטערט געוואָרען. אַלץ נעהנטער איז געקומען דער מאָמענט פון דעם ענטשלאָסענעם קאַמפף, וועלכער האָט געשטעלט אין קאָן דעם גאַנצען קיום פון דער אפרים-מלוכה.

דאָס אינערליכע לעבען אינ'ם לאַנד איז זיך אָבער דערווייל געגאַנגען אויף דעם אַלטען שטייגער. די אַלגעמיינע ליידענשאַפטליכע אָרגיע האָט זיך נישט דערשראָקען זאָגאַר פאַר דער נאָהנטער געפאַהר. די אונזרפאַטאָרען האָבען נישט אונטערשטיצט די מעכטיגע, רייכע און הערשענדע קלאַסען.

די פערמעגליכע לייט און שרים האבען ווי פריהער געדריקט און געצויגען די פאלקס-מאסען; דער אדעל האט ווי פריהער זיך איבערגעגעבען די שענדליכסטע תאוות, ווירקענדיג דערמיט זעהר דעמאראליזירענד אויף די נידעריגע קלאסען; די אפטע פאליטישע מהפכות, וואו עס האט זיך פיעל בלוט געגאסען, האבען נאך וועלוועלער געמאכט דעם ווערט פונ'ם מענשען. דאס אלץ האט נאך מעהר געטריבען דאס פאלק אויפ'ן וועג פון געצענדיענעריי, אלץ ווייטער פון יהוה, אלץ ווייטער פון דעם נאציאנאלען געוויסען. די ווינציגע ניכטערע, וועלכע האבען געפרובט וועקען דאס פאלק און רופען איהם צום פערשטאנד, איהם קלאר מאכען זיין ווירקליכע מאראלישע און פאליטישע לאגע האבען פון די הערשענדע שיכטען בעקומען אנגערנסטען ווידערשטאנד: שפאט, פערפאלגונגען און ערמארדונג האבען בעגעגענט די היילעגע נביאים, וועלכע פלעגען ברענגען דעם פאלק דאס ווארט פון גאט. די לעצטע האט אבער דער טוידט נישט געשראקען און דעם מלך, די כהנים, די שרים און די רייכע פלעגט גאנץ אפט אויסקומען צו הערען דעם שרעקליכען אמת פונ'ם נביא'ס מויל. אין דער צייט פון די דאזיגע אינערליכע און אויסערליכע מהומות אין שומרון, האט זיך אויך בערהויפט, ווי ס'שיינט, אויסגעצייכענט דער נביא הושע בן בארי, אויך, הוכט זיך, פון יהודה.

הושע בן בארי האט געהערט צו דער קאטעגאריע נביאים, צו וועלכע ס'האט געהערט זיין פארגענגער עמוס. אנהויבענדיג זיין נבואה'שע טעטיגקייט נאך פאר ירבעם דעם 2-טען, האט ער איהר פארטגעזעצט ביז דער צייט פון די אורזופאטארען. איהם איז אלזא אויסגעקומען מיט די אייגענע אויגען צו זעהן דעם טרויעריגען צושטאנד אין לאנד, סיי אין מאראלישען, סיי אין פאליטישען זין. די אינערליכע מחלוקת אין דעם לאנד פון ישראל, די ראשיגע מלכים-טוישונג, די פונאנדערגעפלאקערטע תאוות און ווילקיר פון די פערשידענסטע פאלקסקרייזען, דער אנפאל פון אשור און די פאליטישע שפאלטונג אין לאנד צוליעב דעם, די אויפרעגונג צוליעב דעם בונד געגען אשור — דאס אלץ האט געפונען אנ'אבקלאנג אין דער נבואה פון הושע בן בארי. די פארם פון הושע'ס נביאות אין איהר אויסערליכען גלאנץ שטעהט פיעל נידריגער פאר עמוס'ס: דא איז נישטא יענע הארמאניע, יענער מוזיקאלישער טאן, יענע בילדליכקייט און יענער פאעטישער פלוג; דערפאר צייכענט הושע זיך אוים מיט זיין איינפאכקייט און זיין פייערדיגען קוראזש. די סכנה אין לאנד איז שוין געווען צו נאהענט, אום ער זאל זיך קאנען זארגען וועגען דער אויסערליכער

פאָרם פון זײן געטליכען װאָרט. אין׳ם נביא׳ס װערטער האָבען זיך געהערט די האַרצרײסענדע קולות פון דעם עהרליכען װעכטער, װעלכער װעקט די אין שלאָף פערזונקענע מענשען פון דעם הויז, װאָס שטעהט אין פלאַמען; אין זײן שטים קלינגט דער טױדט-שרעקליכער ציטער פאַר דער פאָרשטעהענדער נאַציאָנאַלער געפאַהר. ער רעדט אָהן מליצות, אָהן שײנע אױסדריקען, אָהן גראַמאַטיק, זאָגאַר אָהן אַ פעסטען צוזאַמענהאַנג צװישען זײנע פראַזען; ער שפרינגט איבער גיך פון אײן ענין צום צװײטען, פון צװײטען — צום דריטען, װי ער װאָלט מורא האָבען, אַז ער װעט נישט בעװײזען אַלץ אַרױסצוזאָגען. אױף דעם צוהערער מאַכט ער דעם אײנדרוק פון אַ פערװירטען, פון אַ דערנערװירטען; דער װאָס דרינגט אָבער טיעפער אַרײן אין האַרץ פון נביא זעהט, אַז דאָרט האָט אױפגעריסען אַ װאולקאַן, װעלכער שפריצט אַזױ אונרחמנות׳דיג זײנע פאָרמלאָזע פײער-מאַסען. הושע אַלײן כאַראַקטעריזירט זיך מיט די פאָלגענדע װערטער:

„עס האָט אױסגעבראָכען גאָט׳ס בעפעהל; עס זענען געקומען די טעג פון בעלױהנונג, װײ׳ם עם ישראל! דער נביא איז פערװירט, דער מאַן פון גײסט איז דול צוליעב דײן זינד, װײל גרױס איז אין זײן האַרצען די אױפרעגונג!“

װי עמוס, רעדט הושע אױך װעגען דער מאָראַלישער ערנידעריגונג פון זײן פאָלק, נאָר ער רופט אַלץ אָן מיט׳ן ריכטיגען נאָמען, אָהן פערקלײדונגען: „העָרט צו גאָט׳ס װאָרט, די קינדער פון ישראל, דען גאָט קריעגט מיט דער בעפעלקערונג, װײל עס איז נישטאָ קײן ריכטיגקײט און קײן גערעכטיגקײט און קײן געטליכעס בעװאוסטזײן אין לאַנד. פאַלש-שװערען און ליײקענען און הרג׳ענען און גנב׳נען און מזנה-זײן האָבען זיך פערמעהרט און בלוט האָט זיך אָן בלוט בעריהרט. דערפאַר װעט חיסט חערען דאָס לאַנד און פעראומגליקליכט װעלען װערען אַלע איהרע בעזיצער, אַלע חיות פון פעלד און אַלע פױגלען פון הימעל, זאָגאַר די פיש פונ׳ם ים װעלען פערטיליגט װערען... נאָר זנות און װײן און אַלט-װײן פאַנגט אײערע הערצער. מײן פאָלק װענדט זיך צום האָלץ, ער װאַרט, אַז זײן שטעקען זאָל איהם ענטפערען אױף זײנע תפלות, װײל דער גײסט פון זנות האָט איהם פערפיהרט, און ער האָט מזנה געװען פון אונטער זײער אײגענעם גאָט... אױף די שפיעל-בערג שעכטען די זײערע קרבנות, און אױף אַלע הױכע פלעצער האָבען זײ גערױכערט זײערע קטרת...“

געפינענדיג זיך אונטער דעם גרױמיגען ערשט: שען אײנפלוס, האָט

הושע דער ערשטער גענומען בענוצען זיך מיט די עראטישע בעגריפען פון סימבאליזירען די בעציהונגען צווישען גאט יהוה און זיין פאלק ישראל. גאט ווערט געשילדערט אלס מאן, ישראל אלס פרוי. „גאט האט דיך פערקנס'ט דורך גערעכטיגקייט, דורך געריכט, דורך גענאד און דורך בארימהערציגקייט". נאר ישראל האט פערראטען איהר גאט, איהר מאן. זי האט זיך געווענדעט צו פרעמדע געטער און אויף דער שפראך פון דעם נביא הייסט עס: ישראל האט מזנה געווען אונטער איהר מאן. מיט'ן מויל פון הושע זאגט גאט צו די קינדער פון ישראל:

„קריעגט אייך, קריעגט אייך מיט אייער מוטער, ווייל זי איז שוין נישט מעהר מיין פרוי און איך בין שוין נישט מעהר איהר מאן. זאל זי אבוואשען פון זיך איהר זנות-זינד, טאמער וועל איך איהר אויסטהון נאקעט, איך וועל איהר לאזען שטעהן, ווי זי איז געבוירען געווארען, איך וועל איהר מאכען, ווי א מדבר, ווי א וויסטע לאנד, לעדיג און לער... און אויף איהרע קינדער וועל איך זיך אויך נישט דערבארימען, ווייל זיי זענען זנות-קינדער. ווייל זייער מוטער האט מזנה געווען; די, וואס האט זיי געבוירען, האט א שאנד בעגאנגען. דען זי האט געזאגט: איך וועל געהן נאך מיינע געליעבטע, די וואס גיעבען מיר מיין ברויט און מיין וואסער, מיין וואל און מיינע פלאקס, מיין בוימאייל און מיינע געטראנקען. דערפאר פערשטעל איך איהר וועג מיט דערנער, איך וועל איהר ארומצאמען מיט א וואנט, און זי וועט זיך קיין שטעג נישט געפינען. און זי וועט נאכלויפען איהרע געליעבטע און זי וועט זיי נישט דעריאגען, און זי וועט זיך קיין שטעג נישט געפינען; און דאן וועט זי זאגען: לאמיך געהן און לאמיך צוריק זיך קעהרען צו מיין ערשטען מאן, מיר איז דאך דענסטמאל בעסער געווען, ווי איצט. זי האט זיך געמאכט נישט וויסענדיג, אז איך האב איהר דאס געגעבען דעם קארן, דעם וויין און דעם איילבערט, און זילבער און גאלד האב איך איהר געמעהרט, האט זי פונ'ם גאלד אן אבגאט געמאכט!... דערפאר וועל איך צוריק אבנעמען מיין קארן אין זיין צייט און מיין וויין — אין זיין טערמין — און איך וועל אבראטעווען מיין וואל און מיין פלאקס, וואס איך האב דיר געשאנקען, איהר שאנדע צו פערדעקען. איצט וועל איך ענטפלעקען איהר מיאוס'קייט פאר די אויגען פון איהרע אלע געליעבטע, און קיינער וועט איהר פון מיין האנד נישט ראטעווען. און איך וועל פערשטערען איהר פרעהליכקייט, איהר פייערטאג, איהר הודש, איהר שבת און אלע איבעריגע ימים-טובים. און איך וועל פערוויסטען איהר וויינשטאק און איהר פייגען-גארטען, וועגען

װעלכע זי האָט געזאָגט: „דאָס זענען מײַנע זנות־געשענקען, װעלכע מײַנע געליבטע האָבען מיר געשאָנקען — כ׳װעל זײ לײדיג מאַכען װי אַ װאַלד, און עס װעלען זײ די װילדע חיות אַרומגריזען. כ׳װעל איהר נאָך דערמאָנען די צײַט פון די אָבגעטער, װען זי פלעגט זײ קטרת רויכערען, װען זי פלעגט זיך אויסציערען אין איהרע נאָזבענדער און איהרע האַלדזבענדער און געהן נאָך איהרע געליבטע, און אָן מיר פלעגט זי פערגעסען — אַזוי זאָגט גאָט" —

דער סימבאָל פון „מאַן" און „פרוי" אין דער בעציהונג צו „גאָט" און „פאָלק" איז נאָכהער דורך די שפּעטיגערע נביאים פון יהודה פיעל מאָל בענוצט געװאָרען, נאָר אין קײן אָרט דערגעהט עס ניט צו אַזעלכע דעטאַלען, װי אין „הושע"; זאָגאַר די אילוסטראַציעס, מיט װעלכע ער בענוצט זיך אין דעם נאָמען פון גאָט, כדי דײַטליכער אונטער צושטרײַכען זײַנע נביאות, נעהמט הושע אויך פון דער געשלעכט־װעלט. גאָט הײסט איהם נעהמען אַ זונה פאַר אַ פרוי, אַלס צײכען אַז דאָס לאַנד האָט אָבגעקעהרט פון גאָט. װײַטער הײסט איהם גאָט נעהמען אַ פרוי און מיט איהר נישט לעבען, אַלס צײכען, אַז גאָט װעט פערלאָזען זײַן פאָלק. דאָס אַלץ דערװײַזט אין אַ געװיסער מאָס דעם מצב פון דעם נביא׳ס פאַנטאַזיע: זײַן נבואה טראָגט אויף זיך דעם צײכען פון לײַדענשאַפטליכען עקסטאַז. זײַן בעציהונג צו גאָט איז דורך און דורך דורכגעדרונגען מיט אונענדליכער דביקות און ליעבע און דעריבער איז אונענדליך זײַן צאָרן געגען דעם געצענדינערײַ פונ׳ם פאָלק. און װען די איבעריגע נביאים שטראָפען נאָר, זענען בלויז מתרה, שילט דער נביא הושע דאָס לאַנד, ער בעט אַלײן בײַ גאָט פאַר׳ן פאָלק אַ האַרבען געריכט. „גיעב זײ גאָט — װאָס זאָלסטו געבען? טויט־געבוירענע קינדער און צודאַרטע בריסט!" „זאָל זײ מײַן גאָט פערהאַסען, װײַל זײ האָבען איהם נישט געפאָלגט; זאָלען זײ דערום צװישען די פעלקער פערװאָגעלט װערען"... אין אַלגעמײן קאָן זיך קײן נביא נישט פערגלײַכען צו הושע׳ן בנוגע צו דעם צאָרן, װאָס פלאַקערט אין זײַנע װערטער און צו דעם װעהטאָג, װאָס קלאָגט אינ׳ם צאָרן. בײַ קײן נביא געפינט מען נישט אַזוי פיעל האַרבע תוכחה און בײַ קײן נביא איז נישט אַזוי אָפט און פלוצלונג דער איבערגאַנג פון די ביטערסטע שטראָף־רעה צו די מילדעסטע טרײסט־װערטער. נאָך דער נבואה פון שטראָף, פון חרבן, פון טויט און אַז. װ. געהט ער אַלע װײַלע איבער צו אַזעלכע נחמות: „װי זאָל איך דיר מאַכען, אפרים, װי זאָל איך דיר איבערגעבען, ישראל, װי זאָל איך דיך מאַכען װי אדמה, װי זאָל איך דיר איבערקעהרען װי

צבאים; מײן האַרץ װערט מיר אױפגעצאַפּעלט, מײן גאַנצע באַרימהערציגקײט פלאַקערט זיך אױף אױף דיר. איך װעל מײן צאָרן נישט ערפילען, איך װעל אפרים'ן נישט פערדאַרבען; איך בין דאָך גאָט, נישט קײן מענש...״ „און כ'װעל אין יענעם טאָג צוליעב זײ אַ בונה שליעסען מיט די חיות פון װאַלד און מיט די פױגלעך פון הימעל און מיט די רמשים פון דער ערד, און דעם בױגען, און דעם שװערד און די מלחמות װעל איך אונטערברײנגען פון לאַנד און איך װעל זײ לאָזען זיכער רוהען״... נאָר די נחמה איז נאָך בײם נביא אױף די ליפען, און פון זײן האַרצען רײסט זיך שױן פון דאָס-נײ אַ לאַװע פון גאַל און צאָרן.

אַזױ װי עמוס, בענוצט זיך הושע אױך װעהר אָפט מיט בײשפּיעלען פון דער פאָלקס-געשיכטע. נאָר די בײשפּילען דיענען איהם נישט בלױז אַלס אַרגומענטען צו רופען דאָס פאָלק צום גוטען װעג; ער מאַטערט זיך צו ערלעהרנען דאָס פאָלקס-גײסט דורך זײנע לעגענדען פון דער פערגאַנגענהײט און דערבײ שטעלט ער זיך נישט פאָר קײנע רעזולטאַטען: אַזױ דיענען איהם פאַר אַ שלעכטען סימן פאַר'ן גאַנצען פאָלק די מסורות װעגען יעקב אבינו: נאָך אין מוטער'ס בױך האָט ער זײן ברודער פערנאַרט און מיט זײן קראַפט האָט ער זיך געגען דער געטליכקײט געראַנגעלט״... װאָס ס'געהער צו די קרבנות, האָט הושע פאָרטגעזעצט די מלחמה געגען דעם, אין דעם זעלביגען גײסט װי זײן פאָרגענגער. „גערעכטיגקײט פערלאַנג איך און נישט קײן שלאַכטונג, דעם געטליכען בעװאוסטזײן — אַנשטאָט דעם פײער-אָפּפער״ — דער געדאַנק געדט דורך אין דער גאַנצער נבואה פון הושע. אױף דער טיעפער איבערצײגונג אין דער געטליכער השגחה, װעלכע עמוס נאָך האָט בעטאָנט, האָט הושע געבױט זײנע פּאָליטישע אַנשױאונגען. גלױבענדיג, אַז אשור איז אױף דעם לאַנד נאָר פון גאָט געשיקט געװאָרען פאַר די זינד פון פאָלק, האַלט ער פאַר אונגיצליך דעם בונט געגען פײנד, װעגען װעלכען פקח בן-רמליהו און זײן פּאַרטײ האָט זיך געמיהט; ער האָט אָבער געזעהען, אַז דער שלום מיט אשור, פאַר װעלכען די אַנדערע פּאַרטײ איז געװען װעט דאָס לאַנד אױך נישט ראַטעװען. „װען אפרים האָט דערזעהן, אַז ער איז קראַנק..., האָט ער זיך געװענדעט צו אשור, ער האָט געשיקט צום מלך ירב, נאָר נישט דער װעט אײך הײלען, נישט יענער װעט אײער װאונד לײכטער מאַכען. װײל איך בין װי אַ לעמפּערט פאַר אפרים... איך, איך װעל פאַרצוקען, פערשלעפּען און ס'װעט קײנער נישט קאָנען ראַטעװען״... איבערהױפּט איראָניזירט דער נביא מיט גאַל איבער די פערלאָרענקײט און די פּאָליטישע װאַקלונגען צװישען די שרים

טפא. „אפרים איז געוואָרען, ווי אַ פערנאַרטע טויב, אָהן אַן אייגענעם פערשטאַנד: דאָ האָבען זיי מצרים גערופען צו הילף, דאָ זענען זיי קיין אשור געגאַנגען. וואו זיי וועלען אָבער געהן, וועל איך אומעטום אויף זיי מיין נעץ פערשפרייטען, ווי די פויגלען פון הימעל, וועל איך זיי פאַנגען, וועה צו זיי, ווייל זיי האָבען זיך פון מיר דערווייטערט; זייער אונגליק איז דאָס, וואָס זיי האָבען געגען מיר געזינדיגט...” אין דעם בונט געגען אשור זעהט דער נביא בעזונדער קיין נוצען נישט פאַר שומרון, ווייל ערשטענס האָט ער נישט געגלויבט אין דער ערנסטקייט פון מצרים, וועלכע האָט אין דעם בונט געדאַרפט שפּיעלען די הויפט־ראָל. ער האָט פאָראויס געזעהן, אַז מצרים וועט ביז דעם ענטשלאָסענעם מאָמענט, אַלס פערטיידיגער אויסנוצען דעם לעצטען טראָפּען מאַרך פון אפרים, און ווען די סכנה פון אשור וועט אָנקומען, דאַן וועט מצרים בעסער אָבהיטען אירע אייגענע גרענעצען, — ווי ס׳איז טאַקי שפּעטער פאָרגעקומען. צווייטענס ווידער איז הושע געווען געגען דעם בונד מיט די אַרומיגע מלוכות, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר דעם פרעמדען קולטורעלען איינפלוס אויף אפרים, וועלכער האָט זיך פון אייביג אָן אַזוי שוואַך געהאַלטען ביי זיין נאַציאָנאַלער אָריגינאַליטעט. דער נביא זאָגט: „אפרים וועט זיך צווישען די פעלקער צומישען, ווייל אפרים איז אַ נישט דערבאַקענער קוכען”...

אָנשטאָט די פערשיעדענע פּאָליטיק־שפּיעלען, לעגט הושע פאַר דעם פאָלק דעם אַלטען טראַדיציאָנעלען מיטעל, ווי צו קעמפּפען מיט דער נאָהענטער געפאַדר —

„קעהר זיך אום ישראל צו גאָט דיין אַלמעכטיגען; גרייט זיך צו מיט תפלה און ווענדעט זיך צו איהם: אַלע זינד אונזערע זאָלסטו פערגעבען, נעהם פון אונז נאָר דאָס גוטעס און מיט אונזערע תפלות וועלען מיר דיר צאָהלען אָנשטאָט קרבנות. אשור וועט אונז נישט העלפען, אויף קיין פערד וועלען מיר נישט רייטען און מיר וועלען מעהר נישט רופען גאָט צו דעם ווערק פון אונזערע אייגענע הענד... (דאַן וועט גאָט ענטפערען) איך וועל זיי אויסהיילען פון זייער ווילדקייט, איך וועל זיי הארציג ליעבען, ווייל מיין צאָרן האָט זיך אָבגעטרעטן פון זיי. איך וועל זיין ווי אַ טוי צו ישראל, ער וועט בליהען ווי אַ רויז און ער וועט זיך וואָרצלען; ווי דער צעדער פון לבנון...”

דער נביא אַליין האָט זיך אָבער נישט געגלויבט, אַז זיינע רעד וועלען אָנגענומען ווערען און ער רופט אויס מיט פערצווייפלונג:

— „וואו איז אָבער דער קלוגער, וועלכער זאָל דאָס פערשטעהן;

װאו איז דער פערשטענדיגער, װעלכער זאָל דאָס בעגרײַפען״?...

און אין דער אמת׳ן, טראָץ די רײד פונ׳ם נביא, איז זיך די פּאָליטיק אין לאַנד געגאַנגען אויף איהר שטייגער. די פעלקער פון דער פאָדערשטער אַזיען האָט זיך גענומען גרופּירען אין פערטיידיגונגס-פערבאַנדען געגען זייער אַלגעמיינעם בעדריקער — געגען דעם „גרויסען מלך״ פון אשור. אַן דער שפּיץ פון איינעם פון די דאָזיגע פערבאַנדען זענען געשטאַנען דער מלך פון דמשק (ארם) רצין און דער מלך פון שומרון, פּקח בן־רמליהו. פאַר דעם דאָזיגען פערבאַנד איז זעהר וויכטיג געװען צוצוציהען אויף זײַן זײַט אויך יותם׳ן, דעם מלך פון ירושלים: ארם, ישראל און יהודה זענען דאָך דאַן געװען די בעדײַטענדסטע מלוכות אין דער פאָדערשטער אַזיען און האָבען פערנומען דעם צענטער פון יענעם קרײַז. פערנעהמענדיג אַזאַ פּאָזיציע, װאָלטען זיי געקאָנט האָפען אויך אויף דער הילף פון מצרים. האָט אָבער יותם נישט געװאָלט מיט׳ן גוטען װילען אַרײַנקריכען אין אַ מלחמה מיט אשור, כל זמן זי, אשור, בעריהרט נישט זײַנע גרענעצען. דאַן האָבען די פעראייניגטע מלכים פון ארם און שומרון גערעכענט מיט געװאַלד צו צווינגען דעם מלך פון ירושלים, צו צושטעהן צו זייער פערבאַנד: זיי האָבען איהם ערקלערט אַ מלחמה און זענען בעפאַלען יהודה. דערצו איז אין דעם רעכטען, ערנסטען מאָמענט פונ׳ם קריעג געשטאָרבען יותם, און איהם האָט געירשנ׳ט די מלוכה זײַן קליינמוטיגער זוהן אחז. זײַענדיג פון דער נאַטור נישט קריעגספעהיג, האָט ער נאָך מעהר פון זײַן פאָטער זיך געשראָקען אײַנצורייצען דעם גרויסען מלך פון נינוה און איז נישט צוגעשטאַנען צום פערבאַנד; דערפאַר האָט די מלחמה פון די פעראייניגטע מלוכות ארם און אפרים זיך בעגײַט נאָך יותמ׳ס טויט. דאַן האָט זיך די אונטערדריקטע אדום בענוצט מיט דעם קריטישען מאָמענט פון יהודה און בײַ איהר אָבגעריסען איהר וויכטיגסטען האַפען עולת בײַם ים סוף; דעריבער האָט אחז מיט׳ן אייגענעם װילען זיך געװענדעט צום מלך פון אשור, צו תגלת פלאָסר, איהם אויסגעדריקט זײַן אונטערטעניגשאַפט און געבעטען הילף געגען זײַנע פײַנד; דערצו נאָך האָט אחז געשיקט דעם מלך פון אשור פיעל זילבער און גאָלד אלס מתנות. תגלת פלאסר איז זעהר צופריעדען געבליבען פון אחז׳ס אויפפיהרונג, לויט װעלכער ער האָט איהם, אַנשטאָט מלחמה צו האַלטען, מיט׳ן אייגענעם װילען גאָר אַנערקענט פאַר זײַן אויבערהערשער; נישט זוימענדיג פיעל, האָט דער מלך פון אשור צונויפגעזאַמעלט זײַן גרויסען חיל און זיך געלאָזען מיט זיי צו די אויפגעבונטעוועטע מלוכות.

„ווען די פעראייניגטע מלכים רצין און פקח האבען זיך דערוואוסט, אז אשור האט זיך אריינגעריסען אין זייערע לענדער, האבען זיי פערלאזען יהודה און יעדערער פון זיי האט זיך וואס גיכער געלאזען צוריק אין זיין לאנד. נאר ס'איז שוין געווען צו שפעט. תגלת פלאסר האט שוין געהאט בעוויזען איינצונעהמען דמשק און די בעפעלקערונג פון ארם האט ער פערטריבען ווייט אין דער פראווינץ קיר. דעם מלך רצין האט ער פערהאפט אין געפענגעניש און געטוידט איהם. דער קאמפף צווישען אשור און ארם, וואס האט זיך שוין אנגעפאנגען מיט פיעל צעהנדליגער יאהרען פריהער, האט זיך אלזא פערענדיגט: ארם איז בעזיעגט געווארען און פערוואנדעלט געווארען אין א אשור'ישער פראווינץ מיט'ן נאמען סוריא. נאכדעם איז דער מלך פון אשור מיט זיין חיל אריינגעטראטען אין לאנד פון ישראל און האט פון מזרח־זייט אבגענומען דעם גאנצען גלעד און פון צפון־זייט — די חלקים ערד פון די שבטים: נפתלי, זבולון און אשר. די דאזיגע קרייזען ערד האט תגלת פלאסר פעראייניגט מיט זיין פאטערלאנד און די איינוואהנער האט ער פערטריבען אין געפענגעניש און פונאנדערגע־זעצט אין די ווייטסטע געגענדען פון אשור. און אויף אזא אופן איז פון דער ישראל־מלוכה מיט איינמאל אבגעריסען געווארען א בעדייטענדער טייל ערד (אין יאהר 734—735). פקח איז געבליבען אלס הערשער נאר איבער אפרים און נאך פיער אדער פינף שבטים. די הויפטשטאדט איז זיך, ווי פריהער, געבליבען שומרון. דער איבערגעבליבענער טייל האט אבער אויך געמוזט אנערקענען די אויבערמאכט פון אשור און צאהלען איהם א געוויסען מס. דאס פאלק איז געווען נישט צופריעדען מיט פקח'ן, וועלכער האט מיט זיין אויפשטאנד געגען אשור געבראכט דאס לאנד צו אזא אונגליק און געגען איהם האט זיך געבילדעט א בונט, אן דער שפיץ פון וועלכען ס'איז געשטאנען הושע בן אלה, וועלכער האט טאקי געהרג'עט פקח בן רמליהו, אויפן 20־טען יאהר פון זיין הערשען, און מיט דער הילף פון אשור פערנומען דעם טראן פון ישראל".

אין דער צייט פון דער פינסטערער קאטאסטראפע, וואס האט בע־געגענט די מלוכה פון אפרים, האט געלעבט דער נביא מיכה המורשתי, וועלכער איז, ווי זיינע פארגענגער עמוס און הושע, אויך געקומען פון יהודה קיין שומרון צו שטראפען דאס פאלק. זיין נבואה איז געווען אלץ אין דעם זעלביגען גייסט; ער רעדט כסדר וועגען די עולות, וואס די מעכטיגע בעגעהען קעגען די שוואכע, וועגען דער אונגליקליכער פאליטיק פון די מלכים, געגען דער פאלשער לעהרע פון די געצען־כהנים, און איבערהויפט געגען דאס געצענדיענעריי:

„זאָלען הערען אַלע פֿעלקער, זאָל פֿערנעהמען די ערד און איהרע בעשעפֿעניש, זאָל גאָט זיין צווישען אייך אַלס עדות — גאָט פֿון זיין הייליגען פּאַלאַץ! גאָט גייט אַרויס פֿון זיין אָרט, ער נידערט אַראָב און טרעט אַרויף אויף די ערהויבעניש פֿון דער ערד. און עס וועלען די בערג צוגעהן פֿון אונטער איהם און עס וועלען די טאָלען צו שפּאַלטען ווערען פֿון זיינע טריט — אַזוי ווי וואַקס ביים פֿייער, ווי וואַסער וואָס רינט אַראָב. דאָס איז אַלץ צוליעב די זינד פֿון יעקב, צוליעב די פֿערברעכען פֿון ישראל... (גאָט זאָגט) איך וועל מאַכען פֿון שומרון אַ הויפֿען פֿעלד-בערגעל, איך וועל איהרע שטיינער צום טאָל אַראָבשליידערען און איהר פֿונדאַמענט וועל איך אויפֿדעקען. און אַלע איהרע הייליגע בילדער וועלען צושמעטערט ווערען און איהרע זנות-מתנות וועלען פֿערברענט ווערען און איהרע געצען וועלען פֿערניכטעט ווערען... דערויף קלאָג איך און יאָמער איך, איך גייה אַרום נאַקעט און וואַהנזיניג, איך טרויער ווי די שטרויס-פֿויגלען, פֿערגיס טרערען, ווי די קראָקאָדילען"...

מיכה'ן איז אויסגעקומען צו קעמפֿפֿען געגען אַ נייעם פֿערברעך, פֿון וועלכען זיינע פֿאָרגענגער אין די לעצטע דורות האָבען נישט געוואוסט — געגען די פֿאַלשע נביאים. דאָס זענען געווען מענשען, געדונגענע דורך דעם מלך און דורך די שרים, ווי אין איזבל'ס צייטען, וועלכע האָבען געדאַרפֿט נאָכמאַכען די נביאים, כדי אבצושוואַכען דעם איינדרוק פֿון זייער נביאות. די געדונגענע נביאים פֿלעגען בערוהיגען דאָס פֿאָלק נאָך די אָנשרעקעניש פֿון די אמת'ע נביאים. מיט זיסינקע רעדע פֿלעגען זיי זיך מיהען איינצושלעפֿערען דעם המון, ער זאָל זיך נישט אומקוקען אויף דער געפֿאַהר, וואָס שטעהט איהם פֿאָר. צו די שרים און כהנים איז אַלזאָ צוגעקומען אַ נייע זינדיגע קאַסטע, און מיכה האָט געגען זיי אַלעמען געמוזט אויפֿהויבען זיין שטים:

„הערט נאָר די קעפּ פֿון יעקב, די הארען פֿון ישראל: איהר בעדאַרפֿט דאָך וויסען אייער משפּט: איהר האָט פֿיינד דאָס גוט'ס, און האָט ליעב דאָס שלעכטס... איהר האָט אויפֿגעפֿרעסען דאָס פֿלייש פֿון מיין פֿאָלק און זיין הויט האָט איהר פֿון איהם אָבגעשונדען און זיינע ביינער האָט איהר צוקנאַקט און איהר האָט איהם אויסגעבראָטען ווי אין אַ טאָפּ, ווי פֿלייש אין אַ קעסעל. דערפֿאַר וועט איהר שרייען צו גאָט און ער וועט אייך נישט ענטפֿערען, ער וועט זיין געזיכט פֿערבאָרגען פֿון אייך, אין דער צייט, ווען עס וועט פֿול ווערען די מאָס פֿון אייערע שלעכטע מעשים!" — און אַזוי האָט גאָט געזאָגט וועגען די נביאים, וואָס פֿער-

פיהרען מיין פאלק, וואס קריצען מיט די ציינער און זעהען פאר איהם „שלום" און אויף דעם, וואס בעצאהלט זיי נישט, ערקלערען זיי א מלחמה — א בלינדע נאכט וועט איך בעגעגענען פאר אייער „זעהונג" און פינסטער וועט אייך ווערען פון אייער צויבער. די זון וועט אונטערגעהן פאר די דאזיגע נביאים און זייער טאג וועט פערשווארצט ווערען. און ס'וועלען זיך שעמען די „זעהערס" און שאנד וועט טרעפען די צויבערער, זיי וועלען מוזען דאס מויל פערדעקען, ווייל זיי וועלען גאט'ס-ענטפער נישט געפינען. נאר איך בין פול מיט'ן קראפט, מיט'ן גייסט פון גאט, מיט'ן גייסט פון גערעכטיגקייט און מאכט, צו זאגען יעקב'ן זיין פערברעך און ישראל'ן זיין זינד!"

ווען עס האט אבער דאס אונגליק אין לאנד אויסגעבראכען, האט דער נביא אין זיין טיעפען טרויער דעם טאן געביטען: פון צו שטראפען געהט ער איבער אויף צו טרייסטען דעם איבערגעבליבענעם טייל פונ'ם פאלק. ער וועקט אין זייגע ברידער די האפנונג אויף דעם רחמנות פון גאט.

„איך האף צו גאט, איך ווארט צו'ם אלמעכטיגען-העלפער — מיין גאט וועט מיר דערהערען. פרעה זיך נישט מיין פיינד, אויב איך בין געפאלען, וועל איך זיך נאך אויפהויבען, אויב איך זיץ אין דער פינסטער— איז גאט מיין ליכט. דעם צארן פון גאט וועל איך פערטראגען, ווייל איך האב געגען איהם געזינדיגט — ביז וואנען ער וועט זיך אננעהמען מיין קריעג, ער וועט ענדיגען מיין שטראף, דאן וועט ער מיר פון דאסניי ארויספיהרען אויף דער ליכטיגער שיין און איך וועל זעהן זיין גערעכטיגקייט. און מיין פיינדין וועט זיך צוקוקען, און פערשעמט וועט ווערען די, וואס האט געשפאט: „וואו איז דיין גאט, דער אלמעכטיגער?!" דאן וועל איך אן איהר נקמה זעהן, דאן וועט זי צוטראטען ווערען, ווי דער ליים פון גאס!"...

די קאטאסטראפע, וואס איז געשעהן, האט געהאט א טיעפע מאראלישע ווירקונג אויפ'ן פאלק; דאס רעליגיעזע געפיהל ווערט פערשטארקט און די הערצער ווענדען זיך צו זייער אוראלטען גאט, צום גאט פון זייערע עלטערען. מיכה לעהרנט דאס פאלק דעם אמת'ן וועג, און דא ווערט פון דאסניי אנגעוויזען אויף די אלטע טראדיציעס:

„מיט וואס זאל איך גאט בעגעגענען, מיט וואס זאל איך זיך בויגען פאר דעם הויכען אלמעכטיגען? זאל איך איהם דען בעגעגענען מיט עולות, מיט יאהריגע קעלבלעך? קאן מען דען גאט פערגניגען מיט טויזענדער שעפסען, מיט צעהנדליגער טויזענדער בוימעל-טייכען? זאל איך דען מיינע

פערברעכען אויסקויפען מיט'ן לעבען פון מיין בכור? זאל איך איהם מיין קינד מקריב זיין פאר מיינע זינד? — מענש, גאט האט דיר דאך געזאגט, וואס איהם געפעהלט און וואס ער פאדערט פון דיר: נאר משפט טהון, נאך חסד ליעב האבען און קיין שטאלץ פאר גאט נישט ווייזען!..."

די פאליטיק אין שומרון האט אין אנפאנג זיך אויך געפיהרט לויט דעם וועג, וועלכען די נביאים האבען אנגעוויזען; זי האט זיך געשטיצט אויף נאכגעביגקייט, געדולד און האפענונג. דער נייער מלך הושע בן אלה האט אשור'ען אויסגעדריקט טרייע אונטערטעניגקייט און פלעגט יעדעס יאהר שיקען מתנות צום הערשער פון נינוה, און דערפאר האט דער לעצטער נישט געפרובט זיך מעהר צו בעאונרוהיגען דאס לאנד פון אפרים. הושע האט זיך אבער נישט געקאנט צוגעוואהנען צו דער קנעכטישער לאגע פון דער ישראל-מלוכה און אין דער זעלבער צייט, וועון לפנים פלעגט ער אשור'ן ארויסווייזען פאלשטענדיגע הכנעה, האט ער אין הארצען גע־טראכט וועגען דער פאליטישער בעפרייאונג פון זיין פאלק. צו דער צייט איז געשטארבען דער גרויזאמער קריגס-העלד, דער „גרויסער מלך" תגלת-פלאסר (727) און אויפ'ן מזרח האט זיך פון דאסניי אנגעהויבען די בעוועגונג געגען אשור. די פיניצער און די אנדערע פעלקער האבען זיך ווידער אויפגעבונטעוועט געגען דער אויבערמאכט פון אשור, גלויבענדיג, אז איצטער, נאכ'ן טוידט פון דעם העלדישען טיראן, וועט זיי געלינגען זיך צו בעפרייען פון דעם פרעמדען יאך. און ווידער האט אויפגעלעבט די האפנונג אויף מצרים, אז זי וועט קומען צו הילף. די דאזיגע אל־געמיינע בעוועגונג האט אויך הושע בן אלה'ן פערשלעפט אין איהר שטראם. ער האט געשיקט שלוחים צו סוא דעם מלך פון מצרים, צו פיהרען אונטערהאנדלונגען מיט איהם וועגען א פערבאנד; פון סוא זע־נען אנגעקומען, וואהרשיינליך, גוטע הבטחות. דאן האט הושע זיך פערר־לאזען אויף דעם און האט אויפגעהערט צו שיקען דעם יעהרליכען מס צו דעם יורש פון תגלת פלאסר, צו שלמנאסר'ן. הושע האט אבער באלד זיך געמוזט איבערצייגען, אז ער האט אן'אונגליקליכען פעהלער געטהון. עס איז געשעהן, ווי די נביאים פון גאט האבען פאראויס געזאגט. מצרים האט זיך זאגאר נישט געפרובט קומען צו הילף דעם מלך פון שומרון, ווען שלמנאסר איז מיט זיין אונגעהויער גרויסען חיל בעפאלען דאס לאנד פון ישראל. די אשור'ער האבען אבגענומען ביי ישראל איין שטאדט נאך דער צווייטער, ביז זיי זענען נישט צוגעטראטען ענדליך צו שומרון אליין. דא האבען זיי געהאפט דעם לעצטען מלך פון ישראל אין געפענגעניש

און איהם פאַרזעצט אין אַ פינסטערען טורעם. שומרון אַליין איז אָבער זיי נישט געווען אזוי לייכט איינצונעהמען; די בני אפרים האָבען געוויזען גרויסע גבורות, פאַר וועלכע עס האָט געשטוינט דאָס גרויסע מלחמה-פאָלק פון אשור. שלמנאסר האָט שוין אַליין נישט זוכה געווען צו זעהן, ווי די הויפּטשטאָדט פון אפרים איז איינגענומען געוואָרען; ערשט פאַר זיין יורש סרגון, אויף דעם פירטען יאָהר פון דער בעלאַגערונג איז שומרון איינגענומען געוואָרען (721). אָט אַזוי איז געפאַלען אויף אייביג די מלוכה פון ישראל!

מורא האָבענדיג פאַר אַ נייעם אויפשטאַנד, האָט סרגון, לויט די פאַרצייטיגע מלחמה-מנהגים, פיעל טויזענדער בעזיעגטע ישראלים אויסגעהרג'עט און פיעל צעהנדליגער טויזענדער האָט ער פערטריבען אין ווייטע אשור-פראָווינצען, „בעזעצענדיג זיי אין הלה און אין חבור, ביי די ברעגען פון טייך גוזן און אין די שטעדט פון מדי". אַ גרויסער טייל האָט זיך געראַטעוועט און איז אַנטלאָפען קיין יהודה, נאָר אַ קליינע מאַסע ישראלים, פון די אָרימע און הירקונגסלאָזע, האָט סרגון געלאָזט אין שומרון און אין די אַרומיגע שטעדט. דערפאַר האָט ער דאָרט בעזעצט אַ פרעמדע בעפעלקערונג פון פערשיעדענע איינגענומענע פעלקער „פון בבל, פון כותה, פון עזא, פון חמת און פון ספרוים". די דאָזיגע נייע איינוואָהנער האָבען איבערגענומען פיעל מנהגים פון די אַלטע ישראלים, וואָס האָבען זיך מיט זיי אויסגעמישט, נאָר צוזאַמען דערמיט האָבען זיי זיך געהאַלטען ביי זייערע אייגענע טראַדיציעס, וואָס זיי האָבען פון זייערע פאָטערלענדער אַהער געבראַכט. אַזוי אויך האָבען זיי אָנגענומען די אמונה פון יהוה, וועלכען זיי האָבען געהערט אַלס לאָקאַלען גאָט, אַלס דעם גאָט פון שומרון, נאָר צוזאַמען מיט דעם האָבען זיי געדיענט צו זייערע טראַדיציאָנעלע, היימישע געטער. די מאַסע אין שומרון האָט אַלזאָ געבילדעט אַ אויסמישונג פון פעלקער, וועלכע האָבען בעקומען דעם אַלגעמיינעם נאָמען שומרונים; די שומרונים האָבען געשאַפען אַן אויסגעמישטע קולטור, אין וועלכער סיזענען געבליעבען נאָר גאַנץ שוואַכע שפורען פון דער פאַריגער ישראל-קולטור. נאַכהער זיינען פערשלונגען געוואָרען צווישען די איבריגע פעלקער די יענע ישראלים, וואָס זענען אין פרעמדע לענדער פערשטויסען געוואָרען. פון זייער אַלטער קולטור און פון זייערע אַלע אייגענשאַפטען איז קיין געדעכעניש נישט געבליעבען. אַזוי איז חרוב געוואָרען דאָס פאָלק ישראל! דאָס פאָלק אין אפרים האָט ווייניג זיך געמיהט צו פערפעסטיגען אין זיך זיין אָריגינאַליטעט; בויענדיג זיין נאַציאָנאַליזם אויף די מאַטעריאַלע קנינים: אויף דאָס לאַנד,

אויף דעם מלך און אזוי ח., האט עס פערלאָזען זיין גייסטיגע חעלט, וועלכע דאט זיך שטענדיג געוואַקעלט אונטער פערשידענע פרעמדע איינפלוסען; און באלד, ווי דאָס פאָלק איז אָבגעריסען געוואָרען פון זיין מאטעריעלען נאציאָנאלען באָדען, איז עס הרוב געוואָרען, ניט קאָנענדיג זיך אונטער־שיידען פון די איבעריגע פרעמדע פעלקער־מאסען, וואס האָבען אידם ארומגערינגעלט. דער בליק פון די אפרים'שע פאָליטיקער האט זיך אלזאָ ארויסגעוויזען אלס פיעל קורצזיכטיגער, ווי די שטרעבונגען פון די נביאים פון לאנד. און אזוי ווי ס'איז מקוים געוואָרען די נבואה פון געטליכען נביא וועגען חורבן פון דאָס לאנד, אזוי איז אויך ענדליך מקוים געוואָרען זיינע רעה וועגען חורבן פון דאָס פאָלק, וואס ער האט אויסגעדריקט אין די ווערטער:

אפרים בעמים הוא יתבולל, אפרים היה עוגה בלי הפוכה.

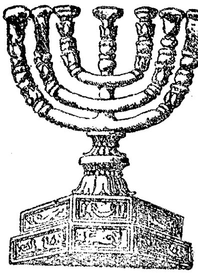

מנורה פון שלמה׳ס בית־המקדש

צעהנטעס קאפיטעל

די מלוכה אין יהודה

(פון רחבעם ביז יהואש, 881 ביז 977 פאר כריסטוס־געבורט)

דאס אינערליכע לעבען אין יהודה איז נאך דער שפאלטונג געגאנגען מיט א גליקליכערען וועג, ווי אין אפרים. די רוהיגקייט אין לאנד גופא איז געווען א פאלקאמע, די איינינקייט — א פעסטע, די ארדנונג — א זיכערע. דער הויפט־פלאג פון אפרים — די פערשידענע מרידות און מלוכה־איבערקעהרענישען, האט דא קיין ארט נישט געהאט. אין יהודה האט פון אנפאנג אן ביזן ענדע געהערשט די דינאסטיע פון דוד בן ישי, די הויפטשטאדט איז דא געווען, פאר דער גאנצער צייט, וואס יהודה האט עקזיסטירט — ירושלים. די אונגעשטערטע אינערליכע רוהיגקייט האט מיט־געהאלפען די מלכים פון לאנד צו פערפעסטיגען און פערזיכערען די פאליטישע לאגע פון יהודה און דעם פאלק — צו ענטוויקלען זיך אלזייטיג אין דער ריכטונג פון זיין אריגינאליטעט און זיין נאציאנאלער אייגענ־ארטיגקייט.

דער ערשטער מלך, וואס האט געוועלטיגט איבער יהודה נאך דער שפאלטונג, רחבעם בן שלמה, האט נאך זיין אבזאגען זיך, צוליעב דער התראה פון נביא שמעיה —, מלחמה צו האלטען מיט זיין פיינד ירבעם בן נבט, דער ערשטער מלך פון אפרים, — זיך פערנומען מיט דער וויכטיגער ארבייט פון בעפעסטיגען דאס לאנד געגען אן־אויסערליכען אנפאל. די טעטיגקייט פון זיינע פארגענגער אין דער הינזיכט איז געווען נישט גענוגענד און אויסער דעם איז זי געווען געווענדט הויפטזעכליך אויף די אלטע גרענצען, געגען די אלטע שונאים. נאך דער שפאלטונג אין ארץ ישראל

האבען זיך אָבער איבערגערוקט די גרענעצען פון דער ירושלים-מלוכה און איהר איז שוין אויסגעקומען זיך צו שיצען געגען דעם נייעם פיינד, געגען דער מלוכה פון אפרים, וועלכע האט איהר, ווי א רונג, כמעט פון אלע זייטען ארומגענומען. מיט דעם צוועק בויט רחבעם נייע פעסטונגען אויף די גרענעצען צווישען יהודה און די איבעריגע פיינדליכע שבטים פון ישראל, שטעלט אויף דארטען נייע שטעדט און נייע פערטיידיגונגס-פונקטען. אין די אלע פונקטען, וועלכע האבען דערגרייכט ביז צוואנציג, האט ער בעשטימט קאמענדאנטען, אויסגעבויעט ארסענאלען און שפייז-לאגערס אויף צו אויסהאלטען דעם חיל אין דער צייט פון א מלחמה.

רחבעם האט אלזא פיעל נוצען געבראכט זיין פאטערלאנד אין סטראטעגישער הינזיכט; זיין קעניגען האט אבער מיטגעבראכט מיט זיך פאר'ן פאלק די געפאהר פון א מאראלישער פערדארבונג. זייענדיג א זוהן פון נעמה, דעם מלך עמונ'ס טאכטער, וועלכע זיין פאטער שלמה האט צום ערשטען אלס פרוי גענומען, האט ער פון איהר געירש'ענט פיעל שעדליכע, פאלקס-פיינדליכע נייגונגען, צווישען זיי — אויך זיין נייגונג צו געצענדיענעריי. שלמה נאך האט ערלויבט די אויסלענדישע איינוואהנער אין ירושלים און די איבעריגע שטעדט צו האלטען זיך ביי זייער אמונה; רחבעם האט אבער אליין אויפגעשטעלט אבגעטער אין זיין הויפט-שטאדט, געבויט פאר זיי אלטארען אויף אלע הויכע בערג און געלאזט פאר זיי אשרות (ספעציעלע לינדען-בוימער) פלאנצען. דעם מלך'ס אויפפיהרונג האט באלד ארויסגערופען פיעל נאכאמונגען צווישען די שרים און צווישען די פאלק'ס-מאסען. דער דאזיגער מצב האט אבער לאנג נישט געדויערט. די נביאים מיט זייער געוועהנליכער ענטשלאסענקייט האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען געגען דעם דאזיגען פערראט בנוגע צום נאציאנאלען גייסט. ווייטער, איז אויפ'ן פינפטען יאהר פון רחבעם'ס קעניגען אנגעפאלען שישק מלך מצרים אויף יהודה. רחבעם האט מיט זיינע בעדייטענד קלענערע קרעפטען נישט געקאנט גובר זיין דעם פיינד, וועלכער האט שוין זיך זאגאר געהאט אריינגעריסען אין דער הויפטשטאדט, און ער איז געווען געצוואונגען מיט געלד אויסצוקויפען די זעלבסטשטענדיגקייט פון דער מלוכה: א סך געלד און זילבער און קופער פון די אוצרות בית-המלך און פונ'ם בית-המקדש האט שישק בעקומען פון רחבעמ'ן און נאר דאן האט ער דאס לאנד פערלאזען. דער נביא שמעיה האט אויף דעם אנפאל פון מלך מצרים אנגעוויזען, ווי אויף א שטראף פון גאט פאר די שלעכטע מעשים אין לאנד. „אזוי האט גאט געזאגט: איהר האט מיך פערלאזען,

דערפאַר האָב איך אייך פערלאָזען אין די הענד פון שישק" — זענען געוועזען שמעיה'ס ווערטער צום מלך רחבעם.

די גרויסע פאָלקס-געפאַהר האָט, ווי געוועהנליך, אַרויסגערופען אַ שטאַרקע נאַציאָנאַלע שטימונג. די רעדע פונ'ם נביא האָבען אַ טיעפען איינדרוק געמאַכט אויפ'ן מלך, אויף די שרים, אויפ'ן פאָלק און „זיי האָבען זיך אומגעקעהרט צו גאָט". דער מלך האָט זיך אָבער נישט געמיהט אויסצוראָטען מיט'ן וואָרצעל די שלעכטע, אַנטינאַציאָנאַלע ווירקונג, אין וועלכער ער איז אַליין שולדיג געוועזען. דערפאַר האָט ער אָבער זיך אומגעקעהרט צו זיין פריהערדיגער בעפעסטיגונגס-טעטיגקייט, ווי נאָר דער פיינד האָט דאָס לאַנד פערלאָזען. ער האָט גענומען פון דאָסניי אויפבויען די פעסטונגען, וועלכע די מצרים האָבען צושטערט, ער האָט בענייט מיט פרישע קרעפטען זיין חיל, וועלכער איז געפלאָגט געוואָרען אין דער פאַריגער מלחמה. אַ דאַנק דער דאָזיגער פאָרזיכטיגקייט איז איהם געלונגען אויסצוהאַלטען די שטענדיגע צוזאַמענשטויסונגען מיט דער פיעלצאָהליגער אַרמעע פון ירבעם בן נבט, וועלכע האָבען נישט אויפגעהערט פאַר דאָס גאַנצע לעבען פון רחבעם'ן און וועלכע זענען, וואַהרשיינליך, נאָך שישק'ס אָנפאַל אויף יהודה, פיעל שווערער און אָפטער געוואָרען.

אויפ'ן אַכטצעהנטען יאָהר פון זיין קעניגען, איז ער געשטאָרבען, און אויפ'ן טראָן איז אַרויף זיין זוהן אביה (957—960), וועלכער האָט געהערשט איבער'ן לאַנד סך הכל דריי יאָהר. איהם, דעם יונגען מלך, איז אויסגעקומען אַרויסצוטרעטען שוין אין אַן ענטשלאָסענער מלחמה געגען דער מלוכה פון אפרים. יהודה איז שוין אָבער דאַן אַזוי מעכטיג געוועזען, אַז נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס דער חיל פון ירבעם בן נבט איז געוועזען דאָפעלט אין פערגלייך מיט דעם חיל פון אביה, האָט דער לעצטער אָבגעהאַלטען איבער'ן שונא אַ ריעזיגען נצחון. אביה האָט ביי ירבעם'ן אָבגענומען פיעל שטעדט, צווישען וועלכע עס האָט זיך אויך געפינען די בעריהמטע בית-אל, נאָר זי האָט ער, ווי ס'שיינט, נאָכהער צוריקגעקעהרט. די גבורה פון יהודה האָט פון דאַן אָן אַ שרעק געוואָרפען אויף אפרים, פיעל פון די לעצטע זענען געהרג'עט געוואָרען אין קאַמפף, די איבעריגע זענען זיך צולאָפען. מערקווירדיג זענען די ווערטער, מיט וועלכע דער מלך פון ירושלים ווענדעט זיך אין דער צייט פון מלחמה צום חיל פון פיינד און צו זיין אָנפיהרער, שטעהענדיג אויפ'ן באַרג צמרים, וועלכע האָט, וואַהרשיינליך געדיענט אַלס גרענעץ צווישען ביידע לאַגערען. נאָכדעם, ווי דער מלך דערצעהלט אין קורצען די געשיכטע, ווי אַזוי גאָט האָט

געזאלבט דוד'ן און זיינע קינדער פאר הערשער איבער ישראל און ווי אזוי ירבעם, דער קנעכט פון שלמה בן דוד, האט מורד געווען אן זיין הארען, געהט ער איבער צו רעדען וועגען דעם געגענווארטיגען מאמענט:

„און איצטער מיינט איהר זיך צו שטארקען איבער דער מלוכה פון גאט, וועלכע איז אנגעטרויט געווארען דוד'ס הויז, דורכדעם וואס איהר בילדעט א גרויסע מענגע און וואס מיט אייך זענען די גאלדענע קעלבער, וואס ירבעם האט אייך זיי פאר געטער געמאכט?! איהר האט דאך אבגעשטויסען די כהנים פון גאט, אהרן'ס קינדער, און די לוים, און איהר האט נייע כהנים געמאכט, לויט דעם מנהג פון אלע פעלקער: ווער עס וויל אנפילען זיין האנד מיט א יונגען רינד־אקס און מיט זיעבען שעפסען, יענער ווערט א כהן פאר דעם און־גאט! (לא־אלהים)! אונזער גאט איז אבער דער אלמעכטיגער יהוה, מיר האבען איהם נישט פערלאזען און די קינדער פון אהרן זענען כהנים־דיענער פאר אונזער גאט און די לוים — ערפילען די הייליגע ארבייט אין בית־המקדש. און מיר זענען מקריב פאר גאט עולות יעדען פריהמארגען און יעדען אבענד... דען מיר היטען גאט'ס תורה, און איהר האט זי פערלאזען. און איצטער שטעהט גאט און זיינע כהנים, מיט די שאל־טראמפייטען, אין דער שפיץ פון אונזער מחנה— איהר זאלט נישט שטרייטען מיט דעם אלמעכטיגען גאט פון אייערע עלטערן, וויל עס וועט אייך נישט בעגליקען!"

די דאזיגע רעדע פון אביה דריקען אויס די פרומע שטימונג פון מלך און פון פאלק. דער מלך און דאס פאלק דיענען גאט, היטען זיין תורה, פערהייליגען זיין בית־המקדש און עהרען זיינע כהנים — דאס גיעט זיי דעם מוט צו גלויבען אין זייער מעכטיגקייט און צו האפען, אז קיינער וועט נישט אימשטאנד זיין, זיי צו בעזיעגען. די דאזיגע פרומע שטימונג איז אבער נישט קיין פאנאטישע: דער מלך און דאס פאלק פערטראגען גאנץ געדולדיג די טיילווייזע געצענדינעריי, וואס איז נאך פערבליבען פון רחבעם'ס צייטען; רחבעם'ס פרוי, אביה'ס מוטער, מעכה בת־אבישלום, וועלכע איז געווען א הייסע געצענדינערין, האט נאך דאן געלעבט און האט אונגעשטערט פארטגעזעצט איהר טעטיגקייט אין דער דאזיגער פערדארבענער ריכטונג: זי האט אין ירושלים אבגעטער געשטעלט און געפלאנצט אשרות.

אסא, דער זוהן פון אביה און זיין נאכפאלגער, איז שוין געגאנגען אין דער אייפעריגקייט פאר זיין אמונה פיעל ווייטער פון זיין פאטער. ער האט געלאזט צובערכען די מזבחות פון די אבגעטער, אויסגעריסען

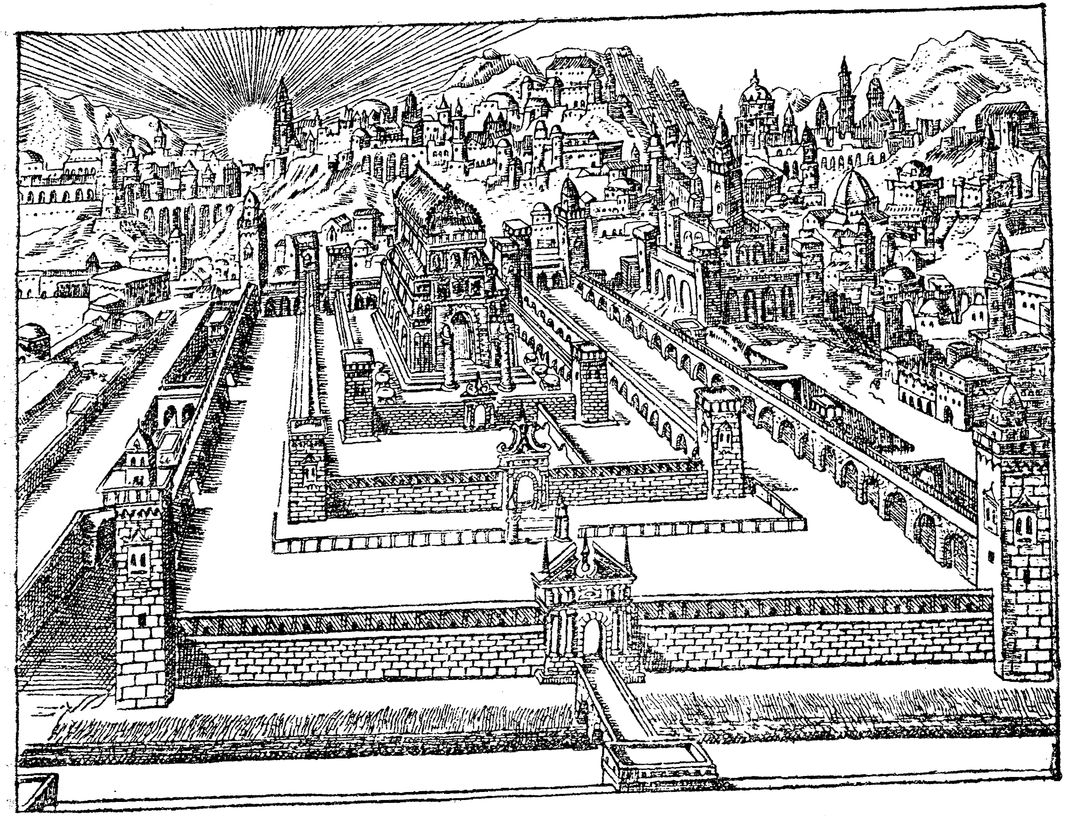

דער בית-המקדש פון שלמה (לויט אַ צייכנונג אין אַן אַלטער הגדה)

די אשרות און בכלל שטרענג נאכגעקוקט, אז דאס פאלק זאל זיך פעסט האלטען ביי זיין תורה. ער האט זאגאר נישט געשוינט זיין באבען מעכה: איהר אבגאט האט ער צושמעטערט און האט פערקלענערט איהר פערזענליכע בעדייטונג אין קעניגליכען הויף. די פערשידענע במות, אויף וועלכע דאס פאלק האט אין פראווינץ קרבנות געבראכט און וועלכע האבען דארטען עקזיסטירט נאך פון שמואל-הנביא׳ס צייטען, האט אסא דירעקט נישט בטל געמאכט, אונדירעקט האט ער אבער געשטרעבט זיי אונטערצוברענגען. כדי צו פערפעסטיגען דעם אויטאריטעט פון בית-המקדש און די אינערליכע צענטראליזאציע פון פאלק — צו וואס עס האבען געשטרעבט די ערשטע מלכים פון ארץ-ישראל. צו דעם צוועק האט ער זיך געמיהט אלץ מעהר אויסצופוצען דעם בית-המקדש און ער האט אויף דעם מנדב געווען פיעל גאלד און זילבער פון זיינע אייגענע אוצרות. ער האט דארום אויך זעהר פיעל אכט געלייגט אויף די קרבנות. וואס שענער דער אלגעמיינער בית-המקדש איז געווארען און וואס פייערליכער זיין צערעמאניאל איז צוגעגאנגען, אלץ השוב׳ער איז ער געווארען ביים פאלק, ביי די מאסען אלץ געפאלענער זענען געווארען די במות און אלץ פעסטער זענען צונויפגעבונדען געווארען די פערשידענע פראווינצען מיט׳ן צענטרום פון לאנד, מיט דער הויפטשטאדט פון דער מלוכה–ירושלים. אין דער צייט, וואס אסא האט געהערשט איבער׳ן לאנד, פלעגט דער נביא עזריהו בן-עודד פערשפרייטען צווישען פאלק די אידעען פון דער נבואה. „גאט איז מיט אייך, ווען איהר זייט מיט איהם; וועט איהר איהם זוכען וועט איהר איהם געפינען; וועט איהר איהם פערלאזען, וועט ער אייך פערלאזען“—דער מלך און דער נביא האבען אלזא געארבייט אין איין ריכטונג: פערפעסטיגט ביים פאלק זיין אמונה אין טראדיציאנעלען יהוה. אין יהודה האבען זיך צוזאמענגעטראפען די אינטערעסען פון דער נאציאנאלער אויפגעקלעהרטקייט און פון דער אינערליכער פאליטיק, און די מעהר פערשטענדליכע מלכים האבען עס פערשטאנען אויסצונוצען פאר דעם גליק פון פאלק!...

אסא איז געזעסען אויפ׳ן טראן א יאהר איין און פיערציג (917—957) און ווי די מסורה דערצעהלט, זענען די ערשטע יאהרען פון אסא׳ס הערשונג פערביי־געגאנגען אין לאנד זעהר רוהיג זאגאר פון אויסווייניג. קיין מלחמה, קיין צוזאמענשטויסונג. אין אפרים איז גראד די צייט געווען זעהר אונרוהיג סיי פון אינווייניג, סיי פון אויסווייניג: אינערליכע בונטען געגען די מלכים און אויסערליכע מלחמות מיט די ארומיגע פיינדליכע פעלקער האבען דאס לאנד אין בלוט פערטרונקען. דאן זענען מאסען איינוואהנער

פון אפרים, זאָגאַר גאַנצע שטעדט, איבערהויפּט פון די נאָהנטע שבטים מנשה און שמעון, איבערגעגאַנגען קיין יהודה. אָסא האָט צווישען זיינע ביידע אונטערטאַנען געמיהט זיך אויסצוואָרצלען דאָס געצענדיענעריי און צוזאַמענגיסען זיי מיט זיין פאָלק אין איין אמונה. די דאָזיגע רוהיגע צייט האָט אָסא אויך שטאַרק אויסגענוצט אויף צו פערשטאַרקען דאָס לאַנד אין סטראַטעגישער הינזיכט. ער האָט אין לאַנד נייע פעסטונגען געבויט, אַרום געוויסע שטעדט האָט ער מויער־ווענט געשטעלט, אין פיעל פונקטען האָט ער טורעמס געמאַכט. זיין חיל האָט ער פערגרעסערט און זיין בעוואָפנונג פערפאָלקאָמט. ווי די מסורה דערצעהלט, איז די יהודה׳שע מיליציע בעשטאַנען פון הונדערטער טויזענד מאַן, בעוואָפענטע מיט שפּיזען און פאַנצירען און פיילען־בויגענס.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און די דאָזיגע אַלע מלחמה־פאָרבערייטונגען זענען שטאַרק צוניץ געקומען. אַ געפעהרליכער פיינד איז אָנגעפאַלען אויף יהודה, די כושים, וועלכע זענען אַהער פון אפריקא אָנגעקומען מיט אַן־אונגעהויער גרויסען חיל (אַ מיליאָן, לויט דער כראָניקער פון תנ״ך דערצעהלט) מיט אַ קאָלאָסאַלער בעוואָפנונג (דריי הונדערט קריגס־רייטוואָגען, לויט דער זעלביגער קוועלע). אָסא האָט דעם פיינד בעגעגענט ביי מרשה און אין אַ ענטשלאָסענעם קאַמפּף האָט ער איהם מנצח געווען. די כושים האָבען אָבגעטרעטען, נאָר אָסא מיט זיין פיעל קלענערען חיל האָט זיי נאָכגעיאָגט, אָבגענומען ביי זיי פיעל רויב, איבערהויפּט רינדער און שאָף און קעמלען, און פעריאָגט זיי ענדליך פון לאַנד. דער דאָזיגער נצחון האָט ביים פאָלק נאָך פיעל העכער אויפגעהויבען דעם כבוד פון זייער נאַציאָנאַלען גאָט, „וועלכער קאָן העלפען מיט ווייניג קרעפטען, ווי מיט פיעל״: דער מלך און דער נביא האָבען נישט געלאָזען אָבקיהלען די דאָזיגע פייערליכע שטימונג און גלייך נאָך דער מלחמה האָבען זיי צוזאַמענגערופען דאָס פאָלק אין ירושלים אויף דעם גרויסען קרבנות־שלאַכט, וואָס דער מלך האָט אין בית־המקדש געלאָזט פייער׳ן פון דעם אָבגענומענעם רויב. דאַן האָט אָסא בענייט דעם בונד צווישען פאָלק און צווישען זיין גאָט און האָט בעשוואָרען דאָס פאָלק „צו פאָלגען דעם גאָט פון זיינע עלטערן מיט׳ן גאַנצען הערצען און מיט דער גאַנצער נשמה״. און ווער עס האָט גאָט נישט פאָלגען, יענער זאָל געטוידט ווערען פון קליין ביז גרויס, פון אַ מאַנספּערשוין ביז אַ פרויענצימער״. און דער כראָניקער גיבט צו: „גאַנץ יהודה האָט זיך געפרעהט צוליעב דער בעשווערונג, ווייל מיט׳ן גאַנצען הערצען האָבען זיי צו גאָט געשוואָרען און מיט׳ן

נאַנצען ווילען האָבען זיי איהם בעגערט..."

אום'ן זעקס און דרייסיגסטען יאָהר פון אסא'ס רעגירונג האָט זיך פון דאָסניי אָנגעהויבען אַ מלחמה צווישען יהודה און צווישען אפרים. דאַן האָט בעשא דער מלך פון אפרים פערהאַפט די גרענעץ-שטאָדט רמה און דאָרט אַ פעסטונג געבויט, כדי צו בעקומען אַ זיכערע פּאָזיציע. צו יענער צייט איז שוין ארם מיט איהר הויפטשטאָדט דמשק, וועלכע האָט זיך זעהר נאָהענט געגרענעצט מיט ארץ-ישראל, געווען גענוג גרויס און מעכטיג, און בעזיצענדיג אַ אונגעהויערן אַפּעטיט, וואָלט זי נישט געקאָנט בלייבען נייטראַל אין דער בעציהונג צו דער מלחמה פון אירע שכנים. זי וואָלט געמוזט זיך אַריינמישען און זיך אָננעהמען פאַר וועלכען ס'איז צד, כדי צו בעקומען אַ געוויסען חלק פון דעם נצחון. דער מלך פון יהודה האָט עס גוט פערשטאַנען און ער האָט זיך געמיהט צוצוציהען די שכנ'ישע מלוכה אויף זיין זייט. דאַן האָט ער געשיקט גרויסע מתנות פון גאָלד און זילבער צום מלך פון ארם, צו בן-הדד דעם I, און איהם פאָרגעלעגט, צוזאַמענצושטעלען אַ פעראייניגטען פערבאַנד געגען דעם מלך פון אפרים. בן-הדד האָט דעם פאָרשלאַג אָנגענומען: אפרים איז געאגראַפיש נאָהענטער געווען צו אַרם, ווי יהודה, און פאַר בן-הדד'ן איז וויכטיגער געווען אָבצושוואַכען זיין נאָהענטסטען שכן, מיט וועלכען ער פלעגט מוזען קומען אין אָפטע צוזאַמענשטויסונגען. און אין דער זעלבער צייט, ווען בעשא האָט בעלאַגערט די גרענעצען פון יהודה, איז בן-הדד בעפאַלען די גרענעץ-שטעדט פון אפרים און אָנגעמאַכט דאָרט פיעל חורבנות. דער דאָזיגער אומשטאַנד האָט געצוואונגען דעם מלך פון ישראל, וואָס גיכער צו פערלאָזען יהודה און ראַטעווען זיין אייגענעם לאַנד. יהודה איז גאָר אָהן אַ קאַמפף בעפרייט געוואָרען פון שונא און נאָך פערהאַפט זיינע פערפעסטיגטע פּאָזיציעס.

די פּאָליטיק פון אָסא האָט אַלזאָ אַ גרויסע ישועה געבראַכט פאַר'ן לאַנד, פונדעסטוועגען האָט זי נישט געקענט צופריעדען שטעלען די נביאים. און דאָ איבערצייגען מיר זיך אין דער איינינקייט פון דער נבואה'שער טאַקטיק אין ביידע ברידערליכע מלוכות—אפרים און יהודה. אַזוי ווי אין אפרים, אַזוי זענען די נביאים אין יהודה אויך שטענדיג געווען געגען יעדען פערבאַנד מיט די אַרומיגע פעלקער. פון איין זייט האָבען זיי זיך געשראָקען פאַר דער שלעכטער מאָראַלישער און רעליגיעזער ווירקונג פון דעם פרעמדען פאָלק, און פון צווייטען זייט, האָבען זיי אין דעם געזעהן אַ צייכען פון נישט גלויבען אין דער קראַפט פון דעם אַלמעכטיגען גאָט, וועלכען

נויטיגט זיך נישט אין קיין זייטיגער הילף, ווען ער וויל העלפען זיין פאָלק.— נאָך דער קאָמבינאַציע פון אָסא מיט ארם איז געקומען דער נביא הנני צום מלך פון יהודה און האָט איהם געזאָגט: „דערפאַר, וואָס דו האָסט דיך געשטיצט אויף דעם מלך פון ארם און דו האָסט זיך נישט פערלאָזען אויף דיין אַלמעכטיגען גאָט, דערפאַר איז דער חיל פון ארם אַנטרונען געוואָרען פון דיינע הענד*). האָבען דאָך די כושים און די לובים געבילדעט אַ ריעזיג גרויסען חיל, מיט פיעל רייטוועגענס און מיט פיעל רייטערס, און אַז דו האָסט זיך אָנגעשטרויט אָן גאָט, האָט ער זיי איבערגעגעבען אין דיינע הענד". דער מלך, וועלכער איז שטענדיג געווען געהאָרכזאַם דער נבואה בנוגע צו דער אמונה, האָט נישט געוואָלט פערליידען, אַז די נביאים זאָלען זיך מישען אין דער אויסערליכער פאָליטיק און אויף דעם באָדען האָט צום ערשטען מאָל נאָך דער שפאַלטונג אויסגעבראָכען אין יהודה אַ קאָנפליקט צווישען מלך און צווישען נביא. אָסא איז אין כעס געוואָרען אויף הנני און האָט איהם אין בעסטונג פערזעצט.

אויף דעם ניין און דרייסיגסטען יאָהר פון זיין הערשען איז אָסא קראַנק געוואָרען אויף די פיס. די נביאים האָבען אין דעם געזעהן אַ שטראָף פון גאָט פאַר דעם נביאים בעליידיגונג. די מסורה שטעלט אויף דעם מלך'ס רעכענונג נאָך אַ זינד, וועלכער איז זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר די נבואה־בעגריפען פון יענער צייט: אָסא האָט וועגען זיין קרענק „געלאָזט פרעגען ביי די רופאים און נישט ביי גאָט". דאָס פאָלק האָט אָבער געוואוסט, ווי אָבצושאַצען די גרויסע פערדינסטען פון דעם בעליעבטען און גאָטס־פאָרכטיגען הערשער, און ווען ער איז געשטאָרבען אויפ'ן איין און פערציגסטען יאָהר פון זיין מלוכה, האָט דאָס פאָלק איהם איינגעאָרדענט אזא גרויסאַרטיגע לויה, וואָס קיין מלך אין ירושלים פאַר איהם האָט אַזעלכע נישט געהאַט!

יהושפט דער זוהן פון אָסא האָט געקעניגט איבער'ן לאַנד פינף און צוואַנציג יאָהר (895—918) און זיין הנהגה איז געווען עהנליך צו זיין פאָטערס. דער אינצידענט, וואָס איז פאָרגעקומען צווישען פערשטאָרבענעם מלך מיט די נביאים, איז מיט דער צייט פערגעסען געוואָרען און דער פרישער יורש־עצר האָט פון דאָסניי געאַרבייט פאַר די נוצען פון זיין לאַנד צוזאַמען מיט די אַלטע פאָלק'ס־לעהרער, מיט די געטליכע לייט,

*) די כונה: ווען ארם וואלט זאגאר געווען אויף דער זייט פון אפרים, וואלט דאן אסא זיי ביידען מנצח געווען מיט דער הילף פון גאט.

בײַ טרעגער פונ'ם „הייליגען גייסט".

דאס הערשען פון יהושפט האט זיך אויסגעצייכענט — ביז די לעצטע יאהרען — מיט פאלשטענדיגער אויסערליכער ווי אינערליכער רוהיגקייט. די רוהיגקייט האט אבער דעם מלך נישט פערשלעפערט און ער האט נישט אבגעשטעלט זיין טהעטיגקייט מיט דעם צוועק אלץ העכער אויפצוהויבען זיין פאלק פאליטיש, עקאנאמיש און מאראליש. ער האט אויך, ווי זיינע פארגענגער, זיך געמיהט פארטצווזעצען די פאלקאמענהייט אין דער סטראטעגיק. פון זיינע נייע אויפטהואונגען קאן מען רעכענען דאס, וואס ער האט זיין חיל איינגעטיילט און צושיקט אין פראווינץ, אין די פעסטונגס-שטעדט, אנשטאט דעם, וואס פריהער איז ער כמעט אינגאנצען געווען קאנצענטרירט אין דער הויפטשטאדט, אין ירושלים. ווייטער האט ער נייע ארסענאלען און לאגערס געבויט. לויט דעם אמאליגען פלאן פון זיין עלטער-זיידען שלמה, האט ער דאס גאנצע לאנד יהודה, ווי אויך די געגענדען, וואס זיין פאטער האט אבגענומען פון אפרים, איינגעטיילט אין חלקים, און אויף יעדען פון זיי האט געהאט צו בעפוילען א בעזונדער שטעל-פערטרעטער (נציב); הרך דער דאזיגער רעפארם האט ער אריינגעבראכט מעהר ארדנונג אין דער אינערליכער אדמיניסטראציע פון לאנד.

וואס ס'געהערט צו דער גייסטיגער זייט פון זיין הנהגה האט ער פארטגעזעצט די טעטיגקייט פון זיין פאטער: אלץ טיעפער איינצווארצלען ביים פאלק די אמונה אין דעם נאציאנאלען יהוה, אלס דעם איינציגען גאט פון ישראל און אלמעכטיגען בעשעפער און הער פון דער גאנצער וועלט, און צו בעקעמפפען די שלעכטע מאראלישע ווירקונג פון די ארומיגע שכניישע פעלקער. דערצו האט ער נישט נאר מיט געוואלט מבער געווען, ווי זיין פאטער, די געצען און זייערע מזבחות, וואס זענען נאך אין דער פראווינץ געבליעבען, נאר ער האט אויך געמיהט זיך אויפצוהויבען דאס נאציאנאל-רעליגיעזע בעוואוסטזיין פונ'ם פאלק. ער איז געווען דער ערשטער מלך, וועלכער האט גענומען אויף זיך די ארבייט, פאפולער צו מאכען די תורה צווישען די פאלקס-מאסען.

די פערשיעדענע חוקים און מצוות, וועלכע זענען, לויט דער מסורה, נתגעבען געווארען דורך משה-רבינו, האבען זיך צוערשט איינגעהאלטען בײַ די זקנים און ביי די נביאים אלס פאלקס-טראדיציעס און אנדערע פון זיי זענען פערקערפערט געווארען אין לעבעדיגע מנהגים און געוועהנהייטען; אין יהודה, וואו די נאציאנאלע קולטור האט פרעכטיגער, ווי אנדערשוואו, געבליהט, האבען די אזוי גערופענע מחוקקים אדער סופרים בישלעכוויז

צוזאמענגעקליבען די דאזיגע טראדיציעס און מנהגים, פערשריבען זיי אויף מגולען אדער מגלות, פעסטגעשטעלט די פרינציפען, אויף וועלכע די פערשיעדענע חוקים און מצוות בעגרינדען זיך און אויסגעארבייט זייערע דעטאילען. די דאזיגע ריעזיגע ארבייט האט זיך, ווי עס שיינט, געצויגען גאנצע דורות און איז איבערהויפט ארגאניזירט געווארען פאר דוד'ן און שלמה'ן, ווען אויסער די בעקאנטע נביאים האבען אין יהודה עקזיסטירט נאך גאנצע פלעיאדעס פון הכמים, ווי די בני־יעבץ, די בני־אסף, די בני־הימן און א. וו. די פערצייכענטע חוקים ומשפטים האבען זיך אבער איינגעבונגען אין גאנץ ווייניג עקזעמפלארען: נאר ביים מלך, ביי די כהנים און ביי די נביאים; דעם פאלק אין זיינע ברייטע מאסען, זיינען זיי געווען גאנץ אומבעקאנט, אויסער יענע געזעצען, וועלכע זיינען שוין פון יאהרען אריינגעדרונגען אין אלטעגליכען לעבען און פערדעכענט געווארען אלס מנהגים. יהושפט האט בעשטימט ארויסצונעהמען די תורה פון די איינצעלנע הענה און איהר אריינברינגען אין די ברייטע שיכטען פון פאלק. ער האט דעריבער אויפ'ן דריטען יאהר פון זיין קעניגען ארויסגעשיקט ספעציעלע שרים, צוזאמען מיט אויסדערוועהלטע פון די כהנים און די לויים, „צו לעהרנען אין די שטעדט פון יהודה". דער כראניקער פון „דברי הימים" רעכענט אויס א גאנצע רשימה פון הויכע לייט, וועלכע זיינען לויט דעם מלך'ס בעפעהל, ארויסגעפאהרען איבער די שטעדט פון יהודה „מיט דער ספר־תורה פון גאט און געלעהרנט דאס פאלק".

נאכדעם ווי די געזעצען פון דער תורה, וועלכע נעהמען ארום דעם גרעסטען טייל בעציהונגען פון יעדען בן־ישראל צו זיין גאט און צו זיין הבר זיינען געווארען מעהר אדער ווייניגער בעקאנט צווישען פאלק, האט שוין דער מלך יהושפט געהאט די מעגליכקייט אריינצובריינגען מעהר ארדנונג אויך אין דער ספערע פון געריכט. כל זמן די געזעצען, וועלכע דארפען רעגולירען די פערשיעדענע אינטערעסען פון דער בעפעלקערונג, זיינען נישט געווען פאפולער, האבען זיך די ענינים פון משפט איינגעפונען כמעט אויסשליסליך אין די הענד פון דעם מלך. יעדע געגענזייטיגע מיספערשטענדניש אין לאנד, וועלכע האט נישט געקאנט צווישען די צדדים געענדיגט ווערען אויפ'ן פריעדליכען אופן, האט געדארפט פארגעשטעלט ווערען פאר'ן מלך אין זיין פאלאץ. פון אזא ארדנונג האט די גערעכטיגקייט אין לאנד, פערשטעהט זיך, געמוזט ליידען. די מלוכה איז געווען צו גרויס און צו ברייט, אום יעדע אונרעכט זאל קאנען צום מלך אין דער הויפטשטאדט דערגרייכען. יהושפט האט אלזא געמיהט

זיך, לויט דער מעגליכקייט, צו לאָקאַליזירען די געריכט'ס-אינסטיטוציעס. אין יעדע פערפעסטיגטע שטאָדט אין דער פּראָווינץ האָט ער אַ געריכט'ס-הויז געגרינדעט. יעדער קריעג, וואָס איז פאָרגעפאַלען צווישען פערשידענע לייט, האָט געמוזט בעטראַכט ווערען דורך די פון מלך אַנגעשטעלטע שופטים און געמוזט בעשלאָסען ווערען, לויט די בעשטימטע אַלגעמיינע געזעצען, אין דעם גייסט און לויט די פּרינציפּען פון דער תורה. עס איז זעהר אינטערעסאַנט די רעדע, מיט וועלכער דער מלך האָט זיך געווענדעט צו די אַנגעשטעלטע פּראָווינציאָנעלע שופטים און אין וועלכער עס קלינגט דער העכסטער הומאַניזם און דאָס שענסטע רעכט'ס-בעוואוסטזיין:

„בעטראַכט שטענדיג, וואָס איהר טהוט — האָט ער צו די שופטים געזאָגט — געדענקט, אַז ניט פאַר קיין מענשען משפּ'עט איהר, נאָר פאַר גאָט, דען ער געפינט זיך צווישען אייך אין געריכט'ס-הויז. זאָל אויף אייך שטענדיג זיין דער שרעק פאַר גאָט; היט אייך, ווייל אונזער אַלמעכטיגער גאָט פערטראָגט ניט קיין אונרעכט, קיין פּאַרטייליכקייט און קיין שוחד!"

לאָקאַליזירענדיג די אינסטיטוציעס, האָט ער זיי אויך געשטעלט אונטער דער אויפזיכט פון דער הויפּט-געריכטס-אינסטאַנץ, וועלכע ער האָט איינגעריכטעט אין ירושלים. די שופטים אין דער דאָזיגער איינריכטונג זענען געווען אַנגעשטעלטע כהנים און לויים (דער גייסטליכער שטאַנד) צוזאַמען מיט די ראשי-האבות (פאַמיליען-עלטסטע). זייער פּפליכט איז געווען, אַכטונג צו געבען אויף די געריכטס-אָבטיילונגען אין דער פּראָווינץ, אַז זיי זאָלען געפיהרט ווערען ערהליך, לויט די אַלגעמיינע פּרינציפּען פון דער נאַציאָנאַלער רעכטס-לעהרע. דער דאָזיגער אָבער-געריכטס וויעדער איז געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון דעם הויפּט (ראש) מיט דער בעטייליגונג פון דעם מלוכה-קאַנצלער; אין זיין רשות האָט זיך שטענדיג געפונען אַ גאַנצער שטאַט פון שוטרים, וועלכע האָבען געבילדעט די אויספיהרונגס-מאַכט פון געריכט און וועלכע האָבען געהאַט די בעפאָלמעכטיגונג, צו צווינגען די פער'משפּט'ע זיי זאָלען מקיים זיין דעם פּסק פון די שופטים. — אויך צו דעם געריכט'ס-קאָנטראָל האָט זיך דער מלך יהושפט געווענדעט מיט וואַרימע ווערטער:

אייער פפליכט מוז איהר ערפילען מיט גאָט'ספאָרכטיגקייט, מיט איבערצייגונג און מיט ערנסטקייט. יעדער קריעג, וואָס וועט אָנקומען צו אייך פון אייערע ברידער, וואָס וואָהנען אין די פּראָווינץ-שטעדט, וועגען בלוט-פערגיסונגען, וועגען רעכט'ס-אַנגעלעגענהייטען, יעדע פראַגע, וועגען געזעצען, וועגען מצוות, אַלץ מוזט איהר פאַרנעהמען און פערהיטען פון

אונרעכט, זײ זאָלען צו גאָט נישט זינדיגען, און עס זאָל גאָט נישט צאָרענען אויף אײך און אויף אײַערע ברידער. אויב איהר װעט אַזוי טהון, װעט איהר קײן פערברעכען נישט בעגעהן. זאָל אמריה דער כהן זײַן אײַער ראש פון די שופטים, און זבדיהו — דער בעפאָלמעכטיגטער פון דעם מלך, און די לויים זאָלען אײַערע שוטרים זײַן; שטאַרקט אײַך און טהוט מײַן בעגעהר — און גאָט װעט זײַן מיט דעם גערעכטען!"

די מוסטערהאַפטע אָרדנונג פון געריכט, װאָס איז דורך יהושפט'ן אײַנגעפיהרט געװאָרען, האָט אַרויסגערופען גרויס בעװאונדערונג בײַ די אַרומיגע פעלקער, בײַ װעלכע דאָס נאַציאָנאַלע רעכט, אַלס אַ מלוכה-פּרינציפּ, איז געװען נישט זעהר קײן געװעהנליכע ערשײַנונג. פון צװײטען זײַט האָבען אויך די פיעל מיליטערישע פערשטאַרקונגען און רעפאָרמען געמאַכט אַ גרויסען אײַנדרוק אויף די שכנים פון יהודה. דאַרום זענען כמעט אַלע יאָהרען פון יהושפט'ס רעגירונג פערבײַגעגאַנגען אין רוהיגער קולטורעלער טעטיגקײַט און די פעלקער אַרום האָבען נישט געװאַגט צו בעאונרוהיגען דער מלוכה פון ירושלים מיט זײַערע אָנפאַלען. די לענדער, װײַטער, װאָס זענען שוין פון אַמאָל, איבערהויפּט פאַר דוד'ן און שלמה'ן, אונטערטעניג געװאָרען די מלכי בית-דוד נאָר זײ האָבען מורד געװען אין זײ אין דער צײַט פון די מהומות אין ארץ-ישראל, צוליעב דער שפּאַלטונג, און אויפגעהערט זײ צו צאָהלען צינשען, אַזוי װי צ. בש. די פלשתים און די אדומים—, יענע האָבען פון דאָסנײַ געמוזט אַנערקענען די איבערמאַכט פון ירושלים און האָבען װידער אָנגעהויבען צו צאָהלען זײַערע אָבצאָהלונגען. דאָס האָט אַרײַנגעבראַכט דער מלוכה זעהר פיעל רײַכקײַט, און יהודה האָט זאָגאַר אָנגעפאַנגען שטײַגען אויך אין עקאָנאָמישער הינזיכט. יהושפט האָט בענײַט אויך די יהודה'שע שיף-בעװעגונג אויפ'ן ים. בײַ דעם האַפען עולת, אין דער בעזיגטער אדום, האָט ער אײַנגעריכטעט דעם װערפט (שיפענבוי-װאַרשטאַט) עציון-גבר. דאָרטען האָט ער גענומען בויען אַ גרויסען האַנדעלס-פלאָט, אויף צושיקען איהם אין'ם װאונדערלאַנד אופיר, אום צו ברענגען פון דאָרט גאָלד און זילבער קײן יהודה.

נאָר אויף אַ קורצער צײַט איז געשטערט געװאָרען די רוהיגקײַט אין ירושלים. די מואבים און די עמונים האָבען, װי ס'שײַנט, מקנא געװען זיך אין דער גדולה פון יהודה, און שליסענדיג צװישען זיך אַ פערבאַנד זענען זײ צוזאַמען בעפאַלען דאָס הײליגע לאַנד. יהושפט האָט זיך לכתחלה געהאַט דערשראָקען, װײַל די פעראײניגטע קרעפטען פון בײדע יהודה'שע פײַנד האָבען געבילדעט אַ ריעזיגען לאַגער. דאַן האָט דער מלך גוזר תענית

בעטען און פערזאגט דער בעפעלקערונג צו בעטען גאט, אז ער זאל קומען צו הילף זיין הייליגען לאנד. דאס פאלק פון גאנץ יהודה האט זיך צוליעב דעם פערזאמעלט אין בית־המקדש — אלט און יונג, פרויען און מאנסלייט, און צוזאמען פערגאסען טרערען פאר גאט. דער מלך האט זיך דאן געווענדעט צו גאט מיט א בעזונדערער תפלה:

„יהוה, דער גאט פון אונזערע עלטערן! דו ביזט דאך דער אלמעכטיגער אין הימעל און דו געוועלטיגסט דאך איבער די מלוכות פון אלע פעלקער, אין דיין האנד איז דאך די קראפט און די מעכטיגקייט, און קיינער קען דאך זיך קעגען דיר נישט שטעלען. און דו, אונזער אלמעכטיגער גאט, האסט דאך פערטריבען די בעזיצער פון דעם דאזיגען לאנד צוליעב דיין פאלק ישראל און האסט עס געשאנקען צו די קינדער פון דיין אייביג געליעבטען אברהם. און זיי האבען דאס לאנד בעזעצט און זיי האבען פאר דיין נאמען א מקדש אויסגעבויט מיט פאלגענדען ציעל: „אויב עס וועט אויף אונז אן־אונגליק קומען, א שווערד (א מלחמה), א מגפה אדער א הונגער, וועלען מיר זיך שטעלען פאר דיר אין דעם דאזיגען הויז, אויף וועלכען דיין נאמען ווערט בערופען, און מיר וועלען שרייען צו דיר אין אונזער פערלעגענהייט און דו וועסט אונזער שטים פערנעמען און דו וועסט אונז העלפען". און איצט זעהען אויף אונז בעפאלען די עמונים און די מואבים, וואס דו האסט די בני ישראל פערווערט, געהענדיג אין מדבר פון מצרים, אין זייערע לענדער צו קומען און זיי בייזעס צו טהון. איצט בעצאהלען זיי אונז דערפאר: זיי קומען אונז צו פערטרייבען פון דער נחלה, וואס דו האסט אונז געשאנקען! מיר קאנען קעגען זיי גארנישט טהון, און נאר צו דיר ווענדען מיר אונזערע אויגען!"...

די דאזיגע גרויסארטיגע תפלה, וועלכע איז דורכגעדרונגען מיט די פאלק'ס־געפיהלען פון דער נאציאנאלער פערגאנגענהייט און מיט די נבואה'שע וועלט־אנשויאונגען פון דער געגענווארט, האט ארויסגערופען ביי די פערזאמעלטע מאסען א נאציאנאלע התלהבות. די נביאים, וועלכע האבען זיך בשעת־מעשה דארטען איינגעפונען, האבען אויפגעמונטערט דאס פאלק און דעם מלך און פערזאגט צו האפען צו גאט. איינער פון די בני־אסף האט אזוי געזאגט: הערט צו, גאנץ יהודה, די איינוואהנער פון ירושלים און דער קעניג יהושפט: אזוי האט יהוה געזאגט צו אייך: איהר זאלט אייך נישט שרעקען און איהר זאלט אייער מוט נישט פערליערען צוליעב דער דאזיגער גרויסער פיינדליכער מחנה; נישט איהר וועט די מלחמה פיהרען, נאר גאט!" — די מלחמה האט זיךווירקליך געענדיגט מיט דעם

נצחון פון יהודה איבער זײַנע פײַנד. דאָס בעגײַסטערטע פאָלק האָט צו־
שמעטערט די לאַגערען פון עמון און מואב, און האָט נאָך בײַ זיי פיעל
רויב אָבגענומען. דאָס האָט נאָך מעהר אַכטונג אַרויסגערופען בײַ די אַרו־
מיגע פעלקער צו דעם געוועדער פון יהודה. דער כראָניקער, וועלכער בע־
שרײַבט די דאָזיגע מלחמה, דריקט זיך אויס וועגען דעם אײַנדרוק, וואָס
דער נצחון פון יהודה האָט געמאַכט אין די אַרומיגע לענדער: „דער שרעק
פון גאָט איז געפאַלען אויף אַלע מלוכות, ווײַל זיי האָבען זיך איבערצײַגט,
אַז יהוה זעלבסט האַלט מלחמה געגען די פײַנד פון ישראל“.

די איבערגעריסענע רוהיגקײַט האָט זיך אַלזאָ פון דאָסניי צוריקגע־
קעהרט אין לאַנד פון יהודה; די פעלקער האָבען שוין מעהר נישט געהאַט
די העזה צו בעפאַלען יהושפט'ן; ער אַליין, ווידער, זײַענדיג פון דער
נאַטור אַ פריעדליכער מענש און געהענדיג אין די וועגען פון דער נבואה,
האָט געוויס פון זײַן זײַט נישט אַרויסגערופען קיין מלחמות. ער האָט
שטענדיג געפיהרט אַ פריעדענס־פּאָליטיק און זאָגאַר מיט דעם ביזעסטען
שונא פון יהודה, מיט אפרים, געגען וועלכען די פאָרגענגער פון יהושפט
האָבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען, האָט דער דאָזיגער מענ־
שענפרײַנדליכער מלך אויך שלום געשלאָסען. דער דאָזיגער שלום, וועלכער
איז אין אָנפאַנג געווען נאָר אַ פּאַסיווער, האָט זיך ענדליך פערוואַנדעלט
אין אַן אַקטיווען פּאָליטישען און זאָגאַר פאַמיליען־פערבאַנד. דער פרומער
יהושפט, דער מלך פון ירושלים, האָט זיך מתחתן געווען מיט דעם זינ־
דיגען אחאב, דעם מלך פון שומרון: זײַן זוהן יהורם האָט ער התונה גע־
מאַכט מיט אחאב'ס טאָכטער עתליה. נאָכדעם האָט שוין דער הערשער
פון יהודה געהאָלפען די מלכים פון אפרים אין זייערע מלחמות געגען
אַרם און געגען אדום; דערפאַר האָבען די מלכים פון אפרים אַן־אַנטייל גע־
נומען אין בויען דעם פלאָט פון עציון־גבר. אויף דעם דאָזיגען באָדען
איז אויך צווישען יהושפט'ן און צווישען דער נבואה אויסגעבראָכען אַ
סכסוך. די נביאים, וועלכע זענען שטענדיג געווען געגען דער ברידער־
ליכער בלוטפערגיסונג צווישען די ביידע טיילען פון דעם איינציגען געט־
ליכען פאָלק, האָבען אָבער נישט געקאָנט זיך גלײַכגילטיג פערהאַלטען צו
דער גרויסער פרײַנדשאַפט, וואָס איז געוואָרען צווישען זיי. אַזוי ווי די
נביאים זענען געווען געגען יעדען נאָהנטען פערבאַנד מיט די איבעריגע
פעלקער, אַזוי זענען זיי געווען אויך געגען דער איינהײַט מיט אפרים, וועלכע
האָט שוין דאַן געהאַט „אָבגעקעהרט פון דעם געטליכען וועג“, מורא
האָבענדיג — און דאָס איז געווען, ווי עס האָט זיך צום לעצטען דערוויזען,

נישט אָהן אַ גרונד — פאַר דער שלעכטער ווירקונג. און ווען יהושפט האָט זיך אומגעקעהרט קיין ירושלים פון דער מלחמה געגען ארם פאַר די נוצען פון אחאב'ן, האָט איהם איינער פון די נביאים גאַנץ דייטליך אויסגעדריקט די אונצופריעדענהייט פון זיינע חברים: „דאַרף מען דען דעם רשע העלפען און גאָט'ס פיינד — ליבען? דערמיט האָסטו אויף זיך אַרויפגעבראַכט דעם צאָרן פון גאָט ...“ יהושפט אָבער, נישט קוקענדיג אויף זיין גאָט'ספאָרכטיגקייט, האָט אויך, ווי זיין פאָטער, נישט געוואָלט צוזאַמענמישען נבואה מיט מלוכה־אַנגעלעגענהייטען, און ער האָט פאָרטגעזעצט זיין פריינדשאַפטספאָליטיק מיט אחאב'ס דינאַסטיע. דאַן האָט זיך געמאַכט, אַז אַ אונגעוועהנליכע שטורם־ווינד אויפ'ן ים האָט פערניכטעט דעם אַלגעמיינעם האַנדעלס־פלאָט, וועלכער איז אין עציון־גבר געבויט געוואָרען מיט די פעראייניגטע קרעפטען פון יהושפט און אחזיהו, אחאב'ס טראָן־פאָלגער, און די נביאים האָבען דעם דאָזיגען אונגליק אויסגעטייטשט אַלס אַ צייכען פון דער השגחה. דער נביא אליעזר בן־דודיהו האָט יהושפט'ן דאָס פערזענליך געזאָגט: „דערפאַר, וואָס דו האָסט חבר געמאַכט מיט אחזיהו, האָט גאָט פערניכטעט דיין אַרבייט!“ יהושפט'ן האָט אָבער, ווי ס'שיינט, דער פאַקט נישט איבערצייגט און ער האָט נישט פונאַנדערגעריסען זיין פערבאַנד אויך מיט די ווייטערדיגע מלכים פון שומרון. פאַר זיין לעבען האָט דער דאָזיגער פערבאַנד ווירקליך געבראַכט דעם לאַנד נאָר גוטס און די פינף און צוואַנציג יאָהר, וואָס יהושפט האָט געקעניגט אין יהודה, קאָנען זיך רעכענען פאַר איינעם פון די גליקליכסטע פעריאָדען, בנוגע צו דער אויפבליהונג פון דער נאַציאָנאַלער קולטור אין לאַנד.

אין אַ משך פון פיעל דורות, רעכענענדיג פון יהושע בן־נון אָן, האָט אַלזאָ דער פאָלק'ס־גייסט פון ישראל נישט אויפגעהערט צו שאַפען דעם באָדען פאַר זיין עקסיסטענץ — זיין אייגענאַרטיגע קולטור. אין דער צייט פון יהושפט האָט שוין די דאָזיגע קולטור דערגרייכט זעהר אַ הויכע מדרגה, אויף אַזוי פיעל, אַז מען האָט איהר שוין געקאָנט בעצייכענען, מען האָט שוין געקאָנט אונטערשיידען איהרע הויפט־פרינציפען, מען האָט לייכט געקאָנט אָנווייזען איהר היסטאָרישען וועג. דאָס, וואָס דאָס פאָלק האָט אַריינגעבראַכט אין דעם אַלגעמיינעם אוצר פון דעם מענשליכען גייסט, איז געווען דייטליך אָבגעשטעמפעלט פון דער נאַציאָנאַלער אָריגינאַליטעט און אייגענאַרטיגקייט. ישראל האָט ביז יהושפט'ן שוין געהאַט פעסט בעגרינדעט זיין נאַציאָנאַלע טעאיסטישע (געטליכע) וועלט־אַנשויאונג און, אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם, די פפליכטען פון מענשען. דער ישראל'יזם

לעהרנט, אַז די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען דורך אַ בעוואוסטזיניגער איינציגער קראַפט, דורך דעם איינציגען גאָט (מאָנאָטעאיזם), גאָט האָט נישט נאָר די וועלט בעשאַפען, נאָר ער הערט איהר נישט אויף צו שאַפען, אַזוי אַז אַלע נאַטור־ערשיינונגען זענען אייביג אונאָבהענגיג פון איהם, פון זיין ווילען, — אייביג, ווייל ער אַליין איז די אייביגקייט, די אונענדליכקייט. און ווייל גאָט אַליין האָט אַלץ בעשאַפען און אַלע סטיכיען (נאַטור־קרעפטען און עלעמענטען) געפינען אין איהם זייער קוועלע, ענטהאַלט ער אין זיך דעם סכום פון אַלע סטיכיען, און איז ממילא העכער פון אַלע סטיכיען; מען קאָן אַלזאָ גאָט נישט בעגרייפען, פאָרשטעלענדיג זיך זיין געשטאַלט אין אַ וועלכען ס'איז בעגרענעצטען קערפער, דורך אַ וועלכע ס'איז שטערבליכע מאַטעריע, ווייל דערמיט בעגרענעצט מען זיין אונבעגרענעצטקייט אַלס סך־הכל פון דער שעפּונג, צוזאַמען מיט דעם אונענדליכען שעפּונגס־ווילען. גאָט איז אַלזאָ די אייביגע, אונענדליכע קערפערלאָזיגקייט; דער מענש מיט זיינע בעגרענעצטע חושים און בעגרענעצטען פערשטאַנד קאָן געוועהנליך דעם גרעניצלאָזען בעשעפער נישט זעהן און נישט הערען, איהם איז נאָר ענטפּלעקט געוואָרען זיין הייליגער נאָמען יהוה (דאָסזיין).

די וועלט־אַנשויאונג פון דעם ישראליזם איז אַ אָפּטימיסטישע. יהוה, וועלכער האָט די וועלט בעשאַפען צוזאַמען מיט אַלע איהרע ברואים, איז די גוטסקייט אַליין; מיט דער גוטסקייט האָט ער די וועלט בעשאַפען און מיט דער גוטסקייט הערשט ער איבער אַלע ברואים. מיט זיין גוטסקייט האָט גאָט בעשאַפען דעם מענשען און איהם געשיינקט אַ פונק פון זיין געטליכקייט, זיין נשמה; דער צוועק און די שטרעבונג פונ'ם מענש דאַרף זיין אַלץ מעהר זיך צו דערנעהנטערען אין זיין גייסטיגען לעבען צו זיין בעשעפער *); דערצו קאָן דער מענש דערגרייכען נאָר דורך דער גוטסקייט. שאַפט אָבער דער מענש שלעכטעס, דאַן מוז ער אויפבריינגען אויף זיך דעם צאָרן פון גאָט, וועלכער איז דער פיינד פון דאָס שלעכטע...

בנוגע צו דער היסטאָרישער בעדייטונג פון פאָלק ישראל, איז עס אויסדערוועהלט געוואָרען פון יהוה אַליין, צו לעהרנען דער מענשהייט, זי זאָל דערקאָנען דעם ריכטיגען גאָט און איהר ריכטיגען ציעל, וועלכער איז צוזאַמענגעבונדען מיט דעם געטליכען בעוואוסטזיין; און זוכה געווען דערצו האָט

---

*) אנשטאט דעם, וואס דער גריכישער אנטראפאמארפיזם מאכט די געטער ענליך צו מענשען, מאכט דער ישראליזם דעם מענשען ענגליך צו גאט

ישראל דערפֿאַר, וואָס ער איז געבוירען געוואָרען, אַלס פֿאָלק, אין ליידען און אין פּיין, אונטער דעם יאָך פֿון מצרים און האָט געענג געשפּיהלט דעם טעם פֿון דאָס בייזע, כּדי איהם צו האַסען. גאָט האָט ישׂראל'ן אַרויסגענומען פֿון מצרים, כּדי דאָס בעפֿרייטע פֿאָלק זאָל אין זיין אייגען לאַנד גרינדען די ערשטע מלוכה פֿון גוטסקייט און דורכדעם דינען אַלס ביישפּיעל פֿאַר אַלע פֿעלקער.

דאָס זענען די הויפּט-טעזיסען פֿון דער אייגענאַרטיגער וועלט-אַנשויאונג פֿון ישׂראל, וועלכע האָט זיך ענטוויקעלט און פֿערטיעפֿט אין אַ ריהע פֿון פֿיעל דורות; זייער טעאָרעטישע בעהויפּטונג האָט געפֿונען איהר אויסדרוק אין דער לעהרע פֿון די נביאים און אין דער פּאָעזיע פֿון די משוררים. ביז יהושפט'ס צייט איז שוין געוועזען געשאַפֿען אַ גרויסער טייל פֿון ספר תהלים, און, ווי ס'שיינט, אויך דער גייסטרייכסטער ספר איוב, וועלכע בעהאַנדלען די עיקרים פֿון דעם ישׂראליזמוס. די רעאַלע פֿערקערפּערונג פֿון די זעלבע טעזיסען האָט זיך אויסגעדריקט אין דער „תורה", וועלכע האָט נאָרמאַליזירט דאָס אַלטעגליכע פֿאָלקס-לעבען לויט די יסודות פֿון גוטסקייט.

די תורה ענטהאַלט אין זיך געזעצען און פֿערבאָטען, וואָס אַ טייל פֿון זיי זענען בעשטימט שטענדיג צו פֿערפֿעסטיגען און פֿערטיעפֿען דעם געטליכען בעוואוסטזיין, לויט דער נאַציאָנאַלער אויפֿפֿאַסונג. דאָס ווערט דערגרייכט דורך געוויסע טהאַטען און סימבאָלען, וועלכע זענען גאַנץ אָפֿט גענומען פֿון די אוראַלטע מנהגים פֿון די סעמיטישע פֿעלקער, נאָר אין וועלכע דער נאַציאָנאַלער גייסט האָט אַריינגעגעבען אַ נייעם רעליגיעזען אינהאַלט, אַזעלכע זענען די מצוות: מלה, ציצית, תפלין, מזוזה קרבנות און אַז. וו. אַ טייל געבאָטען קומען צו דערמאָנען שטענדיג יעדען בן-ישׂראל די געשעהעניש פֿון יציאת-מצרים, אויף וועלכער עס גרינדעט זיך די אמונה פֿון פֿאָלק וועגען זיין אויסדערוועהלטקייט צו טראָגען די געטליכע שליחות; אַזעלכע זענען די מצוות: פּסח, חמץ, סוכה און אַנדערע. ווייטער געהען אַ טייל געבאָטען, וואָס זייער ציעל איז, צו לעהרנען דעם מענשען שטענדיג גוטס צו טהון מיט אַלעמען אָהן קיין אונטערשיעד. אַזעלכע זענען די פֿערזאָגען וועגען צדקה, וועגען לקט, וועגען מעשׂרות, און ד. ג. די רעכטס-נאָרמען פֿון דער תורה גרינדען זיך אויף דעם פּרינציפּ פֿון מענשען-ליעבע („דו זאָלסט דיין חבר ליעב האָבען ווי זיך") און אויף גלייכהייט. מען טאָר נישט גנב'ענען, מען טאָר נישט גזל'ענען, מען טאָר נישט קיין בלוט פֿערגיסען, מען טאָר נישט נאַרען, מען טאָר נישט

דריקען קיינעם, מען בעדארף געדענקען דאס זיין אין מצרים... („וגר לא תונה ולא תלחצנו, כי גרים הייתם בארץ מצרים") „ארעמע, שוואכע, יתומים, אלמנות מוזען עהרליך בעהאנדעלט ווערען; דער פרינציפּ פון גערעכטיגקייט טאר אבער צוליעב דעם ארימען און שוואכען נישט פערבויגט ווערען (ודל לא תהדר בריבו)". די יסודות פון מענשענליעבע מוזען אנגעווענדט ווערען פאר יעדען מענשען גלייך: נישט נאר פאר א גלויבענס-ברודער, נאר זאגאר פאר א פרעמדען, וואס וואהנט אינ'ם לאנד פון ישראל, ווייל — מען מוז געדענקען דאס זיין אין מצרים...

מיט א בעזונדערען אייפער ווערט אין דער תורה געקעמפפט פאר דער אלגעמיינער גלייכהייט. צווישען בני ישראל טארען נישט זיין קיין הערען און קיין קנעכט. „נאר פאר מיר זענען די בני ישראל קנעכט, מיינע קנעכט זענען זיי, וואס איך האב זיי פון לאנד מצרים ארויסגענומען, איך יהוה אייער אלמעכטיגער גאט!" דאס איז דער פרינציפּ פון אלגעמיינער גלייכהייט. און ווען איינער פערקויפט זיך אויס נויט צום צווייטען, מוז מען איהם אויפ'ן זיבעטען יאהר ארויסלאזען פריי. אין דער צייט פון דער פערדינגונג איז דער האר מחויב צו בעגעהן זיך מיט זיין צייטווייליגען קנעכט מיט יושר און רחמנות, טאר איהם נישט בעלעסטיגען מיט שווערע און שענדליכע ארבייט, מוז איהם געבען זיין קליידונג, זיין שפייז און רוה-צייט. אפילו איבער דעם קערפּער פון א קנעכט פון א פרעמדען פאלק, האט דער האר נישט צו שאפען; אויב ער טויטעט איהם בעוואוסטזיניג, בעצאהלט ער דערפאר מיט'ן לעבען און אויב ער מאכט איהם א פעהלער, מוז ער איהם פריי לאזען... לויט די געזעצען פון דער תורה, טאר מען פאר קיין הלואה נישט נעהמען קיין רבית; א פערמשכנ'טע פעלד קעהרט זיך אום צוריק צום בעל-הבית אום שמיטה; קיין ערד קאן נישט פערקויפט ווערען לענגער ווי ביז יובל — דורכדעם ווערט בעגרענעצט דאס רעכט פון פריוואט-אייגענטום, און אין א געוויסער מאס ווערט פערהיט די עקאנאמישע אונגלייכהייט: עס זאל זיך נישט אנקלייבען צו פיעל רייכקייט ביי איינעם, און דער צווייטער זאל נישט פערליערען זיין לעצטע שטיקעל נחלה אויף אייביג. א שטרענג, איינפאך ארט לעבען — דאס איז דער אידעאל פון דער תורה און זי פערבאט קנאה און תאוה; זאגאר דעם מלך ווערט אנגעזאגט, ער זאל זיך נישט איינשאפען קיין סך פערדען, קיין סך ווייבער, קיין סך גאלד און קיין סך זילבער, ווייל דאס אלץ שטערט די אלגעמיינע גלייכהייט... אין דער מצוה פון שבת, ווען אלע, זאגאר די קנעכט און די דינסטען, זענען מחויב צו רוהען פון דער וואכיגער ארבייט, האט די

תורה פעראייניגט אלע דריי פרינציפען פון דער ישראלישער אמונה: די בעשאפונג פון דער וועלט דורך גאט, דאס בעפרייט ווערען פון מצרים און די גלייכהייט אויף דעם יסוד פון גוטסקייט.

פון דער צייט, ווען דער געניוס פון ישראל, האט אוועקגעלעגט די פונדאמענטען פון זיין קולטור, איז נישט איבערגעבליבען קיינע געדעכענישען פון זיינע אריגינעלע שעפפונגען אין יענע געביטען, אין וועלכע עס האבען זיך אויסגעצייכענט אלע אנדערע פעלקער פון דער אוראלטער וועלט, ווי די מצרים, די כשדים, די צורים די גרעקען: דאס פאלק ישראל האט נישט אריינגעטראגען דאן קיין אייגענס, נישט אין דער קונסט און נישט אין דער וויסענשאפט. און דאס איז גאנץ פערשטענדליך. די קונסט איז אימעטום אין אנפאנג געווען א רעליגיעזע. די געצענדיענערישע פעלקער פלעגען מאלען אדער שניצען בילדער, וועלכע פלעגען פארשטעלען יענע נאטור-קרעפטען, וועלכע זיי פלעגען דיענען; אויף דעם באדען האט זיך דערנאך ענטוויקעלט די פלאסטישע קונסט; ביי ישראל האט די רעליגיעזע וועלט-אנשויאונג לכתחלה פערווערט אזעלכע געטליכע בילדער, אלס ווידערשפרוך צו דעם אונענדליכען און קערפערלאזען בעגריף פון יהוה. די וויסענשאפט האט אויך אין דעם ישראליזמוס נישט געקאנט געפינען קיין בעוועגונגס-קראפט. ווי בעקאנט, איז אויך די פילאזאפיע, ביי די גריכען, צ. ב. ש., ענטוויקעלט געווארען אויף דעם יסוד פון דער קאסמאגאניע און גאטזוכונג; דער געניוס פון ישראל האט אבער קיינמאל נישט געליטען פון די אלע צווייפלונגען און זוכענישען; עס עקזיסטירען פערשידענע מיינונגען, ווי אזוי דער ישראליזמוס איז צום מאנאטעאיזם געקומען, יעדענפאלס אבער איז געווים, אז די העברעער, אלס פאלק, זענען אריינגעטראטען אין לעבען מיט א פארטיגען געטליכען טעזיס, וועלכען זיי האבען נאר וואס ווייטער אליץ ברייטער ענטוויקעלט און פערפאלקאמט. זאגאר די פערשידענע נאטור-ערשיינונגען האבען קיינמאל ביים געניוס פון ישראל נישט געקאנט ארויסרופען קיין בעוואונדערונג, קיינמאל נישט געקאנט צווינגען איהם צו בעטראכטען זייערע רעגעלען, ווייל דער „ווילען פון אלמעכטיגען" האט געדיענט אלס ערקלעהרונג פאר אלע ערשיינונגען. אין דער תורה, צווישען די נביאים בעגעגענט מען פיעל שטעלען, וואו עס רעדט זיך דייטליך ארום די נעגאטיווע פערהעלטעניס צו פערשידענע וויסענשאפטליכע געביטען, וועלכע זענען געווען זעהר געשעצט אין דער אוראלטער וועלט, ווי צ. ב. אסטראלאגיע, מאגיק, מעדיצין; דאס איז פיעלייכט נישט אזוי פיעל צוליעב

דעם, וואס די נביאים זענען געווען איבערצייגט אין דער פאלשקייט פון די דאזיגע הכמות, ווי צוליעב דעם, וואס די דאזיגע הכמות, אויב זיי וואלטען זיין ריכטיג, וואלטען זיי דאך געמוזט בעגרענעצען דעם פרייען ווילען פון דעם בעשעפער און איהם שטעלען אין צוזאמענהאנג מיט געוויסע אויסערליכע געזעצען און דאס האט דער ישראליזמוס פרינציפיעל נישט געקאנט דערלאזען[1]. אזוי ווי דער פאסטוך, בלאנדזשענדיג אין דער לענג און אין דער ברייט פון דעם גרויסען געדיכטען וואלד און זוכענדיג אהן א שפור און אהן א שטעג זיין פערלוירענעם שעפעלע, געפינט גאנץ אפט אין גאנג אזעלכע מציאות, וועגען וועלכע ער האט גארנישט גערעכענט, אזוי אויך האט די אלגעמיינע מענשהייט, בלאנדזשענדיג אין דעם גרויסען געדיכטען וואלד פון דער נאטור, גאנץ אפט געפונען אין וועג זייטיגע אונערווארטעטע ענטדעקונגען אין דער ספערע פון דעם מענשענ׳ס-געדאנק. דאס איז אבער געווען גאנץ פערמיידליך פאר׳ן ישראליזמוס, וועלכער האט קיינמאל נישט געבלאנדזשעט שפורלאז, און אין זיין ענטוויקלונג האט ער געמוזט געהן אהן זייטיגע אבנייגונגען, האלטענדיג זיך פעסט ביי א גלייכען וועג-שטריך. עס איז אלזא דייטליך, אז דער געניוס פון ישראל איז פון אנפאנג אן געווען בעגרענעצט אין זיין שאפונג׳ס-געדאנק. אין צוזאמענהאנג מיט זיין וועלט-אנשויאונג איז פאר איהם פריי געבליבען דער געביט פון דער עטהיק, און אין דער היניזיכט האט ער דערגרייכט שוין מיט דריי טויזענד יאהר צוריק אזא הויכע מדרגה, אויף וועלכער קיין פאלק אין יענער צייט איז נישט געשטאנען. מיט דריי טויזענד יאהר צוריק האט דאס פאלק ישראל ארויסגעשטעלט דעם פרינציפ פון מענשענליעבע און גלייכהייט, נישט נאר אלס וועלט-אויפפאסונג, נאר זאגאר אלס מלוכה-יסוד. וועלכער האט זיך אין א משך פון פיעל דורות אלץ מעהר ענטוויקעלט און פערקערפערט אין רעאלע אלגעמיינע מלוכה-פארמען, (אי־בערהויפט אין יהודה). ליידער האט אבער די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דעם דאזיגען אידעאל פלוצלונג געפונען פאר זיך א שטערונג אין דער אויסער־ליכער פאליטיק פונ׳ם לאנד און נאך יהושפטס טוידט האט דאס אינערליכע מלוכה-לעבען אין יהודה געמוזט אבטרעטען אויף א געוויסער צייט פון איהר גלייכען היסטארישען וועג.

[1] די קאמפראמיסען צווישען דער וויסענשאפט און צווישען דער לעהרע וועגען דער אבסאלוטער פרייהייט פון גאט׳ס ווילען געהערען צו די שפעטינערע דורות.

נאך יהושפט'ס טוידט (896) זענען געבליבען פיעל זיהן, נאר די מלוכה האט געירש'נט, ווי דער מנהג איז געווען אין יהודה, דער עלטסטער פון זיי — יהורם (882—895). יהורם'ן האט נאך זיין פאטער חתונה געמאכט מיט עתליה'ן, די טאכטער פון אחאב און איזבל. די דאזיגע מחותנות'שאפט איז געשלאסען געווארען צוליעב דער אויסערליכער פאליטיק — צו פערשטארקען די פריינדשאפט צווישען שומרון און ירושלים; די בעסטע מענשען פון פאלק, וועלכע האבען זיך געזארגט פאר דאס אינערליכע גייסטיגע לעבען אין לאנד מעהר, ווי פאר דער אויסערליכער פאליטיק, זענען געווען נישט צופריעדען מיט דעם דאזיגען שריט פון דעם פרומען מלך, און די נאהענטסטע צוקונפט האט דערוויזען, אז זיי זענען געווען נישט אינגאנצען אונגערעכט. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז עתליה איז געווען אינגאנצען געראטען אין איהר מוטער — די פעניצעערין איזבל. זי איז אויך געווען א פאנאטישע אנהענגערין פון דעם אנטימאראלישען פעניצעער-קולט, פון די פערשיעדענע אבגעטער, ווי בעל, עשתרות און אנדערע; זי איז אויך געווען א הייסע ליבהאבערין פון דעם פרעהליך-צולאזענעם פעניצעער-לעבען. דערביי איז געווען פון דער נאטור זעהר דעספאטיש און האט זיך נישט געוואלט רעכענען מיט די פאלק'ס-בעגריפען אין איהר נייעם פאטערלאנד. אין דער בעציהונג צו איהר אונגעהויערער ענערגיע און אייזערנעם כאראקטער האט זי פיליייכט נאך איבערגעשטיגען איהר מוטער און דער מלך איז געווארען אינגאנצען אבהענגיג אן דעם ווילען פון דער מלוכה. דער פרומער גאט'ס-פארכטיגער גייסט, וואס האט פון יאהרען לאנג שוין געהערשט אין דעם הויז פון די מלכי בית-דוד איז מיטאמאל אבגעשאפט געווארען; עס איז בענייט געווארען דאס געצענדיענעריי, נאר נישט דאס געצענדיענעריי פון די פלשתים, פון די עמונים און אז. וו., וועלכע האט אמאל אפט געקאנקורירט אין לאנד מיט דעם קולט פון יהוה, וועלכע האט מעהר אויסגעדריקט פערגרעבטע אונוויסענהייט, ווי וועלט-אנשויאונג און איז אלזא נישט געווען דאגעגען די נאציאנאל-פסיכאלאגישע נייגונגען צו מאראל, צו וואהרהייט און גערעכטיגקייט. א דאנק עתליה'ס מיה ווערט אין יהודה צום ערשטען מאל איבערגעטראגען דעם איינפלוס פון דעם ציוויליזירטען פיניצעער-קולט, וועלכער שטעלט פאר מיט זיך א גאנצען לעבענס-סיסטעם פון בלוט-פערגיסונג, פון זנות און פון שכרות, און געגען וועלכען ס'איז געווען פיעל שווערער צו קעמפפען, ווי געגען דעם איינפלוס פון די אונוויסענדע אנדערע שכנ'שע פעלקער. און דאן ווערט דער טהראן אין ירושלים, כמעט דאס ערשטע מאל אין א משך פון פיעל דורות, בעפלעקט מיט

אונשולדיג בלוט. וואהרשיינליך, האָבען די נייע אויספיהרונגען פון מלך געטראָפען א געוויסען ווידערשטאַנד, ווענינסטענס, א אונצופריעדענהייט ביי פיעל שרים, וועלכע האָבען נאָך געדענקט דעם אַלטען פרומען יהושפט, שוין נישט רעדענדיג וועגען די נביאים; מעגליך, אז די אונצופריעדענע האָבען געקלעהרט, אָדער געקענט קלעהרען וועגען א פעררַאט געגען מלך, אום אויפ'ן טהראָן ארויפצוזעצען איינעם פון זיינע פיעל ברידער, וועלכע שטאַמען פון דוד בן ישי'ס הויז פונקט ווי ער. דער כאַראַקטערלאָזער יהורם, אונטער דעם איינפלוס פון עתליה, האָט דאַרום אויסגעהרג'עט די דאָזיגע אונצופריעדענע שרים און צוזאַמען מיט זיי — אויך זיינע אַלע ברידער, כדי ער זאָל אין בית־המלך מעהר קיין פרעטענדענטען אויף דער קרוין נישט האָבען. — פערזיכערענדיג זיך פון אַנאינערליכען פעררַאט, האָט זיך דער יונגער מלך איבערגעגעבען דעם לוסטיג־צולאָזענעם לעבען, צו וועלכען עס האָט איהם געטריעבען זיין מלכה, די פיניצערין, און ווי דער גרעסטער טייל דעספאָטען, וועלכע הערשען געגען דעם ווילען פון פאָלק, האָט ער אויך פערגעסען אָן דער אויסערליכער געפאַהר. אַנשטאָט דעם, וואָס זיינע פאָרגענגער האָבען אָהן אויפהער זיך געזאָרגט, צו פערפעסטיגען דאָס לאַנד און דעם חיל, האָט ער זיך איבערגעגעבען דעם לוסטיגען בעל־קולט און געהאַלטען אין איין טרינקען און פרעהליך זיין. מיט דער דאָזיגער זאָרגלאָזיגקייט האָבען זיך בענוצט די אַרומיגע פעלקער אָבצושוואַכען די קראַפט פון יהודה. די ערשטע האָבען די אדומ'ער אַראָבגעוואָרפען פון זיך דעם יאָך פון יהודה, און אַנשטאָט דעם נציב (פערטרעטער), וועלכער פלעגט ווערען אין אדום בעשטימט דורכ'ן הערשער פון ירושלים, האָבען זיי אויסגעקליבען אַן אייגענעם מלך. יהורם האָט דענסטמאָל ערקלעהרט אדום'ן א מלחמה, וועלכע איז זעהר שווער געווען פאַר אדום, נאָר דאָך האָט ער נישט געקאָנט אויף דאָסניי אויפשטעלען דאָרט דעם אויטאָריטעט און די הערשאַפט פון יהודה, און אדום איז געבליעבען אויף שטענדיג אונאָבהענגיג פון ירושלים. נאָך אדום האָט זיך פון יהודה אָבגעריסען נאָך א קליינע מלוכה, לבנה, און איז אויך געוואָרען זעלבסטשטענדיג.

לויט די מסורה דערצעהלט, האָבען אָבער זאָגאַר די דאָזיגע מפלות נישט אויסגעניכטערט דעם מלך פון זיין בעטרונקענהייט און ער האָט פאָרטגעזעצט זיין זאָרגלאָז־פרעהליכען לעבען; דאַן האָט דער געטליכער נביא אליהו צוגעשיקט צו יהורם'ן א בריעף, אין וועלכען ער האָט איהם אָהן רחמנות געשטראָפט פאַר זיינע שענדליכע מעשים:

„אַזוי האָט געזאָגט יהוה, דער אַלמעכטיגער גאָט פון דיין אורעלטער-פאָטער דוד: דערפאַר וואָס דו ביזט נישט געגאַנגען אין דעם וועג פון דיין פאָטער יהושפט און פון דיין זיידען אָסא — די מלכים פון יהודה, און ביזט ליעבערם אַוועק מיט דעם וועג פון די מלכים פון ישראל; דערפאַר וואָס דו האָסט פערפיהרט דאָס פאָלק יהודה, אַזוי ווי אחאב׳ס הויז האָט פערפיהרט דאָס פאָלק ישראל; דערפאַר וואָס דיינע ברידער, וועלכע זענען געוועזען בעסערע, ווי דו, האָסטו אויסגעטויטעט — דערפאַר וועט דיר גאָט פלאָגען מיט אַ גרויסער פלאָג — דיך און דיין פאָלק און דיינע קינדער און דיינע פרויען און דיין גוטס. און אויף דיר אַליין וועט גאָט אַנשיקען אַ בייזע קרייניק, ביז וואַנען דיינע געדערים, וועלען דיר אַרויס-פלאַצען פון פערלענגערטען קרענק".

און דעם נביא׳ס רעד זענען ווירקליך מקוים געוואָרען. ווי די מסורה דערצעהלט, האָבען די פלשתים געשלאָסען אַ בונד מיט די ערבים (אַראַבער) פון דעם ערבישען האַלב-אינזעל און מיט פעראייניגטע קרעפטען זענען זיי אָנגעפאַלען פלוצלונג אויף יהודה; דאָס איז געשעהען אַזוי אונערוואַרטעט, אַז דאָס פאָלק האָט קיין ווידערשטאַנד נישט געקאָנט אַרויס-חיזען און דער פיינד האָט דערגרייכט ביז דער מאַמע הויפטשטאָדט ירושלים. די פלשתים און די אַראַבער האָבען צוראַבירט די שטאָדט, אַבגענומען דאָס גאַנצע גוטס פון בית-המלך און האָבען זאָגאַר פערהאַפט אין געפענגעניש דעם מלך׳ס קעפסווייבער און זיינע אַלע קינדער; ס׳איז נאָר דער יונגסטער,-יהואחז, פערבליעבען ביי יהורם׳ן. נאָכדעם איז יהורם קראַנק געוואָרען אויף אַ געדערים-קרענק, וועלכע האָט זיך נישט געלאָזען היילען. צוויי יאָהר האָט ער פערבראַכט אין שרעקליכע יסורים און אויפ׳ן אַכטען יאָהר, צייט ער איז מלך געוואָרען, איז ער געשטאָרבען. דאָס פאָלק, ווי ס׳שיינט, האָט געוואוסט, ווי אָבצושאַצען די פעראַנטוואָרטליכ- קייט פון דעם דאָזיגען מלך און די פיינדשאַפט, וועלכע האָט נישט געקאָנט אַרויסגעוויזען ווערען פאַר זיין לעבען, האָט זיך אַרויסגעוויזען נאָכ׳ן טויט: יהורם׳ן איז ביי זיין לויה נישט אַרויסגעוויזען געוואָרען אַזוי פיעל כבוד, ווי זיינע עלטערן און אורעלטערן; מען האָט איהם זאָגאַר נישט מקבר געווען אין די קברים פון די מלכי בית דוד!

דעם טהראָן האָט גערעגירט יהורם׳ס זוהן, אחזיהו. זיין ממשלה איז געווען זעהר אַ קורצע. בסך הכל האָט ער געהערשט איבער׳ן לאַנד איין יאָהר (886), נאָר אין דער דאָזיגער קורצער צייט האָט ער בעוויזען, אַז ער איז דער ריכטיגער יורש פון זיין פאָטער. אונטער דעם איינפלוס

פון זיין מוטער עתליה האט ער זיך אויך, ווי זיינע קרובים, דער מלך און די בני המלך פון שומרון, געהאלטען זיך ביי דעם בעל-קולט און אין לאנד האט ער אויך געוואלט פערפעסטיגען די ווירקונג פון דער פיניציער-קולטור. אין א יאהר ארום נאכדעם, ווי ער איז מלך געווארען איז ער געפאהרען מבקר-חולה זיין זיין פעטער יהורם, דעם מלך פון שומרון, וועלכער האט זיך דאן אין יזרעאל געהיילט פון די וואונדען, וואס ער האט בעקומען אין דער מלחמה מיט די ארמ'ער. דאן האט זיך אין דער מלוכה פון ישראל אויפגעהויבען דער בונט געגען די עמרי'דען און צווישען די איבעריגע פאמיליאנטען פון יהורם'ן, אחאב בן-עמרי'ס זוהן וועלכע זענען געה'רג'עט געווארען דורך יהו'ן, האט דער גאסט אחזיהו, דער מלך פון יהודה, אויך מיט זיין לעבען בעצאהלט פאר דער מחותנות'שאפט מיט איזבל'ס משפחה. עס איז אינטערעסאנט דער פאקט, אז די מורדים אין שומרון, וועלכע האבען מבזה געוועזן איזבל'ס משפחה אפילו נאכ'ן טוידט און זיי נישט געבראכט צו דער קבורה, האבען זיי דאך אבגעגעבען כבוד דעם טוידטען קערפער פון איזבל'ס איינ'קעל דערפאר, וואס ער איז געוועזן א זוהן פון יהושפט, דער וואס האט מיט'ן גאנצען הארצען גאט געדינט". דאס בעזונדערע אכטונגס-געפיהל צום פרומען יהודה'יסט יהושפט, פון יהו, וועלכער האט געדינט צו די קעלבער פון ירבעם בן-נבט — איז זעהר כאראקטעריסטיש!

עתליהו, וויזט זיך ארוים, האט נישט שטארק בעדויערט דעם טוידט פון איהר זוהן. זי האט זיך בענוצט מיט דעם אונגליקליכען צופאל אויף צו פערהאפען אין די אייגענע הענד די מלוכה איבער יהודה, און ווי נאר זי האט בעקומען די טרויעריגע ידיעה וועגען איהר געה'רג'עטען זוהן, האט זי געהייסען איהרע טרייע דינער, און זיי האבען אויסגעטוידט אלע מיטגליעדער פון מלכות בית דוד, די געזעצליכע פרעטענדענטען אויפ'ן טהראן אין ירושלים; עס איז נאר געבליבען דער יונגסטער זוהן פון אחזיהו, דער איינאהריגער יואש, וועלכען זיין מוהמע יהושבע, יהוידע דעם כהנ'ס פרוי, האט בעוויזען ארויסצוגנב'ענען אונבעמערקטערהייט אין דער צייט פון דער מהומה אין דעם קעניגליכען פאלאץ, און בעהאלטען אין איינעם פון די לשכות (צימערן) אין בית-המקדש, וואו דער כהן גדול יהוידע האט איהם ערצויגען.

די געצענדיענערין עתליה האט פערנומען דעם טהראן פון דוד און פון שלמה (886—880). איהר טעטיגקייט איז געוועזן געווענדעט נאר צו פערווירקליכען דאס אסימילירונגס-פראגראם, וועלכען זי האט נאך אנגעהויבען

בײַם לעבען פון איהר פערשטאָרבענעם מאַן, יהורם, און איהר זוהן אחזיהו, דאָבענדיג איצט די גאַנצע מאַכט אין איהרע הענד, האָט זי מיט אונערמיעדליכער ענערגיע גענומען אויסװאָרצלען אין יהודה דעם פרומען טראַדיציאָנעלען גײַסט פון די נביאים און אײַנפלאַנצען דעם פרעכטען תאווה-גײַסט פון די פיניציער. און אין דער צײַט, װען אין שומרון איז ערשט אונטער יהוא'ס אָנפיהרונג, פאַרגעקומען די פערניכטונג פון דעם בעל-קולט, האָט עתליה אין דער הײליגער שטאָדט ירושלים אויסגעבויעט אַ טעמפעל מיט פיעל מזבחות פאַר די געצען פון פיניציע און אײַנגעפיהרט דאָרטען אַני-אָפיציעלען, רעגולירען געצען-דיענסט אונטער דער השגחה פון דעם אָבער-פריסטער מתן און אַ גרויסער מחנה פון קלענערע בעדיענטע; צוזאַמען מיט דעם האָט זי מבטל געמאַכט דעם גאָטעס-דיענסט און דאָס קרבנות-ברענגען אין בית-המקדש. די שרים, װעלכע דער נײַער תאווה'דיגער קולט, איז, װי ס'שײַנט, שטאַרק געפעלען געװאָרען, האָבען אײַנגעשטימט מיט דער הנהגה פון דער מלכה, צװישען פאָלק זענען אָבער געװען אַזעלכע, װאָס זײַ האָט געקרענקט פאַר זײַערע נאַציאָנאַלער קולטור, פאַר זײַער נאַציאָנאַלער אמונה; זײַ האָבען זיך פײַנדליך פערהאַלטען צו עתליה און געזוכט מיטלען, װי צו בעפרײַען דאָס לאַנד פון איהר געפעהרליכער ממשלה. אַן דער שפּיץ פון דער נאַציאָנאַליסטישער פאַרטײַ איז געשטאַנען דער זעלביגער יהוידע הכהן, װעלכער האָט בסוד געהאָדעװעט און ערצויגען דעם אײנציגען װאָרצעל פון דוד'ס בוים, דעם קלײנינקען יהואש, דעם זוהן פון אחזיהו.

זעקס יאָהר האָט די פרומע נאַציאָנאַליסטישע פאַרטײַ פאָרבערײטעט דעם פעררעט געגען דער מלכה, און װען די פאַרטײַ האָט שוין געהאַט צוגעצויגען אויף איהר זײַט אַ גרויסען טײל פונ'ם פאָלק, פונ'ם חיל און פון דער מלכה'ס-לײַבװעכטער, האָט יהוידע אין אַ שבת'דיגען טאָג פערופען די אָנהענגערס אין בית-המקדש, װעלכען ער האָט פון דרויסען אַרומגערינגעלט מיט אַ געהײמען גרויסען װאַך פון איבערגעגעבענע סאָלדאַטען, און דאָרטען האָט ער פאַר זײַ אַרויסגעפיהרט דעם פערבעהאַלטענעם זיבעניאָהריגען פרינץ יהואש'ן; דער כהן גדול האָט איהם געזאַלבט פאַר אַ מלך און אַרויפגעזעצט איהם די קרוין אויפ'ן קאָפּ; די פערזאַמעלטע האָבען צוגעשװאָרען דעם נײַעם הערשער, און דאַן האָט יהוידע געהײסען שאַלען מיט די טראָמפּײטען פון בית-המקדש און דאָס פובליקום האָט אויסגעשריען פיעל מאָל: „זאָל לעבען דער מלך!“ עתליה, דערהערענדיג עפּיס אַ טומעל פון בית-המקדש און נישט האָבענדיג קײן שום חשד, איז אַװעק אַהין פון

אידר פאַלאַין (בית-המלך), וואס איז געווען זעהר נאָהענט. קומענדיג אין בית-המקדש האט זי געזעהען דעם קליינעם פרינץ, ווי ער איז געשטאַנען אויף אַ קאָלאָנע מיט דעם קרוין אויפ'ן קאָפּ און ווי דער פערזאַמעלטער עולם שפּיעלט פאַר איהם און בעגריסט איהם. זי האט באַלד פערשטאַנען, אַז דאָ איז פאָרגעקומען אַ פערראַט, און זי האט גענומען לויפען פון בית-המקדש, שרייענדיג „אַ בונט, אַ בונט"! יהוידע הכהן האט איהר אָבער געהייסען פערהאַלטען, און דער חיל, וואָס האט זיך געפונען אין בית-המקדש און איז געווען אין איין דעה מיט איהם, האט איהר אָנגענומען און געוואָלט טודטען אויף אַניאָרט. יהוידע האט אָבער נישט דערלאָזען, אַז גאָט'ס הויז זאָל בעשמוצט ווערען מיט מענשען-בלוט. דאַן האט דער חיל עתליה'ן אַרויסגעשלעפּט אין פאָרערהויז און דאָרט איהר גע'הרג'עט. אַזוי איז פערניכטעט געוואָרען דאָס לעצטע גליעד פון איזבל'ס פאַמיליע, וועלכע האט אַזוי פיעל אונגליקען געשאַפט אין ביידע מלוכות פון ישראל:

דער צד פון די אַריסטאָקראַטען און פון די שרים, וועלכע זענען געווען פון עתליה'ס אָנהענגער, האָבען געמוזט בעהאַלטען זייער צאָרן, ווען זיי האָבען זיך דערוואוסט, וואָס פאַר אַ מפלה עס האט בעגעגענט זייער מלכה; און דאָס פאָלק, ביי וועמען עס האט נאָך נישט אויסגעלאָשען אין האַרצען די ליעבע צו די פריהערדיגע מענשענפריינדליכע און גאָטספאָרכטיגע מלכים, האָבען זיך שטאַרק דערפרעהט, ווען עס האט זיך דערוואוסט, אַז עס איז געראַטעוועט געוואָרען די דינאַסטיע פון דוד המלך און אַז עס האט זיך געפונען אַ געזעצליכער יורש אויף דעם טהראָן אין ירושלים אָנשטאָט דער בלוט-דורשטיגער איזבל-טאָכטער. יהוידע האט זיך אָבער נישט בעגנוגענט מיט דעם, וואָס דער טהראָן האט זיך בעפרייט פון עתליה'ן; ער האט געוואָלט, אַ ז אויך דאָס פאָלק זאָל זיך בעפרייען פון איהר שלעכטען מאָראַלישען איינפלוס. ער האט דאַרום פון דאָסניי פערזאַמעלט דאָס פאָלק אין בית-המקדש אין דער אַנוועזענהייט פון דעם יונגען מלך, און האט איהם בעשוואָרען אומצוקעהרען זיך צוריק מיט'ן גאַנצען האַרצען צו דעם אמת'ן נאַציאָנאַלען גאָט, צו יהוה, צו ווערען „פון דאָסניי אַ געטליך פאָלק": בעגייסטערט פון דער שבועה איז דאָס פאָלק צוזאַמען מיט זיין פיהרער יהודע אוועק צו דעם בעל-טעמפּעל, צובראָכען דאָרטען די געצען-בילדער, צושמעטערט די מזבחות און אויסגעקוילעט די פריסטער (כהנים) מיט זייער הויפּט מאַן. מיט דעם אַקט האט זיך פערענדיגט די אויסערליכע אָבריינינגונג אין ירושלים פון דעם פרעמדען געטער-קולט. דאַן האט דאָס פאָלק זיך אומגעקעהרט צוריק אין בית-המקדש און בעגייט דאָרטען דעם

גאָטעס־דינסט מיט קרבנות און מיט געזאַנג, נאָכדעם ווי פֿאַר עתליה'ן איז דאָס שוין אַ לאַנגע צייט נישט פֿאָרגעקומען. נאָך די קרבנות זענען געקומען די שׂרי־הצבא און די איבעריגע מדינה־לייט און האָבען אַרויסגענומען דעם יונגען מלך, וועלכער איז דאַן נאָר אַ יאָהר זיבען אַלט געווען, פֿון בית־המקדש, און איהם אַוועקגעפֿיהרט אין בית־המלך און אַרויפֿגעזעצט אויפֿן טהראָן.

„דאָס גאַנצע לאַנד האָט זיך געפֿרעהט, די הויפּטשטאָדט ירושלים האָט זיך פֿון דאַסניי בערוהיגט" נאָך די פֿיעל בלוטיגע שרעקען, וואָס זי האָט די לעצטע פֿופֿצעהן יאָהר איבערגעלעבט. עס האָט זיך געקאָנט דוכטען, אַז דאָס לעבען אין יהודה האָט זיך געקעהרט צוריק אויף זיין אַלטען היסטאָרישען וועג, וועלכער האָט איהם געזאָלט פֿיהרען צום גליק און עהרע!...

דער אָרון־הברית פֿון שלמה׳ס בית־המקדש

עלפֿטעס קאַפּיטעל

פֿון יואש ביז אחז

(880 ביז 724 פֿאַר קריסטוס־געבורט)

יואש (843—880) איז אַלט געווען אַ יאָהר זיבען, ווען ער איז געקרוינט געוואָרען פֿאַר אַ מלך. צוליעב זיין אונמינדיגקייט האָט דערווייל זיין פֿעטער און אַפּוטרופּוס, דער כהן יהוידע, געפֿיהרט דאָס לאַנד. זיין טעטיגקייט אויף דעם געביט האָט זיך הויפּטזעכליך אויסגעדריקט אין דער פּאַרטגעזעצטער גייסטיגער רעסטאַווראַציע (צוריקשטעלונג). קודם כל האָט ער זיך גענומען פֿעררייכטען דעם בית־המקדש, וועלכער איז פֿאַר די לעצטע יאָהרען זעהר פֿערנאַכלעסיגט געוואָרען. עתליה האָט זיך ערלויבט איהם אויס׳ן שענדליכסטען אַרט צו בערויבען: פֿיעל גאָלד און זילבער פֿון דעם, וואָס דאָרט האָט זיך געפֿונען, האָט זי אַרויסגענומען און דערפֿון איהרע געצען אויסגעגאָסען. אין דעם נאָמען פֿון מלך האָט יהוידע אויפ׳ן הויף פֿון בית־המקדש אַוועקגעשטעלט אַ פֿערמאַכטען קאַסטען מיט אַ לאָך אין מיטען און האָט אַרויסגעגעבען אַ פֿערזאָג צום פֿאָלק, אַז יעדער זאָל דאָרטען אַריינוואַרפֿען זיין נדבה אויף צו בענייען דעם בית־המקדש. דאָס פֿאָלק האָט מיט פֿריידע דעם פֿערזאָג ממלא געווען און גיך איז דער גרויסער קאַסטען פֿול געוואָרען מיט געלד, ביז עס האָט געקלעקט ניט נאָר דעם בית־המקדש צו פֿעררייכטען, נאָר איהם זאָגאַר צו מאַכען שענער, ווי געווען. דעם אויסערליכען קולט פֿון יהוה האָט אויך יהוידע פֿעסטגעשטעלט, ווי אַמאָל: זיין גאַנצען לעבען האָבען די קרבנות ניט אויפֿגעהערט אין דעם געטליכען הויז. מיט דעם דאָזיגען ריטואַליזם האָט ער געמיינט צו ווירקען אויף די הערצער, זיי אומצוקעהרען צו זייער גאָט און צו זיינע געבאָטען.

פאַקטיש אָבער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז עס איז לייכטער צו פאַררייכטען די לעכער אין בית־המקדש, ווי אויסצוואָרצלען אַ שלעכטען מאָראַלישען איינפלוס. כל זמן יהוידע האָט געלעבט און דער יונגער מלך האָט זיך אינגאַנצען איינגעפונען אונטער זיין אויפזיכט האָט זיך אין לאַנד אַלץ געפירט לויט דעם ווילען פון גאָט. באַלד אָבער, ווי דער כהן גדול איז געשטאָרבען, איז יהואש אונטערגעפאַלען אונטער דעם איינפלוס פון די שרים און די קצינים און דער מלך האָט געביטען זיינע באַציהונגען צו די אַלטע טראַדיציאָנעלע אידעאַלען. הגם יהוידע האָט די פיניציאַישע געטער אויסגעראָטען פון ירושלים, איז אָבער דאָך נאָכדעם ביי דער אַריסטאָקראַטיע, וואָס זענען געווען נאָהענט צו עתליה'ן, געבליבען איינגעבאַקען אין האַרצען די נייע פיניציאַישע וועלט־אויפפאַסונג, וואָס דער געטער־קולט איז נאָר געווען איהר קאָנקרעטער אויסדרוק — דער אַזיאַטישער אוטיליטאַריזם, וועלכער לערנט דעם מענשען געפינען דעם ציעל פון זיין לעבען אין דער אונבאַגרענעצטער באַפריעדיגונג פון זיינע שענדליכסטע תאוות, אין גענענטייל פון דעם יהודיזם, וואָס לערנט דעם מענשען נאָר גוטס טהון דעם צווייטען און ברעכען די תאוות אַלס ענדציעל פון לעבען. דער יונגער יהואש האָט נאָך יהוידע'ס טוידט אָנגעהויבען אַרויסצווייזען זיינע סימפּאַטיען צו די דאָזיגע פערדאָרבענע נייגונגען פון די שרים. ער האָט זאָגאַר נישט געשטערט די לעצטע אויפצושטעלען פון דאָסניי פערשיעדענע געצען אין ירושלים, אמת, נישט קיין פיניציאַישע בעלים, מיט וועלכע מען האָט געקאָנט ווידער אויפברענגען דעם צאָרן פון פאָלק, וועלכעס האָט נאָך גוט געדענקט דאָס אונגליק, וואָס עתליה האָט אויפ'ן לאַנד געבראַכט. די נביאים האָבען מזהיר געווען דעם מלך און די שרים, אַז מיט זייערע מעשים וועלען זיי נייע אונגליקען ברענגען אויף יהודה, נאָר קיינער האָט זיי נישט געהערט. דאַן האָט דער נביא זכריה, יהוידע הכהן'ס זוהן, אין בית־המקדש פאַר דאָס גאַנצע פאָלק געשטראָפט דעם פערפיהרטען מלך:

„אַזוי האָט דער אַלמעכטיגער געזאָגט: וואָרום פערלאָזט איהר גאָטס געבאָט? דאָס וועט אייך קיין גליק נישט ברענגען; דען פערלאָזט איהר גאָט, פערלאָזט גאָט אייך!" —

דאַן איז פאָרגעקומען אַזעלכעס, וואָס דאָס הייליגע לאַנד האָט נאָך נישט געזעהן: דער מלך האָט געטוידט דעם נביא, דעם זוהן פון דעם, וואָס האָט איהם אליין זיין לעבען געראַטעט און צום טהראָן געבראַכט, אין רעכטען מיטען פון דעם בית־המקדש;

דער נביא האט זאגאר זיין געקרוינטען רוצח קיין ווידערשטאנד נישט בעוויזען; זיין לעצטעס ווארט איז נאר געווען: „זאל גאט צוזעהן און משפט'ען!"

דער דאזיגער טהאט פון מלך האט אויפגערעגט דעם גאנצען פאלק, הייל דאס איז געווען דער ערשטער צופאל, אז א מלך פון בית-דוד זאל הרג'ענען א נביא דערפאר, וואס ער רעדט אין דעם נאמען פון גאט, און נאך דערצו — אינם הייליגען הויז פון גאט!

אין דער אויסערליכער פאליטיק האט זיך יהואש ארויסגעוויזען אויך אזוי אונגעראטען, ווי אין דער אינערליכער. פאר זיין צייט האט חזאל, דער מלך פון ארם, געמאכט א פלוצלונגען אנפאל אויף יהודה און האט דארטען גרויסע חורבנות אנגעמאכט: יהואש האט זיך פאר זיין לאנגיאהריגען הערשען ווייניג געמיהט, צו פערפעסטיגען די קרעפטען פון דער מדינה, נאך די גרויסע מפלות, וואס זי האט בעקומען פאר די לעצטע יאהרען, ווען אין יהודה האבען געוועלטיגט זיין פאטער, זיין זיידע און זיין באבע. חזאל איז גאנץ לייכט אנגעקומען אריינצודרינגען אין לאנד און צוצוקומען ביז דער הויפטשטאדט ירושלים. ער האט איהר אבער באלד נישט איינגענומען. יהואש האט איהם געמוזט געבען א סך אויסקויף-געלד מיט גאלד און מיט זילבער און נאר דאן האט חזאל פערלאזען יהודה. די אונצופריעדענהייט מיט'ן מלך איז אלץ געוואקסען. דאס פאלק האט זיך נאך דער אונגליקליכער מלחמה מיט ארם נאך מעהר איבערצייגט, ווי גערעכט עס איז געווען דער אונשולדיג געהרג'עטער נביא, און זיין פערגאסענעס בלוט האט אלץ מעהר געשריען און געפאדערט נקמה. ענדליך האט זיך צוזאמענגעשטעלט א פערראט צווישען דעם מלך'ס נאהענטסטע לייב-דינערס און זיי האבען איהם געהרג'עט אויף זיין בעט, אויף דעם זיבען און דרייסיגסטען יאהר פון זיין הערשען איבער'ן לאנד (843).

די ממשלה פון יהואש'ס זוהן, אמציהו (815—843), האט געשיינט צו זיין פון אנפאנגס עטוואס גליקליכער. אמת ער האט אויך זיינע הענד איינגעריכט אין בלוט: ער האט נקמה גענומען פון די, וואס האבען זיין פאטער ערמארדעט; דערפאר אבער שטעלט ער זיך אלס זכות, וואס ער האט נאר בעשטראפט די, וואס האבען א גראדען, אונמיטעלבארען אנטייל גענומען אין דעם קעניג-מארד, נישט ריהרענדיג זייערע הויזגעזינדען, ווי דער מנהג איז געווען אין דער דעספאטישער אזיען; דערביי ערקלעהרט ער זיין טהאט מיט דעם געזעץ פון תורת משה: עס זאלען עלטערן נישט געטודט ווערען צוליעב דעם פערברעכען פון זייערע קינדער און עס זאלען

קיין קינדער נישט געטויטעט וועגען צוליעב דעם פערברעך פון זייערע עלטערן". דאס בעווייזט, אז דער מלך איז שוין דאן מעהר אדער וועניגער בעקאנט געוועזען מיט דער תורה און האט זיך געמיהט זיינע שריט, ווי ווייט מעגליך אויסצוגלייכען מיט'ן געזעץ.

איבערהויפט האט אמציה זיך ענערגיש גענומען צו פערפעסטיגען דעם חיל, וואס איז אזוי צורואינירט געווארען אין די לעצטע יאהרען. ער האט געלאזט צעהלען דאס פאלק און די יונגע לייט, וואס האבען זיך געפונען אין דער עלטער פון צוואנציג יאהר, האט ער צוגענומען צו זיך אין חיל. אזוי האט ער בעקומען אן ארמעע פון ארום דריי הונדערט טויזענד מאן, וועלכע ער האט בעוואפענט לויט דער מעגליכקייט פון דער דאמאלסטיגער פערארעמטער מלוכה-קאסע. אמציה האט שוין דאן בעקלעהרט א גאנצען פלאן פון מלחמות, דורך וועלכע ער האט געוואלט אויפהויבען דעם כבוד פון זיין מדינה. דארום האט זיך איהם געדוכט, אז דער צאהל פון זיין חיל איז נישט גענוגענד און ער האט געוואלט דינגען הונדערט טויזענד סאלדאטען צווישען אפרים; ער האט שוין זאגאר געהאט איינגעצאהלט דער געדונגענער ארמעע פאראויס הונדערט לאבענם (ככרים) זילבער. נאר די נביאים, וואס האבען שטענדיג געשטרעבט צו פערהיטען יעדען מעגליכען פרעמדען איינפלוס אויף זייער פאלק, האבען נישט איינגעשטימט דערצו, אז א פרעמדער עלעמענט זאל אריינדרינגען אין די רייהען פון דער נאציאנאלער מיליציע, בפרט נאך געצענדיגער, — ווי די עשרת-השבטים זענען דאן געוועזען. און די נביאים האבען געשיקט איינעם פון זייערע אנהענגער צו זאגען דעם מלך: „זאלען ביי דיר נישט זיין די חילות פון ישראל, ווייל גאט איז נישטא צווישען ישראל, אין דער מלוכה פון אפרים. געה דו אליין מיט אייגענע קרעפטען און שטארק זיך אין דער מלחמה; ווען אבער גאט וועלען דיך ווארפען פאר'ן פיינד, דאן וועט נישט העלפען דער פערגרעסערטער חיל, דען אין דעם ווילען פון יהוה איז די מאכט צו העלפען און מאכען פאלען". האט אמציה געזאגט צו דעם געטליכען מאן: „און וואס וועט זיין מיט די הונדערט ככרים, וואס איך האב שוין די מחנה פון ישראל איינגעצאהלט?" האט איהם דער געטליכער מאן געענטפערט: „גאט קאן דיר בעצאהלען פיעל מעהר דערפון!" — דאן האט אמציה געפאלגט דעם נביא און פונאנדערגעלאזען דעם געדונגענעם חיל.

נאך די אויסבעסערונגען און פערגרעסערונגען אין דער ארמעע איז אמציה צוגעק מלחמה האלטען מיט אדום, וועלכע האט זיך נאך פאר זיין

פלעצער-זיידען יהורם אָבגעריסען פון יהודה. אין די עטליכע צעהנליג יאָהר, וואָס אדום איז זעלבסטשטענדיג געוואָרען האָט זי זיך בעוויזען גוט צו פערשטאַרקען פון אַנ׳אויסערליכען אָנפאַל; די הויפּטשטאָט פון לאַנד איז געוואָרען סלע אויף אַ בערגיגען אָרט, וואָס איז געווען בעשיצט דורך נאַטירליכע פעסטונגען פון פעלזן-שטיינער; דערצו זאָל אדום אויך האָבען געשטאַנען אין אַ שטענדיגען פּאָליטישען פערבאַנד מיט איהרע שכנים די עמונים און די מואבים, און אין די לעצטע יאָהרען, ווען יהודה איז געווען זעהר אָבגעשוואַכט צוליב די אינערליכע און אויסער-ליכע בעדינגונגען, איז איר אויסגעקומען פיל צרות צו ליידען פון איהר צמאָליגער אונטערוואָרפענער שכנה אדום, וועלכע פלעגט מאַכען אָפטע אָנפאַלען אויף די גרענעצען פון יהודה און, אין דער צייט פון אַ מלחמה—צושטעהן צום שונא. די נביאים האָבען דערום זעהר הערצליך בעגריסט די אונטערנעמונג פון אמציה. דער נביא עובדיה האָט פאָראויס געזאָגט, אַז אמציה וועט אָפּהאַלטען אַ גלענצענדען נצחון איבער אדום, און ער האָט דאָס ערקלערט אַלס אַ שטראָף פון גאָט דערפאַר, וואָס אדום האָט זיך מיט אכזריות פערהאַלטען צום געטליכן פאָלק.

„... אַ בשורה איז אונז אָנגעזאָגט געוואָרען פון גאָט און אַ שליח איז צו די פעלקער פונאַנדערגעשיקט געוואָרען: שטעהט אויף, לאָמיר געהן אויף איהר (אויף אדום) מלחמה צו האַלטען! (גאָט זאָגט:) צווישען אַלע פעלקער האָב איך דיר דאָס קלענסטע געמאַכט, אומעטום ביסטו פערהאַסט—און דיך האָט דיין מוטוויליגקייט איינגערעדט: דער, וואָס רוהט צווישען די שפּיציגע פעלזען, וואָס זיצט אויף די הויכע בערג, יענער דענקט אין זיין האַרץ: „ווער וועט מיר אויף דער ערד אַראָבנידערען קאָנענ?!" גאָט זאָגט: אויב דו וועסט זאָגאַר ווי אַנ׳אָדלער זיך ערהויבען און אויב דו וועסט זאָגאַר צווישען די שטערען דיין נעסט בויען, וועל איך דיר אַזש פון דאָרטען אַראָפּשליידערען... פאַר דעם צער פון דיין ברודער יעקב, וועט דיר שאַנד באַגעגענען, וועסטו אויף אייביג פער-לוירען ווערען. פאַר דעם טאָג, וואָס דו ביזט פון אַנטקעגען געשטאַנען, ווען פרעמדע האָבען זיין חיל געפאַנגען, און ווען די פרעמדע האָבען איך זיינע טויערען אַריינגעדרונגען און אויף ירושלים האָבן זיי גורל געוואָרפען (איהר צווישען זיך צו צוטהיילען) ביסטו אויך געווען איינער פון זיי. ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט צוזעהן, ווען דיין ברודער איז פערקויפט געוואָרען, ווייל דו האָסט זיך נישט געדאַרפט פרעהען ווען די בני-יהודה זענען פערלוירען געגאַנגען... ווייל דו האָסט נישט גע-

דאַרפט קומען אין טויער פון מיין פאָלק אין דעם טאָג, ווען זיין אונ־גליק האָט אויסגעבראָכען... ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט שטעהן אויפן שיידע־וועג צו פערטיליגען זיינע אַנטלאָפענע, ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט אַרויסגעבען זיינע איבערגעבליבענע!..."

גרויס איז ווירקליך געוועןן דער נצחון פון אמציה אין אדום, און ווי גרויס דער פאָלקס־צאָרן געגען איר איז געוועןן, אַזוי גרויס איז געוועןן די אכזריות פון דער נקמה. די שטאָט סלע איז איינגענומען געוואָרען און בעהעפט געוואָרען צו יהודה און פון די אין געפענגעניש גענומענע זענען ביז צעהן טויזענד מאַן מיט אַ שענדליכען טויט גע־הרג'עט געוואָרען. אדום האָט נאָכהער, אמת, ווייטער עקזיסטירט אַלס זעלבסטשטענדיק פאָלק, נאָר דאָך איז איהר מפלה געוועןן גרויס. איינער פון די פּאָעטען אין יהודה האָט די מפלה געזונגען מיט פאָלגענדע ווערטער:

„ווער קומט עס אָן פון אדום, מיט פערשמוצטע קליידער — פון בצרה?-דער, וואָס זיין קליידונג איז שטענדיג בעשיינט, וואָס קלעטערט מיט זיין גרויסער מעכטיגקייט...—וואָרום איז דיין איינהילונג רויט און וואָרום זענען דיינע קליידער אַזוי, ווי דו וואָלסט אין קעלטער געטראָ־טען?—אַ ווייַנשטאָק האָב איך אַליין צוטראָטען, קיין פאָלק איז פאַר מיר נישט געשטאַנען, האָב איך זיי געטראָטען אין מיין כעס, האָב איך זיי צודריקט אין מיין צאָרן, און זייער בלוט האָט אויף מיינע קליידער גע־שפריצט און מיין גאַנצע איינהילונג האָב איך בעשמוצט. ווייל עס איז ערשיענען דער טאָג פון נקמה אין מיין האַרץ און דאָס יאָהר פון מיין ערלעזונג איז געקומען. איך האָב זיך אומגעקוקט, אַז קיינער העלפט מיר נישט, איך האָב זיך פערוואונדערט, וואָס קיינער שטיצט מיר נישט— האָט מיר מיין אָרעם געהאָלפען, האָט מיר מיין צאָרן געשטיצט..."

דער נצחון, וואָס אמציה האָט אָבגעהאַלטען איבער אדום, האָט אָנ־געפילט זיין האַרץ מיט שטאָלץ, זיין קאָפּ איז איהם בערוישט געוואָרען, און ער האָט גאָר פערלוירען דעם ווירקליכען רעכענונג פון זיינע קרעפ־טען. דאַן איז איהם אויפ'ן זינען געקומען אַרויסצוטרעטען מיט אַ מלחמה געגען ישראל, וועלכער האָט פאַר זיין מלך יואש שוין אָנגעהויבען גרויס אויסוואַקסען, האָט שוין געבילדעט אַ שטאַרקע מלוכה און איז אין דער ווירקליכקייט געוועןן שוין פיעל מעכטיגער פאַר יהודה. די נאָהענטסטע סבה, וואָס האָט די מלחמה אַרויסגערופען, זאָל זיין פאָלגענדע: ווען דער מלך אמציה האָט פלוצלונג געשיקט צוריק דעם געדונגענעם חיל פון שומרון, האָט דאָס איהם, דעם חיל, זעהר בעליידיגט, דאַרום האָט ער, צוריק־

קעהרענדיג זיך אהיים, נוקם געוועזן פאר דער בעליידיגונג אן די גרענעץ־שטעדט פון יהודה, ווען אמציה אליין איז געוועזן פערנומען מיט דער מלחמה אין אדום. דער מלך פון ירושלים האט, ווי ס'שיינט, געפאדערט א בעפריעדיגונג און האט זיך גענומען צום שווערד. די ברידער־מלחמה האט זיך אבער געענדיגט זעהר טרויעריג פאר יהודה. יהואש דער מלך פון ישראל האט צושלאגען די רייהען פון אמציה'ס חיל אויפ'ן קריעגס־פלאץ ביי בית־שמש און האט איהם געצוואונגען צו ענטלויפען. דער מלך פון יהודה אליין איז אריינגעפאלען אין געפענגעניש ביי יהואש'ן; דאן איז דער פיינד געגאנגען ווייטער, טיעפער אין לאנד און איז צוגעקומען ביז צו דער הויפטשטאדט ירושלים; דארטען האט ער אויפגעבראכען די וואנט, וואס ארום שטאדט און איז אריינגעדרונגען אינעווועניג, אנמאכענדיג אסך חורבנות און צונעהמענדיג פיעל גאלד און זילבער פון אוצר המלוכה און פיעל טייערע כלים פון בית־המקדש; אמציהו'ן האט יהואש אבער נאכדעם געלאזט זיצען ווייטער אויף זיין טראן; ער האט נאר גענומען גאראנטיעס,— קינדער פון די גרויסע מלוכה־לייט—אז די וואנט פון ירושלים זאלען זיך ביז א געוויסער צייט נישט אפבויען און אז יהודה זאל ביז א געוויסער צייט נישט וואגען שומרון צו בעאונרוהיגען.

אזוי האט אמציהו אונגליקליך געענדיגט זיין ממשלה, וועלכע ער, ווי ס'האט זיך געדוכט, האט אזוי גלענצענד אנגעהויבען. נאך דער מלחמה מיט יהואש'ן האט נאך אמציה געוועלטיגט איבער'ן לאנד א יאהר פופצעהן, נאר די אונצופריעדענהייט פון פאלק מיט דעם, וועלכער האט מיט די אייגענע הענד אזוי אונזיניג איבערגעפיהרט זיין אויפבליהונג, איז אלץ געוואקסען. ענדליך הויבט זיך אויף געגען איהם א בונט, און אמציהו לויפט זיך בעהאלטען קיין לכיש (פלשתים); די פעררעטער האבען איהם נאכגעיאגט, געכאפט אויפ'ן וועג און איהם דארטען געטוידט, אויפ'ן 29־טען יאהר פון צייט ער איז אויפ'ן טראן ארויף (815).

נאך אמציהו'ס טויט זענען אויף יהודה נאך פיעל ערגערע צייטען געקומען. דער געזעצליכער יורש פון דער מלוכה עוזיהו אדער עזריהו, דער זוהן פון אמציהו, איז נאך זיין פאטערס טויט א יונג קינד געוועזן, בסך הכל א יאהר זעכצעהן אלט; מיט דעם לאנד האבען דארום אנגעפיהרט די שרים און די איינפלוסרייכע אריסטאקראטען, וועלכע זענען נאענט געוועזן צום הויף; די דאזיגע ממשלה פון צענדליגער שרים, האט, ווי יעדער אלי־נארכישע ממשלה בכלל, זיך נאר געמיט אויסצונוצען די מאכט פאר זייער אייגענע טובה און פאר דער טובה פון זייער קלאס; דער חיל איז

געווען קליין און שוואך, דאס לאנד איז געווען שוצלאז; דערווייל איז אבער יהודה געווען ארומגערינגעלט מיט פיינד, וואס האבען איהר געוואלט איינשלינגען. די ערשטע האבען זיך די אדומים בענוצט מיט דער הילפלאזיגקייט און אבגעשוואכקייט פון זייער שכנה. זיי האבען פון דאסניי גענומען מאכען אנפאלען אויף די יהודה'ישע גרענעצען, אבערעכענענדיג זיך פאר דער מפלה אין אמציה'ס צייטען; זיי האבען בעראבירט, געטוידט, געחאפט אין געפענגעניש. די פלשתים, די מצרים, זאגאר די פעניצער, די אמאליגע גוטע פריינד פון יהודה, זענען אויך נישט אבגעשטאנען פון קאמפאניע און האבען פערהאפט שטעדט און געגענדען פון דער אונגליקליכע מלוכה; א טייל פון דער בעפעלקערונג האבען זיי אויסגעהרג'עט און א טייל האבען זיי פערקויפט פאר קנעכט אין גריכענלאנד און אין די איבעריגע ווייטע לענדער און אינזלען.

צו די אויסערליכע אונגליקען, וואס האבען זיך פאר יענער צייט געשאטען אויף דער דערשלאגענער יהודה, איז נאך צוגעקומען אויך אַנאינערליכע. עס זענען אויס'ן לאנד אנגעקומען אונגעהויערע היצען און טריקענישען צוזאמען מיט א שרעקליכען היישעריג, וואס האט אויפגעפרעסען אלע תבואות אויף די פעלדער, אלע פרוכט אויף די בוימער און אלע גראזען פון די לאנקעס; צוליעב דעם האט זיך אין לאנד אנגעהויבען א גרויסער הונגער. ס'האט זיך געדוכט, אז די נאטור אליין איז געקומען פערענדיגען דאס, וואס עס האבען נישט געקאנט פערענדיגען די אונאויפהערליכע אנפאלען פון די ארומיגע פעלקער. דער נביא יואל בן פתואל, וועלכער האט געלעבט אין יענער צייט, שילדערט מיט פאלגענדע ווערטער דעם אנפאל פון היישעריג:

„בלאזט שופר אין ציון, שאלט אויף דעם הייליגען בארג, זאלען אויפציטערען אלע איינוואהנער פון לאנד, ווייל עס קומט אן א טאג פון גאט, ער איז שוין נאהענט — א טאג א פינסטערער און א שווארצער, א טאג א וואלקענדיגער און א נעבעלדיגער. אזוי ווי דער מארגענשטערען, האט זיך אויף די שפיץ-בערג אויסגעשפרייט א גרויס, מעכטיג פאלק, וואס אזא איז נאך נישט געווען, צייט עס שטעהט די וועלט, און אזא וועט מעהר נישט זיין, צייט עס וועט שטעהן די וועלט. פאראויס פאר איהם ברענט דער פייער, הינטער איהם פלאקערט דער פלאם; ווי א גן-עדן איז דאס לאנד פאר איהם געווען און ווי א וויסטער מדבר וועט עס נאך איהם זיין — קיין גערעטעניש וועט נישט בלייבען! ווי די פערד זעהען זיי אויס און ווי די רייטער אזוי לויפען זיי. ווי דער רעש פון די רייטוואגען, וואס שפרינגען איבער די

שפּיציגע בערג, ווי דאס זשומען פון דעם פייער, ווען ער פרעסט אויף דעם שטרוי, אזוי טומעלט דאס מעכטיגע קריעגס-בערייטע פאלק. לענדער ציטערען פאר איהם; שווארץ ווערען די געזיכטער, ווי דער געברענטע קעסעל. ווי די העלדען פליהען זיי, ווי קריעגס-לייט קלעטערען זיי אויף שטאדט-מויער; יעדער פון זיי געהט זיך זיין וועג, און זיי פערבלאנדזשען נישט קיינמאל. און איינער דעם צווייטען דריקט נישט, יעדער איינער האט זיך זיין שטעג און אז זיי טרעפט דער שווערד, מאכט ער זיי קיין מאונה נישט. עס רוישט אין שטאדט, אין די מויערען דרינגען זיי אריין, אויף די הייזער קלעטערען זיי, דורך די פענסטער רייסען זיי זיך דורך ווי גנבים. די ערד ציטערט פאר זיי, די הימלען שטורעמען; די זון האט זיך בעהאלטען, די לבנה איז פערפינסטערט געווארען, די שטערען האבען זייער שיין פערלוירען. גאט אליין פיהרט אן זיין חיל, גרויס איז זיין מחנה, מעכטיג זענען זיינע דיענסטפערטיגע. גרויס איז דער טאג פון גאט און שרעקליך איז ער, ווער קאן איהם פערטראגען?!..."

דער נביא יואל גלויבט געוועהנליך, אז די דאזיגע אנשיקעניש איז נישט קיין אומזיסטע. דאס שטראפט גאט זיין פאלק, ווייל עס איז זינדיג, און דער נביא רופט צו תשובה:

„בלאזט שופר אין ציון, פייניגט אייערע הערצער, רופט צוזאף א פערזאמלונג. פערזאמעלט דאס פאלק, רופט אויף די אלטע לייט, קלויבט אויף די יונגע קינדער, זאל דער חתן פערלאזען זיין צימער און די כלה — איהר חופה. צווישען מזבח און דעם אולם זאלען וויינען די כהנים, וואס דיענען פאר גאט און זאלען זיי בעטען: „ערבארם דיך, גאט, אויף דיין פאלק און דיין נחלה זאלסטו נישט מאכען צו שאנד פאר א שפריכווארט ביי די פעלקער; ווארום זאלען די פעלקער זאגען: „וואו איז זייער אלמעכטיגער?!..." — און גאט וועט פערדריסען פאר זיין לאנד און ער וועט זיך ערבארמען איבער זיין פאלק. און ער וועט ענטפערן זיין פאלק און וועט איהם אזוי זאגען: איך שיק אייך קארן, ווין און איילבערטען, ביז צו זאט וועט אייך גענוג זיין און מעהר וועל איך אייך צו שאנד נישט מאכען צווישען די פעלקער... שרעק דיך נישט, ערד, פרעה דיך און לאך, דען גרויס זענען די מעשים פון גאט. שרעקט אייך נישט, פעלד-בהמות, דען דער טרוקענער מדבר האט זיך בעדעקט מיט גראז, דען דער בוים האט געבראכט זיין פרוכט; די פייג און דער ווינשטאק האבען געבראכט זייערע זאפטען. פרעהט אייך, קינדער פון ציון, פרעהט אייך מיט יהוה אייער גאט, דען ער האט אייך מיט רעגען בעגנעדיגט... און

פון דער אַשורישער קונסט (884—860 פאַר דער קריסט. עראָ)
אָ קערפּער פון אַ חיה מיט אַ געזיכט פון אַ מענש

פול וועלען ווערען די שייערען מיט תבואה, און ס'וועלען די קעלטערען רוישען מיט ווין און מיט בוימאייל. איך וועל אייך בעצאהלען פאר די יאהרען, וואס עס האט אויסגעפרעסען דער הוישעריג — מיין גרויסער חיל, וואס איך האב אויף אייך געשיקט. און איהר וועט אייך שפייזען און איהר וועט זאט זיין און איהר וועט לויבען אייער אלמעכטיגען גאט יהוה, וואס האט מיט אייך וואונדער געטהון — און מיין פאלק וועט זיך מעהר שוין נישט דארפען שעמען. און איהר וועט וויסען, אז איך בין צווישען מיין פאלק און אז איך, יהוה, בין אייער גאט — און מיין פאלק וועט זיך מעהר שוין נישט דארפען שעמען.

אין דער בעגייסטערונג פון דער נבואה רעדט יואל אויך וועגען די ליידען, וואס יהודה איז אויסגעשטאנען פון די פיינדליכע פעלקער און ער איז מבשר, אז עס איז שוין נאהענט דער טאג פון נקמה. „אלץ— זאגט גאט מיט דעם מויל פון דעם נביא — וועל איך שיינקען, זייער פערגאסענעס בלוט אבער וועל איך קיינמאל נישט שיינקען!" אויף די ערדציטערניש, וואס האט אין יענער צייט אויסגעטרייסעלט דער גאנצער פאדערשטער אזיען, אנגעמאכט פיעל חורבנות, אוועקגעטראגען פיעל קרבנות און, ווי ס'האט אויסגעזעהען, נאר יהודה אויסגעמיטען, — ווייזט אן דער נביא, ווי אויף א שטראף פון גאט פאר דער אכזריות'דיגער בעהאנדלונג פון די אזיען-פעלקער בנוגע צו יהודה. נאכהער געהט איבער דער נביא צו דער נאהענטער אויפבליהונג און אויפלעבונג פון זיין פאלק:

„אין יענע טעג און אין יענער צייט וועל איך אומקעהרען די געפאנגענע פון יהודה און ירושלים. און איך וועל צונויפזאמלען אלע פעלקער... און איך וועל זיי משפט'ען פאר מיין פאלק און פאר מיין נחלה, דערפאר, וואס זיי האבען איהם צווייעט און דאס לאנד צוריסען. אויף מיין פאלק האבען זיי גורל געווארפען, פאר א זונה האבען זיי זייערע יונגלעך פערקויפט און פאר ווין האבען זיי זייערע מיידלעך פערקויפט... און איהר אויך, צור און צידון און די געגענדען פון פלשתים — דאס בעצאהלט איהר מיר אזוי? אויב דאס איז אייער צאהלונג, וועל איך איהם גיך צוריקקעהרען אויף אייערע קעפ. דערפאר, וואס איהר האט מיין גאלד און מיין זילבער בע־רויבט און מיינע טייערסטע ווערטזאכען האט איהר אין אייערע פאלאצען געבראכט; דערפאר, וואס איהר האט די קינדער פון יהודה און ירושלים פערקויפט צו די גריכען אין ווייטע לענדער... וועל איך זיי צוריקברייני־גען פון די ערטער, וואו איהר האט זיי פערקויפט, און איך וועל אייערע טהאטען אויף אייערע קעפ צוריקווארפען: און איך וועל איבערגעבען

אייערע זיהן און אייערע טעכטער אין די הענד פון יהודה. און זיי וועלען זיי פערקויפען צו פּענגער׳ס אין ווייטע לענדער. —

די נחמות פון דעם געטליכען נביא יואל בן פתואל זענען אין דער אמת׳ן גיך פערווירקליכט געוואָרען, ווי נאָר דער בעגאַבטער עוזיהו איז אויסגעוואַקסען און האָט אַריינגענומען אין זיינע הענד די הנהגה פון לאַנד.

די דויערהאַפטיגע ממשלה פון עוזיהו (755—705) האָט זיך אין יהודה אויסגעצייכענט מיט אויסערליכען גלאַנץ און אינערליכען וואוילשטאַנד. דער נייער מלך האָט גיך אויסגעהיילט די וואונדען, וועלכע די מלוכה האָט בעקומען פאַר די פריהערדיגע צוויי הערשער, וועלכע זענען דפּר־הרג׳עט געוואָרען. צו בעשיצען דאָס לאַנד פון פיינדליכע אַנפאַלען האָט דער מלך פערגרעסערט זיין חיל און אויסגעבויעט נייע פעסטונגען אויף די גרענעצען פון דער מלוכה. ווייטער האָט ער צורעכטגעמאַכט דעם מויער אַרום ירושלים, וועלכער איז צוריסען געוואָרען אין דער פאָריגער מלחמה מיט ישראל, ער האָט דאָרטען אויפגעשטעלט גרויסע טורעמס, אויף וועלכע עס האָבען זיך איינגעפונען שליידער־מאַשינעס אויף צו וואַרפען אויפ׳ן שונא פיילען און שטיינער. די יהודה׳שע קריעגס־לייט זענען בעוואָרנט געוואָרען מיט נייע פאַנצירען, מיט נייע שיס־בויגענס און שפּיזען. עס איז פער־גרעסערט געוואָרען די צאָהל פון די קריעגס־וועגען און פערד זענען אין אַ גרויסער מענגע געבראַכט געוואָרען פאַר׳ן חיל. אַבפרישענדיג אויף אַזאַ אופן זיינע קריעגס־קרעפטען און קריעגס־מיטלען, האָט עזיהו זיך געווענ־דעט געגען זיינע אויסערליכע פיינד. ער האָט פון דאָסניי רוהיג געמאַכט די אדומים און ווידער אָבגענומען ביי זיי דעם האַפען עולת, ביים אויסגוס פון רויטען ים. דאָס האָט געגעבען יהודה די מעגליכקייט פון דאָסניי צו פיהרען דעם האַנדעל ביי די ברעגען פון ערב (אַראַביע) און הודו (אינדיען), אַזוי ווי אין די צייטען פון מלך יהושפט. נאָכהער האָט ער זיך אָבגערעכענט מיט די פלשתים און די איבעריגע פיינדליכע שכנים, וואָס האָבען די לעצטע יאָהרען אַזוי פיעל חורבנות געמאַכט אין זיין פאָטער־לאַנד. ביי די ערשטע האָט ער אָבגענומען פיעל שטעדט, צווישען וועלכע ס׳איז געווען אויך די בעריהמטע אשדוד. די איבעריקע קלענערע שכנישע מלוכות, ווי עמון צ. ב. ש., האָבען אַליין עוזיה׳ן אויסגעדריקט זייער אונטערטעניגקייט און האָבען איהם יעהרליכע מתנות געשיקט. דער מלך האָט זיך אויך געמיהט אויפצוהויבען די עקאָנאָמישע לאַגע אין לאַנד. אויסער דעם, וואָס ער האָט בענייט דעם ים־האַנדעל דערמיט, וואָס ער האָט עולת ביי אדום אָבגענומען, האָט ער בעזונדער געשטיצט די ערד־

אַרבּייט. ער האָט אין לאַנד פֿיעל נייע בּרונענס געגראָבּען און פֿיעל קאַנאַלען דורכגעפֿיהרט צו בּעוואַסערן די פֿעלדער מיט וואַסער. ער אַליין האָט געהאַט פֿיעל ערד, וועלכע ער האָט זאָרגזאַם בּעאַרבּייט. אַלס אַ טייל פֿון דער לאַנדווירטשאַפֿט האָט ער אויך אויסגעהויבּען דאָס האָדעווען פֿון בּהמות. תּבֿואה, וויין און בּהמות זענען אין יהודה פֿאַר עוזיה'ס צייטען געווען די הויפּטגעגענשטאַנדען פֿון דעם אויסערליכען האַנדעל, וועלכער האָט אין לאַנד אַריינגעבּראַכט פֿיעל געלד און זילבּער פֿון די אַרומיגע רייכע לענדער, ווי פֿיניציע און מצרים. יהודה האָט זיך אַלזאָ פֿאַר עוזיה'ס צייטען פֿון דאָסניי אויסגעהויבּען צו יענער גלענצענדער שטופֿע פֿון פּאָליטישער מאַכט און עקאָנאָמישען וואוילשטאַנד, אויף וועלכער זי איז געשטאַנען אין די גליקליכע צייטען פֿון שלמה און יהושפֿט.

אין גייסטיגער הינזיכט איז עוזיהו פֿאַר זיך אין אָנהויבּ געווען אַ שטאַרקער אָנהענגער פֿון דער פֿרומער פּאַרטיי. ער האָט זיך געפֿונען אונטער דעם איינפֿלוס פֿונ'ם נביא זכריה (דער ערשטער) און כּל זמן דער לעצטער האָט געלעבּט, האָט עוזיהו פֿערזענליך זיך פֿעסט געהאַלטען בּיי דעם וועג פֿון די „געטליכע לייט". ער האָט אָבּער אַ קליינע ווירקונג געהאַט אויף דער מאָראַלישער ערציהונג פֿון פֿאָלק אין זיין צייט. דער מלך איז געווען זעהר פֿערנומען מיט דער פֿערפֿעסטיגונג פֿונ'ם חיל, מיט די פֿערשיעדענע מלחמות, מיט דער אויסבּעסערונג פֿון דער מלוכה-ווירטשאַפֿט אַזוי, אַז די אינערליכע הנהגה אין לאַנד איז פּאַקטיש, ווי אין דער צייט פֿון זיין אונמינדיגקייט, געבּליבּען אין די הענד פֿון די שרים און די קצינים (אַריסטאָקראַטען), וועלכע זענען אַלץ מעהר אייגענוציג געוואָרען, וואָס מעהר דאָס לאַנד איז רייכער געוואָרען. וואָס מעהר געלד אין לאַנד איז אָנגעקומען, אַלץ מעהר האָט זיך בּיי די מעכטיגע ספֿערען דער אַפּעטיט פֿונאַנדערגעפֿלאַקערט און אַזוי ווי אין שומרון אין דער זעלבּיגער עפּאָכע, אַזוי אויך אין ירושלים האָבּען די שרים פֿאַר קיינע מיטלען זיך נישט אָבּגעשטעלט, כּדי זייער געלדגייץ צו בּעפֿריעדיגען; בּיי זיי איז קיין אַנדער גאָט נישט געווען אויסער דאָס געלד און קיין אַנדער ציעל נישט געווען אויסער תּענוגים. צוזאַמען מיט דער דאָזיגער עשירות איז אין יהודה אויך, אַזוי ווי אין אפֿרים, אַריינגעדרונגען די תּאוה צו לוקסוס אין עסען, אין טרינקען, אין קליידען זיך. די בּעדערפֿעניסען זענען געוואַקסען גיכער פֿאַר די מיטלען—דאַן האָט מען געמוזט זיך בּענוצען מיט שוחד, בּעטרוג, גנבֿה, גזילה און נאָך אַזעלכעס. פֿון דעם דאָזיגען ווילקיהר האָבּען, פֿערשטעהט זיך, דאָ, אין יהודה, אויך איבּערהויפּט גע-

ליטען די שוואכע, שוצלאָזע און אָרעמע קלאַסען. די שרים אין יהודה האָבען זיך אויך געפיהלט נישט בעקוועם מיט יהוה ביי זייער מאָראַלישער ניעדעריגקייט און האָבען דאַרום אויך אַזוי ווי זייערע איינפערשטענדיגע אין אפרים, געווען — לכל הפחות, יעדערער פאַר זיך — איינפיהרען דאָס געצענדיענעריי. ביי דעם נייעם קולטוס האָט זיך געקאָנט גאַנץ לייכט פערברייטערען אין לאַנד די ציניש-אוטיליטאַריסטישע לעבענס-פאָרמעל: „פרייד און לוסטיגקייט, טוידטען רינדער און קוילען שעפסען, עסען פליישׂ און טרינקען וויין, עסען, טרינקען און מאָרגען—שטאַרבען!"... אין געגענזאַץ פון שומרון, איז אין ירושלים דאָס געצענדיענעריי געווען דערווייל נאָר אַ פריוואַט-זאַך; די אָפיציעלע ממשלה האָט זיך נאָך געהאַלטען ביים טראַדיציאָנעלען קולט פון יהוה און געשטיצט דעם אינסטיטוט פון קרבנות; דערמיט אָבער האָט זיך בעגרענעצט איהר זאָרג פאַר דעם וואוקס פון דער נאַציאָנאַלער גייסטיגער קולטור... ענדליך איז אָבער פאָרגעקומען אַזאַ געשיכטע, וואָס האָט אַרויסגערופען אַ געוויסע פיינדשאַפט זאָגאַר צווישען דער אָפיציעלער ממשלה און די טרייע טרעגער פון די אַלטע טראַדיציעס. די מאַכט פונ'ם מלך אין פאַלעסטינא איז שטענדיג געווען אַ בעגרענעצטע — ער איז נאָר געווען דער אָנפיהרער אין מלחמה און דער העכסטער שופט; זיין געזעצגעבערישעס רעכט איז אָבער שטענדיג געווען בעשרענקט מיט די מסורות און מנהגים און חוקים, וועלכע זענען איבערגעגאַנגען פון דור צו דור פון משה'ן ביז די נביאים; ווייטער האָט מיט'ן מלך צוזאַמען עקזיסטירט אין לאַנד דער כהן גדול, פון די בני אהרן, וועלכער האָט געבילדעט די העכסטע גייסטליכע מאַכט. עוזיהו האָט זיך אָבער געפיהלט זעהר שטאַרק נאָך די גרויסע פערדיענסטען זיינע פאַר זיין פאָלק — און אפשר האָט ער אויך געשטרעבט צו פערפעסטיגען די צענטראַליזאַציע פון דער מלוכה, — און איהם האָט זיך דורכאויס געוואָלט פעראייניגען אין זיין אייגענער פערזאָן אי די מאַכט פון דעם מלך, אי דאָס רעכט פונ'ם כהן גדול. דער דאָזיגער פערלאַנג איז אָבער אָיערקענט געוואָרען אַלס אַ ווידערשפרוך צו די אַלטע טראַדיציעס פון פאָלק; איבערהויפט האָבען געגען דעם געקעמפפט די כהנים, וועלכע האָבען געקוקט אויף דער כהונה, ווי אויף זייערע אַ פריווילעגיע פון דורות; די נביאים ווייטער, האָבען דאָך געוויס נישט געקאָנט מסכים זיין, אַז די בעדייטונג פון מלך זאָל אַזוי אונענדליך אויסוואַקסען: זיי האָבען דאָך נאָך אין די אַלטע צייטען געקעמפפט זאָגאַר געגען די דערמאָהנטע בעשרענקטע פריווילעגיעס פונ'ם הערשער! — דער צוזאַמענשטויס צווישען מלך און צווישען די כהנים איז גלייך פערוואַנדעלט געוואָרען

אין אַ ענטשלאָסענעם קאַמפף: דער מלך איז געקומען אין בית-המקדש און האָט געוואָלט מקטיר זיין קטורת אויפ'ן מזבח. דאַן איז צוגעטראָטען צו איהם עוזיהו דער כהן גדול מיט נאָך כהנים ביז אַ מאַן אכטציג, און האָבען איהם ערקלערט, אַז ער בעגעהט מוטוויליג אַ פערברעך געגען גאָט, ווייל נאָר די בני אהרן זענען פון גאָט געהייליגט איהם אין זיין בית-המקדש צו דינען. דער מלך איז בייז געוואָרען, נאָר ער האָט פאָרטגעזעצט די אַרבייט פון מקטיר זיין קטורת. פּלוצלונג האָט איהם אַ צרעת אויסגעשפּראָצט אויפ'ן שטערען אין דער אַנוועזענהייט פון אַלע פערזאַמעלטע; דאַן האָט דער מלך פערלאָזען גאָטס הויז. נאָר דאָס צרעת האָט זיך פון איהם ניט אָבגעטהון און האָט בעדעקט זיין גאַנצען לייב. עוזיה האָט געמוזט פערלאָזען ירושלים, וואו עס האָט זיך, לויט'ן געזעץ, קיין מצורע ניט געטאָרט געפינען, און זיך בעזעצט אין זיינס אַ גוט אויסערן שטאָדט. אַזוי איז דער העלדישער מלך נאָך פאַר'ן לעבען אָבגעריסען געוואָרען פון זיין רעגירונג און צוזאַמען מיט דעם אויך פון פּאָליטישען און עקאָנאָמישען לעבען אין לאַנד. די מאַכט, האָבען, נאָך מעהר, ווי פריהער, פערכאַפּט די שרים און זייער ווילקיר האָט שוין דאַן פאַר זיך גאַר קיין גרענעץ ניט געהאַט. יותם, דער זוהן פון עוזיהו, האָט שוין דאַן גענומען אַנאַנטייל אין דער הנהגה פון לאַנד, נאָר ער איז נאָך דאַן געוועזען צו יונג, אום צו קאָנען זיך פעסט אַוועקשטעלען געגען דער איינגעוואָרצעלטער אַריסטאָקראַטישער הויף-פּאַרטיי. דערווייל האָבען נאָר די נביאים אַליין געקעמפּפט געגען דעם אונרעכט און דאָס געצענדיענעריי פון די שרים, וואָס האָט זיך שוין געהאַט פערשפּרייט אויך צווישען די אַלע איבעריגע קלאַסען פון פאָלק.

דאַן האָט אָנגעהויבען צו וואַקסען די גרויסקייט פון דעם אייביגען ישעיהו בן אמוץ. אין זיין פערזאָן האָט די נבואה דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה: ער איז געוועזען דער גרעסטער קינסטלער פון דאָס געטליכע וואָרט, דער טיעפזיניגסטער דיכטער פון דער אַלמענשליכער גערעכטיגקייט און אויך דער ווייטזיכטיגסטער דיפּלאָמאַט פון זיין צייט. ווי אַלע נביאים, איז אויך דער דאָזיגער געניוס געוועזען אויף אַזוי פיעל עניו, אַז ער האָט ניט געפונען פאַר נויטיג צו ערקלערען די איבעריגע דורות, ווער ער איז און פון וואַנען ער שטאַמט. נאָר פון ווייטלויפיגע רמזים קאָן מען מערקען, אַז לויט זיין יחוס איז ישעיהו געוועזען אַן אַריסטאָקראַט, און האָט געשטאַמט פון הויכגעשטעלטע מלוכה-לייט. דאַרויף זאָגען אויך עדות זיין גרויס-אַרטיגע, אידעאַל-קלינגענדע שפּראַך, און זיינע בילדעררייכע פאָעמען, וואָס

האבען כמעט קיין גלייכען נישט צו זיך אין דער געשיכטע פון דער גאנצער וועלט-פאעזיע. זיין טהעטיגקייט האט ישעיהו אנגעפאנגען אינ'ם לעצטען יאהר פון עוזיהו'ס לעבען. מיט די פאלגענדע ווערטער שטעלט ישעיהו פאר די ערשטע ענטפלעקונג פון דער נבואה צו איהם:

„אין דעם יאהר, וואס דער מלך עוזיה איז געשטארבען האב איך געזעהן: גאט זיצט אויף זיין הויכען, ערהויבענעם טראהן, וואס זיינע בריגען דערפילען דעם גאנצען הימעל-פאלאץ. מלאכים שטעהען ארום איהם; זעקס פליגלען האט יעדער איינער, זעקס פליגלען האט יעדער איינער; מיט צוויי פערדעקט ער זיין געזיכט, מיט צוויי פערדעקט ער זיינע פיס און מיט צוויי פליהט ער. און עס רופט איין מלאך צום צווייטען, ער רופט און ער זאגט: הייליג, הייליג, הייליג איז יהוה דער הערשער; די גאנצע וועלט איז פול זיין רוהם! — און אויפגעטרייסעלט האבען זיך די זיילען פון הימעל-פאלאץ ביי דעם דאזיגען אויסרוף און פול איז ער געווארען מיט נעבעל. האב איך אויסגעשריען: וועה איז מיר, איך בין פערלוירען! איך בין א מענש פון אומריינע לעפצען און וואהן צווישען א פאלק מיט אומריינע לעפצען — און מיינע אויגען האבען גאט דעם אלמעכטיגען געזעהן! דאן איז א מלאך צו מיר צוגעפלויגען; אין האנד האט ער א ברענענדיגע קויהל געהאלטען; מיט א צוואנג האט ער עס פון מזבח גענומען. און עס האט דער מלאך מיט דער קויהל מיין מויל אנגעריהרט און ער האט געזאגט דערביי אזוי: „דאס האט דיינע לעפצען אנגעריהרט, איצט זענען אוים דיינע זינד און דיינע פערברעכען זענען פערגעבען"! דאן האב איך גאט'ס שטים דערהערט, ער פרעגט: „וועמען זאל איך שיקען, ווער וועט פאר מיר געהן? האב איך געזאגט: איך בין גרייט, שיק מיר. האט גאט צו מיר געזאגט אזוי: געה, זאג דאס פאלק: הערען זאלט איהר הערען און גאר נישט פערשטעהן, און זעהן זאלט איהר זעהן און גאר נישט וויסען. פערשטאפט זאל ווערען דאס הארץ פונ'ם פאלק און פערטויבט זאלען ווערען זיינע אויערען און פערבלענדט זאלען ווערען זיינע אויגען —טאמער וועלען זיינע אויגען דערזעהן, טאמער וועלען זיינע אויערן דערהערען, טאמער וועט זיין הארץ פערשטעהן — און ער וועט תשובה טהון און ער וועט זיין רפואה געפינען!..."

אויף דער דאזיגער שליחות פון גאט האט דער נביא ישעיהו בן אמוץ זיין גאנצען לעבען געאפפערט: פאר פיער מלכים האט ער געלעבט, ביי די פערשיעדענסטע בעדינגונגען אינ'ם לאנד; ער האט אבער זיין פפליכט קיינמאל נישט פערגעסען, — זיין פפליכט, צו שטרייטען מיט דער מעכטיגעם

אריסטאקראטיע, וועלכע האט בוגד געווען אין גאט און אין זיין פאלק פון דעם פיעל גליק און גוטס, וואס גאט האט דעם לאנד געשאנקען.

„איך וויל זינגען פאר מיין פריינד דאס ליעד פון זיין ווינגארטען. מיין פריינד האט א ווינגארטען אויף א פעטען פלאץ געהאט. האט ער איהם ארומגעצוימט, האט ער איהם אויסגערייניגט (פון שטיינער), א יונגען וויינשטאק האט ער אין איהם פערפלאנצט און א טהורם האט ער אין איהם אויסגעבויעט און א קעלטער האט ער אין איהם אויסגעגראבען — געהאפט האט ער אויף גוטע ווינטרויבען, אויסגעוואקסען זיינען נאר פערדארבענע. איצט משפ'עט, איהר, ירושלים־און יהודה־לייט, צווישען מיר און מיין ווינגארטען. וואס נאך האב איך געזאלט טהון פאר מיין ווינגארטען, וואס איך האב נישט געטהון? פארוואס האב איך געהאפט, אז ער וועט מיר גוטע פרוכט ברייננגען און פארוואס האט ער נאר שלעכטע געבראכט? איצט לאז איך אייך וויסען, וואס איך וועל וויטער מיט מיין ווינגארטען מאכען: אראב זיין צוים און זאל ער צוגריזשעט ווערען, צוברעכען זיין וואנט — און זאל ער צוטראטען ווערען! וויסט וועל איך איהם מאכען, ער וועט נישט ארומגעשוירען ווערען, ער וועט נישט ארומגעגראבען ווערען, דערנער וועלען איהם בעדעקען — די וואלקענס וועל איך פערזאגען, קיין רעגען אויף איהם נישט צו גיעסען!"

און דער נביא ערקלערט דעם נמשל פון זיינע רייד —

„ישראל — דאס איז דער ווינגארטען פון גאט דעם הערשער; יהודה־דאס איז זיין ליעבליכעס פלאנצונג; האט גאט געהאפט פון איהם אויף גערעכטיגקייט און געפונען האט ער נאר דאס אונרעכט; אנשטאט דאס ערווארטע גוטס, האט ער נאר בייזעס בעגעגענט!" — „גאט רופט צום געריכט די עלטסטע פון זיין פאלק און זיינע שרים: איהר האט אויפגעפרעסען דעם ווינגארטען: אין אייערע הענד געפינט זיך די רויב פון דעם ארימאן! ווארום דריקט איהר מיין פאלק און צומאלט די ארימע לייט — זאגט גאט דער אלמעכטיגער הערשער"!...

ישעיהו בן אמוץ פלעגט זיינע נביאות זאגען אין בית־המקדש אום שבת, ראש הודש און יום טוב, ווען דאס פאלק פלעגט זיך פערזאמלען גאט בעטען און די שרים פלעגען אויך קומען אבריכטען דעם אפיציעלען צערעמאניאל פון קרבנות ברענגען. זיינע רייד פלעגען אבער וועניג קימערען די יעניגע, וועלכע זענען געווען די אמת'ע שולדיגע אין דער דעמאראליזאציע פון פאלק. וואס געהט זיי אן דער נביא, ווען פאקטיש זענען זיי די בעלי־בתים אין לאנד?

די לאגע האט זיך אין דער הינזיכט נישט געענדערט אפילו אויך נאכ'ן טוידט פון מלך עוזיהו (אויפ'ן צווי און פופציגסטען יאהר פון זיין ממשלה), ווען אויפ'ן טראן איז ארויף זיין זוהן יותם (754—739). זיין צוגעבונדענקייט צו דער טראדיציע איז געווען נאך פיעל שטארקער, ווי זיין פאטער'ס, נאר ער האט אויך נישט געקאנט זיך אבגעבען מיט דער גייסטיגער ענטוויקלונג פון פאלק. אלס ווייטזיכטיגער שטאאטס-מאן האט ער פאראויס געזעהן די אשור-געפאהר: די גרויסע מלוכה פון נינוה האט זיך אלץ ווייטער פארשפרייט איבער דער פאדערשטער אזיען, און יותם האט פערשטאנען, אז גאר אין גיכען וועט דער צוזאמענשטוים צווישען אשור און יהודה מוזען פארקומען, איבערהויפט נאכדעם, ווי שומרון האט שוין אליין אנערקענט דעם אויטאריטעט פון פול. צוליעב דעם האט יותם נאכמעהר פון זיין פאטער פערפעסטיגט זיין הויפטשטאדט ירושלים, ווי אויך די איבעריגע הויפט-פונקטען אין לאנד: ער האט פערדעקט יהודה מיט א גאנצען נעץ פון פעסטונגען און טהורעמס און דערצו האט ער אויך פערפאלקאמט דעם היל מיט א גאנצער רייהע רעפארמען. צווישען די אנדערע נייע אונטערנעהמונגען זיינע דארף אויך דערמאהנט ווערען דער אויבערשטער טויער פון בית-המקדש, וועלכען ער האט אויסגעבויעט און איינגעריכטעט אלס א וויכטיגען פערטיידיגונגס-פונקט אין דער צייט פון א פיינדליכען אנפאל. אויסערדעם איז יותם'ן אויסגעקומען צו פיהרען א מלחמה מיט עמון, וועלכע האט פאר דער הערשאפט פון זיין פאטער עוזיה אויסגעדריקט איהם איהר אונטערטעניגקייט, און ווי נאר דער אלטער העלד איז געשטארבען— אנגעהויבען פיהרען א קריעג געגען יהודה. דאן האט יותם מיט געוואלט אונטערטעניג געמאכט עמון און געצוואונגען איהר א געוויסע צייט צו בעצאהלען א יעהרליכען מס מיט געלד און מיט נאטור: הונדערט ככרים זילבער, צעהנטויזענד כורים ווייץ און צעהן כורים גערשטען. יותם האט אויך נישט ווייניגער פון זיין פאטער געזארגט פאר דער עקאנאמישער ענטוויקלונג פון דער מלוכה און אין זיין צייט האט די עשירות פון לאנד דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה. דערווייל האט זיך די אלגעמיינע פאליטיק אין דער פאדערשטער אזיען אלץ מעהר פערפלאנטערט: די מורא פאר אשור איז אלץ טיעפער אריינגעדרונגען אין די ארומיגע לענדער און די בעציהונגען צו דער דאזיגער „רוט פון גאט" האבען געמוזט קלאר בעשטימט ווערען. אנדערע פעלקער, ווי פיניציא און מואב צ. ב. ש. האבען איהר רוהיג אויסגעדריקט זייער טריישאפט און אונטערטעניגקייט, אנדערע, ווי אפרים און ארם האבען געוואלט פעראייניגען די מעכטיגע מלוכות אויף

צוריקגעטרעטען אין אנאפענער מלחמה געגען אשור. יותם האט אבער פערנומען אין דעם דאזיגען פלאנטער א גאנץ בעזונדערע פאזיציע: לויט דער פאליטישער שיטה פון דעם נביא ישעיהו האט ער נישט געוואלט אליין פאר דער צייט ארויסרופען א געפאהר אויף זיין פאלק, ער האט אבער אויך פעסט בעשלאסען מיט'ן גוטען ווילען, אהן א מלחמה, נישט איבערצוגעבען די אונאבהענגיגקייט פון זיין לאנד. אזא נייטראלע פאליטיק, ווען ארום איהם האט געשוויבעלט און געגריבעלט, האט פון יותם'ן געפאדערט פיעל טאקט, פארזיכטיגקייט און אויסגעהאלטענקייט אזוי, אז צוליעב די בעציהונגען צו אשור'ן זאל ער נישט אויסברייגגען געגען זיך דעם צארן פון די קריעגעריש געשטימטע שכנישע מלכים, ווי עס האט זיך טאקי ענדליך אויסגעלאזען אין דער צייט פון זיין טראנספאלגער. ביי אזעלכע געפעהרליכע אומשטענדען אין דער אויסערליכער פאליטיק, איז אויך יותם בעצוואונגען געוועזען איבערצולאזען די אינערליכע הנהגה פון לאנד אין די הענד פון די שרים, ווי עס איז געוועזען פאר זיין פאטער; די דאזיגע שרים אבער זענען וואס ווייטער אלץ מעהר פערדארבען געווארען, צוזאמען דערמיט, ווי די עשירות פון לאנד האט געהאלטען אין איין וואקסען און שטייגען; דערצו האט זיי געפיהרט אויך דאס, וואס צוליעב דער גרויסער עקאנאמישער ווירטשאפט, וועלכע יהודה האט דאן געפיהרט, איז זי פון דאסניי אריינגעטרעטען אין א נאהענטען פערקעהר מיט שומרון, פיניציא און מצרים.

אין דער צייט פון יותמ'ס ממשלה האט דער נביא ישעיה ווייטער אויפגעהויבען זיין שטים געגען דעם אלגעמיינעם אונרעכט וואס האט געהערשט אין לאנד. דעם נביא האט איבערהויפט געקרענקט דאס, וואס אין דער צייט פון דעם דאזיגען אויסערליכען עקאנאמישען גלאנץ איז דאס פאלק אין זיינע ברייטע מאסען געבליעבען ארעם און געדריקט. אין דער ווירקליכקייט האט די אונגעהויערע עשירות קיין גליק דאס לאנד נישט געבראכט: די מעכטיגע און די רייכע האט דאס, אמת, מעכטיגער און רייכער געמאכט; די שוואכע און די ארימע זענען אבער נאך שוואכער און ארימער געווארען. פערדיענט פון דעם אינטערנאציאנאלען האנדעל האבען נאר די אריסטאקראטען און די שרים; דעם המון און די ערדארבייטער איז ווייניג אנגעקומען פון די גרויסע סומען געלד און זילבער, וואס זענען אריינגעפיהרט געווארען פון פיניציא און מצרים; דערפאר אבער איז צוליעב דער מאראלישער פערדארבענהייט געוואקסען די נטיה צו מותרות; די רייכע האבען זיך געבאדען אין איבערטריבענעם לוקסוס, אין דער צייט ווען דער ארימאן

איז געווען שפּלדיג און דערשלאָגען. די אויסערליכע פערשידענאַרטיגקייט פון די פערשידענע קלאַסען האָט אַרויסגערופען אויך אַן אינערליכע אָבגעזונדערטקייט, און די דאָזיגע אָבגעזונדערטקייט ווערט נאָך שטאַרקער, וואָס מעהר עס ווערט פערגעסען דער אַלגעמיינער נאַציאָנאַלער גאָט און עס פערשפּרייטען זיך די פערשידענערלייאיגע געצענדינערייען. דער נביא רופט דאָס פאָלק, עס זאָל זיך בעטראַכטען:

„דאָס הויז פון יעקב, קום, לאָמיר געהן אין גאָטס ליכט! דען דו האָסט פערלאָזען דאָס אייגענע, דאָס פאָלקסטימליכע, דאָס הויז פון יעקב; דען מיט די מנהגים פון די מזרח־לענדער און מיט דער צויבערייַ פון פלשתים איז עס איבערפולט און מיט פרעמדע שעפּונגען בענוגענט עס זיך; און זיין לאַנד איז איבערפולט געוואָרען מיט זילבער און מיט גאָלד און זיינע אוצרות האָבען קיין ענדע נישט; און זיין לאַנד איז איבערפולט געוואָרען מיט געצען און זיי בוקען זיך צו דער אויסאַרבייטונג פון די אייגענע הענד; און נידעריג איז געוואָרען דער מענש און געפאַלען איז ער געוואָרען, — דו טאָרסט דאָס ניט פערגעבען זיי! קום צווישען די פעלזען־שטיינער, בעהאַלט זיך אונטער דער ערד פאַר דעם שרעק פון גאָט און פאַר זיין עהרליכען שטאָלץ! נידער — די אויגען פון דעם מענשען־שטאָלץ; איינגעבויגען — די מענשען־הויכקייט! נאָר גאָט אַליין וועט געגרויסט זיין אין יענעם טאָג!"

„דען עס קומט א טאָג פון גאָט דעם הערשער אויף יעדען שטאָלצען און הויכען און אויף יעדען נידעריגען און געהויבענעם (וואָס איז ערהויבען געוואָרען); און אויף אַלע הויכע לבנון־צעדערן און אויף אַלע ערהויבענע פּלעצער; און אויף יעדען הויכען טהורעם און אויף יעדען פעסטען מויער... און נידעריג וועט ווערען דעם מענשענ'ס הויכקייט און פאַלען וועט זיין שטאָלץ! — נאָר גאָט אַליין וועט געגרויסט זיין אין יענעם טאָג!... און די געצען וועלען אינגאַנצען פערשוואונדען ווערען, אין די פעלזען־הייַלען וועלען זיי פערטראָגען ווערען און אין די ערד־גריבער — פאַר דעם שרעק פון גאָט און פאַר זיין עהרליכען שטאָלץ, ווען ער וועט ערשיינען דאָס לאַנד צו פערטיליגען! אין יענעם טאָג וועט דער מענש אַוועקשלייַדערען פאַר די שילדקרעטען און פאַר די פלעדערמייַז די געצען פון זיין זילבער און די געצען פון זיין גאָלד, וואָס ער האָט געשאַפט צו בוקען זיך, און בעהאַלטען וועט ער זיך צווישען די פעלזען און צווישען די בערג, פאַר דעם שרעק פון גאָט און פאַר זיין עהרליכען שטאָלץ, ווען ער וועט ערשיינען דאָס לאַנד צו פערטיליגען!"...

ווען יותם איז געשטאָרבען אוים׳ן זעכצעהנטען יאָהר פון זיין הערשונג און זיין זוהן אחז איז מלך געוואָרען (724—739), האָט זיך דאָס ראָד איבערגעדרעהט איבער יהודה. דער נייער מלך איז בסך הכל אַלט געווען אַ יאָהר 25, ווען ער האָט דעם טראָן געירשה׳נט און געפינענדיג זיך פון קליינווייז אויף אונטער דער השפעה פון די מאָראַליש פערדאָרבענע הויף-לייט, איז ער אַליין אויך גענייגט געווען צו פיהרען אַ לייכטזיניג-פרעהליך לעבען; ווי דערצו נאָך איז ער פאָליטיש אויך גאָרנישט צוגעגרייט געווען, צו געפינען (?) אין אַזאַ געפעהרליכען מאָמענט, ווי דער, וואָס איז אָנגעקומען פאַר דער פאָדערשטער אַזיען. עס איז געקומען אַ צייט, ווען יהודה האָט געמוזט אָפען ערקלעהרען איהר פראָגראַם און איהר פאָזיציע אין דער אַלגעמיינער פאָליטיק פון דער פאָדערשטער אַזיען. עס האָט געמוזט קלאָהר ווערען איהר בעציהונג צו אשור און צו דעם אַנטי-אשורישען בונד פון אפרים און ארם, וועלכע זענען דאַן מעהר גענייגט געווען צו אָנערקענען דעם אויטאָריטעט פון דער מעכטיגער מצרים, איידער פון אשור. אין ירושלים האָבען זיך דאַן געבילדעט פערשיעדענע פאָליטישע פאַרטייען: דער גרעסטער טייל איז געווען, ווי ס׳שיינט דערפאַר, אַז מען זאָל צושטעהן צום בונד און אונטערוואַרפען זיך דעם פראָטעקטאָראַט פון מצרים, וועלכע איז, צוליעב איהר ווייטקייט פון יהודה, נישט געווען אַזוי געפעהרליך פאַר דער זעלבסטשטענדיגקייט פון לאַנד. אַ טייל ווייטער האָבען נוטה געווען צו אַשור, גלויבענדיג אין איהר אונבעזיעגטע מאַכט. נאָר דער איינציגער קרייז פון ישעיה הנביא איז געווען געגען וועלכע ס׳איז אַקטיווע שריט אין דער הינזיכט, האַלטענדיג זיך פעסט ביי דער טראַדיציאָנעלער פאָליטיק פון די נביאים, וועלכע זענען שטענדיג געווען געגען יעדען פערבאַנד מיט די אַרומיגע פעלקער. זייער מיינונג איז געווען, אַז דאָס לאַנד דאַרף זיך נאָר אינערליך גוט פערפעסטיגען גייסטיג און סטראַטעגיש, כדי צו קאָנען ווייזען אַ ווידערשטאַנד ביי אַ אויסערליכען אָנפאַל. ישעיהו האָט מיט זיין בייסענדער נבואה זיך געווענדעט צו זיינע פאָליטישע געגענער:

„וועה צו די, וועלכע נידערען קיין מצרים נאָך הילף און שטיצען זיך אויף פערד![1] — זיי פערלאָזען זיך אויף דער איבערפליסיגקייט פון די רייטוועגען און אויף דער מעכטיגקייט פון די פאָררייטער און זיי ווענדען זיך ניט צו דעם היילינגען פון ישראל און גאָט זוכען זיי נישט.... מצרים

1) מצרים האט זיך שוין דאן אויסגעצייכענט מיט איהר רייטער-מיליטער.

איז דאָך אָבער שטאַרק דורך מענשען־קראַפט אָבער נישט דורך געט־ליכער מעכטיגקייט, און זייערע פערד זענען דאָך נישט מעהר ווי פלייש, אָבער נישט קיין גייסט, און אַז גאָט וועט זיין האַנד אויפהויבען, דאַן וועט דאָך זינקען דער שטיצער און עס וועט פאַלען דער געשטיצטער און צוזאַמען וועלען זיי פערטיליגט ווערען!...."

„דען אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער און דער הייליגער פון ישראל: דורך דער רוהיגקייט און געלאַסענקייט וועט איהר געהאָל־פען ווערען, אין דער זיכערקייט און דער פערטרויטקייט וועט אייער שטאַרקייט זיין — האָט איהר עס אָבער נישט געוואָלט הערען. איהר האָט געזאָגט: בעסער וועלען מיר אויף פערד לויפען, דערפאַר וועט איהר מאַכן צו־לויפען, איהר האָט געזאָגט פלינק וועלען מיר רייטען — דערפאַר וועלען מאַכען פלינק זיין אייערע נאָכרייטערס. גאַנצע טויזענד —פאַר דער שטים פון איינעם, און אַז פינף וועלען אַ געשריי טהון — וועט איהר אַלע צושפּרונגען ווערען!

אָחז האָט זיך פערלוירען. לויט זיין שוואַכען כאַראַקטער איז ער גענייגט געווען צו צושטעהן צו די פּאָליטישע מיינונגען פון ישעיהו הנביא'ס פּאַרטיי און פאָרצוזעצען די נייטראַלע פּאָליטיק פון זיין פאָטער יותם. זיי־ענדיג אָבער להוט נאָך די שענדליכע תאוות און נאָך דער געצענדינערייט, האָט ער צוזאַמען מיט זיינע שרים ניט געזאָרגט זיך, ווי זיין פאָטער, צו בעפעסטיגען דאָס לאַנד פון אינעווייניג און פון אויסענווייניג; דערצו האָט איהם אויך געפעהלט די פּאָליטישע ערפאַהרענקייט פון זיין פאָר־גענגער און ער האָט נישט געקאָנט פיהרען די נייטראַליטעט־פּאָליטיק אויף אַזאַ אַרט, אַז די זאָל נישט אויפרייצען געגען זיך זיינע שכנישע מלוכות פון אַנטי־אַשורישען בונד. די לעצטע האָבען בעשלאָסען איבער־געוואַלד צו צווינגען יהודה צו צושטעהן צו זיי. מיט פעראייניגטע קרעפ־טען זענען די מלכים פון אפרים און ארם — פקח אין רצין — בעפאַלען יהודה. זייער פּלאַן איז געוועזען, אַז אין פאַל, אויב זיי וועלען מנצח זיין אָחז'ן, וועלען זיי איהם אינגאַנצען אַראָבוואַרפען פון טראָן און אַוועקזע־צען זייער אָנהייגער בן־טבאל. דער קורצזיכטיגער מלך האָט וואַהרשיינליך, נישט ערוואַרטעט דעם דאָזיגען ענטשלאָסענעם שריט, וועלכער איז געוועזען אַזוי אונפערמיידליך, „און זיין האַרץ איז אויפגעציטערט געוואָרען ווי די בוימער פון וואַלד ציטערען אויף פון אַ ווינד". ישעיהו הנביא האָט זיך געאייבט בערוהיגען דעם מלך, איינרעדענדיג איהם, אַרויסצוטרעטען מיט אייגענע קרעפטען געגען דעם פיינד און פערזיכערנדיג, אַז די בעלאַגע־

רונג קאָן ניט זײַן קײן דױערהאַפטע, אַז פריִער אָדער שפּעטער מוז די קאָאַליציע צושטערט װערן, װײַל אַשור װעט איִרע מורדים נישט לאַנג מאַך פרײַהײט געבן.

„פאַרטײדיג זיך געגען דעם שונא, נאָר זײַ רוהיג, שרעק דיך נישט און זאָל דיך דײַן האַרץ נישט קלאַפּען פאַר די דאָזיגע צװײ ברעקלעך האָלאָװעשקעס, װעלכע רױכערן זיך מיט גרים-צאָרן — פאַר רצין פון ארם און בן רמליה פון אפרים, װײַל ארם האָט װעגען דיר שלעכטעס געפּלאַנט צוזאַמען מיט בן-רמליה: לאָמיר אױפגעהן אױף יהודה, לאָמיר פון איהר אַנטײדיגע מאַכען לאָמיר איהר אױף חלקים צושפּאַלטען און פאַר אַ מלך בעשטימען בן-טבאל — דערפאַר האָט גאָט געזאָגט אַזױ: עס װעט זיך נישט אָנהױבען און עס װעט זיך נישט אױסלאָזען! עס מעג זאָגאַר אָן דער שפּיץ פון ארם זײַן דמשק און אָן דער שפּיץ פון דמשק מעג זאָגאַר זײַן רצין — און אין פינף און זעכציג יאָהר אַרום װערט אפרים פערטיליגט אַלס פאָלק, מעג זאָגאַר אָן דער שפּיץ פון אפרים זײַן שומרון און מעג זאָגאַר אָן דער שפּיץ פון שומרון זײַן בן-רמליה; איהר גלױבט עס נישט נאָר דערפאַר, װײַל איהר אַלײן זענט אונבעגלױבטע!...“

דעם נביא׳ס רײד האָבען נישט געװירקט, אױף אַרױסצורופען בײַם פאַנטאַסטישען מלך העלדען-מוט; דערװײַל זענען ארם און אפרים פון צװײ זײַטען אַלץ טיפער אין יהודה אַרײַנגעדרונגען, האָבען פיעל שטעדט חרב געמאַכט, פיעל מענשען אױסגעטױדט און פיעל געפאַנגענע פערנומען. נישט בעגעגענדיג קײן ערנסטען װידערשטאַנד. אין תנ״ך װערט דערצעהלט אַן אַגדה, װעלכע כאַראַקטעריזירט אַלענפאַלס דעם מלך אחז פון זײַן מאָראַלישער זײַט. װען ער האָט געזעהן דעם ערפאָלג פון ארם און די מפּלה פון יהודה, האָט ער בעשלאָסען, אַז דער פײַנדליכער גאָט פון ארם איז שטאַרקער פאַר דעם נאַציאָנאַלען גאָט פון יהודה; איז ער אַרײַן אין בית-המקדש און האָט צובראָכען די הײליגע כלים און צושעדיגט דעם מזבח און אױף דעם הױף פון דער עזרה האָט ער אַנאַלטאַר פאַר די אַראַמישע אָפּגעטער געשטעלט און אַלײן אױף זײ קרבנות מקריב געװען! — דאָס איז אָבער געװען אַ קלײנע תרופה און דערום האָט ער, דער מלך אחז, זיך בעשלאָסען אױף אַ שענדליכען און פעררעטערישען שריט. ער האָט געשיקט מתנות צו׳ם מלך פון אַשור, צו תגלת-פלאסר, אַנערקענט זײַן אױבערשאַפט און געבעטען הילף געגען אפרים און ארם. תגלת-פלאסר האָט מיט פריה אָנגענומען די דאָזיגע אונטערטעניגקײט, און גיך זיך גענומען ממלא צו זײַן די בקשה פון אחז. רצין האָט גיך פאַר-

לאָזען יהודה, ווי ער האָט זיך נאָר דערוואוסט, אַז אַשור האָט זיך אויף זיין לאַנד אָנגערוקט; פקח האָט זיך אויף דערשראָקען פאַר דער נאָהנטער געפאַהר און אויך זיך געאיילט קיין שומרון. יהודה איז געראַטעוועט געוואָרען פון די ביידע שונאים, נאָר קיין ווירקליכע ישועה איז עס נישט געוועזען. דאָס לאַנד איז געוועזען צוראַבירט, דער חיל דערשלאָגען, די פעסטונגען צושטערט; די אונטערגעוואָרפענע שכנישע פעלקער האָבען פון דאָסניי דעם קאָפּ אויפגעהויבען און גענומען זיך נוקם זיין אָן די יהודים; די פלשתים און די אַדומים זענען, ווי אין די אַמאָליגע יאָהרען, באַפאַלען גרענעצען, אונטערגעצונדען שטעדט, געמַמית'ט געפאַנגענע; תגלת-פלאסר האָט נאָר אויף אַזוי פּועל געהאָלפען יהודה, אויף וויפיעל ער האָט געמוזט מלחמה האַלטען געגען די מורדים פון אַשור; ער האָט אָבער גאַנץ פריי געלאָזען די איבעריגע פעלקער צופליקען יהודה; אַדרבא: ער אַליין האָט זיך אָפט אַריינגעריסען אין לאַנד און געמאַכט חורבנות, כדי אָבצושוואַכען דעם צענטער פון דער פאָדערשטער אַזיע. פון דער צווייטער זייט האָט דער פרעה סא, ווי עס שיינט, אויך נישט געקאָנט שיינקען יהודה, וואָס זי האָט זיך אונטערגעוואָרפען אונטער אַשור'ן און אויף אַזא אופן איהר ריין געמאַכט דעם וועג קיין מצרים, און האָט זיך אויך מיט איהר גוט אָבגערעכענט. יהודה האָט דאַן פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ שוצלאָזעם לאַנד, וואָס אַלע אַרומיגע פעלקער האָבען איהר געצופּט און געריסען. איבעריגענס, דער נביא ישעיה האָט דאָס אַלץ פאָראויסגעזעהן און מתרה געווען דעם מלך, ווען ער האָט זיך געווענדעט צו אַשור נאָך הילף:

„אין יענעם טאָג וועט גאָט אַ פייף טהון צו דער פליג, וועלכע ביי די טייכען פון מצרים און צו דער בין, וואָס אין דעם לאַנד פון אַשור; און זיי וועלען קומען און בעלאַגערען אַלע טהאָלען און אַלע פעלזען און אַלע בוימער און אַלע דערנער.... אין יענעם טאָג וועט וויסט און פערדערנערט ווערען יעדער פלאַץ, וואו איצט וואַקסען די טייערסטע וויינשטאָקען; מיט פייל און בויגען וועט מען דאָרט קומען, ווייל וויסט און פערדערנערט וועט דאָס לאַנד ווערען!...״

נישט קוקענדיג אויף דער אוננוצליכקייט פון דעם בונד מיט אַשור, האָט שוין אָחז אויך ווייטער געמוזט בלייבען געטריי אַשור, וועלכע פלעגט איהם קרבן פון די נעגעל קיינמאָל נישט אַרויסלאָזען. דער מלך פלעגט מוזען יעדען יאָהר אַ געוויסען מס שיקען קיין אַשור; דערביי פלעגט ער אַליין לעדיגער מאַכען די אוצרות פון בית-המקדש און אָברויבען פון איהם די טייערסטע חפצים; אחז אַליין פלעגט אָפט פאָהרען צו בוקען זיך פאַר

דעם שרעקליכען טיראן תגלת־פלאסר. די נאָהענטע בעציהונגען מיט די מזרחישע דעספאָטען זענען נישט געבליבען אָהן א ווירקונג פאַר דעם בארא־קטערלאָזען מלך. אין זיין קנעכטישער נאַטור פלעגט ער איינגעפונען אַלע מנהגים פון זיין מעכטיגען איבערהאַר פאַר גוט און שען. נישט קוקענדיג אויף דער געפלאָגטער לאַגע פון לאַנד, האָט ער זיך נאָך מעהר ווי פריהער איבערגעגעבען צוזאַמען מיט די שרים דער געצענדינערייע און די פערדאָרבענהייטען פון דעם פרעהליכען לעבען. די שרים, געפינענדיג ביים מלך א הסכמה צו זייערע מעשים, האָבען נאָכמעהר פערגרעסערט זייערע זינד געגען גאָט און געגען פאָלק. דאַן האָט דער נביא ישעיה שוין קיין ווערטער נישט געפונען, מיט וועלכע צו ווירקען אויף די פערדאָרבענע הערצער:

„הערט איהר הימלען, פערנעהם דו ערד, דען גאָט האָט גערעדט: קינדער האָב איך ערצויגען און ערהויבען און זיי האָבען אָן מיר מורד געווען; עס דערקענט דער אָקס זיין קויפער, דער אייזעל דער — די קאריטע פון זיין האַרען — ישראל דערקענט נישט, מיין פאָלק פערשטעהט נישט. וועה דעם זינדיגען פאָלק, דער פערברעכערישער אומה, דעם אויסגעלאַסענעם דור, די פערדאָרבענע זיהן — זיי האָבען גאָט פערלאָזען, דעם היילינען פון ישראל דערצערנט, הינטערווייליכס האָבען זיי זיך אָבגערוקט. אויף וועלכער שטעלע זאָלט איהר נאָך געשלאָגען ווערען, אַז איהר קעהרט אייך אַלץ וויטער אָב פון גאָט? דער גאַנצער קאָפּ איז שוין צוקריינקט, דאָס גאַנצע האַרץ איז שוין פערוועהטאָגט! פון די פיס ביז דעם קאָפּ איז אין אייך קיין גאַנצער גליעד נישטאָ, א בייל און א וואונד און א אייטערדיגע געשוויר; זיי ווערען נישט געדריקט און ווערן נישט פערבונדען און ווערען מיט קיין בוימעל נישט געווייכט. אייער לאַנד איז פוסט, אייערע שטעדט זענען פערברענט, פאַר אייערע אויגען עסען פרעמדע אייער ערד.... ווען גאָט דער הערשער וואָלט אונז נישט איבערגעלאָזט א געדעכעניש, וואָלטען מיר דאָך ווי סדום געוועזען, ווי עמורה וואָלטען מיר אויסגעזעהן!....

„הערט נאָר די רייד פון גאָט, איהר, האַרען פון סדום; פערנעהמט נאָר די לעהרע פון אַלמעכטיגען, איהר, פאָלק פון עמורה! צו וואָס דאַרף איך אייערע פיעלע קרבנות — זאָגט גאָט — איך בין איבערזאַט מיט עולות פון בארא־נעס און מיט פעטס פון געשטאָפּטע פיה; איך פערלאַנג נישט מעהר קיין בלוט פון קיין אָקסען, פון קיין שעפּסען און פון קיין בעקע. אז איהר קומט אָנקוקען מיין געזיכט, ווער בעט אייך טרעטען מיינע

דויכען? איהר זאלט מעהר נישט וואגען צו ברענגען פאלשע מנחות, אייער קטרת איז פאר מיר אומווידריג, אייער חדש, אייער שבת — לײַדען קאן איך זיי נישט מעהר — אונרעכט איז עס און פערראט. אייערע יום־טובים האט פײַנד מײַן גײַסט, צו לאסט זענען זיי מיר, פערטראגען קאן איך זיי נישט מעהר! און אז איהר פערברעכט אייערע הענד צו מיר, ווענד איך מײַנע אויגען אב פון אייך, און אז איהר בעט צו מיר, הער איך אייך נישט — אייערע הענד זענען מיט בלוט פערשמוצט! וואשט אייך, רייניגט אייך, פערלאזט אייערע שלעכטע טהאטען, זאל איך זיי מעהר נישט זעהן, הערט אויף בעזעס צו טהון, לערנט אייך גוטעס צו שאפען, זוכט די ריכטיגקייט, שטארקט דעם בערויבטען, משפט פאר דעם יתום, נעהמט אייך אן פאר דער אלמנה —... וועט איהר וועלען און איהר וועט פאלגען וועט איהר דאס בעסטע פון לאנד געניסען. וועט איהר נישט וועלען און נישט פאלגען, וועט אייך דער שווערד פערצעהרען!..."

דער נביא פערגלייכט די גייסטיגע לאגע פון פאלק אין זיין צייט מיט דער לאגע פון פאלק אין די פאריגע דורות, און שרייט אויס:

„ווי אזוי איז עס צו א זונה געווארען די ערליכע שטאדט, וואס פריהער האט נאר משפט און צדק געוואהנט, זענען איצטער מערדער?!... דיין זילבער איז מיט אבפאל, דיין ווײַן געמישט מיט וואסער: די שרים זענען פערברעכער, גענאסען פון גנבים, אלע ליעבט שוחד און יאגט זיך נאך אונטערקויף־געלד; פאר דעם ארימען יתום משפט'ען זיי נישט, פאר דער אונגליקליכער אלמנה שטעלען זיי זיך נישט איין! דרום זאגט גאט דער הערשער, די קראפט פון ישראל: אך! איך וועל זיך נאך טרייסטען איבער מיינע פיינד איך וועל נאך נקמה נעהמען פון מיינע שונאים!..."

די דאזיגע הארצרייסענדע רייד האבען אבער פאר זיך נאר א פוסטען מדבר געפונען; נישט דער מלך און נישט זיינע שרים האבען זיך צום נביא צוגעהארכט. די אנפיהרענדע ספערען זענען גייסטיג אלץ ניעדריגער און ניעדריגער געפאלען, שלעפענדיג נאך זיך דאס פאלק, דעם המון, און דער נביא זעהט אין זייער זארגלאזיגקייט אויך די סבה פון שלעכטער פאליטישער און עקאנאמישער לאגע, אין וועלכער דאס פאלק האט זיך געפונען:

„וועה צו די, וועלכע איילען זיך פריה אויפצושטעהן, ווייל עס יאגט זיי דאס ביער, וועלכע פערשפעטיגען זיך אין אבענד צו זיצען, ווייל עס ברענט זיי דער ווײַן; זייערע מאלצייטען בעשטעהען פון פידעל און הארף

מיקעל אַנדזשעלאָ יואל הנביא

און פויק און פלייט און וויין — און זיי זעהען נישט גאָט׳ס טהאַט און זיינע ווערק בעמערקען זיי נישט — דערפאַר איז מיין פאָלק פעריאָגט נישטוויסענד: זיינע געעהרטע זענען הונגער־טוידטע, זיינע מאַסען — דורשט־פערשמאַכטע. דערפאַר האָט דער אָבגרונד אַזוי זיך פונאַנדערגעשפּרייט און אַזוי גרענעצלאָז זיין מויל געעפענט און איינגעשלונגען די שענקייט, די לעבהאַפטיגקייט, די פרעהליכקייט פונ׳ם לאַנד״...

אין אַזאַ פינסטערער לאַגע לאָזט אָחז זיין פאָלק און זיין לאַנד, ווען ער שטאַרבט אָב און דעם טראָן נעהמט איבער זיין פינפאונצוואַנציג־יעהריגער זוהן — יחזקיהו!

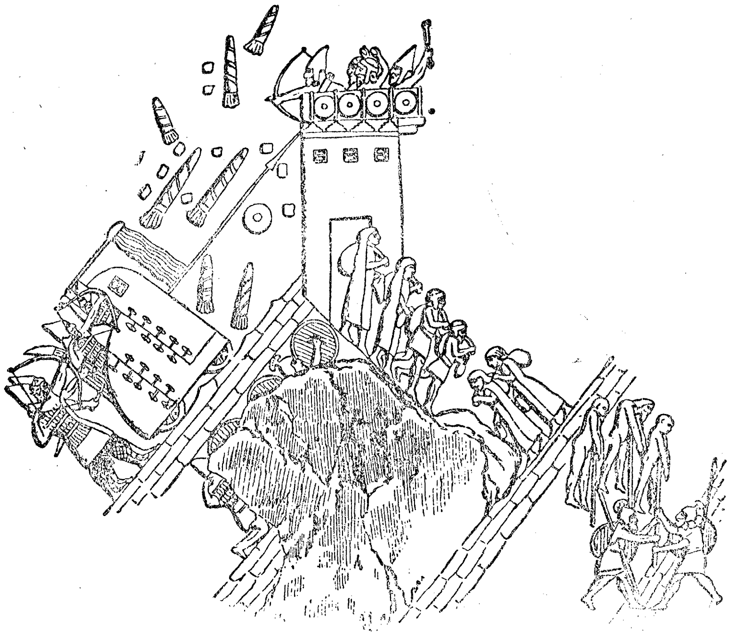

בעלאַגערונג פון לכיש דורך סנחריב

צוועלפטעס קאַפּיטעל

פון יחזקיהו ביז יאשיהו

(724 ביז 608 פאַר כריסטוס-געבורט)

„דאָס פאָלק, וואָס געהט אין דער פינסטער, האָט אַ גרויסע ליכטיגקייט געזעהן, די בעוואָהנער פונ'ם טוידטען לאַנד האָט אַ שטראַהל בעשיינט. דו האָסט גרוים געמאַכט דאָס פאָלק, דו האָסט איהם זיין פרייד פערמעהרט; זיי האָבען זיך געגען דיר געפרעהט, ווי מען פרעהט זיך אין תבואה-שניט, ווי מען פרעהט זיך, ווען מען טיילט זיך מיט'ן רויב. ווייל זיין לאַסט-יאָך און זיין צוואַנגס-שטעקען האָסטו צובראָכען, ווי אין דעם טאָג פון מדין*) ווען אַ קינד איז אונז געבוירען געוואָרען, אַ זוהן איז אונז געשאָנקען געוואָרען, איז אויף זיין אַקסעל די הערשאַפט געפאַלען און זיין נאָמען איז בערופען געוואָרען: וואונדערליכער ראַט-געבער, געטליכער העלד, האַר פון פריע-דען!“....

מיט די דאָזיגע פייערליכע ווערטער בעגריסט ישעיהו הנביא די טראָן-בעשטייגונג פון דעם יונגען יהוקיהו (724—695). ער איז נאָך כמעט אַ קינד געווען, דאַן, ווען אין זיין פאָטערלאַנד האָט דער געוואַלטיגער חורבן אויסגעבראָכען; זיין יונגעם הארץ איז נאָך דאַן נישט אַזוי פערדאָרבען געוועזען, ווי ביי די איבעריגע הויף-לייט, און די שרעקליכע ליידען פון זיין פאָלק האָבען אויף איהם אַ שטאַרקען איינדרוק געמאַכט; אין דער פער'שכור'טער אָרגיע, וואָס האָט געהערשט אַרום זיין פאָטער, האָט ער אַן ערנסטען וואָרט געזוכט, אַ וואָרט, וואָס זאָל איהם די לאַגע פון יהודה ערקלערען, און דאָס האָט ער געקאָנט הערען נאָר פון דעם הייליגען נביא ישעיהו בן-אמוץ; די געטליכע נבואה בעגייסטערט דעם יונגען פרינץ אַלץ מעהר; דרינגט אין איהם אַריין אַלץ טיעפער און ענגליך, ווען ער

*) דער שופט גדעון האט אמאל צושלאגען די מחנה פון מדין און מיט דעם בעפרייט דאס לאנד ישראל פון א שרעקליכען פיינד.

געדט ארויף אויפ'ן טראן, שטעלט ער פאר מיט זיך א מענשען, וועלכער איז דורכגענומען איינגאנצען מיט א טיעפער פרומקייט און מיט דער פייערדיגסטער ליעבע צום פאלק. און זייט טהעטיגקייט אלס מלך זעהען מיר צווי שטרעבונגען, וועלכע זענען אייגענטליך עטוואס איינינג אין זייער ווארצעל: ער וויל דעם פאלק צוריק אומקעהרען זיין פריהערדיגע גאט'ס פארכטיגקייט און מאראלישע ריינקייט, ווי אויך זיין פריהערדיגע מעכטיגקייט און פאליטישע זעלבסטשטענדיגקייט. די היסטארישע געשעהענישען פון יענער צייט זענען בכלל זעהר גינסטיג געווען פאר'ן מלך'ס פלענער. אין דריי יאהר ארום נאכדעם, ווי די מלוכה איז איבערגעגאנגען צו יחזקיהו, איז געפאלען די מלוכה פון אפרים און שומרון איז חרוב געווארען. דער פאקט, וואס פון דעם אלגעמיינעם פאלקס-ארגאניזם איז אבגעריסען געווארען אזא וויכטיגער גליעד, האט געמוזט מאכען א געוואלדיגען רושם אויף דעם איבערגעבליבענעם טייל פון פאלק, ווארום נישט קוקענדיג אויף די פאליטישע בעציהונגען, וואס האבען געהערשט צווישען שומרון און ירושלים, האבען זיך פארט די בעפעלקערונגען פון די ביידע מלוכות געפיהלט פאר טיילען פון איין גאנצען פאלק. דערצו זענען אנטלאפענע פון אפרים מאסענווייז אנגעקומען אין יהודה; דאס אונגליק האט אלזא, געמוזט ווענדען זייערע הערצער צו גאט, צו דעם גאט, וועלכער האט זיי נישט אויפגעהערט מתרה צו זיין דורך זיינע נביאים. אציטער האפט ארום יהודה און א געפיהל פון פרומקייט: מען מוז ראטעווען פון גאט'ס צארן דעם רעשט פון פאלק!

און יחזקיהו האט צושיקט בריעף איבער'ן גאנצען לאנד, זאגאר צו די איבערגעבליבענע אין אפרים: „די זיהן פון ישראל: קעהרט אייך אום צו יהוה, צו גאט פון אברהם און פון יצחק און פון יעקב, וועט ער זיך אומקעהרען צו דעם רעשט, וואס איז געבליבען פון אשורים הענד. איהר זאלט נישט זיין, ווי אייערע עלטערען און ווי אייערע ברידער, וואס האבען אן גאט געפעלשט, און ער האט זיי וויסט געמאכט, ווי איהר זעהט עס איצט אליין מיט אייערע אויגען. איצט זאלט איהר מעהר נישט הארט מאכען אייער נאקען, ווי אייערע עלטערען; שטרעקט אויס אייער האנד צו גאט און קעהרט אייך אום צו זיין מקדש, וואס ער האט אויף אייביג פערהייליגט; דיענט אייער אלמעכטיגען גאט יהוה וועט זיך זיין צארן איבער אייך שטילען! און ווען איהר וועט זיך צו גאט אומקעהרען, וועט ער דערוועקען זיין רחמנות אויף אייערע ברידער און אויף אייערע זיהן ביי זייערע פיינגער און ער וועט זיי צוריקקעהרען אין אונזער

לאנד, דען אייער אלמעכטיגער גאט יהוה איז אנ'ערבארמדיגער און א גנעדיגער און ער וועט נישט אבווענדען זיין געזיכט פון אייך, ווען איהר וועט זיך ווענדען צו איהם!"

די דאזיגע איינפאכע נאר מיט ריינער גאטספארכטיגקייט דורכגעדרונגענע ווערטער האבען געמאכט א גרויסען איינדרוק אויפ'ן פאלק, און ווען דער מלך איז צוגעטראטען צו דער צוריקאיינפיהרונג און פערשטארקונג פון דעם אלטען יודישען קולט, האט ער בעגעגענט דעם מיטגעפיהל פון אלע שיכטען פון פאלק. דאן האט ער זיך גענומען אויסראטען דאס געצענדינעריי, וואס איז געווען איינגעווארצעלט אין לאנד פון די פריהערדיגע יאהרען, צוליעב דער נאכלעסיגקייט אדער זאגאר א דאנק דער מיטווירקונג פון די פריהערדיגע מלכים. א גרויסע ירושה האט אין דער הינזיכט איבערגעלאזען דער פערשטארבענער אחז, וועלכער האט ירושלים בעדעקט מיט א גאנצען נעץ פון אשורישע געצען און מזבחות און ליענדענבוימער און וועלכער האט זאגאר דעם בית־המקדש פערזוימט מיט פרעמדע אבגעטער. יחזקיהו האט דאס אלץ פערניכטעט; ער האט אבגערייניגט גאט'ס הויז און בעניית דארטען דעם גאטעס־דיענסט מיט קרבנות, מיט קטרת, מיט געזאנג, מיט כלי־זמר און מיט דער גאנצער הערליכער פייערקייט, ווי אין שלמה'ס און יהושפט'ס צייטען. אין זיין ענערגישער טהעטיגקייט איז ער נאך ווייטער געגאנגען: ער האט געלאזען אין גאנצען לאנד צוברעכען אלע במות, וועלכע זענען זאגאר געווידמעט פאר גאט, כדי איין מאל פאר אלע מאל פעסט צו שטעלען דעם געטליכען איינציגען צענטר ביים גאנצען פאלק. צוזאמען מיט דאס געצענדינעריי האט ער געוואלט אויך אויסווארצלען די פערשיעדענע אבערגלויבישע מיינונגען, זאס האבען געהערשט אין פאלק; ער האט זיך נישט אבגעשטעלט זאגאר פאר די, וועלכע זענען כלומר'שט פערהייליגט געווארען דורך דער פיעל־דורות'דיגער טראדיציע; אזוי האט ער אין ירושלים צוברעכען דעם קופערנעם שלאנג, וועלכען די בני־ישראל זאלען האבען מיט זיך געבראכט נאך פון דעם מדבר און וועלכען משה אליין זאל האבען געמאכט, פאר'ן פאלק, כדי קוקענדיג אויף איהם, אויפ'ן שלאנג — זיך צו ראטעווען פון געוויסע מגפות.

כדי פון דאסניי צוצו־ווענדען די הערצער פון פאלק צום צענטער, צו ירושלים, צום בית־המקדש, נאכדעם, ווי דער פערבאנד צווישען זיי איז אין די לעצטע דורות פיעל אבגעשוואכט געווארען; צוליעב דער געצענדינעריי, כדי צו דערנעהנטערן דעם פאלק צו זיין מלך, כדי צו פער־

איינגען פעסטער די אַלע טיילען פון פאָלק צווישען אַנאַנדער, ווי אויך צו פערקניפּען די הערצער פון די עֶנטרונענע פון אפרים מיט זייערע איבעריגע ברידער פון יהודה, מיט החד'ס דינאַסטיע, מיט דעם טראַדיציאָנעלען יהוה — האָט יהוקידהו פערופען די אַלע איינוואָהנער פון אַלע עקען פון לאַנד יהודה, ווי די בירגער אַזוי אויך די ניי-אַנגעקומענע, אַלטע און יונגע, מענער און פרויען, קיין ירושלים צו פייערען דעם הייליגסטען נאַציאָנאַלען ים טוב, דעם חג-הפסח. די פייערונג האָט ער דורכגעפיהרט מיט דער גרעסטער הערליכקייט, וואָס עס האָט געמוזט אויפפלאַקערען די נשמה פון פאָלק, וועלכע איז געווען די לעצטע יאָהרען אַזוי פערזונקען אין פערצווייפלונג און ערנידערונג: דער מלך האָט פון זיינע אייגענע אוצרות פיעל גאָלד מנדב געווען און זיך משתדל געווען מיט אַלעם מעגליכעס, אַז די פייערליכקייט זאָל זיין אַ פאָלקאָמע; דער בית-המקדש איז געווען פראַכטפאָל בעפוצט, דער מזבח איז געווען בעניַיט, טויזענדער קרבנות זענען געבראַכט געוואָרען; די כהנים, אין זייער פולען שטאַט האָבען אָנגעפיהרט מיט דער גאַנצער אַרבייט און די לוים האָבען מיט די כלי-זמר געשפּיעלט; יהוקידהו האָט פערזענליך פאַר'ן פאָלק רעדעס געהאַלטען אין די פערזאַמעלטע פון גאַנצען לאַנד האָבען זיך נישט געקאָנט גענוג אָנפרעדען מיט דער בעניַיאונג פון לאַנד, פון טראָהן, פון דער אמונה. דאָס בילד אין ירושלים איז געווען אַזוי ריהרענד, אַזוי בעצויבערענד, אַז די געטליכע משוררים און נביאים זענען צו דער העכסטער פּאָעטישער בעגייסטערונג געקומען און די ערהויבענסטע קאַפּיטלען פון תהלים זענען דאַן געשאַפען געוואָרען. זיבען טאָג האָט דער מלך און דאָס פאָלק און די כהנים און די לוים און די משוררים און די נביאים פערבראַכט צוזאַמען אין דער הייליגער שטאָדט ירושלים, אין בית-המקדש, און „די פרייד איז געווען אַזוי גרויס, אַז פון שלמה'ס צייט האָט אַזעלכעס אין ירושלים נישט פּאַסירט". דער רושם פון דער אַלגעמיינער פערזאַמלונג איז געווען אַזוי גרויס, אַז דאָס פאָלק, ווי נאָר די פייערונג אין ירושלים האָט זיך געענדיגט און יעדער האָט זיך צוריק צו זיין היים געקעהרט, האָט צובראָכען אַלע געטצענדינערישע מאָנומענטען, אַלע לינדען-בוימער, אַלע במות און אַלטאַרען אין אַלע שטעדט פון יהודה און אין דעם איבערגעבליבענעם טייל פון אפרים. די דאָזיגע רעסטאַווראַציע צייכענט זיך אַליין אויס אין אַ געוויסער מאָס מיט דער מאַסען-איניציאַטיווע, מיט דער פרומער בעגייסטערונג פון פאָלק אַליין. יהוקידהו האָט אָבער מורא געהאַט דערפאַר, אַז די דאָזיגע גייסטיגע אויפמונטערונג זאָל ביים פאָלק נישט זיין אַ פערביי-

לויפיגע, ווי יעדער עפעקט-פראדוקט, און ווי יהושפט האט אמאל געטהון, אזוי האט ער אויך בעשטימט א בעזונדערען קאלעגיום פון חכמים און סופרים, אונטער דעם נאמען יהוקידו'ס לייט („אנשי-יהוקידו"), וועלכע דאַבען דעם פאלק געמוזט לערנען, ערציהען און וועקען.

נאך דער רעליגיעזער בעניייאונג איז יהוקידו צוגעטראטען צו פערפעסטיגען דעם יהודה'ישען היל און אויפצובויען פון דאסניי די פעסטונגען, וועלכע זענען אין אחז'ס צייטען צושטערט געווארען דורך די פערשיעדענע פיינדליכע אנפאלען פון די ארומיגע פעלקער. אין יהודה איז דאן, וואהרשיינליך, צוגעקומען א גרויסער העלדישער עלעמענט פון די ענטרונענע פון אפרים, וועלכער האט אבגעפרישט די ארמעע פון יהודה; יהוקידו'ן האט אויך די דאזיגע אונטערנעהמונג געלונגען. אין תנ"ך, אמת, געפינען זיך זעהר וועניג איינצעלהייטען וועגען די סטראטעגישע רעפארמען פון יענער צייט, נאר אויף וויפיעל זיי זענען געווען געראטען קאן מען זיך פארשטעלען דערפון, וואס יהוקידו'ן האט זיך איינגעגעבען אין א געוויסער צייט ארום, נאכדעם ווי ער איז מלך געווארען, צו בעשטראפען די פלשתים פאר זייערע רויבערישע ארויסטריטען געגען יהודה אין דער צייט פון דעם פאריגען מלך; ער האט ביי זיי פיעל שטעדט אבגענומען, פיעל פעסטונגען חרוב געמאכט און געצוואונגען זיי פון דאסניי זיך אונטער צוגעבען דער הערשאפט פון יהודה. דער נצחון איבער די פלשתים האט שוין ממילא פאראליזירט די פיינדליכע טהעטיגקייט פון די איבעריגע קלענערע שכנים, ווי אדום און ד. ג. דאן האט שוין יהוקידו געדאכט די דרייסטקייט א טראכט צו געבען וועגען דעם געפעהרליכען שונא פון יהודה. ער האט שוין גענימען זוכען פלענער, ווי צו בעפרייען דאס לאנד פון דעם אשור-יאך און מאכען אנענדע מיט דער לעצטער ירושה פון זיין פאטער אחז. דעם מלך'ס געדאנקען האבען באלד אונטערגעהאפט די הויפלייט, וועלכע עס האט געקרינקט די אונטערווארפענקייט פון זייער פאלק און איבערהויפט די נביאים, ביי וועלכע די אבהיינגיגקייט פון א געטצענדינערישען פאלק האט ארויסגערופען א שרעק פאר דעם גייסטיגען צושטאנד אין לאנד. ישעיהו הנביא האט אויף זיך גענומען די מיסיע, מיט זיין פייערדיגען ווארט אויפצומונטערן דאס פאלק און אריינגעבען איהם מוט און העלדענדרייסטקייט, אז עס זאל זיך בעשליעסען צו מאכען אזא געפעהרליכען שריט, וואס נאר די פארשטעלונג אליין פון איהם האט שוין געקאנט אנאימה ארויפווארפען אויפ'ן לאנד: די ארעמע יהודה, וועלכע איז נישט לאנג נאך געווען אזוי שוואך זאל וועלען זיך אויפהויבען געגען דער שטארקער אשור, וועלכע האט

שוין דאן כמעט די גאנצע פאָדערשטע אויען אין איהרע הענד געהאלטען! ישעיה, לויט זיין אלגעמיינער וועלטאויפפאסונג, האָט געגלויבט און געמווט גלויבען אין דעם ערפאָלג פון דער גרויסער אינטערנעהמונג! פאר איהם איז אשור געווען נאָר אויף אזוי פיעל שרעקליך, אויף וויפיעל זי קאָן זיך רעכענען פאר דעם בייטש פון גאָט, וועלכער שטראָפט די זינדיגע פעלקער; יהודה איז שוין אָבער געווען גענוג אָבגערייניגט פון די פריהערדיגע זינד און דאגעגען איז שוין די מאָס פון אשור'ס אכזריות'ן איבערפולט געווען! דער פרינציפ פון אמת וואָלט געמווט אונטערברעכען זיך, ווען יהודה וואָלט איצט אַשור נישט בעזיעגען.

„אָ, אשור, די רוט פון מיין צאָרן, דער שטעקען אין זייערע הענד — דאָס איז דאָך מיין אויפרעגונג. אויף א זינדיגען פאָלק שיק איך איהם אָן; אויף דער אומה, וואָס דערצערנט מיר, זאָג איך אָיהם אָן אוועקצונעהמען רויב, אָנצומאכען חורבנות, צו צוטרעטען איהם, ווי דעם ליים אין די גאסען. ער מיינט אָבער נישט אזוי און זיין הארץ טראכט גאָר אנדערש; זיין געדאנקען איז צו פערטיליגען, צו פערניכטען וואָס מעהר פעלקער! ער טראכט זיך: מיינע שרים זענען דאָך אַלע מלכים. איז דען ווי כרכמיש נישט געווען כלנו, איז דען ווי דמשק נישט געוואָרען שומרון?! האָב איך דאָך גענוג מאכט געהאט בייצוקומען די היידישע פעלקער מיט זייערע געטער — מיט וואָס זשע זענען זיי ערגער פאר שומרון און ירושלים?! ווי איך האָב געמאכט פון שומרון און איהרע געצען, וועל איך דען אַזוי נישט קאָנען מאכען פון ירושלים און איהרע געצען?! דערום, זאָגט גאָט, וועל איך אויפמאָנען פון אשור פאר דעם שטאָלץ פון זיין הארצען און פאר דער הויכקייט פון זיינע אויגען, ווען איך וועל ענדיגען מיין ארבייט אויפ'ן בארג ציון און אין ירושלים. — דערפאר וואָס ער זאָגט: מיט דער קראפט פון מיין האנד האָב איך מיין רוהם געשאפען און נאָר מיט מיין קלוגשאפט, ווייל איך בין זעהר פערשטענדיג, האָב איך צושטערט די גרענעצען פון די לענדער, צובראָכען זייער צוקונפט און אראָבגעשליידערט די גרויסקייט פון זייערע בעפעלקערונגען! מיין האנד איז א נעסט געוואָרען פאר צאָהל־רייכע פעלקער, און ווי מען קלייבט אין דער מדבר פערלאָזענע פויגעל־אייער, אזוי האָב איך אלע לענדער צונויפגעקליעבען, און ס'האָט קיין פליגעל נישט געוואָגט א צאפּעל צו טהון און עס האָט קיינער נישט געוואגט א מויל צו עפענען און עס האָט קיינער נישט געוואגט א פיפס צו טהון". — קען דען אָבער די האק זיך בעריהמען געגען איהר העקער, קען זיך דען די זעג גרויסען געגען איהר זעגער?!...

די נבואה פֿון ישעיהו בן אמוץ האָט באַגײַסטערט דאָס לאַנד; דאָס פֿאָלק האָט אין זיך דערפֿיהלט אַ גרויסען שטראָם פֿון העלדענמוט און עס האָט זיך נישט אָבגעשטעלט אויך דאַמאָלס זאָגאַר, ווען דער ערשטער טריט פֿון דער באַפֿרײַאונג האָט זיך אויסגעלאָזען זעהר טרויעריג: סנחריב דער מלך פֿון אשור האָט זיך באַצײַטענס דערוואוּסט פֿון דעם צוגעגרייטען אויפֿשטאַנד און ער איז אונפֿערהאָפֿט באַפֿאַלען יהודה איידער נאָך זי איז געווען אײַנגאַנצען קריגס־פֿעהיג; דער מלך יחזקיהו איז געווען געצוואונגען פֿון דאַסנײַ צו אַנערקענען די איבערמאַכט פֿון אשור און באַצאָהלען אַ גרויסע קאָנטריבוציע. ווי נאָר סנחריב האָט אָבער פֿערלאָזען דאָס לאַנד, האָט פֿון דאַסנײַ אויפֿגעלעבט אין פֿאָלק די האָפֿנונג צו באַפֿרײַען זיך פֿון דעם פֿרעמדען יאָך. יחזקיהו האָט זיך גענומען גרייטען ערנסט צו אַ מלחמה. ער האָט באַנײַט דעם מויער פֿון דער הויפּטשטאָדט ירושלים; אויסגערופֿען אַ גרויסע מאָביליזאַציע, אָנגעגרייט פֿיעל געוועהר, פֿיעל שפּײַז און פֿיעל וואַסער אין אַלע באַפֿעסטיגטע שטעדט, פֿון אויסער די פֿעסטיגונגען אָבער האָט ער פֿערשאָטען אַלע טײַכען און אַלע קוואַלען, כּדי דער שונא זאָל קיין וואַסער נישט האָבען. אויסער אין יהודה, האָט זיך אין די איבעריגע לענדער פֿון דער פֿאָדערשטער אַזיע, אויך אָנגעפֿאַנגען גראָד צו דער צײַט אַ באַוועגונג געגען אשור. די קליינע בבל דײַט אָנגעהויבען דאַן גרייס צו ווערען און האָט באַלד פֿערנומען דעם ערשטען פּלאַץ אין דער דאָזיגער באַוועגונג; זי איז געקומען אין באַציהונגען מיט מצרים, וועלכע האָט דאָס מאָל ווירקליך געהאָלפֿען די אונטערוואָרפֿענע פֿעלקער פֿון אַזיען, מורא האָבענדיג אַליין פֿאַר דער שטײַגענדער פּאָליטישער באַדײַטונג פֿון אשור. אויף דעם באָדען פֿון דער דאָזיגער קאָאַליציע איז אין יהודה אויסגעבראָכען פֿון דאַסנײַ דער אַלטער פּאַרטיי־קאָנפֿליקט. די הויף־לײַט האָבען איינגעפֿונען אַז דער בעלכסטער וועג צו דער זעלבסט־באַפֿרײַאונג איז צוזושטעהען צו בבל מיט אידרע בונדעס־גענאָסען, כּדי מיט פֿעראייניגטע כּחות מלחמה צו האַלטען געגען דעם אַלגעמיינעם געפֿעהרליכען שונא; אָן דער שפּיץ פֿון דער דאָזיגער ריכטונג איז געשטאַנען דער קעניגליכער קאַנצלער שבנא; די נביאים האָבען אָבער נישט געוואָלט דערלאָזען צו קיינע פֿערבאַנדען מיט די אַרומיגע פֿעלקער און געראָטען דעם מלך, זעלבסטשטענדיג אַרויסצוטרעטען געגען אשור; אָן דער שפּיץ פֿון דער דאָזיגער פּאַרטיי איז געשטאַנען דער אַלטער נביא ישעיהו בן אמוץ. דער לעצטער האָט, אמת, נישט אָנגעוויזען אויף קיינע קאָנקרעטע מיטלען, וועלכע די קליינע יהודה דאַרף אָננעהמען, כּדי בײַצושטעהן געגען דער ריזיגער אשור; ער האָט אָבער געגלויבט אין דער

קראַפט פון גייסט, אין דעם פּרינציפּ פון צדק: ער דאַרף נישט קיין זייטיגע הילף, עס מוז אַ וואונדער געשעהן, ווען דער פּרינציפּ פון צדק דאַרף מנצח זיין! און ווען דער מלך יהוקיהו, נויגענדיג זיך אויף דער זייט פון דער הויף־פּאַרטיי, האָט אָנגענומען די שלוחים פון בבל און אַרויסגעוויזען אַ גרויסע סימפּאַטיע צו זייערע פּלענער, האָט ישעיהו איהם שטרענגע פאָרווירפע געמאַכט און איהם פאָרגעזאָגט: „ס'וועלען אָנקומען טעג און אַליץ, וואָס דו האָסט אין דיין הויז אָנגעזאַמעלט און וואָס דיינע עלטערען האָבען אָנגעזאַמעלט ביז היינטיגען טאָג, וועט אַוועקגעטראָגען ווערען קיין בבל, קיין זאַך וועט דיר נישט איבערבלייבען; און דיינע קינדער וועלען אַהין אַוועקגענומען ווערען און פאַר סריסים וועלען זיי מוזען דיענען אין פּאַלאַץ פון מלך בבל“...

דערוויל איז אָנגעקומען דער ענטשיידענער מאָמענט. נאָך איידער די אויפגעבונטעוועטע מלוכות האָבען געקאָנט בעוויזען זיך צונויפצורעדען, איז סנחריב דער מלך פון אשור פלינק, ווי אַ פייל פון בויגען, פון דאָסניי אָנגעפאַלען אויף יהודה. דאָס מאָל, וואַהרשיינליך, איז איהם זיין אויפגאַבע פיעל שווערער אָנגעקומען, ווי דעם ערשטען מאָל. אמת, די קלע־נערע גרענעץ־פעסטונגען האָט ער איינגענומען איינע נאָך די אַנדערע אָבער יהוקיהו האָט איהם מיט זיין חיל ערוואַרטעט ביי די מויערען פון ירושלים און דאָרטען האָט זיך געדאַרפט קאָנצענטרירען דער שווער־פּונקט פון דער מלחמה.

און ווען דער פיינד מיט זיין אונגעהויער גרויסער אַרמע, מיט זיין פוס־חיל און פערד־חיל און מיט דיין שווערען און לייכטען וואַפען איז אַליץ נעהענטער צוגעטראָגען צו דער הויפּטשטאָדט, האָט דאָך דאָס פערהעלטניס־מעסיג קליינע פאָלק נישט פערלאָרען דיין מוט. דער מלך אַליין איז אַרומגעפאָהרען איבער די גאַסען און געטרייסט און געמונטערט:

„שטאַרקט אייך און מוטהיגט אייך! שרעקט אייך נישט און פאַלט ביי זיך נישט אַראָב פאַר דעם מלך פון אשור און פאַר דער גרעסערער מענגע, וואָס מיט איהם איז, — מיט אונז איז פיעל מעהר ווי מיט איהם! ער בעזיצט נאָר די קערפּערליכע קראַפט, מיט אונז איז אָבער אונזער אַלמעכטיגער גאָט יהוה, ער וועט אונז העלפען און ער וועט פאַר אונז מלחמה האַלטען!“

דער נביא ישעיה האָט אויך דאַן אין לאַגע געפּרעדיגט, אַז ס'איז געקומען די צייט פון דער געטליכער נקמה:

„זייער טיראַניי איז דאָך שרייענד; די מלאכי־השלום וויינען דאָך ביטערליך. וויסט זענען אַלע וועגען, עס וואַגט מעהר קיין וואַנדערער צו געהן, צושטערט זענען די שטעדט, עס ווערט נישט געאַכטעט קיין מענש.

פערטרויערט, אונגליקליך איז דאס לאנד, פערשעמט, פערוועלקט איז דער לבנון, דער שרון איז א מדבר געווארען און דער כרמל איז ווי פערשאלטען. איצט שטעה איך אויף — זאגט גאט — איצט הויב איך זיך אויף, איצט וועל איך זיך א טראג טהון!..."

סנהריב האט, ווי ס'שיינט, געוואלט אויסמיידען די שווערע מלחמה, וואס איהם איז אונטער ירושלים פארגעשטאנען, און ער האט געפרובט פארלעגען דער בעפעלקערונג, זי זאל זיך איהם אונטערגעבען מיט גוטען, וויל, ענדליך, וועט זיך דאך די מרידה נישט איינגעבען. איינעם פון זיינע שרים, רבשקה, צוזאמען מיט א גאנצער סוויטע האט ער געשיקט צו דעם היל פון ירושלים, וועלכער האט בעוואכט די פעסטונגען, פארצוליינגען זיי זיין לעצטע התראה. רבשקה האט זיין שליחות ערפילט מיט דער גרעסטער חוצפה; ער האט אויסגעלאכט דעם יהודה'שען גאט, אבגעשפאט פון דעם געטליכען פאלק און שטארק ערנידעריגט זיין מלך אין דער אנוועזענהייט פון אלע שרים און פון א גרויסער מאסע יהודים, וועלכע האבען זיך צונויפגעזאמעלט הערען די רייד פון סנהריב; און ווען איינער פון די שרים האט פארגעלעגט רבשקהן, ער זאל ריידען צו זיי ארמיש, נאר נישט קיין יודיש, כדי דאס פאלק ארום זאל נישט הערען די שענדליכע ווערטער, האט ער נאך מעהר זיין מויל געעפענט און נאך פיעל עזות'דיגער גערעדט:

„צו דיר און צו דיין הארען דען האט מיר מיין האר געשיקט זאגען די דאזיגע ווערטער? צו די מענשען דאך, וואס זיצען אויפ'ן מויער און עסען זייערע אייגענע מיסט און טרינקען זייערע אייגענע פליסיגקייט!... הערט די ווערטער פון דעם גרויסען מלך, דעם מלך פון אשור. אזוי האט געזאגט דער מלך: זאל אייך יחזקיהו נישט איינרעדען, וויל ער וועט נישט קאנען אייך ראטעווען. און זאל אייך חזקיהו נישט פערזיכערען אין גאט, כלומר'שט: גאט וועט אונז העלפען, די שטאדט וועט נישט איבערגעגעבען ווערען אין אשורים הענד! איהר זאלט נישט הערען חזקיהו'ן, דען אזוי האט געזאגט דער מלך פון אשור: זייט צו מיר העפליך, קומט ארויס צו מיר, דאן וועט איהר יעדערער עסען די פרוכט פון זיין וויינגארטען און די פרוכט פון זיין פייגענבוים און דאן וועט איהר יעדערער טרינקען דאס וואסער פון זיין ברונען". טאמער זשע וועט אייך חזקיהו איינרעדען: „גאט וועט אונז ראטעווען" — וועלכע געטער פון וועלכע פעלקער האבען זייערע לענדער געראטעוועט פון די הענד פון מלך אשור? וואו זענען די געטער פון חמת? וואו זענען די געטער פון ארפד? וואו זענען די געטער פון ספרוים? אדער

װאָרום האָבען די געטער נישט געראַטעװעט שומרון פון זײנע הענד? װער פון די געטער האָט זײן לאַנד געראַטעװעט, אַז אײער גאָט זאָל קאָנען ירושלים ראַטעװען?!...

שרעקליך איז געװעזען דער רושם פון דעם דאָזיגען שליחס רייד; די שרים האָבען זייערע קלײדער צוריסען; געגען דער קאַלטער לאָגיק האָט זיך דער מלך פון יהודה אַלײן פערלױרען. ער האָט זיך אַרומגעזעהען, אַז די פעראַנטװאָרטליכקײט װאָס ער האָט אױף זיך גענומען בנוגע צו זײן פאָלק איז װירקליך אונגעהױער גרױס. נאָך אַ רירענדער תפלה אין בית-המקדש, האָט ער געשיקט זײנע דינער פרעגען בײם נביא ישעיהו זײן עצה. דער נביא האָט געשיקט צו סנחריב'ן אַ דרײסטען ענטפער אינים נאָמען פון גאָט:

„עס האַסט דיר, עס לאַכט פון דיר די טאָכטער פון ציון, עס שאָקעלט איבער דיר מיט'ן קאָפּ די טאָכטער פון ירושלים! װעמען האָסטו געלעסטערט, װעמען האָסטו געשענדעט, אױף װעמען האָסטו דײן שטים אױפגעהױבען, אױף װעמען האָסטו דײנע אױגען פערדריסען? אױף דעם הײליגען פון ישראל?! דורך דײנע קנעכט האָסטו געלעסטערט גאָט און דו האָסט געזאָגט: „מיט מײנע פיעל רײטװעגען װעל איך אױף די העכסטע בערג שטײגען, איך װעל אױפ'ן לבנון אַרױפקלעטערען, איך װעל זײנע העכסטע צעדערען אױס-שנײדען, זײנע בעסטע בוקסען אױסהאַקען, איך װעל דערגרײכען ביז דער ענדע פון כרמל-װאַלד, איך װעל גראָבען און טרינקען װאַסער, װען איך װעל אױסטרעטען מיט מײנע פוס-באַלען אַלע װאַסערען פון דער בעלאַגערונגס-שטאָדט!" דו האָסט דאָך געהערט, װאָס איך האָב פערצײטען געטהון און געשאַפען — איך װעל דאָס װידערהױלען און װיסטע בערגלעך װעלען װערען פון פערפעסטיגטע שטעדט, און זײערע אײנװאָהנער װעלען מאַכטלאָז װערען, זײ װעלען צובראָכען װערען און פערשעמט װערען, זײ װעלען פערװעלקט װערען װי די גראָז פון פעלד, װי גרינס אױפ'ן לאָנקע, װי שפּראָצונגען אױפ'ן דאַך, װי נישט דערװאַקסענע זאַנגען. דײן זיצען, דײן אַרױס-טרעטען, דײן אָנקומען װײס איך, מיר איז אױך בעװאוסט דײן אױפרע-גונג אױף מיר. איך האָב פערנומען דײן צאָרענען און דײן ליאַרעמען אױף מיר — דערפאַר װעל איך דיר אַ רונג אין דײנע נאָזלעכער אַרײנזעצען און אַ צױם װעל איך דיר אין דײנע ליפּען אַרײנגעבען און איך װעל דיר צוריק פיהרען אױף דעם װעג, אױף װעלכען דו ביזט געקומען... דען אַזױ האָט גאָט גע-זאָגט װעגען מלך אשור: ער װעט אין דער שטאָדט נישט אַרײנטרעטען, ער װעט אין איהר קײן פײל נישט װאַרפען, איהר װעט קײן פאַנציר בעגעגענען און [illegible] װאַל װעט אַרום איהר נישט געמאַכט װערען. מיט דער זעלבער

וועג, וואס ער איז געקומען, וועט ער זיך אומקערן, נאר אין שטאדט וועט ער נישט אריינקומען — אזוי זאגט גאט: איך וועל בעשיצען די דאזיגע שטאדט איהר צו העלפען פון מיינעטוועגען און פון מיין קנעכט דודס וועגען..."

און עס איז ווירקליך א וואונדער געשעהן, ווי דער געטליכער נביא האט געגלויבט. סנחריב האט פלוצלונג בעקומען א ידיעה, אז תרהקה דער מלך פון מצרים (פון דער כושיטישער דינאסטיע) קומט אן מיט זיין היל פון הינטען. דער מלך פון אשור האט באלד געגעבען א בעפעהל זיין היל צו געהען בעגעגענען דעם פיינד. אין וועג איז די נאכט אנגעקומען און דער מלך מיט זיין ארמעע האט אין פעלד רוהען זיך געלעגט און אויף מארגען האט זיך ארויסגעוויזען, אז אין לאגער זענען א מאן הונדערט אכציג טויזענד אויף אייביג איינגעשלאפען געווארען! וואס די אורזאך איז געווען איז געבליבען אונבעוואוסט. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט, אז א מלאך פון גאט האט ביי דערנאכט אויף דער ערד ארויסגענידערט און די מחנה פון אשור געפלאגט; די כראניקער פון מצרים דערצעהלען, אז פעלד-מייז זענען איבער נאכט בעפאלען דעם לאגער און אויפגעפרעסען אלע שפייזען, צו ביסען אלע בויגענס, די גאנצע קליידונג און שוכינג. אלענפאלס איז עס א גענויער פאקט, אז סנחריב האט פלוצלונג אליין געווארפען חעם שלאכטפעלד און האט זיך צוליעב וואס ס'איז געראטעוועט אין זיין לאנד אשור, אין זיין הויפטשטאדט נינוה, נאר דארטען האט איהם ערווארטעט דער טוידט: זיינע ביידע זיהן האבען געגען איהם א פער-שווערונג צוזאמענגעשטעלט און האבען איהם אוועקגעהרג'עט, ווען ער האט זיך געבוקט פאר זיין אבגאט אין זיין טעמפעל.

די אוננאטירליכע ישועה, וואס איז אויס'ן לאנד געקומען, האט ארויס-גערופען א אונענדליכע פרייד צווישען פאלק; די משוררים האבען עס בע-זונגען אין זייערע פייערליכע תהלות; די לוים האבען איבער דעם גאט געלויבט אין בית-המקדש. די בעדייטונג פון דעם נס איז געווען נישט נאר א פאליטישע, נאר אויך אנעקאנאמישע און איבערהויפט א רעליגיעזע. נישט נאר זעלבסטשטענדיג איז יהודה געווארען א דאנק סנחריב'ס מפלה, נאר זי האט זיך פון דאסניי גענומען ענטוויקלען אויך עקאנאמיש. די פא-דערשטע אזיען איז פריי געווארען פון איהר בעדריקער, דארטען האט, ווי אמאל, אויפגעבליהט דער האנדעל, אין וועלכען יהודה האט פער-נומען זעהר אנ'אנגעזעהענעם פלאץ.

די אנדערע העלפט פון יחזקיהו'ס הערשונג איבער'ן לאנד, נאך דער

בעפרייאונג פון אשורים יאך, האט זיך אויסגעצייכענט מיט איהר אונגע-וועהנליכער גערעכטעניש און גאטס-בענשונג אין לאנד. דער איבערפלוס פון תבואה און וויין און בוימאייל איז אויסגעביטען געווארען אין די ארומי-גע לענדער אויף גאלד און אויף זילבער. יהודה האט פון דאסניי גענומען וואקסען און איז ווידער רייך און מעכטיג געווארען. די פערשטויסענע קינדער איהרע, וואס פאר די גרויסע מהומות אין אחז'ס צייטען, זענען זיי נאך פערטריבען און פערוואגעלט געווארען אין די וויטסטע געגענדען, אין אשור, אין מצרים, אין כוש און אז. וו., האבען זיך גענומען בילעכווייז קעהרען צוריק אין זייער היילינגען לאנד. זאגאר די פערטריבענע פון אפרים האבען זיך פון זייערע גלות-לענדער געצויגען קיין ירושלים. ציון איז געווארען אנערקאנט פאר דער אלגעמיינער הויפט-שטאדט פון אלע איבערגעבליבענע ישראלים אין זייערע אלע לענדער, דער בית-המקדש — פאר א אלגעמיינעם היילינגטהום, יהוה פאר דעם אלגעמיינעם גאט און יחזקיהו פאר'ן אלגעמיינעם מלך!...

און נישט נאר אין עקאנאמישער און פאליטישער הינזיכט — דער דאזיגער פעריאד האט זיך געקאנט רעכענען אלס דער גליקליכסטער פאר דעם רעשט פון ישראל אויך אין דעם קולטור-גייסטיגען זין. דאס, וואס די מפלה פון אשור איז פאראויס געזאגט געווארען דורך ישעיה בן-אמוץ און נישט אלס נס, נאר אלס געזעץ פון צדק, האט דעם פאלק נאך פעסטער, ווי פריהער, צוזאמענגעבונדען מיט די נביאים און מיט זייער לעהרע. דאס טראדיציאנעל-פרומע געפיהל דרינגט אלץ טיעפער אריין אין הארצען פון די יהודים און דער פאלקס-גייסט האט דאן דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון זיין ענטוויקלונג, די העכסטע—וויטער האט ער שוין נישט געקאנט געהן. דאס איז געוועזען א פעריאד פון זאמלען און שאפען. פון איין זייט האבען די „חזקיה-לייט“, לעהרנענדיג דאס פאלק, צוזאמענגעשטעלט און סיסטעמאטיזירט אלץ, וואס איז ביים פאלק געשאפען געווארען ביז יענער צייט; דאס זענען געוועזען געוויסע טיילען פון דער „תורה“, געוויסע טיילען פון „תהלים“, געוויסע טיילען פון „משלי“ און ד. ג. ספרים, וועלכע די לויים אין יהושפט'ס צייטען האבען שוין געהאט אנגעהויבען צו זאמלען און נאר צוליעב די געשעהענע מהומות האבען זיי געמוזט איבעררייסען זייער טהעטיגקייט. די אלע ספרים זענען געווארען אזוי וואונדערבאר דייטליך צוזאמענגעשטעלט, אז זייער ציעל — צו לערנען דעם מענשען ליעב האבען דאס גוטס און האסען דאס בייזע, פירכטען זיך פאר גאט און געהן אין זיינע וועגען — איז ארויסגעקומען העכסט בולט. די „חזקיה-לייט“

אַלען אויך האָבען אָנגעהויבען צו פערשרײַבען די אַלגעמײנע געשיכטע פון זײער פאָלק, און אויך דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזען זײער גרונד־טענדענץ: יעדער פּאָליטישער און עקאָנאָמישער מאָמענט אין היסטאָרישען לעבען פון פאָלק איז שטאַרק פערבונדען מיט זײַן רעליגיעזען און מאָראַלישען צושטאַנד צו יענער צײַט. יעדער פעריאָד פון פאָלקס־גליק בעצײכענט מיט זיך די פרומקײַט און די גאָטספאָרכטיגקײַט פון פאָלק; יעדער פעריאָדע פון פאָלקס־אונגליק בעווײַזט, אַז דאָס פאָלק איז פערדאָרבען און זינדיג געוועזען.

דער נאַציאָנאַלער געדאַנק איז אָבער נישט פערגליווערט געוואָרען און האָט זיך נישט בעגרענעצט בלויז מיט די געזאַמעלטע שעפּפונגען פון די פערגאַנגענע יאָהרען. ישעיהו הנביא און זײַנע אָנהענגער — וועלכע האָבען דאַן צווישען פאָלק בעקומען דעם טיטול „ענוים" — האָבען דעם געדאַנק פאָרטגעזעצט ווײַטער, איהם טיעפער געמאַכט, פערברײטערט און דײַטליך בעצײכענט דאָס, וואָס די פאָריגע דורות האָבען געהאַט דערפון נאָר אַ פערנעבעלטען בעגריף. אין יענער צײַט פון מנוחה און פריעדען, וועלכע איז אָנגעקומען אין לאַנד, האָט ישעיהו הנביא געוואָרפען זײַנע בליקען פיעל ווײַטער אויסער די גרענעצען פון יהודה. מיט זײַן געטליכען וואָרט ווענדעט ער זיך צו אַלע פעלקער, וועלכע זענען געווען מעהר אָדער ווייניגער בעקאַנט צו יענער צײַט אין דער פאָרדערשטער אַזיען. ער שטרעבט צו מאַכען די נבואה — אַלמענשליך; ער שטראָפט צור און אשור און פלשתים און מואב און ארם און מצרים. ער וויל דעם גאָט פון ישראל מאַכען פאַר דעם גאָט פון דער מענשהײַט, דעם מאָראַל פון ישראל פאַר דעם מאָראַל פון דער גאַנצער מענשהײַט. דערמיט מײנט ער נישט אָוועקצונעהמען פון ישראל זײַנע אײגענשאַפטען און עס שײנקען דער מענשהײַט, נאָר ער וויל דער מענשהײַט פיהרען צו ישראל, ער וויל דאָס געטליכע פאָלק ווי דאָס געטליכע וואָרט אוניווערסאַל, אַלמענשליך מאַכען. און אויף וויפיעל ער שטרעבט צו דערהויבען יע דען פאָלק צו דאָס געטליכע און גערעכטע, אויף אַזוי פיעל איז ער נישט־נאַציאָנאַליסטיש. די אַלמענשליכע און וואונדערשענע פּאָעמע „יונה" איז זיכער געשאַפען געוואָרען אין יענער צײַט, אין דער צײַט פון די ענוים. גאָט שיקט דעם נביא יונה קײן נינוה, די הויפּטשטאָדט פון אשור, איהר מתרה צו זײַן, אַז די מאָס פון איהרע זינד איז שוין פערפולט און אויב זי וועט נישט תשובה טהון, וועט זי אין פערציג טעג אַרום חרוב ווערען. נינוה איז דער שרעקליכסטער שונא פון ירושלים און דער נביא, אַלס הײסער נאַציאָנאַליסט, וויל נישט ראַטעווען נינוה; דאַן ענטלויפט ער פון גאָט אויף אַ שיף; פאַר גאָט איז אָבער

קיין בעהעלטעניש ניטא, און ער שיקט נאך א ווינד נאכצויאגען די שיף, אויף וועלכער יונה פאהרט צוזאמען מיט פיעל אנדערע רייזענדער. דער ווינד ברויזט אויף דעם ים און די שיף איז אין געפאהר; יונה פערשטעהט, אז דאס יאגט איהם גאט נאך, וויל ער ניט אז אונשולדיגע מענשען זאלען צוליעב איהם ליידען, בעט ער, אז מען זאל איהם ארייננווארפען אין ים; וועט די שיף געראטעוועט ווערען און ער וועט פון זיין שליחות אויך לייז ווערען. געפינט איהם גאט אויך אינים אבגרונד פון ים. א וואלפיש שלינגט איין יונה'ן און ער לעבט ביי איהם אין בויך דריי טעג מיט דריי נעכט. ענדליך זעהט ער, אז געגען גאט איז קיין מיטעל ניטא און ער איז מתפלל; שפייט איהם דער פיש ארויס אויף דער יבשה. דאן קומט ער אין נינוה צו ערפילען גאט'ס שליחות: דריי טעג און דריי נעכט געהט ער ארום אין שטאדט און רופט: „אין נאך פערציג טעג ווערט נינוה אומגעקעהרט!" די התראה האט געהאט אנ'אונגעהויערע ווירקונג: קליינע קינדער האבען געפאסט, דער מלך אליין האט א זאק אויפ'ן לייב אנגעטהון, די בהמות האבען זיך אין פעלד ניט געפיטערט. די תשובה פון דער זינדיגער נינוה איז ווירקליך אנגענומען געווארען פאר גאט און ער האט זיין גזירה מבטל געווען. דאן האט דער נביא געבעטען זיך ביי גאט: „מיר איז בעסער דער טויט אלס דאס לעבען!" דערוויל האט ער פערלאזען די שטאדט. אין פעלד האט די זון זעהר געברענט און ארום איז קיין שאטען ניט געווען וואו זיך צו בעהאלטען. האט גאט געלאזט אויסוואקסען פלוצלונג א ברייטען בלאט, אונטער וועלכען יונה האט זיך געקאנט פון דער היץ בעשיצען. יונה האט זיך זעהר געפרעהט מיט דעם וואונדער. אויף מארגען האט אבער א ווארעם אויפגעפרעסען דעם בלאט און ער איז פערדארט געווארען. דער נביא איז ווידער געבליבען שוץ-לאז און האט זיך פון דאנני געבעטען ביי גאט: „מיר איז בעסער דער טויט אלס דאס לעבען!" — דאן האט איהם גאט געזאגט: „דיר פארדריסט פאר דעם בלאט, וואס ניט דו האסט זיך איבער איהם געמיהט, ניט דו האסט איהם אויסגעהאדעוועט, וועלכער איז איבערנאכט געבוירען געווארען און איבערנאכט פערלוירען געגאנגען, ווי זשע זאל מיך ניט פערדריסען אויף אזא גרויסער שטאדט, ווי נינוה, אין וועלכער עס געפינען זיך מעהר פון צוועלף רבוא מענשען, וועלכען וויסען ניט פון רעכטס ביז לינקס און אזוי פיעל אונשולדיגע בהמות".

קלינגען דען ניט אין דער דאזיגער פאעמא די שטארקסטע אקארדען פון מענשען-ליעבע? צוליעב די אינטערעסען פון צדק מוזען פערשטומט

הערען נישט נאר די געפיהלען פון אייגען-נוץ, נאר זאגאר אויך די נאציאנאלע ליעבע. און ווען ישעיהו האט זיך געקאנט בעפרייען פון דער געגענווערטיגער צייט און זיך איבערטראגען אין דער ווייטער צוקונפט, האט ער געחלומ'ט וועגען דעם גרעסטען גליק, צו וועלכען די מענשהייט קען נאר צוקומען, וועגען דער אלגעמיינע מענשען-ליעבע, צו וועלכער די היסטאָרי'ע שטרעבט שוין אזוי פיעל דורות און קען עס נאך אלץ נישט דערגרייכען. דאן האט ער געזעהן אין זיין פאלק אנ'אלוועלטליכען פאלק און אין זיין הייליגען לאנד— אנ'אלוועלטליך לאנד און אין זיין געטליכען צענטער— אנ'אלוועלטליכען געטליכען צענטער — דאס אלץ וועט ווערען די אלגעמיינע אייגענטום פון דער מענשהייט און דאס אלץ וועט פיהרען צום אלגעמיינעם גליק פון דער מענשהייט:

„עס וועלען קומען טעג, ווען דער הייליגער בארג פון גאט'ס הויז וועט שטעהן פעסט אן דער שפיץ פון די אלע איבעריגע בערג און ער וועט דערהויבען ווערען איבער אלע הויכקייטען און עס וועלען אלע פעלקער צו איהם שטרעבען. פיעל נאציאנען וועלען געהן און וועלען זאגען: לאמיר געהען און לאמיר שטייגען אויף דעם געטליכען בארג, צו דעם הויז פון יעקב'ס גאט, זאל ער אונז לערנען וועלען מיר געהען אין זיינע וועגען"— וייל פון ציון וועט תורה ארויסגעהן און פון ירושלים — גאט'ס ווארט. און ער וועט משפט'ען צווישען די פעלקער און ער וועט איבערצייגען פיעל אומות, וועלען זיי צוברעכען זייערע שווערדען אויף אקער-אייזענס און זייערע שפיעזען אויף שניידמעסערס און קיין מלחמות וועלען מעהר נישט געפיהרט ווערען!"...

און וואס טיעפער ישעיהו'ס גייסט האט געקלערט וועגען דער צוקונפט פון דער צדק-מלוכה, אין וועלכער עס וועלן הערשען נאר אמת און ליעבע אלץ מעהר האט זיין געטליך-בעגייסטערטע פאנטאזיע קיינע מעגליכע און אוממעגליכע גרענעצען נישט אנערקענט. נישט נאר צווישען די מענשען און צווישען די פעלקער וועט די פיינדשאפט און אונרעכט ארויסגעווארצעלט ווערען, נאר זאגאר די חיות און די בהמות, וועלען געמילדערט ווערען:

„און עס וועט וואהנען דער וואלף צוזאמען מיט'ן שעפס און דער לעמפערט וועט ליעגען צוזאמען מיט דער ציעג און א קאלב און אנ'אקס און א טיגער וועלען צוזאמען זיין און א קליין קינד וועט זיי פיהרען. און א קוה און א בער וועלען צוזאמען זיך פיטערען און צוזאמען קינדער האָדעווען און דער לייב וועט, ווי די רינד, קייען היי... זיי וועלען קיין שלעכט'ס נישט טהון און זיי וועלען קיין שאדען נישט מאכען אויף מיין

הייליגען בארג, ווייל די גאנצע ערד וועט פול ווערען מיט'ן געטליכען באזאוסטזיין, ווי דאס וואסער פילט אן דעם ים!"...

פאר דעם נביא איז אבער זאגאר דאס דאזיגע וואונדערליכע בילד אויך וועניג געווען. איהם האט געקריינקט נישט נאר פאר דאס באליידיגענדע און באליידיגטע אין דער מענשען-וועלט, נאר זאגאר פאר דאסבאליידיגענדע און באליידיגטע צווישען די בעוואוסטלאזע בעשעפענישען; איהם האט געוועהטאגט דאס הארץ נישט נאר פאר'ן חי און מדבר, נאר אויך פאר'ן צומח און דומם. דער פרינציפ פון צדק ווערט געשטערט נישט נאר דורך די בעשעפענישען, נאר זאגאר דורך דער נאטור אליין. דער קעמפפער פאר אמת קאן די דאזיגע עולה נישט ליידען און ער פאדערט זאגאר פון דעם בעשעפער א גלייכע בעציהונג צו אלע זיינע שעפפונגען אין יעדער הינזיכט, און ער מאלט די צוקונפט מיט פאלגענדע פארבען:

„עס וועלען זעהענדיג ווערען די אויגען פון די בלינדע און עס וועלען הערענדיג ווערען די אויערען פון די טויבע. עס וועט דער הינקעדיגער שפרינגען ווי דער הירש, און די שטומע צונג וועט זינגען, ווייל זאגאר אין דער מדבר וועט זיך וואסער געפינען און טייכען וועלען פליסען אין דער וויסטע; אין לאנקעס וועלען פערוואנדעלט ווערען די פון דער זון אויסגעברענטע פלעצער און דארט, וואו איצט הערשט דער דורשט, וועלען קוואלען זיך גיסען..."

דעם אידעאל פון צדק האט אלזא דער גייסט פון ישראל שוין אין יחזקיהו'ס צייט ענטוויקעלט ביז דעם העכסטען גראד. ישעיהו האט געגלויבט, אז זיין אידעאל מוז סוף כל סוף פערווירקליכט ווערען, ווארום אויב נישט פערליערט די גאנצע בריאה איהר אינהאלט. די דאזיגע מיסיע אבער מוז דורכגעפיהרט ווערען דורך דאס געטליכע פאלק ישראל, דורך זיין מלך, דורך דעם געטליך געזאלבטען (משיח), וועלכער מוז ענדליך ארויסשפראצען פון דוד'ס בוים. „אויף איהם וועט רוהען דער גייסט פון גאט, דער גייסט פון קלוגשאפט, דער גייסט פון פערשטאנד, דער גייסט פון העלדענמוט, דער גייסט פון וויסענשאפט און גאטספארכטיגקייט". דער דאזיגער געזאלבטער פון גאט וועט בעהערשען די גאנצע נאטור און ערהויבען זי ביז צו דער מדרגה פון דעם ווירקליכען געטליכען בעוואוסטזיין, ביז דעם צדק, און דורכדעם וועט ער אראפברייגגען אויף דער וועלט דעם אמת'ען, ערווארטעטען גליק. אויף אזא אופן האט ישעיהו געלייגט דעם פונדאמענט, אויף וועלכען ס'האט זיך שפעטער אויפגעבויט די גרויסע אלמענשליכע שטרעבונג צו אנ'אויסערוועהלטען פון גאט, צו א געזאלבטען

ערלייזער, צו א משיח! דערמיט האט דאס געטליכע פאלק פערענדיגט און פערפאלקאמט זיין גרויסע מתנה, וועלכע ער האט דער מענשהייט געשענקט, און איבער וועלכער עס האבען געארבייט זיינע גרעסטע גייסטער: פון משה רוד און שלמה, ביז עמוס און ישעיהו בן אמוץ!...

די גרויסע אנשטרענגונג פון דעם נאציאנאלען שעפפונגס-גייסט אויף די געביטען פון דער פאליטיק, פון דער עקאנאמיע און פון דער פילאזאפיע, פאר יהזקיהו'ס צייט האט געדארפט ברינגען דאס פאלק צו א מידעקייט און ארויסרופען אין א געוויסער מאס א רעאקציע. די בעדינגונגען נאך יהזקיהו'ס טוידט האבען אבער אנגענומען אזא ווענדונג, אז די רעאקציע איז געווארען א סך א שרעקליכערע, ווי מ'האט זיך געקאנט פארשטעלען. דעם טראהן האט געירשענט דער צוועלף-יעהריגער זוהן מנשה (640—695); צוליעב זיין אונמינדיגקייט האבען ווייטערע די שרים בעקומען אין זייערע הענד די גאנצע הנהגה אין לאנד. זיי האבען זיך, ווי געוועהנליך, געזארגט איבערהויפט פאר די אייגענע נוצען און פאר די נוצען פון זייער שטאנד און האבען זיך פיינדליך בעצויגען צו די רעפארמען פון פערשטארבענעם יהזקיהו. צו זיי זענען, ווי ס'ווייזט אוים, צוגעשטאנען אויך די אלע יועצים פון מלך אחז און זיינע פאמיליאנטען, וועלכע האבען פאר דעם פאריגען מלך פערלוירען זייער בעדייטונג צוליעב דער אגיטאציע פון די נביאים. אין די „הויכע ספערען" האט מען דאס-ניי אנגעהויבען צו הערשען דאס אלטע זארגלאז-פערשווענדערישע לעבען, וועלכעס איז געגען די בעגריפען פון דער נבואה און אין דעם גרונד פון וועלכען עס ליעגט די שטרעבונג צו רייכקייט און לוקסוס, געשטיצט אויף אונרעכט, געוואלט-טהאטען און בעטרוג. און וויעדער האט מען געמוזט דעם נאציאנאלען יהוה אראבשליידערען פון פיעדעסטאל, כדי זיין אנדענקען זאל נישט פלאגען דעם געוויסען פאר די בייזע מעשים. — דאס געצענדינערייע איז ווידער אריין אין דער מאדע! אין דעם דאזיגען פערדארבענעם גייסט האבען די שרים ערצויגען דעם פאלק און אויך דעם יונגען מלך מנשה.

און פארגעקומען איז עס דאן אזוי, אז זאגאר די אלגעמיינע פאליטיק איז געווען זעהר גינסטיג פאר די פערדעטערישע שטרעבונגען פון די הערשענדע קלאסען. אשור, וועלכע האט, נאך דער מפלה פון סנחריב'ס חיל א געוויסע צייט יהודה נישט בעאונרוהיגט, האט פון דאסניי אנגעהויבען צו שיקען מחנות סאלדאטען געגען די ארומיגע לענדער, נאכ-

דעם זון אסרחדון, סנחריב'ס זוהן, איז מלך געוואָרען. ער האָט דורכגעמאַכט זעהר אַ געלונגענע מלחמה געגען מצרים און האָט איהר אין אַ געוויסער מאָס געמאַכט אָבהענגיג אָן זיך. די לעצטע שטיצע פון די מלוכות אין דער פאָרדערשטער אַזיען, וועלכע פלעגען שטענדיג האָפען אויף מצרים, אַז זי וועט זיי, צוליעב איהרע אינטערעסען, העלפען אין קאַמפף מיט דעם אשור'ישען אַפּעטיט, — איז אויף אַזאַ אופן צו נישט געוואָרען, און זיי האָבען אַלע ווידער געמוזט פערוואַנדעלט ווערען אין אונטערגעוואָרפענע פּראָווינצען פון דער גרויסער נינוה־מלוכה.

דער זעלביגער גורל איז פאָרגעשטאַנען אויך יהודה. זי איז, נאָך אַ געוויסער הפסקה, ווייטער אונטערגעפאַלען — אין מנשה'ס צייטען — אונטער דער ווירקונג פון אשור. די ווירקונג איז אפשר נישט געווען אַזוי שרעקליך אין פּאָליטישען זין, ווי אינם רעליגיעזען און עטישען. די שרים האָבען געמיינען פאַר נויטיג נאָכצוטהון אין דעם גייסטיגען לעבען פון לאַנד אַליץ, וואָס איז געטהון געוואָרען אין אשור. די אשור'ישע געטער זענען אַריינגעבראַכט געוואָרען אין יהודה, ווי אין די צייטען פון אחז; פאַר די זענען טעמפּלען געבויט און אַלטאַרען געשטעלט געוואָרען. אויף דעם אשור'ישען שטייגער, זענען בכלל פערגעטערט געוואָרען די פּלאַנעטען, די זון, די לבנה און די שטערען. ווען מנשה איז עלטער געוואָרען און ער האָט איבערגענומען די הנהגה פונ'ם לאַנד אין די אייגענע הענד, איז ער נאָך אין דער דאָזיגער ריכטונג געגאַנגען פיעל ווייטער און דרייסטער. ער האָט דאָס געצענדינעריי אין לאַנד נישט נאָר ערלויבט, נאָר אויך איינגעפיהרט עס אַלס פּליכט. ער האָט זיך אַרויסגעוויזען פאַר אַ פאַנאַטישען געצענדינער און האָט פערפיהרט דעם פאָלק נישט בלויז פון זיינע אייגענע נוצען וועגען. אין אַלע זיינע מעשים זעהט זיך אַ ליידענשאַפטליכע גאַטשכעניש און איננאַנצען מאַכט ער דעם איינדריק פון אַ רעליגיעזען רעוואָלוציאָנער, וועלכער האָט זיך נישט געוואָלט אונטערגעבען דער שטרענגער אמונה פון די נביאים. אינ'ם בית־המקדש גופא האָט ער אַוועקגעשטעלט דעם אָבגאָט פון דער זון און פאַר איהם אַ באַזונדערען מזבח געבויט, אויף וועלכען די כהנים האָבען געמוזט קרבנות מקריב זיין. זיין אַרויסטרעטען געגען דעם נאַציאָנעלען יהוה צייכענט זיך אויס מיט אַ ווילדער פערביסענקייט; ער האָט סאַנקציאָנירט אַליץ, געגען וואָס דער יהוה'איזם האָט גאַנצע דורות געקעמפט און וואָס ס'איז איננאַנצען פרעמד געווען דעם נאַציאָנאַל־יודישען גייסט. ער האָט מקריב געווען מענשען־קרבנות פאַר די פּלאַנעטען, זיין אייגענעם זוהן האָט ער אין דעם הייליגען פייער

פֿערבּרענט, ער האָט אין לאַנד פֿון דאָסניי איינגעפֿירט דאָס צויבעריי; אין דעם אַלעמען זעהט זיך קלאָר די איינציגע שטרעבונג: אַ קאַמפּף פֿאַר דאָס ערדישע און קאָנקרעטע געגען דאָס גייסטיגע און אַבּסטראַקטע.

עס פֿערשטעהט זיך, אַז פֿון דער זייט פֿון די שרים און הויפֿלייט האָט דער מלך בּעגעגענט בּלויז מיטגעפֿיהל; כאַראַקטעריסטיש איז אָבער דאָס, וואָס אַפֿילו די אָפֿיציעלע גייסטליכע אין לאַנד, די כּהנים, האָבּען זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר צוגעוואָהנט צו דער נייער לאַגע און האָבּען זיך אויך גענומען זאָרגען נאָר דערפֿאַר: ווי בּעסער אויסנוצען פֿאַר זיך זייער היילִיגע דיענסט. צוליעב די נייע געצענדינערישע בּעגריפֿען, אַז דאָס קרבּנות-בּריינגען נאָך פֿיעל פֿערגרעסערט געוואָרען און צוזאַמען דערמיט איז געוואַקסען אויך די זינדיגקייט פֿון המון. זינדיגען און אויסקויפֿען זיך דורך קרבּנות — דאָס איז געוועזען זעהר פֿערשטענדליך פֿאַר די ניע-דעריגע פֿאָלקס-מאַסען. און וואָס מעהר געטער עס זענען צוגעקומען אין לאַנד אַלץ מעהר מזבּחות זענען געשטעלט געוואָרען אויף יעדען בּאַרג, אין יעדען טהאָל. די געטער-בּעדיענונג איז אָבער אַלץ געבּליבּען די איינציגע פּריווילעגיע פֿון די כּהנים; אַפֿילו אין טהאָל הגום בּיי ירושלים (ניי-הנום), וואו עס איז געשטאַנען דער ספּעציעלער מזבּח פֿאַר מענשען-קרבּנות, האָבּען אויך די כּהנים בּעדיענט. די איינציגע קעמפֿער פֿאַר דעם נאַציאָנאַלען גייסט געגען דער פֿערשטרונג פֿון מלך, זענען ווידער, ווי אַמאָל, געבּליבּען די נביאים. זיי האָבּען נישט אויפֿגעהערט מלחמה צו האַלטען מיט דאָס געטליכע וואָרט געגען מנשה, וועלכען זיי האָבּען גע-רופֿען דער „אַחאָב פֿון יהודה" און אונערמידליך פֿלעגען זיי איהם און דאָס פֿערפֿיהרטע פֿאָלק מתרה זיין אינים נאָמען פֿון גאָט:

„דערפֿאַר, וואָס מנשה דער מלך פֿון יהודה האָט געטהון די אַלע נידערטרעכטיגקייטען, דערפֿאַר וואָס ער האָט פֿיעל מעהר געזינדיגט, ווי די אמורים פֿאַרצייטען און האָט נאָך גאַנץ יהודה פֿערפֿיהרט מיט דיינע געצען — דערפֿאַר האָט גאָט דער אַלמעכטיגער פֿון ישראל אַזוי געזאָגט: איך בּריינג אַזאַ אונגליק אויף ירושלים און אויף יהודה, אַז ווער עס וועט דאָס הערען וועלען איהם דיינע אויערען פֿערקלינגען! איך וועל ירושלים מעסטען מיט דער מאָס פֿון שומרון און וועגען מיט דעם וואָג פֿון אַחאָב'ס-הויז און איך וועל אויסמעקען ירושלים — אויסמעקען און אָבּקעהרען. די איבּערגעבּליבּענע פֿון מיין פֿאָלק וועל איך פֿערלאָזען, אין די הענד פֿון זייערע פֿיינד וועל איך זיי איבּערגעבּען, זיי וועלען צורויבּט ווערען און צעטראָטען ווערען, דערפֿאַר וואָס זיי האָבּען געטהון אַלץ, וואָס

שלעכט איז אין מיינע אויגען — — —"

דער אהאב פון יהודה האט אבער געהאנדעלט ווי איזבל. מיט שווערד איז ער ארויס געגען גאט'ס ווארט. די נביאים האט ער מאסענווייז אויסגעהרג'עט און צוזאמען מיט זיי האבען מיט'ן לעבען בעצאהלט די אלע טרייע אנהענגער זייערע. ווי איין לעגענדע דערצעהלט, איז אויך דער אלטער-אלטער נביא ישעיה, וועלכער זאל זאגאר זיין זיידע זיין פון דער מוטער'ס זייט, געפאלען טוידט דורך זיין האנד. אין תנ"ך ווערט געזאגט, אז מנשה האט פערטרונקען גאנץ ירושלים אין אונשולדיג-פער-גאסענעם בלוט. דאס איז גאנץ פערשטענדליך, נעהמענדיג אין בעטראכט דעם דאס און דעם ווידערשטאנד, וואס זיינע זינדיגע מעשים האבען גע-דארפט ארויסרופען ביי דעם גרעסטען פרומען טייל פון פאלק, ביי וועל-כע עס האבען נאך פריש געלעבט די טראדיציעס פון דעם פרומען יהוקיהו און זיין גאלדענער גאטספארכטיגער עפאכע.

צום גרויסען אונגליק פאר'ן לאנד און פאר דאס פאלק איז מנשה'ס ממשלה געוועזען זעהר א דויערהאפטיגע. העכער פופציג יאהר איז ער אויפ'ן טראן געזעסען און מיט אכזריות געשטיקט דעם נאציאנאלען גייסט. ווי ס'שיינט, האט ער זיך שטארק געזארגט דערפאר, אז די אמונה פון יהוה זאל אינגאנצען אויסגעווארצעלט ווערען פון פאלק און די נאציאנאלע מסורות זאלען פערגעסען ווערען. מיטענדיג די געטליכע נביאים האט ער אויך פערניכטעט די הייליגע ספרים, וואס זענען שוין ביז זיין צייט געוועזען מעהר אדער ווייניגער צוזאמענגעשטעלט און פערשריבען. איבער-הויפט האט ער פערפאלגט די תורה פון משה, וועלכע האט זיך, צוליעב דער שוועריגקייט פון שריפט אין יענער צייט געקאנט איינגעפינען נאר אין א בעגרענעצטער צאהל עקזעמפלארען, הויפטזעכליך ביי די כהנים אין בית-המקדש. און זיין ציעל האט מנשה ווירקליך דערגרייכט. די תורה איז ביים פאלק פערגעסען געווארען און צוזאמען מיט דעם זענען פער-געסען געווארען איהרע אלע ערהויבענע געזעצען פון מענשען-ליעבע. די מילדע, פון גאט אויסערוועהלטע און מענשענפריינדליכע יהודה איז פאר מנשה'ס צייט פערזונקען געווארען אין ווילדער געצענדינערייַ, אין בלוט-דורשט, אין מענשען-האס און אבערגלויבישע בעגריפען.

אין דעם וועלכיגען מאראלישען צושטאנד געפינט זי זיך אויך פאר מנשה'ס יורש, פאר זיין זוהן אמון. צום גליק אבער האט זיך זיין הער-שאפט נישט לאנג געצויגען. אין צוויי יאהר ארום, נאכדעם, ווי ער האט דעם טראן פערנומען, איז ער געהרג'עט געווארען ביי זיך אין פאלאץ דורך

פערשווערונג געגען איהם. ווי ס'שיינט, האט דאס פאלק זיך שוין געהאט צוגעוואהנט צו די דאזיגע גאט־פערשאלטענע מלכים, וועלכע האבען איהם ערלויבט צו פיהרען א פרעהליך און בעשרענקט לעבען, און דעריבער האט עס זיך נוקם געווען אן די פערדעטער און זיי אלעמען אויסגעטוידט. דאן איז אויפגענומען געווארען פאר א מלך דער זוהן פון אמון, דער אכטיעהריגער יאשיהו (638—608).

ווידער האבען די שרים בעקומען די מאכט אין לאנד ביז דער יונגער הערשער וועט אויסוואקסען. נאר, ווי נידעריג געפאלען אין גייסטיגען זין די שרים זענען דאמאלס נישט געווען, איז דאך פארגעקומען א קליינע ענדערונג אין זייערע נאציאנאליסטישע שטרעבונגען. אמת, זיי האבען ווי פריהער זיך געהאלטען ביים פרעמדען געטער־קולט צוליעב זייערע איינענע נוצען, דער ריין־מיסטישער געצענדינערישער פאנאטיזם איז אבער פארט געפאלען און צוזאמען מיט איהם אויך די געצענדינערישע איימפערינקייט, מיט וועלכער דער מלך מנשה האט געקעמפפט געגען די נאציאנאלע אייגענטימליכקייטען פון זיין פאלק. אין לאנד האט נאך געהערשט די ביזהעריגע מאראלישע פערדארבענהייט, דאס איז שוין אבער נישט געווען מעהר קיין פליכט; דער נאציאנאלער גייסט איז, אמת, נישט געשטיצט, אבער אויך נישט בעקעמפפט געווארען — און דאס פאלק האט זיך ווייטער אליין מעהר און מעהר גענומען אויסניכטערן פון זיין גייסטיגער בעטרונקענהייט. די געטליכע נביאים האבען זיך ווידער גענומען בעווייזען און זייער שטים האט גענומען קלינגען מיט מאכט און צארן געגען די גייסטיג פערפיהרטע און גייסטיגע פערפיהרערס פון פאלק. דאס געצענדינעריי אין יהודה, האט פערשטעהט זיך, נישט געקאנט אויסקומען אהן א טעארעטישער בעגרינדונג און אהן אנ'ערקלעהרונג בנוגע צו איהרע בעציהונגען צו דעם טראדיציאנעלען יהוה; און ווען די עבודה־זרה האט אויפגעהערט א פליכט צו זיין, האט מען דאך געמוזט ווי עס איז ערקלערען די סתירה צווישען די אסימילאטארישע שטרעבונגען און דעם נאציאנאלען גייסט. עס האבען זיך געבילדעט גרופפען פון פאלשע נביאים, וועלכע האבען געמיהט זיך צו מאכען א פשרה. יהוה, האבען זיי מודה געווען, איז דער איינציגער בעשעפער פון דער וועלט, ער איז אבער נישט איהר פיהרער. אויף דער ארדנונג און אויף דער פיהרונג זענען אויפגענומען די פערשידענע סטיכיען, די שטערען, די פלאנעטען און אזוי ווייטער, (ווי אויך די נאציאנאלע געטער־בעשיצער פון יעדען פאלק), נאר פון די דאזיגע וועלט־קרעפטען איז אבהענגיג דאס גליק און דאס אונגליק פון יעדען לאנד און יעדען ...

בעהנדער; יהוה אַליין איז נישט אימשטאַנד נישט גוטס צו טהון און נישט שלעכטס צו טהון. פערשטעהט זיך, אַז די דאָזיגע וועלט אַנשויאונג ניאָגט אונטער די וויכטיגסטע פּרינציפּען פון דעם טראַדיציאָנעלען גלויבען און רויבט ביי איהם אָב זיין גאַנצע בעדייטונג. די אמת'ע נביאים זיינען אַרויסגעטרעטען אין קאַמפף געגען זיי מיט דעם שטאַרקסטען פלאַם פון זייער געטליכען וואָרט. דער נביא צפניה האָט דעם פאָלק געשראָקען מיט אַ פאַלשטענדיגען חורבן פאַר אַזאַ חלול הקדש.

„אַניענדע איבער אַלעס, וואָס אויף דער ערד, זאָגט יהוה. אַניענדע איבער די מענשען און איבער די פיה, איבער די פויגלען פון הימעל און איבער די פיש פונ'ם מעער!... איך וועל אַ נייג טהון מיין האַנד איבער יהודה און איבער אַלע איינוואָהנער פון ירושלים און איך וועל פון דעם אָרט פערטיליגען דאָס איבערגעבליבענע געצענדינערייי, די כומרים און די כהנים און די, וואָס בוקען זיך אויף די דעכער געגען די הימעל־פלאַנעטען... און די, וואָס האָבען זיך דערווייטערט פון יהוה און די, וואָס האָבען יהוה נישט געזוכט און נישט געפאָרשט. טשש! — פאַר גאָט דעם אַלמעכטיגען! עס איז נאָהענט דער טאָג פון גאָט — גאָט האָט צוגעגרייט אַ שלאַכט־מאָל, ער האָט שוין זיינע געסט איינגעלאַדען!... אין דעם דאָזיגען שלאַכט־טאָג — זאָגט גאָט — וועל איך מיך רעכענען מיט די שרים, מיט די הויף־לייט — די אַלע וואָס שלעפּען אויף זיך דאָס פרעמדע קלייד... אין יענעם טאָג וועל איך אויסזוכען ירושלים מיט ליכט און איך וועל מיך רעכענען מיט אַלע מענשען, וועלכע רוהען אויף זייערע הייוען, די וואָס דענקען אין האַרצען: יהוה טהוט קיין גוטס נישט און טהוט קיין שלעכטס נישט! זייער מעכטיגקייט וועט צוטראָטען ווערען, זייערע הייזער וועלען וויסט ווערען — זיי וועלען בויען הייזער און זיי נישט בעזיצען, זיי וועלען פלאַנצען וויינגערטנער און דעם וויין נישט טרינקען. נאָהענט איז דער גרויסער טאָג פון גאָט, נאָהענט און ראַשיג זעהר, איך פערנעהם שוין דעם ביטערליך שרייענדען קול פון אַלמעכטיגען. יענער טאָג איז אַ טאָג פון צאָרן, אַ טאָג פון אונגליק און בעדריקונג, אַ טאָג פון דונקעלהייט און פינסטערניש. אַ טאָג פון וואָלקען און נעבעל.. ענג וועל איך מאַכען דעם מענשען און זיי וועלען געהן ווי בלינדע, ווייל זיי האָבען געגען גאָט געזינדיגט... זאָגאַר זייער זילבער און זייערע גאָלד וועט זיי נישט קאָנען העלפען אין דעם טאָג פון געטליכען צאָרן, אין דעם פייער פון זיין אייפערזיגקייט וועט דאָס גאַנצע ערד פערצערט ווערען.. פערבעסערט אייערע מעשים איהר, אונפערשעמטעם פאָלק,

אײדער נאָך דער פּסק איז בּעשטימט געוואָרען, אײדער נאָך דער טאָג איז, װי אַ שטרױ פערלאָפען, אײדער נאָך עס װעט אויף אײך אויסבּרעכען דער צאָרן פון גאָט, אײדער נאָך עס װעט אויף אײך אָנקומען דער טאָג פון גאָט! בּעט גאָט אידר ענוים פון דעם לאַנד, אידר, װעלכע האָט זײנע געזעצען ערפילט, זוכט צדק, זוכט ענוה, פיליײכט װעט איהר בּע־שיצט װערען אין דעם טאָג פון דעם געטליכען צאָרן...״

אונטער „דעם אונגליקליכען טאָג״, מיט װעלכען דער נבֿיא צפניה האָט געשראָקען דאָס לאַנד, האָט ער, װאַהרשײנליך, געמײנט דעם אָנפאַל פון די סקיפען. דאָס זענען געװען װילדע מהנות, װאָס זענען װירקליך אין אַ געװיסע צײט אַרום אָנגעקומען פון קאַװקאַז און אַרמעניען און האָבען אַ שרעק אָנגעװאָרפען אויף אַלע מלוכות פון דער פאָדערשטער אַזיען, זאָגאַר אויף אַשור און מצרים. די רײד פון דעם נבֿיא האָט, װײַט אויס, געהאַט אַ װירקונג אויפ׳ן פאָלק צוליעב דעם, װאָס די הערשענדע מאַכט האָט זיך איהם נישט אַנטקעגען געשטעלט ,און װען די ערשטע מהנות פון די סקיפען האָבען זיך בּעװיזען אין אַזיען און אָנגעמאַכט דאָרט שרעקליכע חורבּנות, האָבען זאָגאַר די׳ שרים אויפגעציטערט. דערצו איז צו יענער צײַט שװאַכער געװאָרען אויך די אויסערע השפּעה פון אַשור און יהודה. מצרים האָט פאַר די לעצטע זעכציג—זיעבּציג יאָהר בּעװיזען צו זיך צו קומען נאָך די קלעפּ, װאָס אסר־הדון האָט איהר געגעבּען; זי האָט אָנגעזאַמעלט קרעפטען און גענומען מאַכען זעהר אָפטע אָנפאַלען אויף די מדינות פון איהר לאַנגיאָהריגען פײַנד, פון אַשור. די מאַכט פון אַשור, איז בּעדײַטענד אָבּגעשװאַכט געװאָרען, דאַן האָבען גענומען שװאַך װערען אויך די עהרע־געפיהלען פון די שרים אין יהודה צו איהר און צו איהר קולטור. מען האָט דאָך נישט געקאָנט פאָרלעגען דעם פאָלק, ער זאָל דינען צו יענע פרעמדע געטער ,װעלכע האָבען נישט געקאָנט זײער אײגען לאַנד ראַטעװען. אויף אַזאַ אופן פאַלט אַליין מעהר די אַסימילאַציע אין לאַנד יהודה און ס׳שטאַרקט זיך פון דאָסני דער נאַציאָנאַלער אײגענאַר־טיגער גײַסט!...

אונטער דער װירקונג פון די אַלגעמײנע פּאָליטישע איבּערקעהרע־נישען פון אײן זײַט און דער בּרענענדיגער תּוכחה פון די נבֿיאים — פון דער צװײטער זײַט, האָט זיך זאָגאַר בּײַם קעניגליכען הויף גופא גע־גרינדעט אַ פּאַרטײַ, װעלכע האָט געשטרעבּט אויפצולעבּען דעם אַלטען נאַציאָנאַל־רעליגיעזען רעזשים, װעלכער איז מיט געװאַלד אָבּגעשאַפט גע־װאָרען פאַר די פריהערדיגע צװײ מלכים: מנשה און אמון. די דאָזיגע

פארטי: האט אנגעהויבען בעקומען א גרויסע ווירקונג אויף דעם יונגען מלך, וועלכער האט אלס קינד נאך שוין ארויסגעוויזען זעהר פרומע און מילדע נייגונגען. די בעגריפען פון דעם מלך, ווי אויך פון זיינע מקורבים, וועגען דעם נאציאנאלען גייסט און וועגען דעם נאציאנאלען גלויבען זענען פערלויפיג געווען זעהר שוואך און דונקעל. די תורה, וועלכע איז דאך געווען די איינציגע קוועלע פון רעליגיעז-נאציאנאלען בעוואוסטזיין, איז נאך פאר מנשה'ן אויסגעראטען געווארען. דערווייל איז דער מלך מינדיג געווארען און זיין ערשטער שריט, איבערנעהמענדיג די ממשלה אין די אייגענע הענד, איז געווען, צו בעניי'ען דעם אלטען רעליגיעזען רעוש'ים אין לאנד; ער האט זיך גענומען צו בעניי'ען דעם בית־המקדש, וועלכער איז זעהר אלט און פערדארבען געווארען פאר די לעצטע יאהרען, די שרים און דאס פאלק האבען זיך מעהר געזארגט פאר די טעמפלען פון די פרעמדע געצען, ווי פאר דעם היילינגען הויז פון זייער אייגענעם גאט. די אויפזיכט איבער דעם רעמאנט פון בית־המקדש האט דער מלך יאשיהו איבערגעגעבען זיין קאנצלער שפן און דעם כהן הלקיהו. ביי דער ארבייט אין א פער-בעהאלטענעם ווינקעל האבען איינמאל די ארבייטער געפינען א ספר-תורה, וועלכעס איז וואהרשיינליך פערבארגען געווארען נאך אין מנשה'ס צייט פון דעם קעניג'ס געצענדינערישען פאנאטיזם. דער קאנצלער האט, בשעת א ראפארט וועגען דעם גאנג פון רעמאנט אין דעם היילינגען הויז, דערצעהלט דעם מלך וועגען דער געפונענער ספר-תורה, און ווען שפן האט, אויף דעם מלך'ס פערלאנג, איבערגעלייענט פאר איהם די תורה, און ער האט זיך דערוואוסט וועגען די געטליכע געבאטען, וועגען דעם גליק, וואס זיי ברייגען דעם לאנד, ווען זיי ווערען עהרליך געהיט, און וועגען דעם אונגליק, וואס זיי ברייגען דעם לאנד, ווען זיי ווערען לייכטזיניג פערלאזען, איז ער שטארק גערירט געווארען. ער האט פון פערצווייפלונג זיינע קליידער צופליקט, דערמאנענדיג זיך, אין וואס פאר א נידעריגע זינדיגע לאגע זיין פאלק האט זיך איינגעפונען אזוי פיעל יאהרען, פון צייט זיין זיידע מנשה האט זיך אויפ'ן טראן געזעצט ביז איצט. פון גרויס פחד האט ער גע-זאגט צו זיינע נאהנטע לייט, צו הלקיהו דעם כהן, צו שפן דעם קאנצלער, צו שפנ'ס זוהן אחיקם און צו עכבור בן־מיכיה:

— „געהט פרעגט גאט פאר מיר און פאר דאס פאלק וועגען דער בעדייטונג פון דעם דאזיגען געפונענעם ספר. וואהרשיינליך איז גרויס דער צארן פון גאט אויף אונז, דערפאר וואס אונזערע עלטערן האבען נישט געפאלגט דעם ספר, צו טהון אלץ, וואס אין איהם איז פארגעשריבען!"

לויט דעם מלך'ס פערזאָג זײַנען די שלוחים אַוועק צו דער נביאה חולדה, וועלכע האָט אין ירושלים געוואָהנט, און איהר געפרעגט גאָטסוואָרט. די נביאה האָט זיי גאַנץ שטרענג געענטפערט: „אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער פון ישראל: זאָגט דעם מאַן, וועלכער האָט אייך געשיקט אַהער צו מיר: „אַזוי האָט געזאָגט גאָט: איך ברענג אַנ'אומגליק אויף דעם דאָזיגען אָרט און אויף זיינע איינוואָהנער פונקט, ווי עס שטעהט געשריבען אין דעם ספר, וואָס דער מלך האָט געלעזען — דערפאַר וואָס זיי האָבען מיך פערלאָזען און זיי האָבען מקטיר געווען צו פרעמדע געטער, כדי מיר צו דערצאָרענען מיט זייערע מהאַטען — וועט אָנגעצונדען ווערען מיין כעס אויף דעם דאָזיגען פלאַץ און ער וועט נישט אויסגעלאָשען ווערען. און צו דעם מלך פון יהודה, וואָס האָט אייך געשיקט אַהער גאָט צו פאָרשען, זאָלט איהר אַזוי צו איהם זאָגען: אַזוי האָט געזאָגט דער אַלמעכטיגער פון ישראל... דערפאַר וואָס דיין האַרץ איז ערווייכט געוואָרען, און דו ביסט ביי זיך געפאַלען געוואָרען, ווען דו האָסט זיך דערוואוסט, וואָס איך דענק צו טהון צו דעם דאָזיגען אָרט און צו זיינע בעזיצער, צו מאַכען פון זיי אַ פערפלוכטע וויסטעניש, און דו האָסט דיינע קליידער צוריסען און דו האָסט געוויינט פאַר מיר — איך האָב דאָך דאָס אַלץ געהערט — דערפאַר וועסטו דיין לעבען ענדיגען אין פריעדען און דיינע אויגען וועלען נישט זעהן דאָס בייזע, וועלכעס איך וועל ברענגען אויף דעם דאָזיגען לאַנד" —

די שלוחים האָבען געבראַכט צום מלך דעם שרעקליכען ענטפער פון דער נביאה חולדה. יאשיהו האָט אָבער דעם מוט נישט פערלוירען. בעקענענדיג זיך נעהנטער מיט דער לעהרע פון די נביאים, האָט ער זיך איבערציינגט, אַז צו דער זינדיגקייט פון פאָלק איז דאָ אַ מיטעל, וואָס די נביאים רעקאָמענדירען איהם שטענדיג. דער יודישער גאָט איז דאָך אַ גנעדיגער און אַ באַרעמהערציגער און ער נעהמט אָן די תשובה, וואָס רייסט זיך אַרויס פון טיעפען הארצען. לויט דעם ביישפיעל פון זיין עלטער-זיידען יחזקיהו, האָט ער זיין גאַנצען לעבען געווידמעט דער הייליגער אַרבייט, ריין צו מאַכען דאָס פאָלק פון די פערברעכען, אין וועלכע מנשה האָט זיי פערשלעפט. ער האָט צונויפגערופען די עלטסטע אין גאַנץ יהודה און ירושלים און צוזאַמען האָבען זיי בעטראַכט, וואָס זיי האָבען צו טהון. נאָכהער, לויט דעם אויסגעאַרבייטען פלאַן, האָט ער, ווי אַמאָל יחזקיהו, געלאָזט צונויפזאַמלען זיך אין דעם בית־המקדש פון ירושלים „אַלע כהנים, אַלע לוים ווי אויך דעם אַלגעמיינעם המון פון גרויס ביז קליין" און ער אַליין

האָט פאַר זיי פאָרגעלעזען די געפונענע תורה. נאָך אַזוי פיעל יאָהרען פון צושיידונג, האָט די ענטדעקטע תורה געמאַכט דעם טיעפסטען איינדרוק אויפ'ן פאָלק; זיי האָבען אין איהר זיך אַליין דערקענט, זייער אייגענעם גייסט, זייער אייגענע שעפּפונג. זיי האָבען זיך אָנגעהויבען שעמען פאַר זיך אַליין, פאַר דעם פאַקט פון פערלאָזען דאָס אייגענע, דאָס טראַדיציאָנעל־היסטאָרישע און אָנהאַפּען זיך אָן פרעמדע, ווילדע, אונבעקאַנטע בעגריפען און מנהגים — שעמען ביז צו טרעהרען, ביז צו דער טיעפסטער חרטה. יאשיהו האָט דעם דאָזיגען בעגייסטערטען מאָמענט פערשטאַנען אויסצונוצען און ער האָט דאָס פערזאַמעלטע פאָלק בעשוואָרען פאַר גאָט, צוריקצוקעהרען זיך צום היסטאָרישען יהוה, צוגעהן אין זיינע וועגען, אָבצוהיטען זיינע פערבאָטען אַלץ ווי אין דער הייליגער תורה איז געשריעבען. נאָך דער שבועה האָט דאָס פאָלק זיך אַוואָרף געטהון אויף די פערשיעדענע אָבגעטער און די פערשיעדענע אַלטאַרען און במות, וואָס זענען געווען אין ירושלים, זאָגאַר אין בית־המקדש, און אַלע אויף פיעלע צוברעכען; דעם בייספּיעל פון ירושלים האָט נאָכגעטהון די פּראָווינץ. אומעטום איז געגאַנגען אַ ראַדיקאַלע ריינינונג פון דאָס געצענדינערייַ און איהר קולט. דער מלך האָט זיך אָבער נישט אָבגעשטעלט ביי די רעפאָרמען אין יהודה אַליין. ער האָט געשיקט זיינע קנעכט זאָגאַר אין אפרים, וואו עס האָבען נאָך דאַן געוואָהנט איבערגעבליבענע פון ישראל, וועלכע האָבען זיך, נאָך דעם חורבן פון שומרון געפיהלט אין אַ געוויסער מאָס ברידערליך צוגעבונדען צו יהודה, און האָט דאָרטען אויך זיך גענומען אויסצוואָרצלען די עבודות־זרות, וואָס זענען נאָך דאָרט פון אַמאָל פערבליבען. צווישען די איבעריגע האָט יאשיהו אויך פערניכטעט דעם גאָלדענעם קאַלב, וואָס ירבעם נאָך האָט אין בית־אל געשטעלט. יאשיהו האָט אין זיין קאַמפּף מיט דאָס געצענדינערייַ אַרויסגעוויזען נאָך מעהר ענערגיע, ווי יחזקיהו. ער האָט נישט נאָר פערטיליגט די אָבבילדער פון די פערשיעדענע פּלאַנעטען, צו וועלכע דאָס פאָלק האָט מאַסענווייז זיך געבוקט, נאָר ער האָט אויך אויסגעשאָכטען די כהנים, וועלכע פלעגען פאַר זיי קרבנות מקריב זיין. דערביי האָט ער אויך נישט געשוינט די געצען־בילדער, צו וועלכע עס האָבען געדיענט נישט ישראלים, נאָר די איינגעוואַנדערטע ערלים, ווי די עמונים און מואבים, וואָס האָבען דערויף זייער רעכט בעקומען נאָך פון שלמה המלך'ס צייטען. צוזאַמען מיט דעם האָט יאשיהו אויך דאָס כשוף־מאַכערייַ אונטערגעבראַכט און די מכשפים האָט ער פון לאַנד אַרויסגעטריבען. אויף אַזאַ אופן האָט יאשיהו מיט אַמאָל געמאַכט אַ ענדע

צו דעם, וואס מנשה האט אין לאנד אריינגעבראכט; די עפענטליכע אסימילאציע האט געקראגען א טוידט־קלאפ און יהודה האט זיך צוריקגעקעהרט קיין ציון, אין זיין הייליג הויז, צו זיין אויסדערוועהלטע פאלק. אמת, די אלע רעפארמען פון יאשיהו זענען דערווייל געוועזן בלויז אויסערליכע, און מנשה'ס געצענדינערישע טהעטיגקייט האט געהאט א אינערליכע ווירקונג אויפ'ן פאלק, אויף זיין גייסט, אויף זיין מאראל, — אזא ווירקונג, וואס מיט דעם פערברענען דעם אדער יענעם אבגאט, ווערט עס נאך נישט פערניכטעט, דער מלך האט אבער געקאנט האפען, אז די אויסערליכע רייניגונג, ביי וועלכער דאס פאלק אליין האט ארויסגעוויזען אזא שטארקע בעגייסטערונג, איז נאר דאס אנהויב פון דער אינערליכער רייניגונג; אז אויב מען וועט ווייטער אונטערהאלטען די אויפגעשטיגענע בעגייסטערונג, וועט עס בריינגען ענדליך צו א ווירקליכער נאציאנאלער אויפלעבונג. יאשיהו אליין האט פון זיין זייט דערצו אנגענומען מיטלען; נאר אויך דא האט ער זיך געהאלטען פעסט ביי דעם וועג פון זיין עלטער זיידען. דעם יום־טוב פסח, וועלכער איז בעשטימט געווארען פאר דעם אנדענקען פון דער בעפרייאונג פון ישראל אין מצרים און זיין אויפלעבונג אלס פאלק, האט ער אויך אויסגענוצט אלס אגיטאציע פאר דעם נאציאנאלען גייסט. ער פלעגט אויך צוזאמענרופען די בעפעלקערונג פון אלע געגענדען אין לאנד אויף פסח קיין ירושלים און אין בית־המקדש פלעגט ער לאזען מאכען פייערליכע פערזאמלונגען, וואו צוזאמען מיט דעם קרבנות־בריינגען און תהלים־זינגען, פלעגען די כהנים לעזען פאר'ן פאלק די תורה און וועקען אין אידם זיין נאציאנאלען בעוואוסטזיין.

נאך דער דאזיגער גייסטיגער צוריק־איינפיהרונג האט יאשיהו זיך גענומען אויפהויבען אויך דעם פאליטישען מצב פון זיין לאנד. פאר די פאריגע צוויי מלכים, מנשה און אמון, איז יהודה פאליטיש געווען אינגאנצען אבהענגיג פון אשור. פאר דער ערשטער העלפט פון יאשיהו'ס תקופה איז די מאכט פון אשור געווארען אלץ מעהר אבגעשוואכט, צוליעב די אונאויפהערליכע מלחמות מיט מצרים; דערמיט האבען זיך בענוצט די אונטערדריקטע פעלקער, ווי מדי, ארם, כשדים און זיי האבען זיך ערקלעהרט פאר זעלבסשטענדיג. יהודה האט זיך אויך דאן בעפרייט פון אשור'ס יאך. נאר יאשיהו האט זיך נאך געהאט פערגעבען מיט גרעסערע פלענער. ער האט געטרוימט אומצוקעהרען ירושלים איהר אלטען גרויסען רוהם, ער האט געשטרעבט פון דאסניי צונויפזאמלען די אלע געגענדען פון דער עמאליגער ארץ־ישראל פון שלמה'ס צייטען אונטער איין הערשאפט; ביי

הערשען, ווי אמאל, די טיילען לאנד, וועלכע זענען פאר ירבעם בן נבט אריין אין דער צוזאמענשטעלונג פון דער אפרים-מלוכה און וועלכע אשור האט דערנאך צוגענומען, ווען שומרון איז הרוב געווארען — דאס איז געווארען יאשיהו׳ס היילינגסטער ציעל. ביסלעכווייז, ביסלעכווייז האט זיך יאשיהו׳ן זיין אויפגאבע איינגעגעבען צו פערווירקליכען. די מאראלישע השפעה פון יהודה אויף אפרים האט זיך נאך פון יהוקידו׳ס צייטען אנגעהויבען, און יאשיהו מיט זיין רעסטאווראציע האט די השפעה נאך פערשטארקט; די פאלשטענדיגע אדמיניסטראטיווע פעראייניגונג מיט יהודה האט אלזא נישט געקאנט ארויסרופען קיין אונצופרידענהייט ביי די איבערגעבליבענע בני-ישראל פון די אפרים-פראווינצען און זאגאר ביי די פון דער פרעמדער אנגעקומענע גרים, וועלכע האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר אסימילירט מיט די אלטע בירגער פון לאנד; אשור, ווייטער, צוליעב די בעזונדערע פאליטישע בעדינגונגען, אין וועלכע זי האט זיך איינגעפונען דאן, האט יאשיהו׳ן נישט געקאנט שטערען אין זיינע אונטערנעהמונגען, געפינענדיג זיך זעהר ווייט פון יענעם ארט. פון אויסערן האט זיך ווירקליך געקאנט דוכטען, אז די גליקליכסטע יאהרען פון דוד און שלמה האבען זיך פאר ירושלים צוריקגעקעהרט — די טיילען פון ישראל האבען זיך אין איין פאלק פעראייניגט, די טיילען פון כנען האבען זיך אין איין לאנד פעראייניגט, און דאס פאלק און דאס לאנד האט זיך מיט גאט פעראייניגט!

די אילוזיע איז אבער גאנץ גיך פערשוואונדען געווארען. אין אמתן איז דער וואהלשטאנד אין לאנד פאר דער צווייטער האלבער תקופה פון יאשיהו׳ס ממשלה געווען נאר דאס לעצטע צאנקען פון יהודה. דער גורל פון דעם לאנד איז שוין געווען בעשלאסען. דער היסטאריקער פון תנ״ך, וועלכער זוכט אין יעדען פאליטישען גליק און אונגליק פון זיין פאלק דעם „פינגער פון גאט", זאגט, אז טראץ דעם, וואס יאשיהו איז אזוי פרום געווען, אז קיין מלך האט, נישט פאר איהם און נישט נאך איהם, זיך געקאנט פערגלייכען מיט איהם — דאך האט זיך נאך דער צארן פון גאט אויף יהודה נישט איינגעשטילט, צוליעב די בייזע מעשים פון מנשה. דאס פיעל אונשולדיג בלוט, וואס ער האט פערגאסען, דאס פיעל אונשולדיג בלוט, מיט וועלכע ער האט ירושלים פערטרונקען האט גאט נישט געקאנט מוחל זיין!" — דער היסטארישער בליק איז גאנץ כאראקטעריסטיש פאר דעם נאציאנאלען גייסט: קיין תשובה און קיינע רעפארמען האבען נישט געקאנט אויסקויפען דאס אומזיסט פערגאסענע בלוט, און יהודה האט געמוזט אין דעם בלוט דערטרונקען ווערען. „און

נאָט האָט געזאָגט: איך מוז יהודה אויסמעקען, ווי איך האָב ישראל (אפרים) אויסגעמעקט און איך מוז אָבשטויסען די דאָזיגע שטאָדט, וועלכע איך האָב אַמאָל אויסערוועהלט, ירושלים, ווי אויך דאָס הויז, וואָס איך האָב געדיינקט אויף איהם מיין נאָמען צו בערופען!"..

דער ווילען פון גאָט האָט זיך אָנגעהויבען צו פערווירקליכען מיט א אונגעהויערער געשווינדקייט. יאשיהו האָט נאָך זיינע גראַנדיעזע פּלענער ביז ענדע נישט דערפיהרט, און איהם איז שוין אויסגעקומען אויף א פרויערינגען אופן זיך צושיידען מיט זיין לעבען, ווען ער איז נאָר בלויז א יאָהר פיערציג אַלט געווען. פרעה נכה, דער הערשער פון מצרים, האָט זיך דאַן מיט זיין היל אַריינגעריסען אין דער פאָדערשטער אַזיען מיט דעם ציעל, צו מאַכען אַן אָנפאַל אויף נינוה גופא, אויף דער הויפּשטאָדט פון אשור. יאשיהו האָט מורא געהאַט פאַר דער שטייגענדער ווירקונג פון מצרים אין אַזיען, פיליכט וועט מצרים נאָך נעהמען פרעטענדירען אויף די געגענדען פון אפרים, אַזוי ווי זי האָט שוין צו יענער צייט געפרעטענדירט אויף אַנדערע פראָווינציען פון אַשור, וועלכע זי האָט שוין גענומען רעכענען פאַר איינגענומענע און אונטערטעניגע. יאשיהו האָט אויף גיך צוזאַמענגעקליבען זיין היל און איז אַרויסגעטראָטען איבעררייסען פרה'ן דעם וועג אין מגדו, אין דער געגענד פון כרמל, האָבען זיך די פיינד געטראָפען. צווישען זיי האָט זיך פונאַנדערגעפלאַקערט אַ מלחמה, וועלכע האָט זיך זעהר טרויעריג געענדיגט פאַר יאשיהו. ער אַליין איז אין דעם געפעכט געהרג'עט געוואָרען און זיין היל האָט געהאַט אַ גרויסע מפלה. ווען די קנעכט האָבען געבראַכט קיין ירושלים דעם טוידטען קערפּער פון דעם מלך, האָבען איהם בעגעגענט אַלע איינוואָהנער פון ירושלים מיט אַ ביטערען יאָמער. אַ שרעקליכער פאָרגעפיהל האָט זיי פאָראויס געזאָגט, אַז מיט דעם טוידטען קערפּער פון דעם גרויסען, פרומען און ענערגישען מלך זינקט אויך צוזאַמען דער נאַציאָנאַלער שטאָלץ פון יהודה און די זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם הייליגען לאַנד.

פאַר דער מלוכה פון יהודה האָט זיך אָנגעהויבען די גסיסה!..

דרייצעהנטעס קאפיטעל

די לעצטע מלכים פון יהודה און דער חורבן פון ירושלים

(608 ביז 586 פאר קריסטוס-געבורט)

פאר דעם ווייטבליקענדען און זעלבסטשטענדיגען דענקער איז געווען קלאהר גלייך נאך יאשיהו'ס טויט, אז יהודה לעבט אב איהרע לעצטע מינוטען. די אויסערליכע פאליטיק האט זיך אזוי פערוויקעלט, אז פאר יהודה איז געווארען אונמעגליך מעהר איינצוהאלטען איהר זעלבסטשטענדיגקייט. אין דער פאדערשטער אזיען האט געהערשט צו יענער צייט א שרעקליכע אנארכיע אין דעם פעלקערליכען מלוכה-לעבען; קיין גלייכגעוויכט, קיין דויערהאפטיגער אויטאריטעט. אין א משך פון איין דור, האט זיך די אויבערמאכט איבער דעם דאזיגען פעלקער-וויגעל איבערגעטראגען אין די פערשיעדענסטע פונקטען; דאס איז, געוועהנליך, פארגעקומען נישט לייכט. גרויסע מלחמות צווישען די מעכטיגסטע פעלקער זענען פארגעקומען צוליעב דער דאזיגער קאנקורענץ איבער דעם אויטאריטעט בנוגע צו דער פאדערשטער אזיען; די קלענערע, שוואכערע אומות זענען אהן זייער ווילען איבערגעגאנגען פון איין מלוכה צו דער צווייטער; אזעלכע אפטע איבערגאנגען זענען שטענדיג פערבונדען מיט גרויסע אויפטרייסלונגען און איבערקעהרענישען, סיי אין פאליטישען, סיי אין מאראלישען לעבען. יהודה האט אויך דאן פערנומען אזא געפעהרליכע פאזיציע פון „צווישען האמער און קאוואדלע", ווען די „גרויסע סטיכיען" האבען צווישען זיך א קאמפף געפיהרט איבער דעם, ווער איבער וועמען עס זאל הערשען. די דאזיגע פאזיציע האט געמוזט אריינטראגען א כאאס אין דעם מלוכה-לעבען פונ'ם לאנד, און פיהרען עס ענדליך צום פאלשטענדיגען חורבן. דער היסטאריקער פון תנ"ך, ווי ס'איז געווען אויבען דערמאהנט, שטעלט די פערשארפטע לאגע אין יהודה אין צוזאמענהאנג מיט דער ערניעדרונג פון דעם נאציאנאלען גייסט פאר מנשה'ס צייט. עס איז קיין צווייפעל נישט, אז פון יהויקים'ס עפאכע אן האט זיך אנגעהאבט דער וואוקס פון דעם

נאַציאָנאַלען געניוס אין יהודה. די רעסטאַוראַציע פון יאשיהו האָט צו קיין גייע שעפּפונגען נישט געבראַכט און נישט געקאָנט ברײנגען. דער געדאַנק פון מענשען־ליעבע און צדק, וועלכען דאָס פאָלק אין יאשיהו'ס צײַט האָט דערפיהרט ביז זײַן העכסטער מדרגה, האָט ווייטער נישט געהאַט וואו צו געהן. אין די גרענעצען, וויעדער פון דער לעהרע, וואָס ישעיה האָט דעם פאָלק געלאָזען, האָט דער נאַציאָנאַלער גײַסט געקאָנט שאַפען נייע פילאָזאָפישע און טעאָלאָגישע קאָמבינאַציעס, נאָר בײַ נייע געדאַנקען־רעאַקציעס, בײַ נײַ צוזאַמענטרעפונגען און צוזאַמענשטויסונגען מיט אַנדערע געדאַנקען־פאָרמען; דאָס איז אָבער געווען אונמעגליך בײַ דער פאָלשטענדיגער אָבגעזונדערטקײַט פון יהודה פון די איבעריגע ציוויליזירטע פעלקער אין יענער צײַט; און דער פאָלקס־גײַסט פון יהודה, אָדער, ווי מיר וועלען עס פון איצט אָנרופען, דער יודישער (יהודה'ישער) פאָלקס־גײַסט האָט געמוזט פערגליווערט ווערען און בלײַבען שטעהן אויף איין פונקט. אין דעם גײַסטיגען לעבען פון דעם איינציגען און פונ'ם כלל הערשט אָבער דער בעקאַנטער געזעץ, לויט וועלכען: נישט־פאָרווערטס איז ריקווערטס! נאָך דער קינסטליכער רעליגיעזער און מאָראַלישע אויפלעבונג פון פאָלק פאַר יאשיהו, הויבט זיך אָן אַ נייער רעגרעס פאַר זײַנע נאָכפאָלגער, וועלכע געהען פון דאָסניי אין די וועגען פון זייער עלטער־זיידען מנשה. און אויב דער היסטאָריקער פון תנ"ך געפינט, אַז דער פאָליטישער חורבן פון יהודה איז נאָר אַ רעזולטאַט פון איהר גײַסטיגער ענטאַרטונג, איז דאָס זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר דער אַלגעמיינער, ביבלישער אויפפאַסונג פון דער יודישער געשיכטע!...

יאשיהו האָט פאַר'ן טוידט איבערגעגעבען די מלוכה זײַן יונגערען זוהן יהואחז'ן, וועלכען ער האָט בעזונדער ליעב געהאַט פאַר זײַן גאָטספאָרכטיגקײַט. די אונערוואַרטעטע מפּלה בײַ מגדו האָט אָבער געמאַכט יהודה אָבהענגיג פון מצרים, און פרעה נכה איז נישט געפעלען געוואָרען דאָס, וואָס דאָס פאָלק אין ירושלים האָט זיך בעשטימט אַ קעניג אָהן זײַן חיסען. ער איז דרום אָנגעפאַלען מיט זײַן היל פלוצלונג אויף דער הויפט־שטאָדט פון יהודה, גענומען יהואחז'ן אין געפענגעניש אין דעמאָנאַטען אַרום נאָכדעם, ווי ער איז אַרויף אויפ'ן טראָן, און אויף זײַן אָרט האָט ער געמאַכט פאַר אַ מלך דעם צווייטען זוהן פון יאשיהו, אליקים'ן, וועלכען ער האָט אָנגערופען יהויקים; אויסער דעם האָט פרעה נכה פאַר

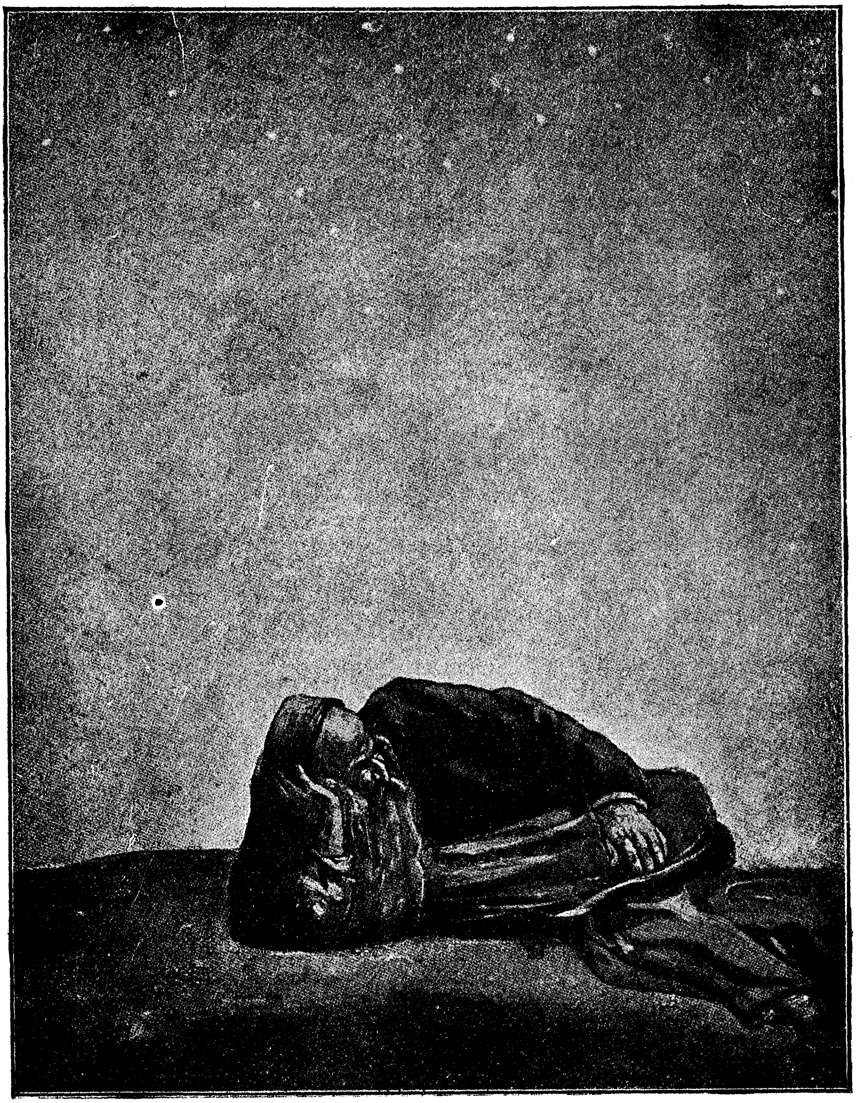

ל. אורי   ירמיהו

זיין פערלאנגען יהודה ארויפגעלעגט אויף איהר א גרויסען געלד-שטראף: הונדערט זילבער-ככרים און הונדערט גאלד-ככרים, וועלכע דער מלך האט פון דער בעפעלקערונג אויסגעמאהנט לויט די הערכה פון פרעה'ן אליין.

יהויקים איז געווען דער עלטסטער זוהן פון יאשיהו, נאר דער פאטער האט איהם נישט אנערקענט פאר דעם געזעצליכען יורש פון טראן צוליעב זיינע בעזונדערע נייגונגען. יהויקים האט זיך נישט ענטזאגט פון זיינע נייגונגען דאגאר אויך דאן, ווען ער איז א מלך געווארען מיט דער הילף פון פרעה נכה. ער האט געפיהרט א פרעהליכען לעבען, האט ליעב געהאט די אונבעגרענעצטע מאכט און נוטה געווען צו דער קאנקרעטער געצענדינעריי. דאס פאלק און די שרים האבען נאך יאשיהו'ס טוידט גיך פערגעסען זייער שבועה, וואס זיי האבען געשווארען עהרליך צו דינען דעם גאט פון זייערע עלטערן; פון זייער זייט האבען דעם מלך'ס סימפאטיען קיין שטערונג פאר זיך נישט געפונען. יהויקים האט אבגעשאפט די שטרענגע געזעצען פון זיין פערשטארבענעם פאטער און האט פון דאסניי אין לאנד ערלויבט יעדע מעגליכע פרייהייט אין די ענינים פון דער אמונה און גאטעס-דינסט. פון דאסניי האבען זיך אין ירושלים, ווי אויך אין די איבעריגע שטעדט גענומען בעווייזען במות און אלטארען מיט אבבילדונגען פון פערשיעדענע אבגעטער; פון דאסניי האבען זיך גענומען צוזאמענמישען געצענדינערישע פארמען מיט דער ריינער אמונה אין יהוה. איבערהויפט איז זעהר פערשפרייט געווארען דער קולטוס פון די פלאנעטען. אין ירושלים איז פון דאסניי, ווי פאר מנשה'ן, איינגעפיהרט געווארען די בעזונדערע פערגעטערונג פון דער זון. בעזונדערע מזבחות זענען פאר איהר געבויט געווארען און ספעציעלע קרבנות פלעגען פאר איהר געבראכט ווערען. אין דער הנהגה פון לאנד איז דערלאזען געווארען ווילקיר און דעספאטיזם. יהויקים האט מעהר געטראכט וועגען זיינע פערגעניגענס, ווי וועגען די נוצען פון דער מלוכה. ווען די געפאהר פון א פרעמדען יאך האט זיך אלץ נעהנטער אנגערוקט אויפ'ן לאנד, האט דער מלך זיך פערנומען מיט נייע פראכטפאלע געביידעס פאר זיין הויזגעזינד, צווינגענדיג די בירגער פון יהודה צו ארבייטען דערביי, — א פאקט, וועלכען שלמה המלך האט זיך דאגאר נישט ערלויבט, ווען ער האט דעם בית־המקדש געבויט. דעם ביישפיעל פון מלך האבען נאכגעטהון די שרים. געוואלטהאט און אונרעכט האבען פערטראטען דעם פלאץ פון געזעצליכקייט און גערעכטיגקייט.

נעבען דער דאזיגער רעליגיעזער רעאקציע, וועלכע איז פערבונדען געווען מיט דער געזעלשאפטליכער דעמאראליזאציע, האבען אונערמידליך

געקעמפפט די ווירקליכע פאלקס-פריינד, די נביאים און זייערע אנהענגער. די נביאים, מיט ירמיהו פון ענתות אן דער שפיץ, האבען דריי׳סט און שארף געזידעלט דעם קעניג, די שרים און אלע יענע, וועלכע האבען געשטרעבט צו א פרעמדער קולטור, האבען אויפגעוויזען זייערע בייזע מעשים, האבען געשראקען מיט גאט׳ס-שטראף, האבען גערופען צו תשובה. ניט ווייניג האבען זיי זיך אנגעליטען, אט די דאזיגע קעמפפער פאר דעם ריינעם נאציאנאלען גלויבען: מען פלעגט זיי פערשליסען אין געפענקעניש, מען פלעגט זיי פערטרייבען פון לאנד און מען פלעגט זיי זאגאר הרג׳ענען. איין נביא, אוריה, האט געפרעדיגט אין אנפאנג פון יהויקים׳ס הערשונג און האט דאס לאנד פארגעזאגט א פאלשטענדיגען חורבן, אויב דער מלך און דאס פאלק וועלען זייערע מעשים ניט אויסבעסערען. ווען יהויקים האט זיך דערוואוסט וועגען די דאזיגע רעוואלוציאנערע רעדעס האט ער געהייסען האפען אוריה׳ן. נאר אוריה האט בעוויזען צו ענטלויפען אין מצרים. דאן האט יהויקים אוועקגעשיקט קיין מצרים איינעם פון זיינע שרים, וועלכער האט אויפגעזוכט דעם ענטלאפענעם און איהם געבראכט צוריק קיין ירושלים. לויט דעם פערזאג פון מלך האט מען אוריה׳ן דעם קאפ אבגעהאקט און זיין טוידטען קערפער האט מען פערווארפען צווישען די קברים פון איינפאכען המון. נאר מעהר פון אלעמען האט זיך שטענדיג געשטעלט אין געפאהר דער אונערמידליכער נביא ירמיהו. פאר יאשיהו׳ן, ווען די רעה איז געוועזען ביי דער נאציאנאלער פארטיי, איז ירמיהו געוועזען איינער פון די רעגירונגס-פריינד, נאר פאר דעם נייעם הערשער יהויקים, וועלכער האט זיך געהאלטען ביי דער אנטי-נאציאנאלער פאליטיק, האט זיך ירמיהו געשטעלט אן דער שפיץ פון דער אפאזיציע. ער האט אהן שרעק געזאגט דעם מלך און דעם פאלק אלץ, וואס זיי האבען פערדיענט און ער האט פארגעזאגט, אז גאט וועט אין זיין צארן איבערגעבען יהודה אין די הענד פון איהרע פיינד. איבערהויפט האט ער אין זיינע נבואה-רייד געשאטען פייער אויף די געמאכטע פרומאקעס, וועלכע פלעגען זייערע נידערטרעכטיגע מעשים פערדעקען מיט אויסערליכער גאטספארטיגקייט און פלעגען מיט א פרומען פנים פערזיכערען, אז יהוה וועט בעשיצען ירושלים צוליעב זיין בית המקדש. אט די דאזיגע פערשטעלטע יראים רופט ירמיהו אן פאלשע נביאים, און ער ווענדט זיך צום פאלק מיט די ווערטער:

„איהר זאלט אייך ניט פערלאזען אויף די ליגנערישע רייד, וועלכע זאגען אייך אלץ — „גאט׳ס פאלאץ, גאט׳ס פאלאץ, גאט׳ס פאלאץ׳! — ווארום אויב איהר וועט פערבעסערען אייערע וועגען און אייערע מהאטען, אויב

איהר וועט שאפען משפט צווישען גנאנדער, אויב איהר וועט דעם פרעמ־דען, דעם יתום, די אלמנה נישט בערויבען, אויב קיין אונשולדיג בלוט וועט איהר נישט פערגיסען, אויב נאך פרעמדע געטער וועט איהר אייך נישט נאכשלעפען — וועל איך אייך לאזען רוהען אויף דער דאזיגער שטעלע, אין דעם לאנד, וואס איך האב אייערע עלטערען געשאנקען אויף אייביג. פערלאזט איהר זיך אבער אויף די פאלשע פערזיכערונגען — איז עס אונזיצליך. איהר וועט דען גנב׳נען, הרג׳נען, נואפ׳ן, פאלש־שווערען, פאר׳ן בעל מקריב זיין און געהן נאך פרעמדע געטער, וואס איהר ווייסט זיי גאר נישט — און דערנאך וועט איהר קומען און זיך שטעלען פאר מיר אין דעם דאזיגען הויז, אויף וועלכען מיין נאמען איז גערופען און איהר וועט מיינען „מיר זענען געראטעוועט" — געראטעוועט, כדי נאכהער פון דאסניי צו טהון די זעלביגע ניעדערטרעכטיגקייטען?! איז דען דאס הויז, אויף וועלכען מיין נאמען איז גערופען, אין אייערע אויגען פערוואנדעלט געווארען אין א מערדער־הייל?!... געהט צו מיין פריהערדיגען ארט, קיין שילה, וואו איך האב צו ערשט מיין נאמען גערופען, און זעהט, וואס איך האב דארט געמאכט צוליעב דער זינדיגקייט פון מיין פאלק ישראל. און איצט — זאגט גאט — דערפאר, וואס איהר טהוט אלע פערדארבענע מעשים און אז איך רייד צו אייך טאג־טעגליך, הערט איהר נישט, און אז איך רוף אייך, ענטפערט איהר נישט — וועל איך זיך בעגעהן מיט דעם הויז, אויף וועלכען מיין נאמען איז גערופען, און מיט דעם ארט, וואס איך האב אייך און אייערע עלטערען געשאנקען, אזוי ווי איך בין זיך בעגאנגען מיט שילה. איך וועל אייך אוועקשליידערען פון מיין געזיכט, ווי איך האב אייערע ברידער פערשליידערט, ווי איך האב אפרים פערשליידערט!"...

זייענדיג אליין א כהן, האט ירמיהו געקעמפפט געגען דער כהנים־אינסטיטוציע, געגען דעם אויטאריטעט פון בית־המקדש און איבערהויפט געגען די קרבנות, וועלכע די פאלשע פרומאקעס האבען נאכמעהר, ווי אין די אמת׳ע פרומע יאהרען, געשטיצט. זיין מיינונג וועגען דעם שיידט זיך נישט אונטער פון די מיינונגען פון ישעיהו און עמוס; דערפאר אבער צייכענט זי זיך אוים מיט איהר איינפאכקייט און קלארקייט, ווי אלץ, וואס איז ארויס פון זיין מויל.

„אזוי האט געזאגט גאט דער הערשער, דער אלמעכטיגער פון ישראל: אייערע עולות[1] לייגט צו צו אייערע זבחים און עסט דאס פלייש; דען

[1] א עולה, לויט די געזעצען פון קרבנות, טאר נישט גענעסען ווערען; פון זבחים מעג מען געוויסע טיילען עסען. ירמיהו מאכט דאס אינגאנצען וואכענדיג.

איך האָב נישט געבעטען אייערע עלטערען און איך האָב נישט פערזאָגט זיי, ווען איך האָב זיי פון מצרים אַרויסגענומען, וועגען עולות און וועגען זבחים. נאָר דאָס האָב איך זיי אָנגעזאָגט: איהר זאָלט געהאָרכזאַם זיין צו מיין שטים, וועל איך זיין אייער גאָט און איהר וועט מיר זיין אַ פאָלק; איהר זאָלט געהן אין די וועגען, וואָס איך וועל אייך הייסען, ווען אייך וואוהל זיין". האָבען זיי נישט געפאָלגט, האָבען זיי זייער אויער נישט צוגעלעגט, זענען זיי געגאַנגען לויט ווי ס'האָט זיי זייער פרעכע האַרץ געראַטען; האָב איך צו זיי אָהן אויפהער געשיקט מיינע קנעכט די נביאים, האָבען זיי דאָך נישט געפאָלגט און האָבען דאָך זייערע אויערען נישט צוגעלעגט... און אַז דו וועסט זיי דאָס אַלץ זאָגען, וועלען זיי דיך אויך נישט הערען."

די לעצטע ווערטער זענען זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר ירמיהו. דער צווייפעל אין די אייגענע קרעפטען בייצוקומען דאָס בייזע — דאָס איז דער טיפּישער שטריך פון זיין נבואה. ירמיהו האָט געזעהן די פערדאָרבענהייט פון זיין פאָלק פאַר די קינדערשע יאָהרען פון יאשיהו, ער האָט געזעהן זיין צייטווייליגע פערבעסערונג פאַר די לעצטע יאָהרען פון יאשיהו, ער האָט נאָכהער געזעהן זיין פערערגערונג פאַר די שפּעטיגערע מלכים — דאָס האָט איהם געבראַכט צום געדאַנק, אַז דאָס פאָלק איז נישט שטאַנדהאַפטיג, אַז דאָס פאָלק פאַלט, אַז זיין דעמאָראַליזאַציע איז אַ פאַטאַלע און אַז דער חורבן פון לאַנד איז אונפערמיידליך צוליעב דעם חורבן פון פאָלק. ער האָט געזעהן, אַז די שווערע וואָלקענס, וועלכע רוקען זיך אָן אויף יהודה, וועלען אָהן אַ קאַטאַסטראָפע נישט פערבייגעהן. „ווייל מיין פאָלק איז פערנאַריש, ווייל זיי קאָנען מיר נישט, ווייל זיי זענען טעמפּע און נישט קיין פערשטענדיגע, זענען קלוג נאָר שלעכטס צו טהון, אָבער גוטס טהון ווייסען זיי נישט — האָב איך געזעהן, אַז די ערד איז אין אַ האָאָס פערזונקען, אַז די הימלען זענען אָהן אַ שיין פערבליבען; איך האָב געזעהן די בערג ציטערען און די הויכקייטען שטורעמען. איך האָב געזעהן, אַז ס'איז קיין מענש נישטאָ, אַז די פויגלען זענען פערשוואונדען —"

שטעהענדיג ביים סאַמע תהום, וואו דאָס פאָלק מוז פאַלען, ווען עס טהוט נאָר דעם לעצטען טריט, צו וועלכען עס יאָגען איהם די געוויסע באַדינגונגען, האָבען זיך ביי ירמיהו'ן אַלע חטאים פונאַנדערגעשפּילט. אין זיין נבואה קלינגט אייך אונענדליכער האַרצרייסענדער געשריי פון אַ פערצווייפעלטען, וועלכער זעהט ווי ס'געהען אונטער זיינע טייערסטע און ער קען זיי נישט העלפען. ירמיהו איז דערום מעהר עהנליך צו הושע'ן. אין פער

גלײַך מיט ישעיהו׳ן פֿעהלט איהם דער גלױבען אין דער ווירקונג פֿון
זײַן נבֿואה אין דעם אונגליקספֿולען מאָמענט, וואָס זײַן לאַנד לעבט איבער
כּי מאָראַליש סײַ פּאָליטיש. און ווען דער ערשטער האָט אַלײן זיך אָנגע-
באָטען אויף דער שליחות פֿון גאָט צו געהן שטראָפֿען דאָס פֿאָלק („הנני
שלחני" — כ׳בין בערײט, שיק מיר) האָט ירמיהו אויף זיך די מיסיע לכתחלה
נישט געוואָלט אָננעהמען.

„ס׳איז געווען גאָט׳ס וואָרט צו מיר אַזוי: אײדער נאָך איך האָב דיך
אין מוטערס בויך בעשאַפֿען האָב איך דיך שוין געקאָנט און אײדער
נאָך דו ביזט אויף דער וועלט אַרויס האָב איך דיך שוין געהײליגט;
אַ נביא פֿיר די פֿעלקער האָב איך דיך געמאַכט. האָב איך אויסגעשריען:
וועה, גאָט דער אַלמעכטיגער, כ׳קאָן דאָך נישט רײדען, כ׳בין נאָך צו יונג!
האָט גאָט געזאָגט צו מיר: דו זאָלסט נישט זאָגען: „איך בין נאָך צו
יונג", ווען וואו כ׳וועל דיך שיקען מוזטו געהן און וואָס כ׳וועל דיר הײסען
מוזטו רײדען. דו דאַרפֿסט פֿאַר זײ קײן פֿורכט נישט האָבען, ווען איך
בין מיט דיר צו דײַן הילף — אַזוי האָט גאָט גערעדט". און גאָט האָט
אויסגעשטרעקט זײַן האַנד און האָט אָנגערירט מײַן מויל און האָט געזאָגט:
אָט האָב איך מײַן וואָרט דיר אין מויל אַרײַנגעלעגט. זעה, כ׳האָב דיך אויס-
גענומען הײַנטיגען טאָג איבער די פֿעלקער און איבער די מלוכות צו צו
ברעכען, צו צושטויסען, צו פֿערניכטען, צו צושטערען, צו בויען און
צו פֿלאַנצען."

ירמיהו געהט אין זײַן שליחות מיט אַ ציטערענדע האַרץ, ער געהט
נאָר דערפֿאַר, ווײַל ער קאָן נישט געהן, ווײַל דאָס געטליכע וואָרט
האָט איהם געטריבען. ער גלויבט נישט, אַז זײַנע רײד וועלען דערהערט
ווערען, ער קאָן זײ אָבער אין זיך נישט פֿערהאַלטען:

„צו וועמען זאָל איך רײדען, וועמען זאָל איך שטראָפֿען, ווער וועט
מיך הערען? זײער אויער איז דאָך פֿערשטאָפּט און זײ קאָנען דאָך נישט
פֿערנעהמען! גאָטס-וואָרט איז דאָך בײַ זײ פֿערהאַסט, זײ פֿערלאַנגען דאָך
איהם נישט! נאָר איך בין אָנגעפֿילט מיט גאָט׳ס צאָרן און איך קאָן
עס נישט פֿערטראָגען, איך מוז עס אויסגיסען זאָגאַר אויף די קינדער
אין גאַס, אויף די פֿערזאַמלונגען פֿון דער יוגענד, וואָרום ווירקליך וועלען
דאָך געשטרויכעלט ווערען מענער און ווײַבער און אַלטע לײַט און יונגע
קינדער!"

ירמיהו בעפֿריעדיגט זיך אָבער נישט מיט דער רעוואָלטאַ-לאַד׳ר מיט
דער צאָרן, וועלכער וואָרט אויסגיסט „אויפ׳ן גאַס געגאָסען" און דרינגט

אין די אויערען נישט אריין הערט נישט אויף דאס הארץ צו ברענען. נישט ווירקענדיג אויף דער ערד, וויל ער ווירקען אויפ'ן הימעל, נישט געפינענדיג זיך קיין צוהערער צווישען פאלק, ווענדעט ער זיך צו גאט. ער איז מתפלל צו'ם אלמעכטיגען פאר זיין פאלק, גלויבענדיג, אז ער, גאט, קען נאך ראטעווען די פערבלאנדזעטע געמיינדע. ער וויל וועקען רחמים פאר די אונזיניג-זינדיגע, נאר ביי גאט טרעפט ער די זעלביגע הארטקייט, ווי ביי זיין פאלק. אויף זיינע אונאויפהערליכע תפלות פאר זיין פאלק און פאר זיין לאגד בעקומט ער שטענדיג איין און די זעלבע שטרענגע תשובה:

„דו זאלסט נישט מתפלל זיין פאר דעם דאזיגען פאלק, דו זאלסט פאר זיי נישט אויפהויבען קיין געבעט און קיין געזאנג, דו זאלסט צו מיר נישט צושטעהן, וויל איך וועל דיך נישט הערען!“

אין פערצווייפלונג ווענדעט ירמיהו זיינע אויגען צום מדבר. „ווען איך וואלט אין דער מדבר א גאט'ס הויז געפינען, וואלט איך מיין פאלק פערלאזען, איך וואלט אוועק פון אידם“! זייענדיג וויט פון מענשען, ווייט פון פאלק, מיינט ער זיין רוה צו געפינען. ס'איז אבער נאך נישטא אזא מדבר, וועלכער זאל קאנען אויסרייסען ביי'ם נביא זיין פאלקס-און גאטס-ליעבע פון זיין הארצען! ירמיהו גלויבט נישט, אז פאר זיין פערוואונדעטער נשמה קאן נאך א הילף זיין ערגעץ-וואו. ער שילט זיין לעבען און האבט אויפ'ן טוידט:

„פערשאלטען זאל ווערען דער טאג, ווען איך האב די שיין דערזעהן דער טאג, ווען מיין מוטער האט מיך געבוירען זאל נישט זיין געבענשט. פערשאלטען זאל ווערען דער מענש,, וועלכער האט מיין פאטער אנגעזאגט: „א יונגעל איז ביי דיר געבוירען געווארען“ — דערפרעהט האט ער אידם! זאל יענער מענש ווערען, ווי די שטעט, וואס גאט האט פערוויסט אהן רחמנות, א געשריי זאל ער הערען אין דער פריה, א קריעגס-שאלונג ביי מיטאג— דערפאר, וואס ער האט מיר נישט געטוידט אין בויך, דאן וואלט דאך די מוטער מיין קבר געווען!... ווארום בין איך פון מיין מוטער'ס-בויך ארויס צו צוזעהן אזוי פיעל ליידען און טרויער און פערברייגגען מיינע טעג אין שאנדע?!...“

דאס גאנצע לעבען פון ירמיהו הנביא איז א'נאונענדליכע טראגעדיע פון א גייסט-מענשען, וועלכער איז געווען טיעף און גרויס, אום איבערצולעבען אין זיך דעם חורבן פון א גאנצען פאלק מיט אלע זיינע שרעקען. א חורבן נישט קיין איבערגעקומענעם, נאר א'נאנקומענדען, א חורבן, וואס, לויט זיין טיעפסטער איבערצייגונג, איז נאך מעגליך אידם צו פערהיטען, נאך

וואָס ווערט דאָך נישט פערהיט בלויז צוליעב דעם, וואָס דאָס פאָלק איז בלינד, וואָס דאָס פאָלק איז טויב, וואָס דאָס פאָלק איז פערפיהרט דורך פערשידענע פאַלשע, אייגענניטציגע לייט, וועלכע מאַכען דעם אמת פאַר פאַלש און דאָס פאַלשע פאַר אמת, וועלכע לאַכען אויס דעם נביא, מאַכען איהם פאַר אַ ליגנער און רופען זיך אָן פערטרעטער פון גאָט'ס וואָרט, פון דער נבואה — און דאָס פאָלק — צוליעב אַ קללה פון גאָט — גלויבט אויסשליסליך זיי, די פאַלשע נביאים, די פאָלקס-פערדערטער, די פאָלקס-פיינד, און שענדעט איהם, דעם אמת'ען נביא, דעם פאָלקס-געטרייען, דעם פאָלקס-פריינד; די ליידען פון דעם נביא זענען אָבער געווען נישט בלויז מאָראַלישע; מעהר פון אַלע נביאים, מעהר פון אַלע אמת-טרעגער, האָט ירמיהו אויך פאַקטישע צרות פון זיינע אידען-געגנער איבערגעטראָגען. דער מלך, די שרים, די כהנים, דאָס פאָלק — אַלע, אַלע האָבען איהם אונערבאַרעמליך פערפאָלגט און נישט איין מאָל איז ער שוין געווען אין די נעגעל פונ'ם טוידט צוליעב זיין געטליכען אייפער און צוליעב זיין פאָלקס-ליעבע און נאָר מיט נסים איז ער געראַטעוועט געוואָרען.

איינמאָל האָט ירמיהו אָבגעהאַלטען איינע פון זיינע פייערדיגע רעדעס אויף דעם הויף פון בית-המקדש; זיינע צוהערערס זענען ביז דער העכסטער שטופע אויפגערעגט געוואָרען. אַ גאַנצע מענגע פון כהנים און פאַלשע נביאים האָט אַרומגערינגעלט דעם נביא און געשריען: „דו מוזט געטוידט ווערען דערפאַר, וואָס דו האָסט געזאָגט, אַז דער „היכל" פון ירושלים וועט אויך אַזוי חרוב ווערען, ווי דער היכל אין שילה!" אויף אַ פלאַץ פאַר'ן בית-המקדש האָט זיך צונויפגעקליבען אַ גאַנצער עולם פון איינפאַכע לייט. עס איז אַ גרויסער טומעל געוואָרען. אויף דעם טומעל זענען אָנגעלאָפען איינגע שרים פון קעניגליכען הויף; צווישען זיי האָט זיך איינגעפונען אויך אחיקם, דער זוהן פון יאשיהו'ס פרומען קאַנצלער שפן. ביי די טויערען פון בית המקדש האָט מען באַלד צונויפגערופען די „זקנים" (עלטסטע, ריכטער) צו משפט'ען דעם בעשולדיגטען נביא. די צבועדיגע כהנים און די פאַלשע נביאים האָבען געפאָדערט, אַז מען זאָל ירמיהו'ן מיט'ן טוידט בעשטראָפען פאַר זיינע רעוואָלוציאָנערע רעדעס. ירמיהו האָט דרייסט געענטפערט, ווענדענדיג זיך צו די שרים און צום המון: יהוה האָט מיר געהייסען רעדען דאָס אַלץ, וואָס איהר האָט געהערט. פערריכט אייערע מעשים, פאָלגט אייער גאָט, וועט ער אויסמיידען דאָס שלעכטס, וואָס ער האָט אויף אייך פערטראַכט. איצט בין איך אין אייערע הענד, איהר קאָנט מיט מיר טהון, וואָס אייך געפעהלט. נאָר וויסען זאָלט איהר וויסען, אַז

אויב איהר טוידטעט מיר, דאַן נעהמט איהר אויף אייך און אויף דער שטאָדט
און אויף איהרע בעוויצער דעם זינד פון אונשולדיג פערגאָסענעם בלוט,
ווייל ווירקליך האָט מיר גאָט געשיקט צו אייך, צו זאָגען אייך די אַלע
רייד!" די מיינונגען פון די זקנים זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען וועגען
ירמיהו'ס פערברעכען; פיעל האָבען געפאָדערט איהם צו משפט'ען אַלס
מורד, דערפאַר וואָס ער בונטעוועט דעם פאָלק געגען מלך און געגען דעם
בית-המקדש, און ער איז בצול געוואָרען נאָר אַ דאַנק די איינינע
גוטע פריינד זיינע צווישען די שרים, איבערהויפט פון אחיקם בן שפן. —
דאָס איז נאָר איינער פון די פיעל ביישפיעלען, וועלכע ווייזען די גאַנצ-
מאַרכטיג-פערדעטערישע בעציהונגען צו ירמיהו'ן פון זיינע פאַלשע אי-
דעען-געגנער. ביים נביא האָט נישט שטענדיג געקלעקט געדולד איבער-
צוטראָגען דאָס אַלץ גלייכגילטיג; אָפטמאָל פאַלט ער צו צו זיין גרויסען
אַלמעכטיגען גאָט און זוכט ביי איהם הילף, פאָדערט נקמה. דאַן קלינגען
שרעקליך זיינע ווערטער:
„פערגעדם גאָט מיין שטים און הער צו די רייד פון מיינע פיינד. בע-
צאָהלט מען דען שלעכטס אַנשטאָט גוטס? וואָרום גראָבען זיי גריבער מיין
לעבען צו פאַנגען? געדענק, ווען איך בין געשטאַנען פאַר די צו בעטען
פאַר זיי, איינצושטילען דיין צאָרן איבער זיי! דעריבער ערניעדעריג די
דורכ'ן שווערד, זאָלען זייערע פרויען בלייבען אלמנות און זייערע קינדער
זאָל מאַטערען דער הונגער. זאָל פון זייערע הייזער אַ געשריי זיך לאָזען
הערען, זאָל אויף זיי אַ פלוצליכער אונגליק אויסברעכען... די, גאָט,
ווייסט דאָך, אַז זייערע געדאַנקען וועגען מיר זענען נאָר צו טוידטען —
פערגיעב זיי נישט זייער זינד און זייער פערברעכען זאָלסטו נישט
אָבמעקען!..."
דער שיקזאַל האָט פאַר ירמיהו'ן אָבער צוגעגרייט נאָך אַ פיעל גרע-
סערען און שווערערען נסיון, ווי די, וואָס ער האָט ביז איצט איבערגעלעבט.
ס'איז געקומען דער מאָמענט, ווען יהודה האָט געמוזט ריכטיג ערקלערען
איהרע בעציהונגען צו די גרויסע מהפכות, וואָס זענען פאָרגעקומען אין דער
פאָדערשטער אַזיען, ביי וועלכע זי, יהודה, האָט ביז איצט געשפיעלט
אַ פאַסיווע ראָליע, איבערגעהענדיג פון איין פראָטעקטאָראַט צום אַנדערען.
ירמיהו'ן איז אויך אויסגעקומען זיינע טעאָרעטישע אַנשויאונגען אויסצונוצען
אין דער פראַקטיק; ער האָט געמוזט זיין נבואה צוזאַמענבינדען מיט דער
פאָליטיק. מען מוז אָבער זיין ריעזיג-גרויס אום אַזוי שטאַרק צו גלויבען
אין זיך, אום צו אַרבייטען אין לעבען לויט די אייגענע טעאָרעטישע

מיינונגען מיט אַ אומגעהויערליכער קאָנסעקווענץ, ווען עס האַנדעלט זיך וועגען חורבן פון דעם אייגענעם לאַנד! וויפיעל ירמיהו האָט פריהער נישט געליטען פאַר זיינע אַרויסגעזאָגטע השקפות איז עס נאָך אַלץ נישט קיין פערגלייך מיט דעם, וואָס ער האָט נאָכהער געליטען, ווען ער האָט געמוזט, אין צוזאַמענהאַנג מיט זיי, אַרויסזאָגען און פאַרווירקליכען זיינע באַציהונגען צו דעם פּאָליטישען מאָמענט, אין וועלכען עס איז אָבהענגיג געווען דאָס זיין אָדער נישט-זיין פון זיין פאָלק!

אין די ערשטע יאָהרען פון יהויקים׳ס הערשונג איז אינגאַנצען פערשוואַנדען געוואָרען די מאָנאַרכיע פון אשור. די מדים (מדי) און די בבליים (בבל) האָבען צושטערט איהר פּראַכטפאָלע הויפּטשטאָדט נינוה און איהר לעצטער מלך סרדנפול — ווי די גריכישע לעגענדע דערצעהלט — איז אומגעקומען אין דעם פייער פון זיין אייגענעם פּאַלאַץ. דער נביא נחום האָט געשילדערט אַזוי די מפּלה פון דער דעספּאָטישער רעגירונג:

„עס האָט זיך אויף דיר נינוה, אַהויב געטהון דער משחית. פערריכט די פעסטונג, בעוואַך די וועגען, גורט אָן די לענדען, זאַמעל קרעפטען! דער פּאַנציר פון דעם פיינד איז פערבלוטיגט, זיין חיל איז אין רויטען געקליידעט, אויף די גאַנצען פליהען פלינק די רייטוועגען, זיי דונערען איבער די פּלעצער בלישטשענדיג ווי אַ פייער, פינקלענדיג ווי אַ בליץ. דער קריגס-האַר פון נינוה רופט זיין העלדישען חיל, נאָר זייערע געשטרויכעלט אין גאַנג, איילענדיג זיך צו די שטאָדט-מויערען, צוגרייטענדיג זיך צו דער פערטיידיגונג. די טייך-טויערען ווערען געעפענט, דאָן פאַלד אַ שרעק אויפ׳ן קעניגליכען הויף... אַלע לויפען: — „שטעהט, שטעהט!" — עס קעהרט זיך קיינער נישט אום. רויבט זילבער, רויבט גאָלד, ווייל אומענדליך זענען די אוצרות פון נינוה!... צוראַבירט, רואינירט און ערלייריגט איז זי שוין! יעדעס האַרץ איז צוגאַנגען, יעדע קניע איז געבויגען, אין די לענדען אַ ציטערניש, און יעדעס געזיכט איז שוואַרץ, ווי אַ געברענטער טאָפּ. וואו איז איצט די, וועלכע איז געווען פערעכענט אַלס אַ לייבען-הייל, אַלס אַ טיגערן-שטייג?... די זון איז אויפגעגאַנגען און די זון איז אונטערגעגאַנגען — און נינוה איז פערשוואונדען געוואָרען. זיי שלאָפען, דיינע קריגס-אָנפיהרער, מלך פון אשור, זיי רוהען, דיינע העלדען, דיין פאָלק איז איבער די בערג פערשפּרייט (צולאָפען) און קיינער וועט איהם שוין נישט צוריק צונויפזאַמלען. ס׳איז קיין לינדערונג נישטאָ צו דיין בראָך. דיין פּלאָג איז האָפנונגלאָז; וועמען דיין נאַכריכט בעגעגענט, פרעהט יענער זיך אויף דיר; דען וועמען האָט

זײַן אַכזריות נישט אָנגעגריפֿען!..."

די בעזיגעגער האָבען צווישען זיך אַזוי צוטיילט די מלוכה פֿון אשור, אַז די מדיים האָבען בעקומען די צפֿון- און מזרח-געגענדען און די בבלים — דעם דרום-טייל פֿון מעסאָפּאָטאַמיען (שנער) און סוריה (די געווענעש ארם). צוליעב דעם האָט געמוזט ענדליך אויסברעכען אַ מלחמה צווישען בבל, וועלכע האָט זיך גערעכענט פֿאַר דעם געזעצליכען יורש פֿון סוריא, און מצרים, וועלכע האָט די זעלביגע פּראָווינץ מיט אַ קורצע צייט פֿריהער פֿערהאַפּט און בעהערשט. צו יענער צייט איז געשטאָרבען דער מלך פֿון בבל, נבו-פּלאסר, און איהם האָט געירשענט זײַן העלדישער זוהן נבוכדנצר. דער לעצטער האָט ערקלערט פּרעה נכה פֿון מצרים אַ מלחמה. דאָס ענטשלאָסענע געשלעג איז פֿאָרגעקומען בײַ דער שטאָדט כרכמיש, בײַם טײַך פּרת, און האָט זיך געענדיגט מיט אַ פֿאָלשטענדיגער מפּלה פֿון מצרים. סוריה איז געבליבען אונטער דער ממשלה פֿון בבל. נבוכדנצר האָט אָבער געוואָלט, אַז ארץ-ישראל זאָל אויך איבער זיך אָנערקענען זײַן אויטאָריטעט, אַזוי ווי זי האָט אַמאָל אָנערקענט דעם אויטאָריטעט פֿון אשור, וועלכע איז איצט אונטערטעניג געווען דער מלוכה פֿון בבל. דאָס איז פֿאַר יהודה געווען זעהר שווער, וואָרום אויב זי איז די לעצטע יאָהרען געווען מעהר אָדער וועניגער אָבהענגיג פֿון מצרים, איז דאָך די אָבהענגיגקייט געווען נאָר אַ פֿאָרמעלע, ווײַל מצרים איז צו ווײַט געווען פֿון יהודה, אום צו קאָנען שטענדיג האַלטען אין דער מורא דאָס יודישע לאַנד. בבל האָט שוין אָבער דאַן געשטרעבט צו ווערען די גאַנצע הערשערין איבער איהרע אַלע שכנישע פֿעלקער אין דער פֿאָדערשטער אַזיען. אין ירושלים האָט זיך דאַן אויסגעבילדעט אַ פּאַרטיי פֿון קריעגס-געשטימטע פּאַטריאָטען, וועלכע האָבען געפֿאָדערט אַנאַקטיווען ווידערשטאַנד געגען דעם מלך פֿון בבל. צו די דאָזיגע אָנהייניגער פֿון קאַמפּף פֿאַר אונאָבהייניגקייט האָט אויך געהערט דער קעניגליכער הויף, וועלכער האָט געהאָפֿט אויף דער שטיצע פֿון מצרים געגען דעם אַלגעמיינעם פֿייַנד. די ווירקליכע פֿאָלקס-פֿרײַנד, די נביאים, מיט ירמיהו'ן אַן דער שפּיץ, האָבען אָבער נישט מסכים געווען צו דער דאָזיגער פּאַרטיי און זיי האָבען געבילדעט אַ פֿריעדענס-פּאַרטיי. ירמיהו האָט פֿאָראויסגעזעהן, אַז דאָ האַנדעלט זיך נישט בלויז וועגען אָנערקענען די הערשאַפֿט פֿון בבל איבער פּאַלעסטינאַ, נאָר אַז דאָ שטעהט פֿאַר אַן אַלגעמיינע פּאָליטישע איבערקעהרעניש, וואָס וועט אַרומנעהמען די גאַנצע פֿאָדערשטע אַזיען; די איבערקעהרעניש איז נישט קיין צופֿעליגע, זי

איז פאַרבעריִטעט דורך אַ גאַנצע רייהע היסטאָרישע אורזאַכען, וועלכע האָבען געבראַכט די שכנישע פעלקער צו דער קולטורעלער ענטװיקלונג (וואָס דער נביא רופט אָן אויף זיין שפּראַך „די זינדיגקייט“), און דער קלוגער יהודה וועט זיך בשום אופן נישט איינגעבען אָבצושטעלען אַזאַ אַני־אַנדער ווענדונג צו געבען דעם דאָזיגען פּאָליטישען פּראָצעס. יעדער ווי־דערשטאַנד איז געפעהרליך, ווייל דער היסטאָרישער לויף־גאַנג וועט נישט שוינען יענעם לאַנד, וועלכעס וועט איהם אין וועג שטעהן; דאָס פאָלק אָבער, וועלכעס וועט זיך אונטערגעבען דעם אַלגעמיינעם שיקזאַל, וועט אמת שטעלען זיין זעלבסטשטענדיגקייט אין קאָן, דערפאַר אָבער וועט עס זיין עקזיסטענץ ראַטעווען. דאָס פאָלק מוז זיך אויך דערום בעשליסען אויף דער אונטערוואָרפענקייט, ווייל זי איז אייגענטליך נאָר אַ צייטווייליגע און נישט קיין דויערהאַפטיגע. ווען אַ שטורם ברויזט פונאַנדער דעם ים הוי־בען זיך גיך אויף אין דער הויך רוישענדע כוואַליעס, זיי פאַלען אָבער אויך גיך אַרונטער. אין דעם פּאָליטישען כאַאָס רוקען זיך גיך אַרויס פעלקער, זיי ווערען אָבער אויך גיך פערשוואונדען. ירמיהו, וועלכער האָט פאָראויסגעזעהן, די ערהויבונג פון בבל, האָט אויך געזעהן איהר קומענדע מפּלה — און ער האָט דערום געוואָרענט זיין פאָלק נישט צו שטעלען זיין קיום אין געפאַהר צוליעב דער צייטווייליגער אונטערטעניגקייט. שוין נאָר דאָס אַליין, וואָס די הויף־לייט, די אָנהייגער פון מלחמה האָבען געהאָפט אויף דער הילף פון מצרים, די פיינדין פון בבל — האָט געמוזט אָבשטויסען פון זיך די נביאים, וועלכע זענען פון אייביג אָן געווען געגען פּאָליטישע פעראייניגונגען מיט פרעמדע פעלקער, און בפרט מיט מצרים, וואָס האָט אַזוי פיעל מאָל שוין געדאַט אָבגענאַרט די האָפנונגען פון יהודה, און וואָס האָט דרום בעקומען דעם נאָמען — „די שטיצע פון אַ צובראָכענעם שטעקען“. —

צווישען ירמיהו און דער הויף־פּאַרטיי האָט זיך אָנגעהויבען אַני אונ־געהויערער קאַמפּף. געגען איהם זענען אַרויסגעשטעלט געוואָרען שווערע בעשולדיגונגען. זיינע געגנער האָבען איהם ערקלערט פאַר אַ פאָלקס־פיינד, פאַר אַ פאָלקס־פערדעטער. דער המון האָט אין דעם גאַנץ לייכט געגלויבט: דער נביא האָט דאָך אָפען געזאָגט, מען זאָל זיך דעם שונא אונטערגעבען אָהן קיין שום מלחמה, ווען די פּאַטריאָטען האָבען גע־רעדט וועגען ראַטעווען דאָס לאַנד דורך מסירות־נפש!... ירמיהו האָט אויף אַזאַ אופן מיט זיין פּאָליטיק געגען זיך אויפגעבראַכט נישט נאָר די הויף פּאַרטיי, דעם מלך און די שרים, נאָר אויך דאָס גאַנצע פאָלק. זיין

ציגענע שטעדטעל ענתות, וואו ער איז געבוירען געוואָרען, וואו ער איז אויפגעהאָדעוועט געוואָרען, האָט זיך צו איהם בעצויגען ווי צו א מורד. די שנאה פון פאָלק צו איהם האָט ירמיהו'ן געקריינקט פיעל מעהר פון די רדיפות, וואָס ער איז ביז איצט אויסגעשטאַנען פאַר זיין געטליכער מיסיע (שליחות).

„וועה איז מיר, מוטער, וואָס דו האָסט מיר געבוירען, אמענש פון קריעג און בעליידיגונג בין איך פאַר דאָס גאַנצע לאַנד. איך מאָהן ביי קיינעם און קיינער האָט ביי מיר נישט צו מאָהנען און אַלע שילטען מיר"!

ביי אַזאַ אַלגעמיינעם אונצופרידענהייט, האָט דער נביא געמוזט בעזיצען אַן'אונגעהויער שטאַרקען כאַראַקטער און אַ אונגעוועהנליכע דרייסטקייט אָהן־אויפהער און טאָג־טעגליך איבערצוחזר'ן זיין התראה, וועלכע קאָן איינגענטליך אויסגעדריקט ווערען אין די פאָלגענדע ווערטער:

„דער, וואָס וועט בלייבען זיצען אין שטאָדט, נישט וועלענדיג זיך אונטערגעבען צום פיינד, וועט געטוידט ווערען דורכ'ן שווערד, דורכ'ן הונגער און דורך דער מגפה; ווער עס וועט אָבער אַרויסגעהן צו כשדים (כאַלדעער, בבליים), יענער וועט לעבען בלייבען"! — דערווייל אָבער האָט דער דאָזיגע פאָליטישער ווידערשפרוך צווישען די שרים און דעם נביא נאָר געטראָגען אַטעאָרעטישען כאַראַקטער. די כשדים האָבען זיך נאָך נישט אָבגעפעסטיגט אין סוריא, און אַרום ירושלים איז נאָך דערווייל געווען רוהיג. צום זיבעטען יאָהר פון יהויקים'ס מלוכה איז אָבער די פראַגע וועגען דער בעציהונג צו בבל שוין אויפגעשטעלט געוואָרען אין איהר גאַנצער היסטאָרישער שטרענגקייט און האַרבקייט. האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז די הייסע הויף־פּאַטריאָטען זענען נאָר געווען רייך אין ווערטער און ווענ'ג אין טהאַטען. נישט זיי, די שרים, וועלכע האָבען נאָר געדענקט צו זויגען דעם מאַרך פון פאָלק, און נישט יהויקים, דער דעספּאָט, וועלכער האָט זיך געזאָרגט נאָר פאַר זיינע פראַכטפאָלע פּאַלאַצען, זענען געווען פאָרבערייטעט צו אַן ערנסטער מלחמה. מיר געפינען נישט אין תנ"ך קיין זכר פון וועלכע ס'איז סטראַטעגישע אונטערנעהמונגען, וואָס יהויקים זאָל האָבען פאָרבערייטעט, אום צו פערפעסטיגען דאָס לאַנד אויף דעם פאַל פון אַ געפאַהר. די גאַנצע האָפנונג זייערע איז, וואַהרשיינליך, געווען אויף מצרים, נאָר די לעצטע האָט געדאַכט פאַר זיך צו זאָרגען, און ביי דעם ערשטען אָנפאַל פון נבוכדנצר האָט יהויקים זיך אונטערגעגעבען און ערקלערט זיך פאַר אָבהענגיג פון בבל (600). אָזוי איז דער־

ווײַל צום גרױסן טרױער פֿון יהודה, מקוים געוואָרן די ערשטע נבֿואה פֿון ירמיהו!

אין אַ יאָהר דרײַ אַרום האָט בײַ יהויקים'ן פֿון דאָסנײַ אױפֿגעוואַכט אין האַרצן די שטרעבונג צו זעלבסטשטענדיגקײַט. אָבער אױך דאָסמאָל האָט ער ניט געמײנט זיך צו שטיצן אױף זײַנע אינערליכע קרעפֿטן — דאָס אײביגע נבֿואה־פּראָגראַם — נאָר בלויז אויף דער אויסערליכער פּאָליטיק. מצרים האָט נאָך אַלץ ניט געוואָלט אַנערקענען זײַן מפּלה בנוגע צו דער פֿאָרערשטער אַזיען און זי האָט אַרויסגעשטעלט אַ נײַעם חיל געגען בבל. צו יענער צײַט האָט אױסגעבראָכן אַ מלחמה אױך צווישן די כשׂדים און די צורים (פֿיניצער). יהויקים האָט געוואָלט אױסנוצן די שווערע צײַט פֿאַר נבֿוכדנצר, כּדי צו באַפֿרײַען יהודה. ירמיהו האָט ווײַטער געוואָרנט דעם פֿאָלק, עס זאָל זיך ניט שפּילן אין פּאָליטיק. ער האָט נבֿיאות געזאָגט, אַז מצרים און צור וועלן קײן תּקומה ניט האָבן און נבֿוכדנצר וועט זיך שרעקליך נוקם זײַן אין יהודה פֿאַר דעם פֿאַרראַט. דער נבֿיא איז ווײַטער אויסגעלאַכט געוואָרן. נאָר יהויקים האָט אויף דאָס לאַנד אַן אומגליק געבראַכט מיט זײַן ראַשיגן שריט. נאָכדעם, ווי ער האָט אַ צווייטן מאָל פֿאַרטריבן מצרים פֿון אַזיען און באַשטראָפֿט די פֿיניצער, האָט נבֿוכדנצר זיך איבערגערוקט מיט זײַן חיל צו די גרענעצן פֿון יהודה. אין דער צײַט פֿון דעם דאָזיגן אָנפֿאַל איז יהויקים געשטאָרבן און דאָס פֿאָלק האָט געקרוינט פֿאַר אַ מלך זײַן אַכטצען־יעהריגן זוהן יהויכין אָדער יכניהו (597). די ממשלה איבער'ן לאַנד האָט אָבער צוגענומען אין איהרע הענד די מוטער פֿון דעם יונגן מלך — נחושתא, און אַלץ האָט זיך דערווײַל געפֿיהרט, ווי פֿאַר דעם פֿאַרשטאָרבענעם יהויקים'ן. די נײַע ממשלה האָט ניט לאַנג געדויערט — בסך הכּל דרײַ מאָנאַטן איז יהויכין אויף זײַן פֿאָטערס טראָהן געזעסן. „נבֿוכדנצר האָט דערווײַל בעוויזן אַרײַנצורײַסן זיך אין לאַנד, צו פֿאַרכאַפּן פֿיעל שטעדט און צו צוטרעטן צו דער בעלאַגערונג פֿון ירושלים. דאַן האָט שוין דער קעניג און זײַן מוטער אױך פֿאַרשטאַנען, אַז די הױפּטשטאָדט וועט ניט קאָנען געגענשטעהן געגען דער ריזען־קראַפֿט פֿון די בבֿליים. יהויכין און זײַן מוטער האָבען אַלזאָ בעשלאָסען זיך אונטערצוגעבען און אין דער בעגלײטונג פֿון די אָנגעזעהענסטע הויפֿלײַט זענען זיי געקומען אין דעם בבֿל־לאַגער פֿערזענליך אויסצודריקען דעם קעניג נבֿוכדנצר זייער אונטערטעניגקײַט, אום צו פֿערגיטיגען זײַן צאָרן. דער שטאָלצער בעזיעגער איז אָבער ווייכער ניט געוואָרען. ער האָט געהייסען פֿערהאַלטען יהויכינ'ען

און זיין מוטער און זיי אוועקשיקען קיין בבל אין געפענגעניש. צוזאמען מיט זיי האט נבוכדנצר פערטריבען קיין בבל פיעל פארשטעהער פון די יודישע אריסטאקראטישע פאמיליעס, פיעל כהנים און געוועהר-מייסטערס, וועלכע זענען געווען געגען דער בבלישער מאכט. לויט דער מסורה, האט די צאהל פון די פערטריבענע דערגרייכט ביז א מאן צעהנטויזענד. אויסער דעם האט נבוכדנצר פערנומען פיעל גאלד און פיעל זילבער פון בית־המקדש און פון קעניג-פאלאץ. אויף אזא אופן האט ירושלים מיט איין מאל פערלוירען אירע אנגעזעהענסטע לייט און א גרויסען טייל פון אירע רייכטימער".

די צווייטע התראה פון ירמיהו איז ווייטער מקוים געווארען. האט עס אבער דאן שוין אנגעלערנט די אנהייגער פון דעם איבעראיילטען און נישט בעגרינדעטען פאטריאטיזם? —

נבוכדנצר האט ארויפגעזעצט אויפ'ן טראן יאשיהו'ס יונגסטען זוהן, יהויקים'ס ברודער — צדקיהו'ן (597—586). און — וועה! — דאס איז געווען דער לעצטער מלך אין ירושלים! די עלף יאהר פון זיין הערשען צייכנען זיך אויס מיט דער שטארקסטער אינערליכער אויפרעגונג, מיט מהומות און טומלענישען אין יהודה. אין אנהויב האט ער געשווארען טריי צו דינען נבוכדנצר'ן, נאר זייענדיג פון דער נאטור א מענש מיט א שוואכען כאראקטער, האט ער זיך נישט געקאנט האלטען ביי איין ריכטונג אין דער פאליטיק. ער האט זיך געבויגען אויף דער זייט פון יעדער פארטיי, וועלכע איז אין דעם מאמענט שטארקער געווען. די בעפעלקערונג פון יהודה האט אויך אין אנהויב כלומר'שט געדולדיג געטראגען אויף זיך דעם פרעמדען יאך, נאר די דויפלייט האבען אין דער שטיל פון דאסניי געבונטעוועט דעם פאלק. נאטירליך, איז אין דעם אינערליכען לעבען פון לאנד נישט פארגעקומען אזוינס, וואס זאל קאנען עדות זאגען אויף דעם, אז דאס פאלק איז מעכטיגער, ווי פריהער, געווארען, כדי צו קאנען בעזיעגען זיין גרויזאמען פיינד, און איבערהויפט גובר צו זיין די פריהערדיגע סימפטאמען פון דער גייס- טיגער ענטארטונג. דער אויפגערעגטער פאטריאטישער גייסט האט דעם פאלק נישט אויפגעהויבען פון דעם נידריגען צושטאנד, אין וועלכען עס האט זיך געפונען, און אין דער זעלביגער צייט, ווען עס האט זיך געעריט צו קעמפפען געגען דעם כאלדעאישען (בבלישען) פאליטישען יאך האט עס זיך אליין מיט'ן גוטען ווילען אונטערגעווארפען אונטער'ן דרוק פון דער כאלדעאישער קולטור. דאס געצענדינערײַ פון בבל, און די אסטראלאגישע אבערגלויבערייען האבען זיך אין לאנד גיך פערשפרייט

צוזאמען מיט די גרעסטע תיוות, מיט וועלכע עס האבען זיך אויסגעצייכענט די איינוואהנער פון דער מדינה, וואס אויפ'ן טייך פרת. ירמיהו'ן האט דער דאזיגער אומשטאנד נאך מעהר איבערצייגט, אז דער חורבן פון לאנד איז נאהענט און ער האט ווידער גענומען מזהיר זיין, אז דאס פאלק זאל זיך בעסער צו זיין גאט און צו זיין תורה אומקעהרען, אנשטאט צו פערנעהמען זיך מיט געפעהרליכער פאליטיק. די האפנונג פון די הויפ־לייט האט זיך אבער געשטארקט דורך דעם, וואס אין דער פאדערשטער אזיען האבען פון דאסניי די אונטערדריקטע פעלקער זיך אויפגעבונטע־וועט און געוואלט צונויפשטעלען א פאליטישען בונט געגען דעם אלגע־מיינעם פיינד, געגען די בבלים. די פעראייניגטע פעלקער האבען געשיקט שלוחים קיין ירושלים, וועלכע זענען געווארען פריינדליך אויפגענומען דורך די קריעגס־געשטימטע הויפ־לייט. דאן איז אבער געקומען ירמיהו צו צדקיהו'ן און די שרים און זיי מתרה געווען, זיי זאלען זיך נישט לאזען אנריידען צו א פערראט געגען נבוכדנצר'ן. „דיענט דעם מלך פון בבל, ווארום זאל די דאזיגע שטאדט וויסט ווערען?" — און צו די פרעמדע שלוחים האט ער געזאגט פאלגענדעס:

„אזוי האט גאט געזאגט צו מיר: מאך דיר שטריק און שטאנגען און הייב עס אן אויף דיין האלז. און דו זאלסט שיקען צום מלך פון אדום, צום מלך פון מואב, צום מלך פון עמון, צום מלך פון צור, צום מלך פון צידון דורך די שלוחים, וואס זענען געקומען קיין ירושלים צו צדקיהו'ן דעם מלך פון יהודה. און דו זאלסט זיי הייסען זאגען זייערע הארען: אזוי האט געזאגט גאט דער אלמעכטיגער פון ישראל: אזוי זאלט איהר צו אייערע הארען זאגען: איך האב די וועלט בעשאפען, דעם מענשען, די בהמות און אלץ, וואס אויף דער ערד געפינט זיך, מיט מיין גרויסער קראפט און מיט מיין אויסגעשטרעקטען ארעם — און איך קאן איהר איבערגעבען יענעם, וועמען מיר איז געפעלען. איצט האב איך אלע לענדער איבערגעבען אין די הענד פון מיין קנעכט נבוכדנצר, דעם מלך פון בבל — עס זאלען איהם זאגאר די חיות פון פעלד געהארכזאם זיין; אלע פעלקער מוזען איהם דיענען, — איהם און זיין זוהן און זיין אייניקעל — ביז וואנען זיין טערמין וועט זיך ענדיגען און זיין לאנד וועט פאלען. און יענעם פאלק, און יענעם קעניגרייך, וועלכעס וועט נישט וועלען היענען איהם, נבוכדנצר'ן, און ווער עס וועט נישט וועלען אריינ־לעגען זיין האלז אין דעם יאך פון מלך־בבל — יענעם וועל איך שטראפען מיט'ן שווערד, מיט הונגער און מיט פעסט — זאגט גאט — ביז וואנען

איך וועל איהם אונטערברענגען —"..

דאָס מאָל האָט ירמיהו געווירקט אויפ'ן מלך פון יהודה און ער איז ניט צוגעשטאַנען צו דער קאָאַליציע פון די שכנות'דיגע פעלקער. און ווען אַרום האָט זיך געגרייט אַ מרידה געגען בבל, איז צדקיהו אַליין געפאָהרען צו נבוכדנצר'ן, איהם אויסצודריקען זיין טרייע דינערשאַפט.

די פּאַטריאָטישע פּאַרטיי האָט זיך אָבער נישט בערוהיגט. געגען ירמיהו'ן האָט זי אַרויסגעשטעלט אַ גאַנצע רייהע פון „פאַלשע נביאים", וועלכע האָבען דאָך גערופען דעם פאָלק צו מלחמה. זיי האָבען פערזיכערט דעם פאָלק אין זיין נצחון און אַנשטאָט די פינסטערע רעזולטאַטען, וואָס ירמיהו האָט פאָרגעזאָגט, האָבען זיי, די „פאַלשע נביאים", אין נאָמען פון גאָט, נביאות געזאָגט, אַז די מלחמה וועט נאָר גליק ברייגען דעם לאַנד. ירמיהו'ס קאַמפף איז אַלץ שווערער געוואָרען צוליעב דעם, וואָס דורך די פאַלשע נביאות איז פראָוואַצירט געוואָרען גאָט'ס וואָרט. ער האָט געמוזט זיך אָבצוזימען פון די נישט גערופענע שלוחים פון גאָט און ער האָט גערופען דאָס פאָלק צו פערשטעהן פון וועמעס מויל עס רעדט דער הייליגער אמת און ווער עס וועט נאָר דורך בעטרוג בעגייסטערט:

„גאָט זאָגט: איך האָב געהערט, וואָס עס ריידען אין מיין נאָמען די נביאים פון פאַלשקייט: „איך האָב אַ חלום געזעהן"! ביז וואַנען וועלען זיי עס אַזוי נביאות זאָגען, די נביאים פון פאַלשקייט און די נביאים פון פערראַט, וועלכע מיינען צו מאַכען פערגעסען ביים פאָלק מיין נאָמען דורך זייערע חלומות, אַזוי ווי זייערע פאָרגענגער האָבען געמאַכט פערגעסען מיין נאָמען דורכ'ן בעל! דער נביא, וועלכער האָט אַ חלום, זאָל ער דערצעהלען אַ חלום, און דער נביא, וועלכער בעזיצט מיין וואָרט, יענער זאָל זאָגען מיין וואָרט. וואָרום זאָל דאָס שטרוי זיך מישען מיט די תבואה? — אַזוי זאָגט גאָט. איז דאָך מיין וואָרט צו פייער געגליכען — זאָגט גאָט — און אַזוי, ווי אַ האַמער צושמעטערט עס דעם פעלזען-שטיין. דערום — זאָגט גאָט — וועל איך זיך רעכענען מיט די נביאים, וועלכע גנב'נען מיינע רייד איינער פון דעם צווייטען! איך וועל זיך רעכענען מיט די נביאים — זאָגט גאָט — וועלכע נעהמען זייער צונג און זאָגען זייער זאָגעכטס! איך וועל זיך רעכענען מיט די נביאים פון פאַלשע חלומות — זאָגט גאָט— וואָס זיי דערצעהלען מיין פאָלק און פערפיהרען איהם מיט זייערע ליגענס און מיט זייער צלאָזיגקייט, דאַן ווען איך האָב זיי נישט געשיקט, ווען איך האָב זיי נישט געהייסען!"...

ירמיהו'ס ווירקונג ווערט אָבער דאָך אַלץ שוואַכער. דאָס פאָלק זיין

אַלײן מעהר דורכגעדרונגען געוואָרען מיט דער אַגיטאַציע פון די פּאַטריאָ-
טען; עס האָט נישט געקאָנט גלײַכגילטיג פערטראָגען דעם פרעמדען
יאָך אין לאַנד, ווי אויך צו זעהן, ווי די בערימטעסטע זיהן זײַנע ווערען
געפײַניגט אין דער פרעמד, אין בבל, וואו זיי זענען פערטריעבען געוואָרען
צוזאַמען מיט יהויכינען. פון דאָרטען פלעגען קומען בקשות נאָך הילף.
ירמיהו האָט די פערטריעבענע געפרובט טרייסטען דורך בריעף און הפען
צו געדולד ביז דער רחמנות פון גאָט וועט ערוועקט ווערען. ער האָט זיי
געראַטען צו בעטען גאָט פאַר דעם וואָהלשטאַנד פון לאַנד, וואו זיי וואָהנען,
״ווײַל דורך דעם וועט זיי אויך גוט זײַן״ — דאָס איז אויך געווען די
מיינונג פון נביא יחזקאל בן־אבוזי, וועלכער האָט זיך געפונען צווישען
די פערטריבענע אין בבל. — די פּאַטריאָטען האָבען אָבער געפּלאַנט אַני-
אַלגעמײנעם אויפשטאַנד, ווי צווישען די אונטערטעניגסטע אין יהודה
אַזוי אויך צווישען די פערטריבענע אין בבל. די שפּאַנונג אין לאַנד איז
אַלײן געוואַקסען. דאָס פאָלק איז אַלײן ענטשלאָסענער געוואָרען. דער לעצטער
בלוטיגער שריט איז שוין געוואָרען אונפערמײַדליך.

און ס׳איז ענדליך געשעהן. די מלחמה, אין וועלכער דאָס פאָלק האָט
בעשלאָסען אָדער צו שטאַרבען אָדער צו זיגען, האָט אויסגעבראָכען
אויפ׳ן אַכטען יאָהר, צײַט צדקיהו איז מלך געוואָרען האָט דער נײַער
פרעה חפרע פון מצרים זיך געגרייט צו בענײַען די לאַנגיאָהריגע מלחמה מיט
נבוכדנצר צוליעב דער הערשאַפט איבער סוריא. צו דער זעלביגער צײַט
איז דעם מלך פון בבל אויסגעקומען ווײַטער צו בערוהיגען די אויפגע-
בונטעוועטע פיניציאישע געגענדען צור און צידון. צדקיהו האָט געמוזט
מסכים זײַן צו די פאָדערונגען פון דער פּאַטריאָטישער פּאַרטיי און ער
האָט ערקלערט יהודה פון דאָסניי פאַר אַ זעלבסטשטענדיגען לאַנד, וואָס
איז נישט אָבהײַנגיג פון בבל, רעכענענדיג דעם דאָזיגען מאָמענט פאַר זעהר
אַגינסטיגען צו אַזאַ שריט. „ווען נבוכדנאצר האָט זיך דערוואוסט פון דעם
אויפשטאַנד אין יהודה איז ער געוואָרען זעהר אויפגערעגט. ער האָט זיך
דאַן געפונען מיט זײַן הויפּט־לאַגער אין רבלה. פון דאָרטען האָט ער געשיקט
אַ גרויסען חיל קיין יהודה מיט אַ פעראָג הרוב צו מאַכען ביזן גרונד
דאָס צובונטעוועטע לאַנד. דער בבלישער חיל האָט זיך אַרײַנגעריסען אין
יהודה, אײַנגענומען פיעל שטעדט און פעסטונגען, געראַבירט און פער-
האַפט אין געפענגעניש פיעל אײַנוואָהנער. די מאַסען זענען פון דער פראָ-
ווינץ געלאָפען קיין ירושלים, וואו עס איז שוין אַזוי אויך געווג ענג
געווען. אַ דאַנק אידרע בערג און פעסטונגס־געבײַדען האָט זיך די הויפּט-

שטאָדט גערעכענט פאַר זיכערער, ווי אַנדערע פונקטען — און די באַפעלקערונג האָט באַשלאָסען זיך צו פערטיידיגען ביז דער לעצטער מעגליכקייט.

ווינטער אין צעהנטען טבת (עשרה בטבת) אַרום 587-טען יאָהר האָט נבוכדנאצר׳ס אַרמעע באַלאַגערט ירושלים און האָט אָנגעשאָטען הויכע וואַלען, פון וואַנען צו באָמבאַרדירען די שטאָדטישע וואַנט. די איינוואָהנער פון ירושלים האָבען זיך גענומען פאַר׳ן געוועהר. דער יהודי׳שער חיל האָט העלדיש זיך געוועהרט געגען דעם שונא. שוין אַ גאַנץ יאָהר איז אַוועק צייט די באַלאַגערונג האָט זיך אָנגעהויבען, נאָר ירושלים האָט נאָך נישט געדענקט זיך אונטערצוגעבען. דער הונגער האָט שוין גענומען שאַרפען זיינע שפּיציגע צעהן, די איינוואָהנער פון דער הויפּטשטאָדט האָבען אָבער ביים לעבען נישט געוואָלט שענקען זייער פרייהייט אומזיסט. ירמיהו האָט נישט אויפגעהערט זיינע נביאות צו זאָגען. איהם איז דאָס פאָלק טייערער געוועזען פון דעם נאַציאָנאַלען שטאָלץ. ער האָט דאַרום אין רעכטען מלחמה-ברען געפאָדערט מען זאָל אָוועקלעגען דאָס געוועהר און שלום מאַכען מיט׳ן פיינד, וועלכע וועט, לויט דער טיעפער איבערצייגונג פון נביא, ענדליך דאָך מנצח זיין! — נאָר דאָ איז פּלוצלונג אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז פּרעה חפרע געהט מיט זיין אַרמעע אָנצופאַלען אויף נבוכדנאצר׳ן. די בבלים האָבען זיך געאיילט צו פערלאָזען ירושלים און זענען אַוועק געגען די מצרים. די באַפעלקערונג פון ירושלים האָט זיך זעהר געפרעהט וועהענדיג אין דעם אָנפאַנג פון זייער נצחון. איינער נאָר איז געבליבען נישט גערירהט פון דער איבעררעשענדער בשורה — דאָס איז געוועזען ירמיהו. מיט דער טיעפסטער איבערצייגונג אין דער ריכטיגקייט פון זיין שיטה האָט ער געענטפערט דעם מלך׳ס שלוחים, וועלכע האָבען איהם געפרעגט זיין מיינונג וועגען דעם גאַנג פון די קינפטיגע פּאַסירונגען:

„פּרעה׳ס חיל וועט זיך נאָך אומקעהרען צוריק אין זייער לאַנד קיין מצרים, דאַן קומען פון דאַסניי די כשדים און באַלאַגערען די שטאָדט, נעהמען איהר איין און צינדען איהר אונטער. דען אַזוי האָט גאָט געזאָגט: איהר זאָלט אייך נישט איינרעדען: „די כשדים וועלען פון אונז אָבטרעטען" — זיי וועלען נישט אַוועקגעהן! און אויב זאָגאַר איהר וועט דעם גאַנצען חיל פון בבל אויסערגיגנען און עס וועט פון איהם נאָר איבערבלייבען דערשטאָכענע מענשען — דאָך וועט יעדער פון זיין אָרט אויפשטעהן און פערברענען די דאָזיגע שטאָדט אין פייער". —

שרעקליך קלינגען די דיזיגע ווערטער. אַזאַ זיכערהייט בעזיצט נאָך

דער מענש, וועלכער קאָן הערן זיין בעגאַבטען הייליגען גייסט אַריינדרינגען אין דער געזעצליכער לאָגיק פֿון דער היסטאָרישער צוקונפֿט. די פּאַטריאָטען האָבען דאָס אָבער נישט געקענט בעגרייפֿען און זיי האָבען חושד געווען, אַז ירמיהו איז אונטערגעקויפֿט פֿון די כשדים. און ווען ער האָט געוואָלט פֿערלאָזען ירושלים, נאָכדעם ווי די כשדים האָבען פֿערלאָזען די שטאָדט, און געהען בעטראַכטען די פּראָווינצען, וואָס האָבען געליטען פֿון שונא, האָבען די שרים געזאָגט, אַז ירמיהו וויל אַריבערגעהן צום פֿיינדליכען לאַגער. דער מלך צדקיהו איז געצוואונגען געווען, געגען זיין אייגענעם ווילען און געגען זיין איבערציינגונג, צו פֿערזעצען ירמיהו'ן אין תפיסה. דאָרטען איז ער פֿיעל ענויים אויסגעשטאַנען, ער האָט אָבער זיינע רייד נישט געביטען און ווען דער מלך האָט צו איהם געשיקט פֿון דאָסניי פֿרעגען אין דער שטיל וועגען דער צוקונפֿט פֿון יהודה, האָט ער ווידערהאָלט זיין שטענדיגע התראה: „דו וועסט אַריינפֿאַלען אין די הענד פֿון מלך בבל!"

דערווייל האָט זיך די לאַגע ווייטער געביטען אין ירושלים און — נישט צום גוטען. עס האָט ווירקליך פּאַסירט, ווי ירמיהו האָט פֿאָרויסגעזעהן. די בבלים האָבען צוקלאַפּט די אַרמעע פֿון מצרים און בעגייט די בעלאַגערונג פֿון ירושלים. דער שטורם פֿון שונא איז אַלץ שרעקליכער געוואָרען און אַלץ שווערער איז געוואָרען די פֿערטיידיגונג פֿון שטאָדט. ירמיהו האָט פֿון דער תפיסה אַרויסגעזאָגט זיינע נביאות וועגען דער שוידערדאַפֿטער צוקונפֿט פֿון זיין פֿאָלק, אויב עס וועט זיך נישט אונטערגעבען בעצייטענס. די שרים האָבען געפֿאָדערט פֿון צדקיהו'ן, אַז דער נביא זאָל געטוידט ווערען, „ווייל ער מאַכט אָבהענדיג דעם חיל און דאָס פֿאָלק מיט זיינע ווערטער; דער דאָזיגער מענש ווינשט נישט דעם פֿריעדען פֿון לאַנד, נאָר זיין אונגליק!" — דער מלך האָט געענטפֿערט: „ער איז דאָך אין אייערע הענד, איך קאָן געגען אייער פֿערלאַנג גאָרנישט טהון!" — דאַן ווערט ירמיהו אַריינגעוואָרפֿען אין אַ ליים־גרוב, וואו ער האָט געזאָלט פֿערזינקען ווערען לעבעדיגערהייד. נאָר איינער פֿון די הויף־קנעכט, אַ כושי, האָט בעצייטענס מיט דער ערלויבניש פֿון מלך אין דער שטיל אַרויסגעראַטעוועט דעם געטליכען מאַן; דאָך איז ביי איהם אָבגענומען געוואָרען די פֿרייהייט און ער האָט זיך די גאַנצע צייט פֿון מלחמה געפֿונען אונטער דער וואַך פֿונ'ם מלכ'ס הויף...

טאָג פֿאַר טאָג איז דערווייל אין ירושלים אַלץ גרעסער געוואָרען די מהומה. דאָס ברויט איז אַלץ געמינערט געוואָרען אין דער פֿולגעפּאַקטער הויפּטשטאָדט. צוזאַמען מיט'ן הונגער האָט זיך אין שטאָדט אַ מגפה אָנ־

געהויבען. אויף דעם שטאָדט-מויער זענען די זעלנער אָהן אַ צאָהל גע-
פאַלען דורך די פיילען פון דעם אונגעהויער גרויסען און מעכטיגען שונא,
אין די הייזער זענען מענשען געשטאָרבען פון הונגער און פעסט. מענער
און פרויען האָבען געבלאָנדזשעט, ווי שאָטענס, איבער די גאַסען, פאַר-
לענדיג און אָהנמאַכט; קינדער פלעגען וויינען: עסען, ברויט! אידעלע
מוטערס האָבען געקאָכט דאָס פליישׁ פון זייערע ליבע, פון הונגער-אויסגע-
גאַנגענע קינדער, אום צו דערהאַלטען דאָס לעבען. דער אויסגעמאַטערטע
חיל האָט שוין נישט געקאָנט מיט דער פריהערדיגער דרייסטקייט פערטיי-
דיגען די פעסטונגען. ענדליך אין חודש תמוז פון 586-טען יאָהר האָבען
די כבלים דורכגעהאַקט אין איין אָרט די שטאָדט-וואַנט און זיך אַריינגעריסען
אין ירושלים. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען א גלאַכט: דער אויפגערייצטער חיל
האָט געטוידט וועמען ער האָט נאָר אין וועג בעגעגענט, נישט שוינענדיג
נישט קיין פרויען און נישט קיין קינדער. צוזאַמען מיט די כבלים האָבען
זיך אין שטאָדט אַריינגעריסען פיעל רויבער-באַנדען פון דער שכנישער
אדום, וועלכע זענען אַמאָל געווען אונטערטעניג יהודה און האָבען איצט
געראַבירט און געהרג'עט די איינוואָהנער. דער מלך צדקיהו מיט איניגע
שרים און דיענער זענען ביינאַכט ענטלאָפען פון דער הויפטשטאָדט מיט'ן
וועג צום ירדן, נאָר אַרום יריחו האָבען זיי געכאַפּט די בבל'שע רייטער
און געבראַכט לעבעדיגערהייד פאַר נבוכדנאצר אין זיין הויפט-קוואַרטיר —
רבלה. דער מלך פון בבל האָט געלאָזט פאַר צדקיהו'ס אויגען אויסקוילענען
זיינע זיהן, נאָכדעם האָט ער איהם אויסגעשטאָכען די אויגען און אַ געשמידטען
אין קייטען, געלאָזט אַוועקפיהרען קיין בבל.

דערמיט האָט זיך אָבער דער דעספּאָט נישט בעגנוגענט. נבוכדנאצר
האָט געשיקט נבוזראדנ'ען איינצאַנגען צו פערניכטען ירושלים. דער אכזריות'-
דיגער קריעגס-מאַן איז אָנגעקומען אין דער הויפטשטאָדט פון יהודה,
צוגענומען אַלע אוצרות פון בית-המקדש, אַלע טייערע הייליגע כלים פון
גאָלד און פון זילבער אין פון קופּער און עם אַוועקגעשיקט אין זיין פאָ-
טערלאַנד. דעם זיבעטען טאָג פון חודש אב האָט ער די שטאָדט אונטער-
געצונדען, דעם ניינטען טאָג האָט דער פייער פערכאַפּט דעם בית-המקדש,
וואָס האָט עקזיסטירט אַזוי פיעל צעהנדליגער יאָהרען — פון שלמה-המלך
אָן. די לעבען געבליבענע איינוואָהנער פון ירושלים האָט ער אין געפענ-
געניש פערזעצט. דעם כהן גדול שריה, זיין געהילף (סגן) צפניה מיט
נאָך פיעל גרויסע שרים האָט ער אָבגעשיקט קיין רבלה, וואו זיי זענען
געטוידט געוואָרען אין דער אַנוועזענהייט פון נבוכדנאצר. די איבעריגע

געפאנגענע, וועלכע האבען איבערהויפט אנגעהערט צו די העכערע, רייכערע קלאסען, זענען פערטריבען געווארען קיין בבל. אזוי איז ירושלים חרוב געווארען, אזוי איז דער בית־המקדש צושטערט געווארען. אזוי איז דוד המלך'ס טראן אונטערגעגאנגען. דער השגחה איז נויטיג געווען, אז ירמיהו'ס נביאות זאלען אינגאנצען מקוים ווערען, עס זאל זאגאר דאס מינדעסטע נישט פערפעהלט ווערען!

ירמיה'ן אליין איז אויך אין אנהויב אויסגעקומען צו פערזוכען דעם טעם פון גלות. ווען נבוזראדן האט איהם געפונען אין דעם קעניגליכען הויף האט ער איהם, ווי ס'שיינט, פאר א שר פערעכענט און צווישען די איבעריגע האט ער איהם אויך אין קייטען געשמידט און קיין בבל געטריבען. דער נביא, וועלכער איז אזוי שטרענג געווען צו זיין פאלק, כל זמן ער האט איהם געמיינט צו ראטעווען, האט זיך ארויסגעוויזען ווי א ליעבהארציגע מוטער, ווען די קלאג האט שוין אויסגעבראכען. ער בעגלייט זיין פערטריבענעם פאלק מיט א הימעל־רייסענדען יאמער:

„מיינע אויגען רינען אויס פון טרעהרען, מיינע געדערים זענען פערשרומפען, מיין לעבער שפיי איך אויס צו דער ערדה אויף דעם בראך פון מיין פאלק!"...

לויט א פערזאג פון נבוכדנאצר האט מען ירמיהו'ן אין מיטען וועג בעפרייט פון די קייטען, אזוי ווי ס'איז קלאר געווארען, אז ער איז פון שטענדיג געווען געגען דער מלחמה מיט בבל; איהם איז פארגעלעגט געווארען צו בעזעצען זיך אין בבל, וואו ס'וועט איהם אבגעגעבען ווערען פיעל עהרע און גרויסקייט; דער נביא האט זיך אבער נישט געוואלט בענוצען מיט דער טובה פון פיינד, און ער האט געבעטען ערלויבניש צו קעהרען זיך צוריק קיין ארץ־ישראל, וואו עס זענען נאך איבערגעבליבען אין דער פראווינץ מעהר אדער ווייניגער יודען פון די ארימערע קלאסען; ימיה האט געוואלט ראטעווען האטש דאס ארימע רעשטעל. און ווען ער איז צוריק אין דער פערוויסטער ירושלים געקומען, איז ער אויף די חורבות געפאלען און שרעקליכע קנות האבען זיך פון זיין הארצען ארויסגעריסען:

אֵיכָה יָשְׁבָה בָדָד הָעִיר רַבָּתִי עָם———

„ווי איינזאם איז געבליבען די שטאדט, וועלכע האט אזא גרויסע בעפעלקערונג געהאט" —

א צובראכענעם הארץ, וועלכע איז פערברענט פון צער און פון צארן, באדט זיך אין די דאזיגע אייביגע קנות פון ירמיהו, אין דעם דאזיגען קוואל פון בלוטיגע, אונענדליכע טרעהרען. שוין טויזענדער

יאָהרען בעקלאָגט דאָס יודישע פאָלק יאָהר-יעהרליך זיין חורבן מיט די שרעקליכע קנות פון זיין גרויסען „מקונן". ווען דאָס אונגליק האָט פּאַסירט, האָט דאָס פאָלק ענדליך פערשטאַנען, אַז אינ'ם הארצען פון דעם דאָזיגען שטרענגען נביא איז געווען מעהר ליעבע און איבערגעבענהייט צו איהם, ווי אין די הערצער פון די איבעריגע גוטע פריינד זיינע, וועלכע האָבען איהם כלומרש'ן געגלעט דעם קאָפּ. און וויפיעל אינערליכע ליידען האָט דער דאָזיגער ווירקליכער פּאַטריאָט געמוזט איבערטראָגען, ווען ער האָט געמוזט נביאות-זאָגען, אַז דאָס פאָלק זאָל מיט'ן גוטען ווילען איבערגעבען זיין הייליגען לאַנד אין פרעמדע הענד!... — צו שפּעט אָבער האָט'ס דאָס פאָלק פערשטאַנען!

נאָכ'ן חורבן פון ירושלים איז נאָך אין די פּראָווינצען פון ארץ ישראל געבליעבען אַ קליינע טייל יהודים פון די אָרימסטע קלאַסען. נבוכדנאצר האָט איבער זיי בעשטימט פאַר אַ שר גדליהו-בן-אחיקם'ן, וועלכער איז געווען קאַנט אַלס נאָהענטער פריינד פון ירמיהו'ן און אָנהענגער פון דער פריעדענ'ס-פּאַרטיי. ירמיהו איז אויך געבליעבען צווישען די דאָזיגע אָרימע און געפאַלענע. ער האָט געהאָפט, אַז מיט דער צייט וועט דער דאָזיגער קליינער הייפעל פון דאָסניי גרויס ווערען און דאָס יודישע פאָלק וועט דורך זיי אויפלעבען. די פערטריבענע וועיטער וועלען זיך נאָך פיהלען דורך די דאָזיגע פעדעמליך צוגעבונדען צו זייער הייליגען לאַנד און פון זייערע גלות-לענדער וועלען זיי פון דאָסניי שטרעבען צו ארץ ישראל. און ווירקליך האָבען זיך גענומען צוריקקעהרען אין זייער פאָטערלאַנד די יעניגע פּראָווינץ-יודען, וועלכע זענען נאָך פאַר'ן חורבן צולאָפען פון זייערע שטעדט אין די שכנות'דיגע לענדער, ווי אדום, מואב און אַנדערע, בעהאַלטענדיג זיך פון דער כשדי'שער אַרמעע. די צוריקגעקומענע האָט ירמיהו געטרייסט און ער האָט זיי אויפגעמונטערט צו בעלעבען דאָס לאַנד, ווי פריהער, צו אַקערען, צו זייען און צו שניידען. צו דעם יאָך פון בבל האָט ער זיי געראַ- זיך צו פערהאַלטען געדולדיג, וואָרום דאָס וועט נישט לאַנג נאָך דויערען. דורכ'ן חורבן און דורכ'ן גלות זענען די זינד פונם פאָלק און פונם לאַנד געלייטערט געוואָרען און גאָר אין גיכען וועט די באַרימהערציגקייט פון גאָט זיך ערוועקען איבער זיין איינציגער אומה.

ירמיהו'ס האָפנונגען האָבען זיך אָבער ליידער אויסגעלאָזען זעהר טרויריג. אין אַ קורצע צייט אַרום האָט דער מלך פון עמון שטילערהייד אונטערגעשיקט אַ באַנדע מערדערס קיין ארץ ישראל צו הרג'ענען דעם יודישען פערטרעטער גדליהו בן-אחיקם'ן. אָן דער שפּיץ פון דער באַנדע

איז געשטאנען א יוד, ישמעאל בן־נתניה, וועלכער האט געשטאמט פון דער קעניגליכער פאמיליע פון ירושלים. איהם האט, ווי ס'שיינט, פערדראסען די ארימע גדולה פון גדליהו בן־אחיקם'ן און ער האט זיך בעשלאסען דורכצופיהרען דעם פערברעכערישען פלאן. יוחנן בן־קרח, א יודישער העלד און א נאהענטער פריינד פון גדליהו, האט מזהיר געווען דעם לעצטען, ער זאל פארזיכטיג זיין אין דער בעציהונג צו ישמעאל בן־נתניה. דאך האט אבער דער פרומער גדליהו געגלויבט אין די גוטע רייד פון דעם מערדער און האט זיך פערהאלטען צו איהם, ווי צו א גוטען פריינד. אין חודש תשרי זאל דאס האבען פאסירט: ישמעאל בן־נתניה האט ווירקליך גע־טויטעט דעם אנפיהרער. זיין באנדע ווייטער האט אויסגעקויהלעט פיעל יודען און פיעל האבען זיי פערכאפט אין געפענגעניש. די דאזיגע לעצטע שחיטה איז פארגעקומען אין מצפה, וואו גדליהו האט זיך בעזעצט און וואו ער האט אנ'אהל פאר גאט אויפגעשטעלט. יוחנן בן־קרח, איז שוין אין מצפה נישט געווען, וואס דאס אונגליק האט געטראפען; אויפ'ן צווייטען טאג האט ער זיך דערפון דערוואוסט. דאן האט ער צונויפגעזאמעלט א חברה און ער האט נאכגעיאגט ישמעאל'ן און זיין באנדע. יוחנן האט געלונגען אבצונעהמען די געפאנגענע און צו נוקם זיין זיך אן די מערדער; דעם אנ־פיהרער האט ער שוין אבער נישט געכאפט: ישמעאל מיט נאך אכט מאן האבען בעוויזען צו ענטלויפען קיין עמון.

פינסטער איז געווען די לאגע פון יוחנן און פון די, וועלכע זענען מיט איהם געבליבען. אויסער דעם וואס זיי זענען אזוי שוטצלאז געבליבען צווישען די ארומיגע רויבער־פעלקער, האבען זיי נאך זיך געשראקען, אז נבוכדנאצר וועט זיך אן זיי נוקם זיין פאר גדליהו'ס טויטעט, הושד־זייענדיג, אז דאס האבען די יודען בכיון געטהון. זיי האבען בעשלאסען פערלאזען די חורבות פון זייער פאטערלאנד און געהן זוכען א זיכערען פלאץ. זייער אויג האט זיך אבגעשטעלט אויף מצרים, אלס דאס נאהענטס־טע רייכע קולטורעלע לאנד, וועלכע איז געווען מיט יהודה שטענדיג אין מעהר אדער ווייניגער פריינדליכע בעציהונגען. ירמיהו'ן איז געווען זעהר שווער צו זעהן, ווי דאס לעצטע קניפעל צווישען געטליכען פאלק און געטליכען לאנד ווערט פונאנדערגעריסען. ער האט געפרובט בע־רוהיגען דעם איבערגעשראקענעם טערארעזירטען המון און אין דעם נאמען פון גאט האט ער געזאגט:

„אויב איהר וועט בלייבען זיצען אין דעם דאזיגען לאנד, וועל איך אייך פון דאסניי אויפבויען און וועל שוין מעהר אייך נישט צושטערען

און איך וועל אייך פון דאסניי פערפלאנצען און וועל שוין מעהר אייך נישט אויסרייסען, דען מיר פערדריסט אויף דאס אונגליק, וואס איך האב אויף אייך געבראכט! און פאר דעם מלך פון בבל, פאר וועמען איהר האט מורא, זאלט איהר זיך נישט שרעקען — זאגט גאט — וויל איך בין מיט אייך צו העלפען אייך און צו ראטעווען פון זיינע הענד"...

אומזיסט אבער זענען געוועזען די רייד פון דעם נביא. דער המון האט בשום אופן נישט געוואלט בלייבען אונטער דעם פחד פון נבוכדנאצר'ס דעספאטישען שווערד. און די לעצטע פריי-געבליבענע יהודים האבען זייער פאטערלאנד פערלאזען.

זיי מיט טויזענדער יאהר צוריק, ווען די יודען האבען אין מדבר געוואנדערט, האבען זיי איצט זיך פון דאסניי אבגעריסען פון זייער באדען און געבלאנדזעט איבער די מדבריות פון אזיען, זיך צו זוכען אן־ארט אויף א ווייל. ירמיהו האט מיט זיינע אויגען צוגעזעהן, ווי ס'איז פערלאשען געווארען דער לעצטער פונק פון דער יודישער מלוכה. ער אליין איז אבער אויך אין דעם וויסטען לאנד נישט געבליבען. דאס לעבעדיגע פאלק איז איהם וויכטיגער, ליעבער געוועזען פון דער צוטראטענער ערד. ער האט געוואוסט, אז זיין גייסטיגע הילף איז נויטיג ביי די פערטריבענע, גאט'ס ווארט איז נויטיג ביי די פער'יתומ'טע, ביי די פערוואגעלטע. ער האט גענומען וואנדערען איבער די גלות-לענדער, בעזוכען זיינע ברידער, טרייסטען זיי, שטראפען זיי. אין מצרים האט איבערהויפט געשטעקט א געפאהר פאר'ן יודענטהום, עס זאל נישט פערשלונגען ווערען אין דער הויכער קולטור פון די עגיפטער. ירמיהו איז דארטען געקומען מזהיר צו זיין די יודישע פערוואגעלטע; זיי זאלען אין דער פרעמדע אן זייער גאט נישט פערגעסען. ביי די פערטריבענע אין בבל האט ער געוועקט די שטרעבונג זיך צו קעהרען צו זייער לאנד און געלערנט זיי האפען אויף דער גיכער הילף פון גאט. אין דעם נאמען פון דער נבואה האט ער זיי מבשר געוועזען, אז אין קורצען וועט בבל ליידען א גרויסע מפלה פון פרס; דאן וועלען די יודען בעפרייט ווערען און ירושלים וועט אבגעבויט ווערען.

די טהעטיגקייט פון ירמיהו הנביא נאכ'ן חורבן איז געוועזען אונגעהויער וויכטיג. ער האט נישט געלאזען דאס צוזייטע פאלק זאל פונאנדערפאלען. דורך גאט'ס ווארט האט ער צוזאמענגעבונדען די יודישע קינדער נאכדעם, ווי זיי האבען פערלוירען די קאנקרעטע נאציאנאלע פארמען, — דאס לאנד, דעם בית-המקדש, דעם טראן. און דאמאלס ערשט האבען זיך אנגעהויבען ווייזען די זאנגען פון יענע קערנער, וועלכע די נביאים האבען נישט

אויפגעהערט די גאנצע צייט צו פערזעצען אין די יודישע הערצער. הקא נאכ'ן חורבן פון בית־המקדש האבען די יודען גענומען בעגרייפען זייער אבסטראקטען גאט, חקא נאך דעם חורבן פון דער מלוכה האבען זיי גענומען פיהלען זייער אבסטראקטען נאציאנאלען-וועזען, חקא נאך דעם חורבן פון לאנד האבען זיי אנגעהויבען משיג צו זיין די אבסטראקטע קדושה פון „ארץ־ישראל". אט דער דאזיגער ריינער, אבסטראקטער בעגריף פון גאט, נאציע און לאנד האט פעראייניגט די אלע פערטריבענע און פערוואגעלטע יודען פון אלע לענדער. אלע הערצער זענען געווען פעסט צונויפגעקניפט צוזאמען, און דאס האט זיי געגעבען דאס רעכט צו האפען אויף אנ'אויסלעזונג, אויף א גאולה. — ירמיהו הנביא האט די גאולה פארגעבייט דורכדעם, וואס ער האט שטענדיג געוועקט ביי זיינע פערוואגעלטע ברידער די שטרעבונג צו איהם. ער אליין האט אבער נישט דערלעבט, די אויסלעזונג פון זיין פאלק מיט זיינע אויגען צו זעהן. ער האט זאגאר נישט זוכה געווען אומצוקעהרען זיך צו זיין געליעבטען לאנד. אין גלות איז דער אלטער נביא געשטארבען צווישען זיינע פעריאגטע ברידער, אין טיעפען טרויער אויף דער אונגליקליכער פערגאנגענהייט און מיט א אונענדליכען גלויבען אין א בעסערער צוקונפט. זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען געווענדעט צו די פערטריבענע אין בבל:

„ענטלויפט פון בבל, ראטעוועט יעדערער זיין אייגענעם נפש. איהר זאלט נישט פערדאמט ווערען צוליעב איהרע זינד. עס קומט אן די צייט פון דער געטליכער נקמה; גאט צאהלט בבל לויט איהרע פערדיענסטען;

אינהאַלט פון ערשטען באַנד

זייט

פ. לאַכאָווער: גרעץ . . . . . I–XIX

יעקב פיכמאַן: דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער .
און שריפטשטעלער XX–XXXIII

דר. יצחק שיפּער: גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק XXXIV–XLIII

ערשטער פּעריאָד:

אוראַלטע עפּאָכע

ערשטעס קאַפּיטעל: פון מצרים קיין כנען 3

צווייטעס קאַפּיטעל: די צייט פון די „שופטים" . . 10

דריטעס קאַפּיטעל: שמואל הנביא 16

פיערטעס קאַפּיטעל: דער מלך שאול 20

פינפטעס קאַפּיטעל: דוד המלך 26

זעקסטעס קאַפּיטעל: שלמה המלך 36

זיעבעטעס קאַפּיטעל: די שפּאַלטונג 48

אַכטעס קאַפּיטעל: די ערשטע מלכים פון אפרים . . 55

ניינטעס קאַפּיטעל: די לעצטע מלכים פון אפרים
און די מפלה פון שומרון 83

צעהנטעס קאַפּיטעל: די מלוכה אין יהודה . . . 111

עלפטעס קאַפּיטעל: פון יואָש ביז אָחָז . . . 138

צוועלפטעס קאַפּיטעל: פון יחזקיהו ביז יאשיהו . . 164

דרייצעהנטעס קאַפּיטעל; די לעצטע מלכים פון יהודה און
דער חורבן פון ירושלים 193